הרב אליהו גארדאן

מערכות ישראל

2.50

מערכות ישראל

דרושים ומספדים שנאמרו
בשנות הסופה והסער בבית
הכנסת הגדול בווילנה מאת

הרב ר״ אליהו גארדאָן

רב דבית המדרש הגדול
„עדת ישרון״ בניו־יורק
ומקודם רב ומ״מ בבית הכנסת
הגדול בווילנה מחבר הספרים
„דברי אליהו, ב״ח: „דמעת
העשוקים״: „ישראל בעמים:״

עם מבוא מאת

דר. ה. ל. גאָרדאָן

ניו־יורק
התרפ״ו

מראה מקומות הדרושים והמספדים

חלק ראשון

הד הסער

(דרושים)

חלק שני

מספדים

עמוד

תוכן עניני הדרושים

חלק א

הד הסער

עת לבכות

(ליל ערב יום הכפורים התרע"ח)

ליל הפרידה — הבדחן המבדח והמקונן — החייל הפשוט המחויב להצביא — פירוש חדש על פיוטו של ר' אמנון — לפנים „שעיר פנימי" ועכשיו „שעיר לעזאזל" — נבואת יואל — בקשת רב החובל מאת יונה הבורח — הצר הצורר אותנו.

יבדלו החיים מן המתים

(ליל ערב יום כפור התרע"ט)

שתי הבחינות בצבא — הרת עולם — יבדלו החיים מן המתים — הוידוי — התקנו קברים לעצמנו — שעות תצופות — פחד ה' על מעשיו ועל בריותיו — המלחמה היא כ„עריכת נר" לגאולה.

ברכת הורים ומורים

(אחרי „כל נדרי" תרע"ה)

תלית והקיטל כמזכירי המות — „ברכות" השנואות לנו — „כל נדרי" — החכה בידי האינקביזיטורים — תפילת ר' אלכסנדרי — הישועה האמתית.

ונגעו דמי אבות ובנים

(אחרי „כל נדרי" תר"ף)

תשומר במגדל הים — היום אשר צפינו לו — פיוטים ישנים במקום דרשות חדשות — קדושי בלואת וניטירוב — חיינו חמרים „מסבירים" את ה„סליחות" תנוגות — נהיה נכונים לקראת אויב.

אמאי לא אתי משיח

(אחרי „כל נדרי" תרע"ז)

זכר למקדש — ההמונים בנהרדעא ובכל מקום — מנהגי שטות הם אך תחבולות השטן.

מסירת מפתח

(הושענא רבה בערב תרפ"א)

בבוקר רנת ובערב בכי — סמל השלום השקוע בים של פחדים — פרידתנו מבית־הכנסת הגדול — ערבת חבוטה אנחנו בעולם — למי נמסור את מפתחות השערים?

למען הרוגים

(שבועות קודם הזכרת נשמות, תרע"ט)

הגראף וואלינטין פוטוצקי, „גר הצדק" — הוא פוגש יהודי בפאריז ומתיהד באמשטרדאם — מתחבא באיליה ונמסר לאינקביזיציה הפולאנית — נשרף בוילנה — אפרו נצל ונקבר בקברות היהודים — לגיוני הפולאנים יותר אכזרים מגדודי חמילניצקי — „אל מלא רחמים" ינקם נקמת ההרוגים — תמיכתנו תסעד את לבות האלמנות והיתומים.

כשושנה בין החוחים

(נפתולי היהודים בוילנה בזמן המלחמה)

תורת הקומוניסטים — זדון במקום עריצות — מלחמתם בבורגנות, באינטליגנציה ובדת — האכרים, הפועלים והחיילים — דת ישראל אינה דת בורגנית — כנסת ישראל והכנסיה הנוצרית — לית דין ולית דיין — הבולשביקים חשדונו בבורגנות והפולאנים והאוקראינים — בבולשביות — „וכי תבואו מלחמה בארצכם" — ה„חד גדיא" משל לדיפלומאטיה העולמית — הקאניבאלים האוסטראלים והליגיונרים הפולאנים — „צוציתא דנורא היוורתא" — מטרת מסעי הצלב והאינקביזיציה — רוח הצפון ורוח הדרום — „רעות רבות וצרות"..

חלק ב

מספדים

הדרת מרדכי

(מספד על הרב הגאון וכו' ר' מרדכי רוזנבלאט זצ"ל, אב"ד דסלונים)

הסתלקות הצדיקים בתקופות שונות — הילולא דרבי שמעון בר יוחאי במירון — פטירת ר' יוחנן והריגת יאשיהו — בא השמש בצהרים — אבל שאינו זקוק להסברים — מרדכי מתהלך לפני חצר בית הנשים — כאהרן חביב על כל בית ישראל — קהות ההרגשות — חותם הטיט והדם — בקשתינו המוזרות — תורה, תפילה וזכרון יום המיתה הן שלש תחבולות לשלש תקופות — „שלא חיסר בעולמו כלום" — הספד הינוקא על רבה בר רב הונא ור' המנונא — תנחומים לאבלים — מצביו של יונה מסמלים את תמורת חיינו — העולה בחלונות והבא בארמונות — טוב ללכת אל בית אבל מלכת אל בית המשתה, אבל לא מבית אבל לבית אבל — חיי שרה.

פחד יצחק

(מספד על הרב הגאון וכו' ר' יצחק יעקב רייניס זצ"ל, אב"ד דלידה)

אם מלכא אנא, עד האידנא אמאי לא אתית לגבאי ? — מדוע לא נספד שאול בשעתו ? — ידיך לא אסורות ורגליך לא לנחושתים הוגשו ! — מנהיג המדינה ומצביא הצבא — כבוד התורה וזיו החכמה — צמאון לשמוע דבר ה' — ביקש לדבר עם יעקב בצינעא — אבל האבר ומספד יודעי נהי — מגלת המכמנים — ספרים ומפעלים כבירים שנשארו בירושה.

עלית אליהו

(מספד על הרב הגאון וכו' ר' אליהו רומאנוב)

אָרון קודש ולא ארון מת — מלתא דבחייה לא סבירא ליה — שמו מזכיר את הכל — כבצלאל בדורו — גדול בתורה ומפואָר באמנות — המחלוקת בין משה המחוקק ובין בצלאל האָמן — חיי עולם וחיי שעה — כמה גדולים מעשה חייא — קינת התורה על פורשי מכמורים — נחום קודש הקדשים ואליהו מחיה המתים — נפטר בשם טוב מן העולם.

חבל על שמש גדול שאָבד

(מספד על הרב וכו' ר' אברהם חיים עפרון ז"ל)

דברי ר' שמעון בן מנסיא — הטלית והקיטל שלא בעתם — אבל יעקב — שומר המסורת — בני הגליל ובני יהודא — ווי לאזלא, ווי לחבילת — אחד מבני החבורה שמת תדאג כל החבורה.

גזבר נאמן

(מספד על הרב הגאון וכו' ר' דוב בעד ראטנר ז"ל)

בעל המפתחות — הי צנא דמלא ספרא דחסר — „כי הייתי זוללה" — סילוקן של צדיקים.

קץ כופרא

(מספד על בן־הישיבה ר' שמעון ליב פילניק ז"ל)

„לשחוק אָמרתי מהולל" — אליעזר זעירא מתאבל על ירושלים — מאן דקץ כופרא

מאי משלם ? — המות בחלונות ובארמונות — צחצות חרבות — כנסת ישראל נמשלה לכבד — נעילת שערי שמים וסתימת הגולל — מיתת צדיקים מכפרת.

שלשת הרעים

(מספד על שלשה פרושים בבית־המדרש הגר"א זצוק"ל בוילנה)

הצדיק בדורו — הקושט את עצמו והקושט גם את האחרים — ביאור על מאמר פלא של ר' יהודא — שטף הדעות — הפנה הנוגה והמתאבלת — שמעון הצדיק, חנוך אשר לקחו אלהים ויצחק אשר זרע בארץ קשה ובשנה קשה — נר מערבי אשר הדליק כמה נרות — זיום לא ידעך.

אבל אם

(מספד על פטירת אם המחבר אסתר חיה ז"ל)

„לספוד לשרה ולבכותה" — חיי תרח ותוצאותיהם — ה„עקידה" הראתה את שרה בתור מתכנת — מעשה בפרה חולבת שמתה — האיש העני, האבן הטובה והרמאי הערום — „ביעור חמץ" — מבערות הדעות הזרות.

מיכל מים

(מספד על אזרח נכבד בוילנה)

האדם עץ השדה — מבית אבל לבית אבל — אילו ניתן פה לנפטר — שם האבות על הבנים — התגודדות אחרי המת — שלש התקופות בחיי האדם.

יבוא שלום

(מספד על איש נכבד בעדתנו וילנה)

הענבים האחרונים — הקרובים „אל משכן ה'" — בבית גנזיו של הקדוש ברוך הוא — היהודי העשיר באודיסא וכסא נאפו־ליאון — הפסידא דלא הדר.

ארז בלבנון

(מספד על הרב הגאון ר' זלמן הכהן, מ"ץ דפה)

מעלת התמר והארז — חרות העוקרת מן השורש — שלש הכתות של מלאכי חשרת ושל מלאכי חבלת

טרוף טורף יוסף

(מספד על הד"ר יוסף אפשטיין, מיסד הגימנאסיה העברית בוילנה)

יש גבול וקצבה לבכי ולמספד — חורבן המקדש וסילוקו של צדיק — יוסף ובני בלהה וזלפה — כתונת הפסים המגואלת בדם — בנות ישראל המלקטות שעורים מבין גללי בהמתן של הגויים — יוסף ומשה ביחס לגאון לאומי — הלוחם בעד כבוד ישראל — ענני הכבוד נסתלקו.

ויאסף רגליו אל המטה

(מספד על איש נכבד וצעיר שמת אחרי נתוח)

קציר בעתו ושלא בעתו — קרובים ורחוקים — ימינו כצל עובר — מצודת המות — ווי לאזלא, ווי לחבילה.

שחיטת הפסח

(מספד על הקדוש הרב ר' זאב שו"ב שנרצח בימי הפסח תרע"ט)

אילן ישראל — שרשיו לא יעקר, אבל גזעו פצוע וענפיו גדועים — שליח צבור מלובש בגדי דם — מלאך המות דשחט לשוחט.

המבשר

(מספד על איש נכבד מפרור וילנה שנהרג בפסח תרע"ט מאת הלגיונרים הפולאנים)

קדוש יאמר לו — בני חישוב בעיירת — ערב יום הכפורים — הוידוי בזמנו — חופש המספד — אנו קוראים מן המיצר עננו במרחב יה!

מפתח המקרא והאגדה

חלק א

הד הסער

שמע ישראל

„שהחיינו וקימנו והגיענו לזמן הזה".

„סדרא קדמאה: קלא נפיק ומתעטר לעילא, סליק רקיעין ואתבקע בין טורי רמאי ומטי לגבי דאברהם... סדרא תנינא: ההוא קלא תבירה בתוקפוי... עד דסליק לאתרא דיצחק... סדרא תליתאי: קלא נפיק... ומטי ההוא קלא לרישית דיעקב ויעקב אתער... וקודשא בריך הוא מרחם על עלמא" (זוהר הקדוש פרשת אמור).

„ויאמר שמואל אל שאול: — למה הרגזתני להעלות אותי? ויאמר שאול: — צר לי מאד ופלשתים נלחמים בי ואלהים סר מעלי ולא ענני עוד גם ביד הנביאים גם בחלומות ואקראה לך להודיעני מה אעשה" (שמואל א׳, ט"ו). „ויתן ה׳ גם את ישראל עמך ביד פלשתים ומחר אתה ובניך עמי, גם את מחנה ישראל יתן ה׳ ביד פלשתים" (שם י"ט).

„אמר רבי שמעון בן לוי: (בראשית מ"ט) ׳ויקרא יעקב אל בניו ויאמר האספו ואגידה לכם׳; ביקש יעקב לגלות לבניו קץ הימין ונסתלקה ממנו שכינה. אמר: — שמא חס ושלום יש במטתי פסול כאברהם, שיצא ממנו ישמעאל, ואבי יצחק שיצא ממנו עשו? אמרו לו בניו: — „שמע ישראל ה׳ אלהינו ה׳ אחד". אמרו: — כשם שאין בלבך אלא אחד, כך אין בלבנו אלא אחד. באותה שעה פתח יעקב אבינו ואמר: — ׳ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד׳" (פסחים נ"ו).

„ועקידת יצחק לזרעו היום ברחמים תזכור" (תפילת ראש השנה).

„אמר ר׳ אבהו: — למה תוקעין בשופר של איל? אמר הקדוש ברוך הוא: — תקעו לפני בשופר של איל כדי שאזכור לכם, עקידת יצחק בן אברהם, ומעלה אני עליכם כאילו עקדתם עצמכם לפני" (ראש השנה ט"ו).

„אל תשלח ידך אל הנער" (בראשית י"ב).

ולא עלתה על לבי זה יצחק בן אברהם (תענית ד׳).

אומרים לו התוודה

„כל מי שהוא אומר דברי תורה ברבים ואינם ערבים לשומעיהם כסולת זו שצפה על גבי נפה, נוח לו שלא אמרם" (שיר השירים רבה ד׳).

„אזהרה לדיין שיסבול את הצבור... כאשר ישא האומן את היונק" (סנהדרין ח׳).

„בטנך ערימת חטים. מה ערימת חטים הכל נהנין ממנה, אף סנהדרין הכל נהנין מטעמיהן" (סנהדרין ל"ז).

„מעשה ברבי אליעזר שירד לפני התיבה ואמר עשרים וארבע ברכות ולא נענה. ירד רבי עקיבא אחריו ואמר: — אבינו מלכנו, אין לנו מלך אלא אתה; אבינו מלכנו, למענך רחם עלינו. וירדו גשמים. חוו מרנני רבנן. יצתה בת קול ואמרה: — לא מפני שזה גדול מזה, אלא שזה מעביר על מדותיו וזה אינו מעביר על מדותיו" (תענית כ"ה).

טעמי השופר לרב סעדיה גאון.

אַברהם אָבינו היה בזמן מתן התורה והקשיב לקול השופר החזק (ילקוט שמות, ש׳).

„ובאו האובדים בארץ אַשור והנדחים בארץ מצרים והשתחוו לה׳ בהר הקודש בירושלים" (ישעיה כ"ז, י"ג).

„תנו רבנן: מי שחלה ונטה למות, אומרים לו: — התוודה, שכן כל המומתין מתוודין" (שבת ל"ב; עיין ש"ב יו"ד, סימן של"ח).

„צריך אָדם מִישראל להתוודות קודם סעודת ערב יום כפור, שמא יחנק בסעודה" (רמב"ם, הלכות תשובה, פ"ב).

„חסידים ואנשי מעשה היו נוהגין להתוודות בכל יום" (ספר יראים).

„והתוודה, מודה בדבר חייב, אין מודה בדבר פטור" (כריתות י"ב).

„מאן דמפרש חובוי, כל בי דינא בדלין מיניה" (זוהר הקדוש, פרשת פינחס).

עם שבשדות

„רבן גמליאל אומר: — שליח צבור מוציא את הרבים ידי חובתם" (ראש השנה ל"ג:).

„אָמר ר׳ שמעון חסידא: — לא פטר רבן גמליאל אלא עם שבשדות. מאי טעמא? משום דאניסי במלאכה, אבל בעיר לא" (שם ל"ח.).

„אין בשר המת שבחי מרגיש באיזמל" (שבת י"ג:).

„כי הנה קול כחולה שמעתי, צרה כמבכירה, קול בת ציון תתיפח, תפרש כפיה: — אוי נא לי, כי עיפה נפשי להורגים" (ירמיהו ד׳, ל"א).

„מעשה ברבי אליעזר שגזר י"ג תעניות על הצבור ולא ירדו גשמים; באַחרונה התחילו הצבור לצאת. אָמר להם: — תקנתם קברים לעצמכם? געו כל העם בבכי וירדו גשמים" (תענית כ"ה).

„כי לכלב חי הוא טוב מן האַריה המת" (קהלת ט׳, ד׳).

„גם אהבתם גם שנאָתם גם קנאָתם כבר אָבדה וחלק אין להם עוד לעולם בכל אשר נעשה תחת השמש" (שם, ו׳).

„כל אשר תמצא ידך לעשות בכחך עשה, כי אין מעשה וחשבון ודעת וחכמה בשאול אשר אַתה הולך שמה" (שם, י׳).

ותרון לשון אלם

חשיבת המתורגמנין (ברכות כ"ז; ירושלמי ברכות פ"ד ה"א; ירושלמי מגילה פ"ד ה"י; יומא כ׳; סוטה מ׳): „אָמר ר׳ יצחק: — כל שנה שאין תוקעין לה בתחילתה, מריעין לה בסופה. מאי טעמא? דלא איערבב שטן. ואָמר ר׳ יצחק: — כל שנה שרשה בתחילתה, מתעשרת בסופה, שנאמר (דברים י"א, י"ב): מראשית השנה. מראשית כתיב „ועד אחרית" — סופה שיש לה אחרית" (ראש השנה ט"ז:).

„פסקו גשמים... מתריעין עליהן... עיר שיש בה דבר או מפולת... מתענה ומתרעת... מתריעין בכל מקום על השדפון ועל הירקון... ועל החיה רעה ועל החרב... על עיר שהקיפוה עכו"ם ועל הספינה המטורפת בים... על כל צרה שלא תבוא על הצבור מתריעין" (תענית י"ט.).

„אַף על פי שתקיעת שופר בראש השנה גזירת הכתוב, רמז יש בו, כלומר: — „עורו ישנים משנתכם ונרדמים הקיצו מתרדמתכם, וחפשו במעשיכם וחזרו בתשובה וזכרו בוראכם!" (רמב"ם הלכות תשובה ג׳, ד׳).

„ויפל ה׳ אלהים תרדמה על האָדם ויישן". (בראשית ב׳, כ"א).

„תקיעה הראשונה מעוררת את זכות אַברהם, התרועה — את זכות יצחק, והתקיעה השניה — זכות יעקב" (זוהר הקדוש פרשה אמור).

„ובהקהיל את הקהל תתקועו ולא תריעו" (במדבר י׳, ז׳).

„וכי תבואו מלחמה באַרצכם על הצר הצורר אתכם והרעתם בחצוצרות ונזכרתם לפני ה׳ אלהיכם ונושעתם מאויביכם. וביום שמחתכם ובמועדיכם ובראשי חדשיכם ותקעתם בחצוצרות על עולותיכם ועל זבחי שלמיכם והיה לכם לזכרון לפני אלהיכם, אני ה׳ אלהיכם" (במדבר ט׳, י׳).

„ברישא גנח והדר יליל" (ר"ה ל"ד.).

„ויאָנחו בני ישראל מן העבודה, ויזעקו ותעל שועתם אל האלהים מן העבודה, וישמע אלהים את נאקתם" (שמות כ"ג, כ"ד).

כסוי חטאה

סגנונו של הצדיק ר׳ לוי יצחק מבארדיטשוב ומליצותיו.

היו בני שוממים

„על אלה אני בוכיה, עיני, עיני יורדה מים, כי רחק ממני מנחם משיב נפשי, היו בני שוממים כי גבר אויב" (איכה א׳, ט"ז).

„מה שמו של משיח? יש אומרים מנחם בן חזקיהו שמו, שנאמר: כי רחק ממני מנחם משיב נפשי" (סנהדרין צ"ח).

„אָמר רבי מאיר: — בשעה שעמדו ישראל לפני הר סיני לקבל התורה, אָמר להם הקדוש ברוך הוא: — אני נותן לכם את התורה, אלא תביאו לי ערבים טובים שתשמרות... אָמרו לפניו: — רבונו של עולם, אבותינו ערבים לנו... אָמר להם הקדוש ברוך הוא: — אבותיכם יש לי עליהם. אַברהם יש לי עליו, שאָמר ׳במה אדע?׳ (בראשית ט"ו), יצחק יש לי עליו, שהיה אוהב לעשו, יעקב — שאָמר ׳נסתרה דרכי מה׳ (ישעיה מ׳), אלא הביאו לי ערבים טובים ואני נותנה לכם. אָמרו לפניו: — רבונו של עולם, נביאינו ערבים לנו. אָמר להם: — יש לי עליהם, שנאמר ׳והרועים פשעו בי׳. אָמרו: — הרי בנינו ערבים אותנו! אָמר הקדוש ברוך הוא: — הא ודאי ערבים טובים, על ידיהם אתננה לכם. הדא הוא דכתיב: ׳מפי עוללים ויונקים יסדת עוז׳ (תהלים ח׳) ואין ׳עוז׳ אלא תורה... בשעה שהלוה נתבע ואין לו לשלם, מי נתפס, לא הערב? כמת שנאמר: ׳ותשכח תורת אלהיך אשכח בניך גם אני׳ (הושע ב׳). אָמר רב אַחא: — גם אני, כביכול, אף אני בשכחה, מי יאמר ׳ברכו את ה׳ המבורך׳, לא היונקים? הוי מרפיון התורה שבכם נתפשו בניכם, שנאמר: ׳לשוא הכיתי את בניכם׳ (ירמיה ב׳), לפיכך צריך אָדם להכניס בנו לתורה ולְחנכו בלמוד שיאריך ימים בעולם, שנאמר: ׳כי בי ירבו ימיך׳ (משלי ט׳; שיר השירים רבה א׳).

„ויקראו בספר בתורת האלהים מפרש ושום שכל ויבינו במקרא ויאמר נחמיה לכל העם: היום קדוש הוא לה׳ אלהיכם, אַל תתאַבלו ואַל תבכו, כי בוכים כל העם כשמעם את דברי התורה וגו׳" (נחמיה ח׳).

„וככלות אלה נגשו אלי השרים לאמר: לא נבדלו העם ישראל והכהנים והלוים מעמי הארצות כתועבותיהם לכנעני, החתי, הפרזי, היבוסי, העמוני, המואבי, המצרי והאמורי, כי נשאו מבנותיהם להם ולבניהם והתערבו זרע הקודש בעמי הארצות ויד השרים והסגנים היתה במעל הזה ראשונה" (עזרא ט׳, א׳-ב׳).

„לכו אכלו משמנים ושתו ממתקים ושלחו מנות לאין נכון לו, כי קדוש היום לאדוננו" (נחמיה ח׳).

„והיה ביום ההוא יתקע בשופר גדול ובאו האובדים בארץ אַשור והנדחים בארץ מצרים והשתחוו לה׳ בהר הקודש בירושלים" (ישעיה כ"ז).

הצור תמים פעלו

„אַקמצא ובר קמצא חרוב ירושלים, אתרנגולא ואתרנגולתא חרוב טור מלכא, אשקא דרישפק חרוב ביתר" (גיטין נ"ח).

„הכל צפוי והרשות נתונה ובטוב העולם נדון והכל לפי רוב המעשה" (אָבות ג׳).

„אליעזר בני, ניחא לך דאהפכי לעלמא מרישא, אפשר דמתילדי בשעתא דמזונא" (תענית כ"ח).

„העולם נידון אחר רובו" (קדוש׳ מ׳).

„ר׳ אליעזר רמי: כתיב: ׳טוב ה׳ לכל׳ וכתיב: ׳טוב ה׳ לקויו׳; משל לאָדם שיש לו פרדס. כשהוא משקה, משקה את כולו; כשהוא עודר, אינו עודר אלא טובים שבהם" (עיין רש"י; סנהדרין ל"ט).

„האזינו השמים ואדברה ותשמע הארץ אמרי פי" (דברים ל"ב).

„הצור תמים פעלו, כי כל דרכיו משפט, אל אמונה ואין עול, צדיק וישר הוא, שחת לו לא בניו מומם, דור עקש ופתלתל" (שם).

„זכור ימות עולם, בינו שנות דור ודור" (שם).

„הזכרו מה שעשיתי בדורות הראשונים, מה שעשיתי באנשי דור המבול, מה שעשיתי באנשי דור הפלגה, מה שעשיתי באנשי סדום ועמורה" (ספרא ז').

„צור ילדך תשי ותשכח אל מחוללך" (שם).

„הם קנאוני בלא אל, כעסוני בהבליהם" (שם).

„בגוי נבל אכעיסם, אלו הבאים מברבריא וממונים וממורטינא, שמהלכין ערומים בשוק; ד"א 'בגוי נבל אכעיסם' אלו אפיקורסים, וכן הוא אומר 'אמר נבל בלבו אין אלהים'" (ספרא, כ"א).

„אמרתי אפאיהם, אשביתה מאנוש זכרם, לולא כעס אויב אגור, פן ינכרו צרימו, פן יאמרו: ידינו רמה ולא ה' פעל כל זאת... לוא חכמו ישכילו זאת יבינו לאחריתם. איכה ירדוף אחד אלף ושנים ינוסו רבבה, אם לא כי צורם מכרם וה' הסגירם" (שם).

„לי נקם ושלם לעת תמוט רגלם, כי קרוב יום אידם וחש עתידות למו, כי ידין ה' עמו ועל עבדיו יתנחם" (שם).

„כי יראה כי אזלת יד, כשהוא רואה שאין בהם אדם שמבקש עליהם רחמים כמשה, שנאמר (תהלים ק"ו): 'ויאמר להשמידם לולא משה בחירם'; ד"א 'כי יראה', כשהוא רואה שאין בהם אדם שמבקש עליהם כאהרן, שנאמר (במדבר י"ז): 'ויעמוד בין המתים ובין החיים'; ד"א 'כי יראה', כשהוא רואה שאין בהם אדם שמבקש עליהם כפינחס, שנאמר (תהלים ק"ו): 'ויעמוד פינחס ויפלל ותעצר המגפה'. 'ואפס עצור ועזוב', שאין עוזר לישראל, ככתוב: 'כי ראה ה' את עני ישראל'... 'וירא כי אין איש וישתומם כי אין מפגיע' (ישעיה נ"ט; ספרא ל"ו).

„תנו רבנן: מעשה בשני כהנים שהיו שניהם שוים ורצין ועולין בכבש. קדם אחד מהן לתוך ארבע אמות של חברו, נטל סכין ותקע לו בלבו. עמד ר' צדוק על מעלת האולם ואמר: — אחינו בני ישראל, שמעו, הרי הוא אומר: כי ימצא חלל באדמת ויצאו זקניך ושופטיך. אנו על מי להביא עגלה ערופה, על העיר או על העזרות? געו כל העם בבכי" (יומא כ"ג; עיין שם בגמרא).

ברכת הפרידה

„הנני העני ממעש, נרעש ונפחד מפחד יושב תהילות ישראל" (תפילת ראש השנה ויום הכפורים).

„ציר חשוב לשלוח דורן כנחום איש גמזו" (תענית כ"א).

„ועבדתם את ה' אלהיכם" (שמות כ"ג, כ"ה).

„ולעבדו בכל לבבכם ובכל נפשכם. איזו עבודה שהיא בלב, זו תפילה" (תענית ב.).

„תפילה אחת בכל יום היתה חובה על כל ישראל מימות משה עד עזרא" (רמב"ם הלכות תפילה א'—ג').

„תפילת ערבית היא רשות ולא חובה" (ברכות כ"ז:).

„תפילת ערבית היא חובה, מפני שכבר נהגו בה ישראל" (רמב"ם הלכות תפילה א', ו').

„אין תפילת המוספין אלא בחבר עיר" (ברכות ל'.).

„ר' אלעזר בן עזריא אומר: אין תפילת המוספין אלא בחבר עיר" (ברכות ל"ו).

„וסלחת לעוני כי רב הוא" (סליחות ליום א' של עשרת ימי תשובה).

„אמר רב הונא אמר רב: מודה בקנס ואחר כך באו עדים פטור" (בבא קמא ע"ד:).

„שער יכניה שבו יצא יכניה בגלותו" (מידות פרק ב', מ"ו).

עת לבכות

„בראש השנה יכתבון וביום צום כפור יחתמון כמה יעברון וכמה יבראון וכו'".

„ומאת עדת בני ישראל יקח שני שעירי עזים לחטאת... ונתן אהרן על שני השעירים גורלות, גורל אחד לה' וגורל אחד לעזאזל" (ויקרא ט"ז).

„השעיר הפנימי היה מכפר על טומאת המקדש וקדשיו, ושעיר החיצון היה מכפר

על כל העבירות של העם" (שבועות ב׳).
„והסר מעלינו אויב דבר וחרב ורעב ויגון" (תפילת ערבית).

„תקעו שופר בציון, קדשו צום, קראו עצרת, אספו עם, קדשו קהל, קבצו זקנים, אספו עוללים ויונקי שדים, יצא חתן מחדרו וכלה מחופתה, בין האולם ולמזבח יבכו הכהנים משרתי ה׳ ויאמרו: חוסה ה׳ על עמך ואל תתן נחלתך לחרפה למשל בם גוים, למה יאמרו בעמים איה אלהיהם" (יואל ב׳).

„וה׳ הטיל רוח גדולה אל הים ויהי סער גדול בים והאניה חשבה להשבר. ויראו המלחים ויזעקו איש אל אלהיו ויטלו את הכלים אשר באניה אל הים להקל מעליהם. ויונה ירד אל ירכתי האניה וישכב וירדם. ויקרב אליו רב החובל ויאמר לו: מה לך נרדם, קום קרא אל אלהיך, אולי ישמע האלהים לנו ולא נאבד" (יונה א׳, ד׳—ו׳).

„׳וכי תבואו מלחמה בארצכם׳, בין שאתם יוצאים ,עליהם, בין שהם יוצאים עליכם — ׳על הצר הצורר אתכם׳ — במלחמת גוג ומגוג הכתוב מדבר; אתה אומר במלחמת גוג ומגוג הכתוב מדבר, או בכל מלחמות שבתורה? תלמוד לומר: „ונושעתם מאויביכם". צא וראה איזו היא מלחמה שישראל נושעים ואין אחריהם שעבוד, אין אתה מוצא אלא במלחמת גוג ומגוג, וכן הוא אומר: „ויצא ה׳ ונלחם בגויים ההם" והוא אומר „והיה ה׳ למלך על כל הארץ" (ספרי בהעלותך ל"ח).

יבדלו החיים מן המתים

„וגברי היכא מיבדקי? אמר ריש לקיש: — בשעה שעוברין על הגשר" וכו׳ (שבת ל"ב).

„היום הרת עולם, היום יעמיד במשפט כל יצורי עולמים. אם כבנים ואם כעבדים; אם כבנים — רחמנו כרחם אב על בנים, ואם כעבדים — עינינו לך תלויות עד שתחננו ותוציא כאור משפטנו, איום קדוש" (תפילות ראש השנה).

„אמר ר׳ לוי: כל ערב תשעת באב היה כרוז יוצא: הכל יצאו לחפר חפרין וישנין בהם! ובשחרית כרוז יוצא: יבדלו החיים מן המתים! והיו בודקין אותן ונמצאו ט"ו אלף ופרוטרוט חסרין בכל שנה; וכך עשו ארבעים שנה, יום לשנה, יום לשנה. גם בשנה אחרונה עשו כן, בדקו עצמן ונמצאו שלמים. אמרו: שמא טעינו בחשבון? וכן בעשירי בו, וכן באחד עשר בו, וכן בשנים עשר, וכן בשלשה עשר ובארבעה עשר, עד דאיתמלי סיהרא. כיון דאיתמלי סיהרא, אמרו: ביטל הקדוש ברוך הוא אותה גזירה קשה מעלינו. ועשו משתה ושמחה ויום טוב" (מדרש איכה).

„זכרנו לחיים, מלך חפץ בחיים, מי כמוך אב הרחמים זוכר יצוריו לחיים ברחמים ונאמן אתה להחיות מתים; אבינו מלכנו כתבנו בספר החיים" (תפילת עשרת ימי תשובה).

„השכיבנו ה׳ אלהינו לשלום והעמידנו מלכנו לחיים" (תפילת ערבית).

„אמר ר׳ אבהו: אמרו מלאכי השרת לפני הקדוש ברוך הוא: רבונו של עולם, מפני מה אין ישראל אומרים שירה לפניך בראש השנה וביום הכפורים? אמר להם: אפשר מלך יושב על כסא דין וספרי חיים וספרי מתים פתוחין לפניו וישראל אומרים שירה! ?" (ראש השנה ל"ב).

„תנו רבנן: מעשה בר׳ אליעזר שגזר י"ג תעניות על הצבור ולא ירדו גשמים. באחרונה התחיל הצבור לצאת, אמר להם: תקנתם קברים לעצמכם? וגעו כל העם בבכיה וירדו גשמים" (תענית כ"ה).

„מה שהורגלו לנדור צדקה ביום הכפורים בעבור המתים, יש להביא ראיה מספרי, דתניא בפרשת עגלה ערופה: „׳כפר לעמך ישראל׳ אלו החיים, ׳אשר פדית׳ אלו המתים, מלמד שהמתים צריכים כפרה" (מרדכי).

„ר׳ חזקיה בשם ר׳ אבהו: — יהי רצון לפניך ה׳ אלהינו ואלהי אבותינו שתצילנו משעות החצופות, הקשות, הרעות היוצאות, המתרגשות לבוא לעולם" (ירושלמי ברכות פ"ה, ה"א).

„ההיא אתתא דהוות יתבא בשבילא, הוית פשטא כרעא וקא מניפא חושלא, והוי חליף צורבא מרבנן ולא איכנעה מקמיה,

אָמר: כמה חצופה ההיא אתתא!" (מועד קטן ט"ז).

„רעב בעיר פזר רגליך" (בבא קמא ס').

„ערומים נותרנו ורבתה הרעה" (סליחות).

„ערום בבית המרחץ לאו בר בושת הוא" (בבא קמא פ"ו).

„ובכן תן פחדך ה' אלהינו על כל מעשיך, ואימתך על כל מה שבראת, ויראוך כל המעשים, וישתחוו לפניך כל הברואים, ויעשו כולם אגודה אחת, לעשות רצונך בלבב שלם, כמו שידענו ה' אלהינו שהשלטון לפניך, עוז בידך וגבורה בימינך ושמך נורא על כל מה שבראת" (תפילת ראש השנה).

„ובכן תן כבוד ה' לעמך, תהלה ליראיך ותקוה טובה לדורשיך ופתחון פה למיחלים לך, שמחה לארצך וששון לעירך וצמיחת קרן לדוד עבדך ועריכת נר לבן ישי משיחך במהרה בימינו" (שם).

„ובכן צדיקים יראו וישמחו וישרים יעלוזו וחסידים ברנה יגילו ועולתה תקפץ פיה וכל הרשעה כולה כעשן תכלה, כי תעביר ממשלת זדון מן הארץ" (שם).

„צדיקים לאורה וישרים לשמחה" (תענית ט"ו).

„וכתתו חרבותם לאתים וחניתותיהם למזמרות, לא ישא גוי אל גוי חרב ולא ילמדו עוד מלחמה" (ישעיה ב', ד').

„יהי רצון שלא יהיו בתיהם קבריהם" (תפילתו של כהן גדול ביום הכפורים).

„ר' אלכסנדרא בתר דמצלו הוי אמר הכי: יהי רצון מלפניך, ה' אלהינו, שתעמידנו בקרן אורה ואל תעמידנו בקרן חשכה ואל ידוה לבנו ואל יחשכו עינינו (ברכות י"ז); יראו עינינו וישמח לבנו ותגל נפשנו בישועתך באמת, באמור לציון מלך אלהיך" (תפלת ערבית).

ברכת הורים ומורים

„ברכת ההורים בזמנים שונים".

„תפילת כל נדרי" וכו' (נדרים כ"ג).

„ועל אנשי השרון, היה אומר יהי רצון מלפניך ה' אלהינו ואלהי אבותינו שלא יעשו בתיהם קבריהם" (תפילת יום כפור).

„שמע ישראל ה' אלהינו ה' אחד" (דברים י"ד).

„יהי רצון מלפניך ה' אלהינו שתעמדנו בקרן אורה, ואל תעמדנו בקרן חשכה, ואל ידוה לבנו ואל יחשכו עינינו" (ברכות י"ז).

„יראו עינינו וישמח לבנו ותגל נפשנו בישועתך באמת, באמור לציון מלך אלהיך" (תפילת ערבית).

ונגעו דמי אָבות ובנים

„אָנא הבט בצדקת עבדיך חסידיך אשר הערו נפשם למות עליך ולא חסו על נפשם ועל זרעם וקצו ומאסו בחיי העולם הזה" וגו' (סליחות לערב ראש השנה).

בתשעה באָב אַחר גמר הקינות משליכין היראים והחרדים את הקינות בבטחונם, כי התשעה באָב הזה יהיה האַחרון, ועכשיו, בעונותינו הרבים, עלינו לחפש את הקינות עוד בר"ה.

„שמע ישראל ה' אלהינו ה' אחד", כשם שאין בלבך אלא אחד, כך אין בלבנו אלא אחד" (פסחים נ"ו).

אמאי לא אתי משיח

„תנא: מיקירי ירושלים לא היו ישנים כל הלילה, כדי שישמע כהן גדול קול הברה ולא תהא שינה חוטפתו. תניא: אַבא שאול אומר: אַף בגבולין היו עושין כן, זכר למקדש, אלא שהיו חוטאין. אָמר אַביי, ואיתמא רב נחמן בר יצחק: תרגומא נהרדעא, דאמר ליה אליהו ,רב יהודא אחוה דרב סלא חסידא: אמריתו, אמאי לא אתי משיח, והא האידנא יומא דכיפורא הוא ואבעול כמה בתולתא בנהרדעא? אָמר ליה: הקדוש ברוך הוא מאי אמר? אָמר ליה: „לפתח חטאת רובץ" (בראשית ד'), ושטן מאי אמר? אָמר ליה: שטן ביומא דכיפורי לית ליה רשותא לאסטוני" וגו' (יומא י"ט, כ').

„אָמר ר' כרוספדאי אָמר ר' יוחנן: שלשה ספרים נפתחים... בינונים תלויין

ועומדין מראש השנה ועד יום הכפורים. זכו — נכתבין לחיים, לא זכו — נכתבין למיתה" (ראש השנה ט"ז).

„יצר הרע דומה לחטה, שנאמר: לפתח חטאת רובץ" (ברכות ס"א).

„עץ הדעת חטה היה" (שם מ').

מסירת מפתח

„חסידים ואַנשי מעשה היו מרקדין בפניהם באבוקות של אור שבידיהן ואומרים לפניהם דברי שירות ותשבחות" וגו' (סוכה נ"א).

תנו רבנן: יש מהן אומרים: 'אַשרי ילדותנו שלא ביישה את זקנותנו', אלו חסידים ואַנשי מעשה, ויש מהן אומרים: 'אַשרי זקנותנו שכפרה את ילדותנו', אלו בעלי תשובה. אלו ואלו אומרים: אַשרי מי שלא חטא, ומי שחטא — ישוב וימחול לו" (שם נ"ג).

„אָמר ר' יונה: כתיב: 'ואותי יום יום ידרשון', זו תקיעה וערבה" (ירושלמי ראש השנה פ"ד, ה"ח).

„וביומא שביעאה דחג הוא ביומא דדינא דעלמא ופתקין נפקין מדי מלכא" (זוהר הקדוש, ויקרא ל"ב).

„ר' יוחנן בן ברוקה אומר: חריות של דקל היו מביאין וחובטין אותן בקרקע בצדי המזבח ואותו היום נקרא חבוט חריות" (סוכה מ"ה).

„פתח לנו שער בעת נעילת שער" (תפילת נעילה).

„אַחינו כל בית ישראל הנתונים בצרה ובשביה, העומדים בין בים ובין ביבשה, המקום ירחם עליהם ויוציאָם מצרה לרוחה ומאפלה לאורה ומשעבוד לגאולה" (תפילת שחרית).

„'פרי עץ הדר', אלו ישראל; מה אתרוג זה יש בו טעם ויש בו ריח, כך ישראל: יש בני אָדם שיש בהם תורה ויש בהם מעשים טובים; 'כפות תמרים', אלו ישראל: מה התמר הזה יש בו טעם ואין בו ריח, כך הם ישראל, יש בהם שיש בהם תורה ואין בהם מעשים טובים; 'וענף עץ עבות', אלו ישראל: מה הדס יש בו ריח ואין בו טעם, כך ישראל: יש בהם שיש בהם מעשים טובים ואין בהם תורה; 'וערבי נחל', אלו ישראל: מה ערבה זו אין בה טעם ואין בה ריח, כך הם ישראל: יש בהם בני אדם שאין בהם לא תורה ולא מעשים טובים. אָמר הקדוש ברוך הוא: יוקשרו כולם אגודה אחת והן מכפרין אלו על אלו" (מדרש ויקרא פרשת ל').

„משחרב הבית בראשונה, נתקבצו כתות כתות של פרחי כהונה ומפתחות ההיכל בידן ועלו לגג ההיכל ואָמרו: — רבונו של עולם, הואיל ולא זכינו להיות גזברים נאמנים, יהיו המפתחות מסורים לך, וזרקום כלפי מעלה, ויצתה כעין פיסת יד וקיבלתן מהם" (תענית כ"ט).

למען הרוגים

„אל מלא רחמים, שוכן במרומים, המצא מנוחה נכונה בצל כנפי השכינה" וכו' (תפילה אחרי הנפטרים).

„אַשרי שישלם לך את גמולך שגמלת לנו, אַשרי שיאחז ונפץ את עולליך אל הסלע" (תהלים קל"ז).

„'אָבינו מת במדבר', זה צלפחד, 'והוא לא היה בתוך העדה', זה עדת מרגלים, 'הנועדים על ה'', אלו המתלוננין, 'בעדת קרח', כמשמעו" (בבא בתרא קי"ח).

כשושנה בין החוחים

„וכי תבואו מלחמה באַרצכם", בין שאַתם יוצאים ע ל י ה ם, בִין שהם יוצאים ע ל י כ ם, „אל הצר הצורר אתכם" — במלחמת גוג ומגוג הכתוב מדבְר או בכל מלחמות שבתורה? תלמוד לומר: „ונושעתם מאויביכם". אמרת צא וראה, איזו היא מלחמת שישראל נִושעים בה ואין אחרית שעבוד? אין אַתה מוצא אלא מלחמת גוג ומגוג. רבי עקיבא אומר: אין לי אלא מלחמת גוג ומגוג, שדפון וירקון ואשה מקשה לילד וספינה המטורפת בים מנין? תלמוד לומר: „על הצר הצורר אתכם", על כל צרה וצרה שלא תבוא על הצבור; „והרעתם בחצוצרות ונזכרתם לפני ה' אֱלֹהיכֶם וְנושַעתֶם מאויביכם, וביום

שמחתכם ובמועדיכם ובראשי חדשיכם ותקעתם בחצוצרות על עולותיכם ועל זבחי שלמיכם והיה לכם לזכרון לפני ה' אלהיכם; 'ותקעתם בחצוצרות. — הרי שופרות, 'והיה לכם לזכרון'— זה זכרונות, 'אני ה' אלהיכם' — זה מלכויות". אם כן, מה ראו חכמים לומר 'מלכויות' תחילה ואחר כך 'זכרונות' ו'שופרות'? אלא, המליכהו עליך תחילה ואחר כך בקש רחמים מלפניו, כדי שיזכור לך. ובמה? בשופר של חירות, שנאמר: 'ביום ההוא יתקע בשופר גדול', אבל איני יודע מי תוקעו, תלמוד לומר: 'וה' אלהים בשופר יתקע'; ועדיין אין אנו יודעין מהיכן התקיעה יוצאת, זהו שנאמר: 'קול שאון מעיר, קול מהיכל, קול ה' משלם גמול לאויביו'" (ספרא בהעלותך ל"ח).

„חד גדיא, חד גדיא, דזבין אבא בתרי זוזי; חד גדיא, חד גדיא; ואתא שונרא ואכלה לגדיא... ואתא כלבא ונשך לשונרא דאכלה לגדיא" וכו' (פיוט לסדר הגדת הפסח).

„אמר ר' יוחנן: מאי דכתיב 'ולא קרב זה אל זה כל הלילה'? בקשו מלאכי השרת לומר שירה. אמר הקדוש ברוך הוא: מעשי ידי טובעין בים ואתם אומרים שירה?" (מגילה י').

„אמר ר' אבהו: אמרו מלאכי השרת לפני הקדוש ברוך הוא: רבונו של עולם, מפני מה אין ישראל אומרים שירה לפניך בראש השנה וביום הכפורים? אמר להם: אפשר מלך יושב על כסא דין וספרי חיים וספרי מתים פתוחים לפניו וישראל אומרים שירה?!" (ראש השנה ל"ב).

„אין אומרים הלל שלם בחול המועד פסח" (ט"ז אורח חיים, סימן ת"צ, סק"ג).

„'יתמו חטאים', מי כתיב 'חוטאים', 'חטאים' כתיב" (ברכות י').

„אף הוא ראה גולגולת אחת שצפה על פני המים ואמר לה: על דאטפת אטפוך וסוף מטיפיך יטופון" (אבות פרק ג').

„אמר רבה: אשתעו לי נחותי ימא, האי גלא דמטבעי לספינה מיתחזי כי צוציתא דנורא חיוורתא ברישה, ומחינן ליה באלוותא דחקיק עליה 'אהיה אשר אהיה, י"ד צבאות אמן אמן סלה וניית" (בבא בתרא ע"ג).

„'כשושנה בין החוחים', מה שושנה זו שבין החוחים, רוח דרומית באה והיא לוקה בקוץ, רוח צפונית באה והקוץ מכה אותה, וכן מארבע רוחותיה, כך הם ישראל, יש להם בתים ומשועבדים בין האומות. אלו אומרים: תנו לנו זימון, אלה מבקשים מהם ארנוניות, ואלה מבקשים גולגולת, הווי 'כשושנה בין החוחים'" (ילקוט שיר השירים ר' תתקפ"ח).

„מה שושנה זו כשהיא נתונה בין החוחים, רוח צפונית יוצאה ומטה אותה כלפי דרום והרוח עוקצה, רוח דרומית יוצאה ומטה אותה כלפי צפון והרוח עוקצה, ואף על פי כן לבה מכוון כלפי מעלה" (מדרש ויקרא פרשה כ"ג).

„ר' יוחנן כי מטי להאי קרא בכי 'והיה כי תמצאן אותו רעות רבות וצרות'" (דברים ל"א, כ"א).

„עבד שרבו ממציא לו רעות וצרות תקנה יש לו. מאי רעות וצרות? אמר רב: — רעות שנעשות צרות זו לזו, כגון זיבורא ועקרבא" (חגיגה ה').

חלק ב

מספדים

הדרת מרדכי

„כי נח נפשיה דר׳ יוחנן פתח עליו ר׳ יצחק בן אלעזר: — קשה היום לישראל כיום בא השמש בצהרים, דכתיב ׳והבאתי השמש בצהרים׳. ואָמר ר׳ יוחנן: זה יומו של יאשיהו" (מועד קטן כ"ה).

„וסבבו בשוק הסופדים" (קהלת י"ב, ה׳).

„׳ובכל יום ויום מרדכי מתהלך לפני חצר בית הנשים׳ — לשאול על כתמה ועל נידתה" (אסתר רבה).

„׳ויבכו בני ישראל את משה׳ (הזכרים), אבל באהרן, מתוך שהיה רודף שלום ונותן שלום בין איש לרעהו ובין אשה לבעלה נאמר (במדבר כ׳) ׳כל בית ישראל׳, זכרים ונקבות" (רש"י דברים ל"ד, י"ח).

„אין בשר המת שבתי מרגיש באיזמל" (שבת י"ג).

„כי קול כחולה שמעתי, צרה כמבכירה, קול בת ציון תתיפח תפרש כפיה: אוי נא לי, כי עיפה נפשי להורגים!" (ירמיה ד׳, ל"א).

„יבש המעין, נקצץ האילן" (ביכורים פ"א).

„כשם שיום הכפורים מכפר, כך מיתתן של צדיקים מכפרת" (מדרש רבה ויקרא פ"ב).

בשעה שהיתה גזירת המן להשמיד ולהרוג לעם מרדכי, רץ אליהו ז"ל אצל צדיקים ואצל נביאים הראשונים ואָמר להם: — שמים וארץ וכל צבא השמים בוכים במר נפש, וכל העולם חיל ורעדה אחזתם ואתם יושבים ודוממים? אָמר משה לאליהו: — כלום יש אָדם כשר? אָמר לו: — יש אָדם אחד בהם ומרדכי שמו. אָמר לו: הודיעו שיעמוד הוא משם ואנחנו מכאן בתפילה. אָמר לו משה לאבות העולם: — אם בטיט היא חתומה, רחמים נשמעים ואם בדם היא חתומה, מה שהיה יהיה" (אסתר רבה ז׳).

„על אנשי השרון שלא יעשה בתיהם קבריהם" (תפילתו של כהן גדול).

„אָמר ר׳ לוי בר חמא אָמר רבי שמעון בן לקיש: — לעולם ירגיז אָדם יצר טוב על יצר הרע; אם נצחו — מוטב, ואם לאו — יעסוק בתורה... ואם לאו — יקרא קריאת ׳שמע׳; ואם לאו — יזכור לו יום המיתה" (ברכות ה׳).

„והיה ביום הוא יסור סבלו מעל שכמך ועולו מעל צוארך וחובל עול מפני שמן" (ישעיה י׳).

„ואָמר ר׳ יצחק נפחא: — חובל עולו של סנחריב מפני שמנו של חזקיהו, שהיה דולק בבתי כנסיות ובבתי מדרשות. מה עשה? נעץ חרב על פתח בית המדרש ואָמר: — כל שאינו עוסק בתורה, ידקר בחרב זו. בדקו מדן ועד באר שבע ולא מצאו עם הארץ, מגבת ועד אנטיפרס ולא מצאו תינוק ותינוקת, איש ואשה שלא היו בקיאין בהלכות טומאָה וטהרה" (סנהדרין צ"ד).

„לעולם יקדים אָדם תפילה לצרה" (סנהדרין מ"ד).

„אָמר ר׳ יהודא: — האי מאן דנפיק ביומי ניסן וחזי אילני דקא מלבלבי אומר: ברוך שלא חיסר בעולמו כלום" (ברכות מ"ג).

„כי נח נפשיה דרבה בר רב הונא ור׳ המנונא אסקינהו להתם... פתח עליה ההוא ינוקא: — גזע ישישים עלה מבבל ועמו

ספר מלחמות, קאת וקיפוד תוכפלו בשוד ושבר הבא משנער, קצף על עולמו וחמס ממנו נפשות ושמח בחן ככלה חדשה, רוכב ערבות שש ושמח בבוא אליו נפש נקי וצדיק" (מועד קטן כ"ד, כ"ח).

„ויִמן ה' דג גדול לבלוע את יונה ויהי יונה במעי הדג שלשה ימים ושלשה לילות ויתפלל יונה ממעי הדגה" (יונה ב', א'-ב').

„כי עלה מות בחלונינו בא בארמנותינו להכרית עולל מבחוץ בחורים מרחובות" (ירמיה ט', ט"ז-כ').

„טוב ללכת אל בית אבל מלכת אל בית המשתה באשר הוא סוף כל אדם והחי יתן אל לבו" (קהלת ז', ב').

„ויהיו חיי שרה מאה שנה ועשרים שנה ושבע שנים שני חיי שרה" (בראשית כ"ג, א').

פחד יצחק

„אם מלכא אנא, עד האידנא אמאי לא אתית לגבאי?" (גיטין נ"ו).

„ויהי רעב בימי דוד שלש שנים, שנה אחר שנה, ויבקש דוד את פני ה'" (שמואל ב', כ"א, א'). שנה ראשונה אמר להם: שמא עובדי עבודת זרה יש בכם? בדקו ולא מצאו; שנה שניה אמר להם: שמא עוברי עבירה יש בכם? בדקו ולא מצאו; שלישית אמר להם: שמא פוסקי צדקה ברבים יש בכם ואין נותנים? בדקו ולא מצאו; אמר: אין הדבר תלוי אלא בי. מיד „ויבקש דוד את פני ה'". מאי היא? אמר ריש לקיש: ששאל ב'אורים ותומים' והשיבו 'ויאמר ה' אל שאול ואל בית הדמים'; 'אל שאול' — שלא נספד כהלכה 'ואל בית הדמים' — על אשר המית את הגבעונים... אמר דוד: שאול נפקי להו תריסר ירחי שתא ולא דרכיה למספדיה" (יבמות ע"ח:-ע"ט.).

„כי נס העם מן המלחמה וגם הרבה נפל מן העם וימותו" (שמואל ב', א', ד').

„הכמות נבל ימות אבנר? ידיך לא אסורות ורגליך לא לנחושתים הוגשו, כנפול לפני בני עולה נפלת. ויוסיפו כל העם לבכות עליו" (שמואל ב', ג').

„ויאמר המלך אל עבדיו: הלא תדעו כי שר וגדול נפל היום הזה בישראל" (שם ל"ח).

„משמת רבי עקיבא בטלה כבוד התורה. פירש רש"י: 'שהיה נותן לבו לדרוש כל קוץ וקוץ של כל אות וכל שכן תיבות יתירות ואותיות יתירות'" (סוטה מ"ט).

„משמת ר' יוחנן, בטל זיו החכמה" (שם).

„הנה ימים באים, נאום ה' אלהים, והשלחתי רעב בארץ; לא רעב ללחם ולא צמא למים, כי אם לשמוע דבר ה'" (עמוס ח', י"א).

„כי נח נפשיה דר' יעקב בר אחא אתחמיאו כוכבי בימָמא" (מועד קטן כ"ח).

„'כי בא השמש', מלמד שהשקיע הקדוש ברוך הוא גלגל חמה שלא בעונתה כדי לדבר עם יעקב אבינו בצינעא" (בראשית רבה כ"ח).

„לכן כה אמר ה' אלהי צבאות: בכל רחובות מספד ובכל חוצות יאמרו: הו, הו! וקראו אכר אל אבל ומספד אל יודעי נהי" (עמוס ה', ט"ז).

„תורה, תורה, חגרי שק והתפלשי בעפרים! אבל יחיד עשי לך ומספד תמרורים. מי יקצה בגבעות ומי יפתת בהרים!?" (קינות לתשעה באב).

„כלי מלחמה אבדו ונפלו גבורים, אשריהם משכילים כרקיע זוהרים, במנוחת שלום נחו ישרים, אוי ואבוי, שוד ושבר לנותרים, מחוץ שכלה חרב ואימה מחדרים" (שם).

„קשה סילוקם של צדיקים יותר משריפת בית אלהינו" (ילקוט ישעיה נ"ח).

עלית אליהו

„כי נח נפשיה דרב הונא סבור לאותובי ספר תורה אפוריה, אמר להו רב חסדא: מילתא דבחיי לא סבירא ליה השתא ליקום ליעבד ליה?!" (תענית כ"ה).

„גדולים צדיקים במיתתן יותר מבחייהן" (חולין ז').

„הודו לה', קראו בשמו, הודיעו בעמים עלילותיו" (תהלים ק"ה, א').

„גדול כחן של נביאים שמדמים צורה ליוצרה" (בראשית רבה כ"ז).

„וידבר ה' אל משה לאמר: ראה קראתי בשם בצלאל בן אורי בן חור למטה יהודה, ואמלא אותו רוח אלהים בחכמה ובתבונה ובדעת ובכל מלאכה לחשב מחשבות לעשות בזהב ובכסף ובנחושת" (שמות ל"א, ב'-ד').

„אמר ר' יהודא אמר רב: — יודע היה בצלאל לצרף אותיות שנבראו בהן שמים וארץ" (ברכות נ"ה).

„אמר ר' שמואל בר נחמני בשם ר' יונתן: — בצלאל על שם חכמתו הוא נקרא; בשעה שאמר לו הקדוש ברוך הוא למשה: לך אמור לו לבצלאל עשה לי משכן, ארון וכלים, הלך משה והפך ואמר לו: עשה ארון וכלים ומשכן. אמר לו: משה רבינו, מנהגו של עולם: אדם בונה בית ואחר כך מכנים לתוכו כלים ואתה אומר: עשה לי ארון וכלים ומשכן; כלים שאני עושה, להיכן אכניסם? שמא כך אמר לו הקדוש ברוך הוא: עשה משכן ארון וכלים? אמר לו: שמא בצל אל היית וידעת!" (ברכות נ"ה).

„ר' לוי בר רבי אומר: — מנורה טהורה ירדה מן השמים, שאמר לו הקדוש ברוך הוא למשה (שמות כ"ה): 'ועשית מנורת זהב טהור'. אמר לו: כיצד נעשה אותה? אמר לו: 'מקשה תעשה המנורה'. ואף על פי כן נתקשה משה וירד ושכח מעשיה. עלה ואמר: רבוני, כיצד נעשה אותה? אמר לו: מקשה תעשה המנורה. ואף על פי כן נתקשה משה וירד ושכח. עלה ואמר: רבוני, שכחתי אותה. הראה לו למשה. ועוד נתקשה בה. אמר לו: וראה ועשה. עד שנטל מנורת של אש והראה לו עשייתה ואף על פי כן נתקשה משה. אמר לו הקדוש ברוך הוא: לך אל בצלאל והוא יעשה אותה. ואמר לבצלאל ומיד עשאה. התחיל תמה ואמר: — אני, כמה פעמים הראה לי הקדוש ברוך הוא ונתקשתי לעשותה, ואתה שלא ראית — עשית מדעתך! בצלאל, בצל אל היית" (במדבר רבה ט"ו, י').

„וכן תעשו לדורות" (שמות כ"ה).

„אין לגבי משה מילתא זוטרתא" (יראת שמים; ברכות ל"ג).

„הרבה עשו כרבי ישמעאל ועלתה בידן, כרבי שמעון בן יוחאי — ולא עלתה בידן" (ברכות ל"ה).

„כמה גדולים מעשה חייא!" (בבא מציעא פ"ה).

„תורה, תורה, חגרי שק והתפלשי בעפרים, אבל יחיד עשי לך ומספד תמרורים, על תופסי משוטיך ופורשי מכמורים" (קינות לתשעה באב).

„מי יקצה בגבעות ומי יסתת בהרים, מי יעריך נזירות ומי יפליא נדרים?" (שם).

„למה נקרא שמו נחום איש קודש הקדשים? מפני שלא הביט בצורת מטבע מימיו" (ירושלמי מגילה פ"א, הי"א).

„תנא דבי אליהו: — מפני מה זכה אליהו ז"ל שהחיה את המת? לפי שעשה רצונו של מקום והיה מתאנח על כבודן של ישראל, וכשהיה רואה בני אדם צדיקים היה מגפפן ומחבקן ומנשקן" (ילקוט מלכים רמ"ז, רכ"ד).

„והלך לפניך צדקך וכבוד ה' יאספך" (ישעיה נ"ח, ח').

„אשרי מי שגדל בתורה ועמל בתורה ועשה נחת רוח ליוצרו וגדל בשם טוב ונפטר בשם טוב מן העולם" (ברכות י"ז).

„בשעה שהקדוש ברוך הוא מרעיש עולמו, אליהו מזכיר זכות אבות" (ילקוט מלכים ר"ח).

חבל על שמש גדול שאבד

„ר' שמעון בן מנסיא אומר: — חבל על שמש גדול שאבד מן העולם, שאלמלא לא נתקלל נחש, כל אחד ואחד מישראל היו מזדמנין לו שני נחשים טובים, אחד משגרו לצפון ואחד משגרו לדרום להביא לו סנדלבונים טובים ואבנים טובות ומרגליות; ולא עוד, אלא שמפשילין רצועה תחת זנבו ומוציא בו עפר לגינתו ולחורבתו" (סנהדרין נ"ט:).

„צלותא דאברהם מכי משחרי כותלי" (יומא כ"ח).

„'ויזד יעקב נזיד', אמר לו עשו: — מה טיבו של תבשיל זה? אמר לו: — שמת אותו זקן. אמר לו: — גם באותו

זקן פגעה מדת הדין? אם כן, לא יש מתן שכר ולא תחית המתים. ורוח הקודש אומרת: 'אל תבכו למת' — זה אברהם, 'בכו בכה להולך' — זה עשו" (בראשית רבה ס"ג).

„'ויבוא אברהם לספוד לשרה ולבכותה'. מהיכן בא? חד אמר: מקבורתו של תרח וחד אמר: מהר המוריה" (בראשית רבה חיי שרה).

„'וסבבו בשוק הסופדים'. בני גלילאי אמרי: עשה דברים לפניך מטתך. בני יהודא אמר: עשה דברים לאחר מטתך" (שבת קנ"ב).

„נשי דשכנציב אמרי הכי: ווי לאזלא! ווי לחבילא!" (מועד קטן כ"ח).

„אחד מהחבורה שמת, תדאג כל החבורה כולה. אמרי לה דמית גדול ואמרי לה דמית קטן" (שבת ק"ו).

גזבר נאמן

„תנו רבנן: משחרב הבית בראשונה, נתקבצו כתות של פרחי כהונה ומפתחות ההיכל בידן, ועלו לגג ההיכל ואמרו לפניו: רבונו של עולם, הואיל ולא זכינו להיות גזברים נאמנים, יהיו המפתחות מסורים לך, וזרקום כלפי מעלה, ויצתה כעין פיסת יד וקבלתם מהם" (תענית כ"ט).

„ההוא גברא דהוי תני הלכתא סיפרא וסיפרי ותוספתא ושכיב. אתו ואמרו לו לרב נחמן: — ליספדי מר. אמר: — היכי נספדי? האי צנא דמלא ספרא דחסר?" (מגילה כ"ח:).

„כל עמה נאנחים, מבקשים לחם; נתנו מחמודיהם באוכל להשיב נפש; ראה, ה', והביטה, כי הייתי זוללה" (איכה א', י"א).

„בן סורר ומורה אינו חייב עד שיגנוב ויאכל תרטימר בשר וישתה חצי לוג יין" (סנהדרין "עב).

„אין בונים נפשות לצדיקים, דבריהם הם זכרונם" (ירושלמי שקלים פ"ג).

„קשת סילוקן של צדיקים ממאה קללות חסר שתים ומחורבן בית המקדש" (ילקוט ישעיה כ"ט).

„צום השביעי זהו יום שנהרג בו גדליהו בן אחיקם, ללמדך, ששקולה מיתת צדיקים כשריפת בית אלהינו" (ראש השנה י"ד).

קץ כופרא

„'לשחוק אמרתי מהולל' (קהלת ב', ב'). אמר ר' פינחס: — דדהובא מערבב, מה חדותא עבדא? עובדא הוה בבר נש חד מרברבי בבל שנשא בנו אשה. ברביעי עשו סעודה לחכמים. אמר לבנו: — עלת לעליה ותבא לנו יין טוב מחבית פלונית. עלת להביא יין ישן מן העליה, הכישו נחש ומת. המתין לירד ולא ירד. אמר: — אעלה ואראה מה טיבו שבני מתעכב? עלת ומצא שהכישו נחש ומת מושלך בין החביות. המתין אותו חסיד עד שאכלו ושתו האורחין כל סעודתן וגמרו לברך. אמר להם: — רבותי, לא לברך ברכת חתנים לבית אותו האיש באתם לברך בנו? עכשיו אמרו עליו ברכת אבלים על בנו. לא להכניסו לחופה באתם, הכניסוהו לקבר! עאל ר' זכאי ואפטר עלית: — ולשחוק אמרתי מהולל ולשמחה מה זו עושה' " (קהלת רבה ב', ד').

„זימן שחורים ומצא לבנים" (ביצה ו').

„אליעזר זעירא הוה סיים מסאני אוכמא וקאי בשוקא דנהרדעא. אשכחוהו דבי ריש גלותא ואמרו ליה: מאי שנא הני מסאני? אמר להו: דקא מאבילנא אירושלים. אמרו ליה: את חשיבת לאתאבולי אירושלים? סבור יוהרא הוה, אתיוה וחבשוה. אמר להו: גברא רבה אנא! אמרו ליה: מנא ידעינן? אמר להו: אי אתון בעי מנאי מילתא או אנא איבעי מינייכו מילתא. אמרו ליה: בעי את. אמר להו: האי מאן דקץ כופרא מאי משלם? אמרו לו: משלם דמי כופרא. — והא הוי תמרא? אמרו ליה: משלם דמי תמרא. אמר להן: והא לאו תמרי שקל מיניה? אמרו ליה: אימא לן את? אמר להו: בששים" (בבא קמא נ"ט).

„יגע ר' בון בר' חייא בתורה לכ"ח

שנה מה שלא יגע תלמיד ותיק במאה שנה" (ירושלמי ברכות פ"ב).

„מפני מה מתין בניו ובנותיו של אדם כשהן קטנים? מפני שלא בכה והתאבל על אדם כשר, שכל חבוכה על אדם כשר מוחלין לו על כל עוגותיו" (שבת ק"ה).

„וסבבו בשוק הסופדים" (קהלת י"ב, ח').

„כי עלה מות בחלונינו, בא בארמנותינו להכרית עולל מבחוץ ובחורים מרחובות" (ירמיה ט', כ').

„ויהי דבר ה' אליו לאמר: בן אדם, הנבא ואמרת: כה אמר ה': אמור חרב חרב הוחדה וגם מרוטה, למען טבוח טבח הוחדה, למען היה לה ברק מרוטה" (יחזקאל כ"א, י').

„אל ירך לבבכם מפני צהלת סוסים וצחצות חרבות" (סוטה מ"ב).

„ההוא פולמתא דאתא לפומבדיתא, ערקו רבה ורב יוסף. פגע בהו ר' זירא, אמר להו: ערוקאי, כזית שאמרו במקום מרה? רב אדא בר אתבא אמר: במקום שהיא חיה. אמר רב פפא: הלכך בעינן כזית במקום מרה ובעינן כזית במקום שהיא חיה" (חולין מ"ו).

„הכבד יש בו ריבוי דם, לפיכך לכתחילת אין לו תקנה לבשלו על ידי מליחה, אלא קורעו שתי וערב ומניח, חיתוכו למטה וצולהו" (יורה דעה ע"ג).

„הכבד אוסרת ואינה נאסרת, מפני שהיא פולטת ואינה בולעת" (חולין ק"ו; יורה דעה, שם).

„והלכו גויים לאורך ומלכים לנוגה זרחך" (ישעיה ס').

„ועתה אם תשא חטאתם, ואם אין מחני נא מספרך אשר כתבת" (שמות ל"ב).

שלשת הרעים

„'אלה תולדות נח, נח איש צדיק תמים היה בדורותיו. ר' יהודא ור' נחמיא. ר' יהודא אומר: בדורותיו היה צדיק, הא אילו היה בדורו של משה, או בדורו של שמואל, לא היה צדיק... ר' נחמיה אומר: ומה אם בדורותיו היה צדיק, אילו היה בדורו של משה או בדורו של שמואל, על אחת כמה וכמה!" (בראשית רבה פ"ל).

„ר' עקיבא אומר, שהמקושש זה צלפחד. אמר לו ר' יהודה בן בתירא: עקיבא, בין כך ובין כך אתה עתיד ליתן את הדין: אם כדבריך — התורה כיסתו ואתה מגלה אותו, ואם לאו — אתה מוציא לעז על אותו צדיק!" (שבת ט"ו).

„על זאת יתפלל כל חסיד אליך לעת מצוא: רק לשטף מים רבים אליו לא יגיעו" (תהלים ל"ב).

„וסבבו בשוק הסופדים" (קהלת י"ב).

„חכם שמת בית מדרשו בטל" (מועד קטן כ"ב).

„על שלשה דברים העולם עומד: על התורה ועל העבודה ועל גמילות חסדים" (אבות א').

„אנטיגנוס איש סוכו קיבל משמעון הצדיק: אל תהיו כעבדים המשמשים את הרב על מנת לקבל פרס, אלא הוו כעבדים המשמשים את הרב שלא על מנת לקבל פרס" (שם).

„ויתהלך חנוך את האלהים ואיננו, כי לקח אותו אלהים" (בראשית ה').

„כשם שמצוה על אדם לאמר דבר הנשמע, כך מצוה על אדם שלא לומר דבר שאינו נשמע" (יבמות ס"ה).

„ויזרע יצחק בארץ ההיא וימצא בשנה ההיא מאה שערים ויברכהו ה'" (בראשית כ"ו).

„הלל אומר: הוי מתלמידיו של אהרן הכהן: אוהב שלום ורודף שלום, אוהב את הבריות ומקרבן לתורה" (אבות פרק א').

„נגיד שמה אבד שמיה ודלא מוסיף יסיף ודלא יליף קטלא חייב" (אבות, שם).

„עדות היא לבאי עולם, שהשכינה שורה בישראל. מאי עדות? אמר רב: זו נר מערבי, שנותן בה שמן כמדת חברותיה וממנה היה מדליק ובה היה מסיים" (שבת כ"ב).

אבל אם

„'ויבוא אַברהם לספוד לשרה ולבכותה'. מהיכן בא? חד אָמר: — מקבורתו של תרח בא, וחד אָמר: — מהר המוריה בא" (בראשית רבה פרשה חיי שרה).

„דוד שהניח בן כמותו, נאמרה בו שכיבה, יואָב שלא הניח בן כמותו, נאמרה בו מיתה" תבבא בתרא קט"ז).

„'שומר מצוה לא ידע דבר רע' — זו אסתר, שהיתה עסוקה בביעור חמץ (קהלת רבתי).

מיכל מים

„טוב ללכת אל בית אבל מלכת אל בית המשתה, באשר הוא סוף כל האָדם והחי יתן אל לבו" (קהלת ז').

„וסבבו בשוק הסופדים" (קהלת י"ב).

„דוד שהניח בן כמותו נאמרה בו שכיבה" (בבא בתרא קט"ז).

„המלאך הגואל אותי מכל רע יברך את הנערים ויקרא בהם שמי ושם אבותי אַברהָם ויצחק וידגו לרוב בקרב האָרץ" (בראשית מ"ח).

„בשעה שהגיע זמנו של אהרן להפטר מן העולם ומשה היה מצווה להפשיט את בגדיו ולהלבישם על אלעזר בנו. אָמרו חז"ל: וכיון שראָה משה כבודו ושבחו של אהרן שמטתו נתונה ברומו של עולם והקדוש ברוך הוא ומלאכי השרת מקיפין אותו וקשרו עליו מספד גדול, מיד היה יושב ובוכה. אָמר: — אוי לי שנותרתי לבדי. כשמתה מרים לא בא אחד מישראל אצלנו, אלא אני ואהרן ובניו ועמדנו לפני מטתה, בכינו עליה, ספדנוה וקברנוה; כשמת אהרן נתעסקתי אני ובניו ועמדנו לפני מטתו. אני מת תהא עלי? מי יעמוד עלי בשעת מיתה? לא אָב ולא בן, לא אָח ולא אָחות! מי יבכה עלי? באותה שעה השיבו הקדוש ברוך הוא ואָמר לו: — אַל תירא, הריני עומד בעצמי וקוברך בכבוד גדול" (ילקוט מסעי תשפ"ז).

„בנים אַתם לה' אלהיכם, לא תתגודדו ולא תשימו קרחה בין עיניכם למת; לא תתגודדו, לא תעשו אגודות אגודות" (יבמות י"ד).

„שלשה ימים לבכי ושבעה ימים להספד ול' ימים לגיהוץ ולתספורת" (מועד קטן כ"ז).

יבוא שלום

„אַללי לי, כי הייתי כאספי קיץ, כעוללות בציר, אין אשכול לאכול, בכורה אותה נפשי" (מיכה ז').

„אבד חסיד מן הארץ וישר באָדם אָין, כולם לדמים יארובו, איש את אָחיו יצודו חרם" (שם, ב').

„חבל על דאבדין ולא משתכחין" (סנהדרין קי"א).

„ויאמרו בני ישראל אל משה לאמר: הן גוענו, אָבדנו, כולנו אָבדנו, כל הקרב אל משכן ה' ימות, האם תמנו לגוע?" (במדבר י"ז, כ"ז-כ"ח).

„כל המוריד דמעות על אָדם כשר, הקדוש ברוך הוא סופרן ומניחן בבית גנזיו, שנאמר (תהלים נ"ו) 'נדי ספרת אתה, שימה דמעתי בנאדך הלא בספרתך'" (שבת ק"ה).

„בני אָדם דומים לעשבי השדה: הללו נוצצין והללו נובלין" (עירובין נ"ד).

ארז בלבנון

„צדיק כתמר יפרח, כארז בלבנון ישגה" (תהלים צ"ב; עיין בבא בתרא פ"ב; סנהדרין ק"ו).

„אָמר ר' אלעזר: בשעה שהצדיק נפטר מן העולם, שלש כתות של מלאכי השרת יוצאות לקראתו. אַחת אומרת לו: — בוא בשלום! ואַחת אומרת: — הולך נכחו! ואַחת אומרת לו: —יבוא שלום, ינחו על משכבותם! בשעה שהרשע נאבד מן העולם, שלש כתות של מלאכי חבלה יוצאות לקראתו. אַחת אומרת: — אין שלום אָמר ה' לרשעים! ואַחת אומרת לו: — למעצבה תשכבון! ואַחת אומרת לו: — רדה והשכבה את ערלים!" (כתובות ק"ד).

טרוף טורף יוסף

„ג' ימים לבכי, ז' ימים להספד ול' לגיהוץ ותספורת" (מועד קטן כ"ז).

„כה אמר ה' צבאות: התבוננו וקראו למקוננות ותבואינה... ותמהרנה ותשאנה עלינו נהי" (ירמיה ט', ט"ז).

„כל המוריד דמעות על אדם כשר, הקדוש ברוך הוא סופרן ומניחן בבית גנזיו" (שבת ק"ח).

„וסבבו בשוק הסופדים" (קהלת י"ב).

„קשה סילוקן של צדיקים ממאה קללות חסר שתים ומחורבן בית המקדש" (ילקוט ישעיה כ"ט).

„יוסף בן שבע עשרה שנה... והוא נער את בני בלהה ואת בני זלפה נשי אביו" (בראשית ל"ז).

„ויוסיפו עוד שנוא אותו על חלומותיו ועל דבריו" (שם).

„ויאמר ישראל אל יוסף: — הלא אחיך רועים בשכם, לכה ואשלחך אליהם. ויאמר לו: — הנני" (שם).

„מעשה בריב"ז שהיה רוכב על החמור והיה יוצא מירושלים... ראה ריבה אחת שהיתה מלקטת שעורים מבין גללי בהמתן של ערביים... בכה ריב"ז ואמר: אשריכם ישראל, בזמן שעושין רצונו של מקום אין כל אומה ולשון שולטת בהם, ובזמן שאין עושין רצונו של מקום, הוא מוסרן ביד אומה שפלה ולא ביד אומה שפלה, אלא ביד בהמתן של אומה שפלה!" (כתובות ס"ז).

„אמר ר' לוי: אמר [משה] לפניו: רבונו של עולם, עצמותיו של יוסף נכנסים לארץ ואני אינני נכנס לארץ? אמר לו הקדוש ברוך הוא: מי שהודה בארצו יקבר בארצו, ומי שלא הודה בארצו אינו נקבר בארצו. יוסף הודה בארצו. מנין? גבירתו אומרת: ראו, הביא לנו איש עברי לצחק בנו (בראשית ל"ט, י"ד) ולא כפר, אלא אמר: 'כי גונב גונבתי מארץ העברים' (שם מ', ט"ו) — יקבר בארצו, שנאמר: 'ואת עצמות יוסף אשר העלו בני ישראל ממצרים קברו בשכם' (יהושע כ"ד, ל"ב); אתה שלא הודית בארצך... בנות יתרו אומרות: 'איש מצרי הצילנו מיד הרועים' (שמות ב', י"ט) והוא שומע ושותק, לכן לא יקבר בארצו" (במדבר רבה).

„ענותנותו של רבי זכריה בן אבקולס החריבה את ביתנו ושרפה את היכלנו והגלתנו מארצנו" (גיטין נ"ו).

„'ויקרבו ימי ישראל למות' זהו שאמר ב'), כי ענני הכבוד נסתלקו מישראל עם פטירת אהרן" (תענית ט').

ויאסף רגליו אל המטה

„'ויקרבו ימי ישראל למות' זהו שאמר הכתוב 'כי גרים אנחנו לפניך, כצל ימינו עלי ארץ', הלואי כצל כותל או כצל אילן, אלא כצל עובר, כצלו של עוף שהוא עובר וצלו עמו" (ילקוט ויחי).

„'כי גם לא ידע האדם את עתו כדגים שנאחזים במצודה רעה' (קהלת ט'). אמר ר' ברכיה: וכי יש מצודה רעה ומצודה טובה? אלא זו חכה, לפי שיש לך מצודה שהיא צדה בים ולא ביבשה, ביבשה ולא בים, אבל החכה צדה בים וצדה ביבשה, שהיא יורדת לגרונו של דג וחנקתו" (קהלת רבה).

„ויכל יעקב לצוות את בניו ויאסף רגליו אל המטה" (בראשית מ"ט).

„אמר רבא: נשי דשכנציב אמרן הכי: ווי לאזלא! ווי לחבילא!" (מועד קטן כ"ה).

„ברא מזכי אבא, אבא לא מזכי ברא" (סנהדרין ק"ד).

שחיטת הפסח

בני ישראל נמשלו לכמה עצים: „מה הגפן הזו נמוכה מכל האילנות ושולטות בכל האילנות, כך הם ישראל: נראים כאילו שפלים בעולם הזה, אבל לעתיד לבוא הן עתידין למשול מסוף העולם ועד סופו" (ויקרא רבה ל"ו).

„מה זית, אין עליו נושרין לא בימות החמה ולא בימות הגשמים, אף ישראל אין להם בטלה עולמית" (מנחות נ"ג).

„מה תפוח זה, פריו קודם לעליו, אף ישראל: הקדימו נעשה לנשמע" (שבת פ"ח).

„מה תמר, אין לו אלא לב אחד, אף ישראל אין להם אלא לב אחד לאביהן שבשמים" (סוכה מ"ה).

„האי מאן דנפק ביומי ניסן וחזי אילנא דקא מלבלבי אומר: ברוך שלא חיסר בעולמו כלום" (ברכות מ"ג).

„בנימין זאב יטרף, בבוקר יאכל עד ולערב יחלק שלל" (בראשית מ"ט).

„ידיך לא אסורות ורגליך לא לנחושתים הוגשו, כנפול לפני בני עולה נפלת" (שמואל ב', ג').

„ואתא מלאך המות ושחט לשוחט, ואתא הקדוש ברוך הוא ושחט למלאך המות" (הגדה של פסח).

המבשר

„מצות וידוי קודם יום הכפורים קודם שיאכל, שמא יחנק בסעודתו קודם שהתוודה" (רמב"ם, הלכות תשובה פ"ב).

„ויאנחו בני ישראל מן העבודה ויזעקו, ותעל שועתם אל האלהים מן העבודה" (שמות ב', כ"ג).

מבוא *)

מאת

ד״ר הירש ליב גורדון

„בן יכבד אָב״ (מלאכי א׳, ו׳).

בין האגמים והברכות — העיירה מיאַדל והמשפחות גורדון וחדש — ילדותו של הרב המחבר — לימודו בסמארגון ובוילנה — פגישתו עם הרידב״ז — ה„לגוטה הראשונה״ — אשת הרב ושלשלת יחוסה — העיירה הליטאית העגומה משפיעה על המטיף העתידי — בישיבת וולוזין — בכולל קובנה — הרבנות הראשונה בעיר דוגילישוק — ראש הישיבה בוידז — אב״ד בקומאי — ספריו: „דברי אליהו״, „דמעת העשוקים״ ו„סדר אליהו״ — הריבולוציונר סמאַילסטים והגיניראל ריניקאמף — רב בוילנה — „ישראל בעמים״ — תולדות „בית־הכנסת הגדול״ בוילנה וחשיבותו — מתמנה למ״מ דוילנה — נפתולי וילנה תחת שלטון הגרמנים, הבולשביקים, הלגיונות הפולאנים והליטאים — הנרי מורגינתו וסימואלס — נתבע לדין בעד דרשות חריפות — תפקיד המ״מ דמתא: המאנוברות — המצביא הרוחני — מתמנה לרב בניו־יורק — השקפותיו על החיים החדשים — מדוע זכו ספרי הרב המחבר לפרסום גדול?

במרחק של מאָה ויורסט מעיר וילנה, למזרחה, נמצא שטח מלא אגמים וברכות, אשר ישקו את שרשי הנהרות דיסנה, דבינה, ויליה ונימאן. שש הברכות הידועות ביותר הן ברכת סביר, וישנוב, שואקסיטה, מיאסטרה, נארוץ ומיאדל. מסביב להן מתנשאים יערות עבותים ושדות סוף ואגמון, הגדלים בשפע על קרקע רטובה ובולעת. תושבי הכפרים המקומיים חיים על רשתם ומכמרתם ובאים לקנות את מכלתם, יינם ומלבושיהם אל חנויות היהודים אשר בעיירות הסמוכות. היערות. האגמים והקרקע השוקעת הבדילו בין כפר לכפר ובין עיירה לעיירה, ותושביהם שקטו על שמריהם מדור לדור. בחיי היהודים ובחיי שכניהם לא נתהוו, במשך מאות בשנים, שום שינויים, מבלי לדבר על מהפכות. כירוקה אשר על פני מי ברכותיהם השאננות, אשר שרשה לא יתן לה להרחיק נדוד, כך

*) המבוא בלשון האַנגלית, הבא בסוף הספר הזה, דן באותם הענינים, אבל באופן יותר מקיף ומפורט. מפורטים ביותר הם שם תיאורי החיים בעיירות ליטה, נפתולי בני־הישיבה בהשואָה למשובות הסטודנטים הנוצרים במאות הבינים, תולדות הישיבה בולוזין וה„כולל״ בקובנה, מרד הליטאים בשנת 1905 ותפארת עתיקות וילנה.

חיו גם הם, בשקט ובמרגוע, האכר על יד מחרשתו, הדייג בסירתו והחנוני העני בחנותו.

באחת מן העיירות האלה, הידועה בשם מיאדל, נמצא ישוב יהודי של מאתים נפש. עיירה זו עתיקה מאד, והיא נזכרת במפות גיאוגראפיות אשר נערכו לפני כמה מאות בשנים. ישנה מאד הוא שם גם הקהלה היהודית. לרוב היהודים יש שם המשפחה גורדון ולשאר — חדש. על־פי המסורה המקובלת בפיהם, חיתה שם פעם אשת־חיל אחת, אשר היתה רגילה לנסוע לדאנציג ולערים רחוקות אחרות לרגלי מסחרה הנפרץ. כאשר נגזרה הגזירה מטעם הממשלה, כי כל משפחה צריכה לקבל שם נוסף, היינו שם משפחה, נשארו יהודי מיאדל במבוכה גדולה. כל אחד ואחד הציע שם אחר ואי־אפשר היה לצאת מן המיצר, עד שקמה האשה החכמה ההיא והודיעה, כי בערים הרחוקות אשר בקרה לרגלי מסחרה פגשה באנשים מפוארים המתיחסים למשפחת גורדון, ולפיכך היא מיעצת להקרא בשם המוזר הזה. עדת ישראל במיאדל נאותה להצעה הזאת וכל המשפחות קבלו את השם גורדון. כעבור זמן מה באו יהודים חדשים והתישבו במיאדל. אולם, הפאטריוטיות הלוקאלית לא הרשתה לתושבים החדשים להכתיר את עצמם בשם גורדון, ובמקומו נתנו להם את הכינוי „חדש". מה שנוגע לאגדה על מקור השם גורדון במיאדל, הריני נוטה יותר להאמין, כי בני המשפחה הזאת מתיחסים למשפחות גורדון הנכבדות אשר בביאליסטוק, בהתאם למסורה אחרת. אבל, ביאור השם „חדש" מתקבל על הלב, ואפשר כי ראשי המשפחה הזאת, בכל מקום שהם, קבלו את השם הזה בהיותם תושבים חדשים.

אחד מחשובי הקהלה העברית במיאדל היה הר"ר דוד זאב ז"ל (נפטר בליל שמחת תורה התרע"ר). הוא ביחד עם אשתו, עקרת הבית, מרת אסתר חיה ז"ל (נפטרה חול המועד פסח תרע"ז), היו ידועים במדותיהם התרומיות ובאהבתם את התורה. בתור דוברי אמת, נדיבי לב ומוקירי רבנן יצא להם מוניטין בכל הסביבה. בשני לאדר התרכ"ה (כ"ז בפברואר, 1865) נולד להם הבן הבכור אליהו, הריהו הרב המחבר, אשר הקדישוהו תיכף לתורה. למרות דחקם, מסרו את בנם אליהו למלמדים היותר מצוינים בעיירתם. הילד הרך הפליא את מוריו בכשרונותיו הנעלים. שמו יצא חיש לתפארה וכל מכיריו נבאו לו עתידות גדולות. תורת מלמדיו כבר לא הספיקה בעדו והוריו שלחוהו לעיר סמארגון, כששים ווורסט לצפון עיר מולדתו, ללמוד בישיבה אשר ב„סלויז החייטים", שהיתה מפורסמת בסביבה ההיא, ואשר נמצאה תחת הנהלת הרב הגדול ר' ליב ליכטמאכער. שם למד עד מלאת לו י"ג שנה וקנה לו שם בשקדנותו ובבקיאותו המדהימה. על־פי עצת ראש הישיבה כתת את רגליו לישיבה ר' מיילה אשר בווילנה. הישיבה הזאת נוסדה בווילנה בשנת תקצ"ב, 28 שנה אחרי הוסד הישיבה המפוארה בוולוזין, ובין מוריה

הראשונים היה הגאון הידוע ר' מרדכי מלצר ור' אליעזר דייטש. מורו הראשון היה הרב הגאון ר' יצחק בהרב ר' סנדר. הוא חבב כל־כך את ה„מיאדלאי הקטן", עד אשר מחל לו גם על למדו, בצינעא, גם בבית־ספר רוסי את יסודות הלשון, החשבון ודברי הימים. הוא ידע, כי התמדתו בלמוד התורה והליכותיו במוסר וביהדות לא יסבלו מזה אף במשהו.

פעם אחת בא הגאון המפורסם ר' יעקב דוד זצ"ל (רידב"ז) לבחון את תלמידי הישיבה הזאת. הרידב"ז נתמנה אז למ"ץ ולמ"מ דמתא וילנה וראשי הישיבה רצו להתפאר לפניו בחכמת תלמידיהם ולפיכך הביאו לפניו את המעולים שבהם. ביניהם היה גם הרב המחבר. בראות הרידב"ז את הרב המחבר, שהוא הצעיר שבכולם, קרא אותו לראשונה. מי יודע, אולי צפה לעתיד כעבור 35 שנה וראה את הנער הזה ממלא את מקומו בתור מו"ץ ומ"מ דמתא וילנה... הגאון הקשה קושיא וה„מיאדלאי הקטן" השיב עליה כהרף עין בחריפות יתירה. פני מוריו, אשר כוסו חמרמרות בשמעם קושיא חמורה כזאת נשאלת מן הצעיר שבתלמידיהם, הזהירו והצהירו. אולם, הרידב"ז, אשר השתאה לחכמת הנער, לא בוש מלהוסיף, כי הקושיא במקומה עומדת, ואמר: הנך טועה, בני! נקל לתאר לנו את רגשות התלמיד הנשאל, בהמצאו שוב לפני חומת הקושיא האיומה ההיא, מפני שתירוצו, אשר נדמה לו לאמתי, לא נתקבל על־ידי הגאון הנכבד. אולם, באותו רגע באה לו הצלה ממקום אחר. מורו, הרב הגאון הידוע ר' בן־ציון שאטער יצא להגן על תלמידו בכמה ראיות מן הש"ס ומן הפוסקים. פלוגתא נלהבת התלקחה ביניהם, והנער, ביחד עם חבריו, ביראם פן יצא הרידב"ז המנצח ועליהם יהיה ליישר את הקושיא באופן אחר, השתמשו בערבוביה הזאת ונמלטו.

בישיבת ר' מיילה למד כשתי שנים, ואחר כך נדד לערים דאלהינוב, גליובוקי, סויר וסבינצאן, אשר שם למד ביחידות ובהתמדה. אז הגיע תורו לעמוד לצבא. ידידיו רצו „לסדר" בעדו „לגוטה" (זכות־חופש) מן המדרגה הראשונה, אשר בעזרתה היה ודאי יוצא לחפשי. אולם, הרב המחבר, אשר ירש מהוריו לאהוב את האמת יותר מכל דבר שבעולם, התעקש ואמר, שמוטב לו ללכת לעבוד את הצאר ולהפסיד 4 שנים ממיטב חייו, ובלבד שלא יצטרך לשקר מעט לפני הפקידים בכדי לקבל את ה„לגוטה הראשונה". לאשרו יצא לחפשי גם בעזרת ה„לגוטה השניה" ואז עבר ללמוד בעיר מאלאט, כששים ויורסט מצפון לווילנה. בלמדו שם דברו בו נכבדות עם העלמה יפת־התואר והמשכלת מרת מלכה בת הרב המופלג והמצוין ר' דוד מפודרודז (נפטר י"ט חשון, תרס"ד), אשר בין מאלאט ובין וילנה, ובז' שבט, תרמ"ח, חגגו את חג נשואיהם המאושרים.

מרת מלכה, אשת הרב המחבר, נולדה בעיר וילנה כשנה לפני הולדת בעלה. היא נצר מגזע משפחה מיוחסת מאד. מצד אמה, חנה הינדא ז"ל (נפטרה י"ט

כסלו, התרפ"ו), היא מצאצאי משפחת קאצינילינבוגן המהוללה, אשר ראשיתה היתה בעיר קאצינילנבוגן, פרוסיה. למשפחה זו שייכים גם בני משפחת שאול וואהל, האשכנזים והטידיסקים. בהיותה מצוינת ביופי מקסים ומכניע, הציעו לפניה שדכנים שונים את גדולי העשירים אשר בכרך, אבל היא החליטה לחפש את בן־זוגה בין כתלי בית־המדרש, בהחליטה, כי התורה יקרה מכל סחורה. היא רכשה לה ידיעה הגונה בלשון העברית, בתנ"ך ובאגדות חז"ל וגם קראה הרבה בספרות היפה ביהודית ובלשון הארץ. בתור רבנית עמדה תמיד בראש כל אגודות הצדקה והחסד אשר בקהילתה ומטיבה לפשר בטוב טעמה ושכלה את המחלקות המתפרצות, כידוע, בכל עדה ועדה מזמן לזמן. אף־על־פי שהיא ובעלה חנכו את ילדיהם חנוך ספארטאני, היינו — במשמעת חמורה ובלי כל מיני מחמאות ותשבחות, בכל זאת יצרה בביתה מין אתמוספירה של רוך ועדנות אשר לא תשכח. כותב הטורים האלה זוכר את שירי־הערש המתוקים אשר שרה לפניו בהיותו ילד קטנטן, את תשובותיה וביאוריה המחוכמים אשר נתנה לו בהמטירו עליה בשאלותיו המרובות על כל מה שראה ושמע מסביבו. רושם עז ובלתי נמחק עשו עליו האגדות והספורים המרהיבים, ששאבה מנבכי המדרשים והתלמודים או מאוצר ההזיה של הספרות העולמית. כשהובא, נשוא על זרועה, עטוף טלית, אל ה„חדר", בהיותו בן חמש, לא פתח אז, כותב הטורים האלה, בפעם הראשונה את השער לתורה. ספורי אמו והוראותיה כבר הספיקו לעשותו יהודי קטן עוד בשחר ילדותו. מסירות נפשה לחנוך בניה על ברכי התורה אף היא ראויה למופת. היא והרב המחבר התאמצו באופן שהוא למעלה מכחותיהם לחנך את בניהם בישיבות היותר מפוארות בליטא, למען ימשיכו את שלשלת הזהב אשר נחלו מאבותיהם.

ממה שנאמר למעלה אפשר לסכם, כי הרב המחבר בלה את ימי נעוריו בסביבה השקטה, הצנועה והעגומה של העיירה הליטאית. בכמה מקומות למד לעצמו בבית־המדרש, בפנה אפלולית. התמדתו, שהיתה למשל בפי כל, הרחיקה אותו משדות־הבר אשר פרחו ונבלו מעבר לכותל בית־המדרש. השמש, הנוסכת ששון החיים בכל היקום, היתה לו אך הפנס הגדול המאיר על הגמרא שלו בשעות היום. בחיו חיי בדידות ונזירות שכאלה למד להתעמק בחדרי לבו ובמסתרי נפשו. שקידתו בהלכה לא הפריעה בעדו מלהזות באגדות חז"ל כאחד מגדולי הראשונים. נדודיו ממקום למקום, הסתכלותו בפנים המעונים של כל יהודי ויהודי הבא לבית־המדרש לשפוך את שיחו לפני בוראו בתחנונים ובאנחות, יצרו בקרבו מעין בלתי־פוסק של סנטימנטאליות לירית ושל תוגה איליגית המבצבצת מכל הטפה והטפה שלו. אולם, מבטו לא הוגבל בצרות ההווה. הוא ארג לפניו את מחזות העבר והעתיד. כל חזיון קטן בחיי עמו נראה בעיניו אך כאחד המקרים בחיי עם תרבותי עתיק, העשוי לבלי חת והמחויב להמשיך את

מפעליו הכבירים לטובת האנושות כולה בהפיצו את תורת משה ומוסר הנביאים. כל דרוש ודרוש שלו מיוסד על בסיס היסטורי שכזה.

ירחים אחדים אחרי חתונתו החליט הרב המחבר, כי אסור לו לשכוח את תעודת חייו ומטרת קיומו בששון ההילולים, וישם את פעמיו לדרך המפוארה, אשר עליה דרכו כמה וכמה מגדולי ישראל, רבניו, סופריו, חוקריו ומנהיגיו, היינו הדרך המובילה לישיבת וולוזין. בפעמי אביהם הלכו אחרי עשרות שנים גם בני המחבר, הבכור הרב יעקב דוב, מחנך, סופר ועסקן לאומי ידוע בווילנה, אשר נולד בפודברודז, בשעה שאביו היה בוולוזין, וגם כותב הטורים האלה. אשת הרב המחבר, כאשת ר׳ עקיבא בשעתה, האיצה בבעלה שימשיך את השתלמותו בתורת ישראל, אף־על־פי שעל־ידי זה נפרדה מרע עלומיה. בישיבת עץ חיים אשר בוולוזין למדו אז, ביחד עם הרב המחבר, הגאונים ר׳ שלמה פוליאציק (העילוי ממיצאט), ר׳ אברהם דובער כהנא, אב״ד דקובנה, ור׳ אהרן, אב״ד דלידא.

בכהונת ראש הישיבה כהנו אז שני המאורות הגדולים, אדמו״ר ר׳ נפתלי צבי יהודה ברלין (נצי״ב) זצ״ל ואדמו״ר ר׳ חיים סולוביציק זצ״ל, אשר נהיה אחר כך לגאב״ד בבריסק דליטה. זו היתה תקופת הפריחה בישיבה. הרב המחבר, אשר בלה את ימי נעוריו בבדידות של עיירות קטנות, נהנה מאד לבוא בחברה נעלה וגדולה כזאת כחברת בני ישיבת וולוזין, אשר באו לשם מכל קצוות רוסיה, כי שמע הישיבה הזאת נפוץ בכל העולם העברי, ואף מעבר לימים. אז גזרה הממשלה על בני־הישיבה שילמדו את לשון המדינה. הגזירה נראית אז קשה מאד, וראש הישיבה הטיף ובקש שימצאו בני־ישיבה, אשר יתנדבו לבקר את השיעורים הללו, למען הציל את הישיבה מסגירה. הרב המחבר היה אחד מן הגבורים ההם, אשר חרפו את נפשם לבקר את שיעורי הממשלה, כי בטול זמן התורה נחשב אז לקרבן גדול. הרב המחבר, אשר קבל את יסודות ההשכלה הכללית עוד בלמדו בישיבת ר׳ מיילה בוילנה, התקדם עוד יותר בהם בהוסיפו לידיעותיו את הלמודים הכלליים בישיבת וולוזין, ותודה לזה הוא אחד המעטים בין הרבנים הרוסים הגדולים אשר בדורנו, שטעמו את טעם ההשכלה הכללית. אחרי אשר נסמך להוראה מן הנצי״ב ומן האדמו״ר ר׳ חיים, נסע, כיתר האברכים בזמנו, לכולל קובנה. לכולל קובנה נתקבלו אברכים גדולי תורה, שכבר נסמכו להוראה ונשאו נשים וצפו למשרת רבנות כי תאונה לידיהם. הכולל נמצא ב„קלויז הניביאזים״, שנתפרסם על־ידי זה בכל המדינה. הוא למד שם כשנתים ונסמך לישראל מאת פאר ישראל, ר׳ יצחק אלחנן ספיקטור זצ״ל, הגאב״ד דקובנה.

בשנת תרנ״ב נתקבל הרב המחבר למשרת רבנותו הראשונה בעיר דוגילישוק אשר בין דבינסק ובין וילנה, ושם נולד לו כותב הטורים האלה, אשר כינוהו בשם רבו הגדול ר׳ הירש ליב (הנצי״ב), אשר נפטר לפני זמן מה. בשנת תרנ״ה

נתקבל לראש הישיבה הידועה בעיר וידז הסמוכה, ובה הקריא את שיעוריו המעניינים והחריפים כשלש שנים רצופות. ישיבה זו הקימה כמה וכמה רבנים ולמדנים בישראל. בשנת תרנ"ט נתקבל להיות אב"ד דעיר קומאי, פלך קובנה, קהלה עתיקה וחשובה. שם נולדו לו קילא צביה והאינזינירי מאיר מיכל וגם, בשנת תרס"ג, ספרו הראשון „דברי אליהו". הספר הזה נדפס בווילנה, בדפוס פירוזניקוב, בשני חלקים, והוא מכיל דרשות לימים נוראים, למועדים ולכל שבתות השנה. הוא זכה כבר לצאת במהדורה שניה בשנת תרע"א ובמהדורה שלישית בשנת תרפ"ג, כי נתקבל בתרועה מאת הרבנים והמטיפים שבדורנו והתפשט לכל מרחבי העולם. הספר הזה הכנים מוטיבים חדשים בספרות הדרוש ויצר מהלך חדש בהטפה העברית הקונסירוואטיבית־לאומית.

בהיותו אב"ד דקומאי פרצה אז אש הריבולוציה של שנת התרס"ו, אשר נכבתה בדם הפוגרומים הנוראים בביאליסטוק ובאודיסה. זו היתה עת צרה ליעקב. מסיתים חשאיים וגלויים הגירו בנו את ההמונים הנבערים וקיום העיירות העבריות היה בסכנה גדולה. אולם, הרב המחבר השכיל אז לבוא ביחוסי־ידידות עם המנהיג יורגוס סמאילסטים, אשר עמד בראש תנועת החופש של אכרי ליטא, ועל־ידי זה נהפכו כל תושבי הכפרים הסמוכים למגיני הישובים העבריים. וכאשר השתער אחר כך המחנה המענש של הגינירל הצורר רינינקאמף, אשר עשה שמות בכמה ערים והגיע גם עד העיר קומאי, עלה בידי הרב המחבר להגן על בני עדתו ולהצילם מכליון. אולם, מחזות הבלהות שעברו לפניו, והרצח שנעשה ביהודי העיירה הסמוכה דוסיאט על־ידי קאצאפים פורעים, עשו עליו רושם כביר, ואת משפטו על כל המאורעות הללו חרץ בספרו „דמעת העשוקים", אשר נדפס בווילנה, בדפוס פירוזניקוב, בשנת תרס"ז. בהיותו בקומאי חבר גם את ספרו החשוב „סדר אליהו", שהוא כעין קומפינדיום של כל ההלכות הריטואליות, כפי שהם נמצאים ב„יורה דעה" ובמפרשיו. הספר הנפלא הזה עדיין לא זכה לראות אור עולם, בהיותו לא אך רב האיכות, כי אם גם רב הכמות, והוצאות הדפסתו מרובות. בראשית ספרו „ישראל בעמים" נדפסו אחדות מן ההסכמות שניתנו לספר „סדר אליהו" מאת גאוני הדור, כמו ר' צבי הירש ראבינוביץ זצ"ל, גאב"ד דקובנה; ר' חיים יהודה סוסניצר זצ"ל, גאב"ד דסמארגון; ר' מרדכי זצ"ל, גאב"ד דסלונים; ר' שלמה זלמן סנדר שפירא זצ"ל, גאב"ד ור"מ דקרינקי; ור' אברהם יצחק הכהן קוק שליט"א, ראש הרבנים בארצנו הקדושה.

בשנת תרס"ז נקרא להיות לרב בווילנה ושם פרסם את ספרו השלישי „ישראל בעמים", ה„כולל בתוכו דרושים לכל עתות השנה ולכל שאלות חיינו המנסרות בעולמנו", ווילנה, דפוס גארבר, תרע"ד. בספר הזה נרגש, כי עולמו של הרב המחבר כבר התרחב מאד. הוא דן בשאלות חיינו מבחינה פילוסופית־היסטורית עמוקה ומקיפה. הוא מתנפל שם על האשמים בפגעינו המדיניים

וגם על עוכרינו, המתבוללים והמתקוממים אשר יצאו ממעינו והוא פותר כמה מחידות חיינו. ספרו זה התפשט במהירות גדולה מאד בין רבני אירופה ואמריקה והיה ליקר המציאות. והנה באו שנות המלחמה האחרונה, המלחמה הנוראה. חיי היהודים ברוסיה היו תמיד רעים וקשים והרב המחבר לא העלים את עיניו ממצוקות אחיו. בהטפותיו הרבות, שנדפסו ושטרם נדפסו, השתדל לעודד את רוחם הנדכאה של בני יעקב, לבל יבואו לידי היאוש הממאיר ויעמדו הכן להגן את מורשת אבותיהם, אשר עברה עליהם מן העבר הזועף דרך נחשולי הרדיפות הבלתי־פוסקות. אולם, מעולם לא הושפל כבוד ישראל, מעולם לא ירד עמנו לתהום עמוק של יסורים ומצוקות נוראות, כמו בתקופת המלחמה האחרונה. הגירושים, החורבנות והשחיטות נערכו באופן כה מסודר, גלוי ואכזרי, ומספר הקרבנות היה כל־כך איום, עד אשר לא היו כמותם מימות מסעי הצלב עד היום הזה.

לאן באים יהודי וילנה לשמוע את הטפת מגיד העיר, או המ"מ דמתא? מאיזו בימה נשמעת המלה הנמרצת, אשר עליה להביא תנחומים לרבבות התושבים העברים בירושלים דליטא? מרכז החיים הדתיים בוילנה הוא בבית־הכנסת הגדול, הידוע בתור ה„שטאָדט שוהל". הוא נבנה בימי הנסיך הפולני זיגמונד אבגוסטוס, מלפני ארבע מאות שנה. אָמנם, כמה וכמה בתי־כנסיות היסטוריים ונהדרים נמצאים בחצר בית־הכנסת („שוהל הויף") הוילנאית, כמו ה„קלויז של החסיד" (של הגר"א) ובית־הכנסת של הגחש"א. אבל בית־הכנסת הגדול עומד בראש כולם, כפאטריארך שב ונשוא פנים בקרב בני שבטו. כמה דגלים הונפו והורדו מעל ראש המגדל של המלך יאגילו בוילנה! כמה מגיפות, שריפות ומלחמות קשות השתערו, מדי פעם בפעם, על עיר זו. אולם, בית־הכנסת הגדול עמד על מקומו וילעג לשיני הזמן. נהדר ומדהים הוא בנינו המוצק. רצפתו עמוק באדמה, וצריך לרדת אליה בכמה מעלות, ותקרתו מתנוססת מעל לכל בניני הסביבה. ארבעה עמודים ענקיים נושאים עליהם את משא התקרה, הבנויה ארקאדיות אמיצות וכבדות. דרך חלונותיו המרובים מתפרצת השמש להאיר על כותל המזרח ועל ארון הקודש, המקושט בטעם של דיקוראטיביות טראדיציונאלית יוצאת מן הכלל, וכולל כל מיני פיתוחים וגילופים של פרחים, חיות, עופות, צורות גיאומטריות וכתובות סודיות של הקבלה המסתורית. על במת־הנואמים אשר על־יד ארון הקודש עמדו במשך הדורות מגידים כה קדושים ומפואָרים כמו שלמה זלמן, יחזקאל פייביל, ווילויל, יעקב יוסף ויעקב דויד (רידב"ז). ומתחת לבמה זו, על־יד עמוד התפלה, עמדו חזנים ידועים לתהלה, אשר מנגינותיהם הנעימות נפוצו בכל תפוצות הגולה, להרנין את לב העם בשפכו את שיחו לפני קונו.

הרב המחבר, בבואו לכהן במשרת הרבנות בוילנה, כבר היה ידוע בתור אחד

מגדולי הדרשנים שבדורו. אולם, דרשותיו התכופות בבית־הכנסת הגדול בווילנה הביאו אותו פנים לפנים עם המוני השומעים הנבונים, אשר מלאו את בית־המקדש המעט הזה מקצה לקצה בכל פעם שהרב המחבר היה מופיע שם על הבמה. אחרי הפצרות רבות נאות הרב המחבר לקבל עליו גם את תפקיד המ"מ דמתא, ומאז היה דורש שם בקביעות. התמנותו למגידות העיר היתה קרובה להתפרצות המלחמה הגדולה. שלטונות באו והלכו, באו כגבורים וברחו כפחדנים, אולם, נוראים היו בבואם ואכזרים בצאתם. משבר אחרי משבר בא על העיר, חללי חרב וחללי רעב מלאו את הרחובות, אימה גדולה מלאה את כל הלבבות, אולם, בימת בית־הכנסת הגדול לא נשארה שוממה, ומפי הרב המחבר נשמעו, כפעם בפעם, דברים חוצבים להבות אש. שלשה עשר חודש אחרי פרוץ המלחמה, כאשר רוב היהודים הצעירים כבר היה על שדמות המלחמה, ואלפים מהם כבר הועלו כליל למרוז, אליל המלחמה, נכבשה העיר וילנה לפני חילות הגרמנים. זה היה ביום כפור התרע"ה (18 בספטמבר, 1915). הם נכנסו כ„גואלים", אולם, כעבור זמן מה החשיפו את אגרופם. העיר התחילה להתאנח תחת עול המסים והארנוניות שהמצביאים השונים הטילו עליה במשובה שגעונית. התחילה אז פרשה של ציד אנשים לעבודה כפויה, חסרון מזון אשר הרבה את מתי־הכפן ומגפות הדיזנטריה והטיפוס. התמותה עלתה פי־ארבע. פליטי הערים הסמוכות מלאו את העיר והגדילו את המצוקה. התעשיה שבתה ומחוסרי העבודה ומשפחותיהם גועו מרעב. לרגלי המצב הנורא נכשלו כמה מאחינו ומאחיותינו במסחרים בלתי־הגונים וכמה מן האומללים יצאו מדעתם ואחר כך הובלו לבית־המשוגעים אשר בטאבריג, לשתות את כוס התרעלה ולפטר את הממשלה הצבאית הגרמנית מחובת הפקוח. בעד כל דבר ודבר צריך היה להשיג רשיון, ומחיר הרשיון היה הון רב, בשעה שאפסה פרוטה מן הכיס. הישובים העברים הגדולים ברוסיה ובאמריקה לא יכלו להגיע אליהם ולעזור להם. ובכל זאת השתדלו מנהיגי העדה ליסד, פה ושם, בתי־תמחוי ובתי־מחסה לעניים ולמרודים, בכדי להקל בקומץ הזה את המחסור הגדול. גם החדרים והישיבות לא נסגרו תודה למסירת נפשם של העסקנים החרוצים, והרב המחבר היה אחד מהם.

בז' בכסלו תרע"ט (י"א בנובמבר, 1918), כאשר הוכרזה שביתת הנשק פרצה ריבולוציה בגרמניה. עשרה ימים אחריה הצהירו צבאות הגרמנים אשר בווילנה, כי הסתדרו במועצות, על־פי מתכונת ה„סובייטים" ברוסיה. הפולאנים, בהרגישם, כי האויר מלא אפשריות, הודיעו בכ"ט בטבת התרע"ט (ראשון בינואר 1919), כי וילנה היא שלהם. אבל הבולשביקים אחרת חשבו, וארבעה ימים אחרי ההודעה הזאת, ברביעי בשבט, נכנסו צבאות הרוסים. הבולשביקים שלטו אז בווילנה כ־15 שבועות. במשך הזמן הקצר הזה הרסו את היסודות החלשים של החיים האיקונומיים אשר עוד התקיימו, אחרי כל המשברים. הם סגרו את כל

מוסדות הצדקה ועשו ריקביזיציות ממושכות אשר השאירו את העיר כּכלי ריק. אולם, את האמת אָסור להכחיד, בנפשות היהודים לא נגעו, והיהודים הרגישו את עצמם בטוחים בחייהם. בג׳ לחול המועד פסח התרע״ט (19 באפריל, 1919), ערב הפסחא שלהם, נכנסו פתאום לגיונות פולאנים והתנפלו כחיתו־יער על היהודים. שלשה ימים רצופים הרגו ולא חמלו. חלאת העיר, כל ריק ופוחז, ואפילו שקצים קטנים, נצמדו ללגיונות וסבבו את העיר ברובים על שכמיהם ובכל אמתלא שהיא ירו ורצחו. בפרור ליפובקה הביאו 67 יהודים ורצחום בלי כל משפט ובלי כל תירוץ. שלשה יהודים רצחו בפרור אנטוקוליה ושלשה יהודים קברו חיים על גדות נהר הוויליה. בין הנרצחים היה גם הסופר הידוע ווייטר. כל העולם הנאור נרתע בשמעו על הרציחות הללו. אמריקה שלחה משלחת מיוחדת תחת נשיאותו של הנרי מורגינתוי, לחקור את הנעשה ביהודים וברביעי באָב התרע״ט הופיע לפניו גם הרב המחבר, אשר ספר, כי חיילים פולאנים העמידוהו על הגשר הירוק וקצצו את ציציותיו. אולם, עד כמה שהשתדל הרב המחבר לבאר ליהודי האמריקאי המפורסם מה זה טלית קטן עם ציציות, לא יכל הלז לגרס את ההלכה הקשה הזאת. בשני לחשון התר״ף (13 בנובמבר, 1919) באָה גם משלחת אנגלית תחת הנהלת המדינאי היהודי סמיואלס, אחי סמיואלס, הנציב בארץ־ישראל (בעבר). אבל, הריפורטים של שתי הקומיסיות העטו חרפה על מחבריהם, כי במקום לעורר את דעת הקהל לטובת היהודים אשר סבלו מחמת הפריצים, עוד שמו מלח על פצעיהם.

הפוגרומים חדלו, אבל הרדיפות לא פסקו. והרב המחבר, בתור המ״מ דמתא וילנה, מצא לו לחובה להרעים מעל במת בית־הכנסת הגדול על העוול הנעשה לקהלת ישראל. הדבר הגיע לפקידים העליונים ובי״ז בטבת התר״ף (8 ביאנואר, 1920) נקרא הרב המחבר לפני ראש הבלשים ונדרש לבאר את הטפות־המרד שלו. הנאשם לא חת מלגלות, כי בתור בא־כח הקהלה היה עליו להעיז ולהשמיע את מחאות הכלל. השר שחררו, אבל מאָז שמרו את כל מוצא פיו. בכ״ח תמוז התר״ף (14 ביולי, 1920) שבו הבולשיביקים לווילנה ואחרי ממשלה של ששה שבועות מסרו את העיר לליטאים בי״ד באלול (28 באוגוסט). הליטאים התחילו אָז להתגאות ולסרב לתת ליהודים זכיות שוות בהנהלת העיר. אולם, הגינירואל זיליגובסקי, אשר כבש את העיר ששה שבועות אחרי כן, בכ״ז בתשרי תרפ״א (9 באוקטובר, 1920) שם קץ למחלוקת הזאת. הגינירואל הפולאני הזה הודיע קודם, שבדעתו ליצור ממלכה אבטונומית „ליטא בינונית״, אבל, כעבור זמן קצר לא ירא מלגלות, כי הוא כבש את וילנה בעד פולין. הממשלות המאוחדות היו על צד פולין והעיר וילנה נמצאת תחת ידם עד היום הזה.

הימים הנוראים מפילים את אימתם היתירה על כל יהודי ויהודי באשר הוא שם. אולם, חרדה מיוחדה שררה בעונה זו בבית־הכנסת הגדול בווילנה. תפקיד

המ"מ דמתא וילנה הוא לדרוש בבית־הכנסת הגדול בכל שבת ושבת מן השבת הראשונה אחרי הפסח עד אחרי הושענה רבא. במשך חודש אלול הוא דורש בכל שני וחמישי. הדרשות הכי נכבדות שלו נאמרות בליל ערב ראש השנה, בליל ערב יום הכפורים ובליל הושענה רבא. שתי הדרשות הנאמרות בליל ערב ראש השנה ובליל ערב יום הכפורים נקראות דרשות ה„מאנוברה" שלו, הידועות גם כן בתור ה„רעוויעס" (אולי משורש „ריביו", פקוח). המ"מ דמתא מנסה, כביכול, את חריצות החיל העברי, בטרם צאתו להלחם נגד המקטרגים. הוא משמיע אָז דרשות ארוכות ועמוקות, לבחון את כחותיו בתור מנהיג ולבדוק את טיב שומעיו, אם נכונים לבותיהם להרהורי תשובה. בליל ערב ראש השנה, המ"מ דמתא, בסוף דרשתו, נפרד מעדתו: מי יודע אם כולם יכתבו לחיים. מי יודע אם אין הוא מטיף את הטפתו האחרונה. חלל בית־הכנסת הגדול נמלא בכיות ויללות. ארון הקודש נפתח אָז ברטט, ולמראה ספרי התורה המעוטרים בכתרי־הזהב, פותח המ"מ בוידוי, והקהל עונה אחריו בזעקות מרות. דרשת המאנוברה היא, איפוא, הדרשה שבדרשות ובה מתעלה המטיף לפסגת כשרונותיו.

אחרי כל האָמור למעלה, נקל לשער את רגשות יהודי וילנה בהאָספם לשמוע את דרשת המאנוברות מפי הרב המחבר, בעתים הרעות של המלחמה האחרונה. נקל גם לשער, עד כמה הוכשרו השעות הללו להטפות נרגשות פולחות־לבבות ומאדיבות־נפש. והנה, מיטב הדרשות הללו נאספו בספר הזה, „מערכות ישראל", ואפשר שהן דרשות ה„מאנוברה" הראשונות שהופיעו בדפוס, מיום שמגידי העיר וילנה התחילו, לפני מאות בשנים, לערוך „מאנוברות" כאלה. מבחינה זו נוספת להן חשיבות יתירה. השם „מערכות ישראל" הולם להן מאד, והוא מתארן באופן מדויק. תקופת מלחמה היתה התקופה אשר בה נאמרו הדרשות המצוינות האלה. מלחמה מדינית ומלחמה רוחנית. השמות והחורבנות שעשו צבאות החיילים באוכלוסי היהודים עברו כל גבול, אבל נוראות כמותן היו הפרצות הרוחניות שנעשו בחומת היהדות במשך השנים האיומות ההן. כמצביא אמתי עמד הרב המחבר בראש שארית הפליטה אשר נצלו ממתלעות ההפקרות אשר פשטה בעם, והגין על מבצרי המסורה בנשק מדברותיו הנמרצים.

הרב המחבר הוזמן על־ידי קהלה גדולה בניו־יורק לכהן אצלם בתור רבם ומנהיגם, וברצותו לראות כאן את בני משפחתו, וביניהם גם את כותב הטורים האלה, נאות לקבל את הזמנתם והגיע לאמריקה בתשיעי בתמוז התרפ"ג (23 ביוני, 1923). כחצי שנה אחריו באָה גם רעיתו, הרבנית המשכילה והחביבה, מרת מלכה, ואחר כך באָה בתם המשכלת והעסקנית החרוצה בתנועת פועלי ציון, מרת רבקה. מיום בואו לאמריקה הוא רב בית־המדרש הגדול „עדת ישורון" בניו־יורק וחבר בועד הפועל של „אגודת הרבנים האורתודוכסים של ארצות־

הברית וקנדה", אגודה חשובה ונכבדה, שהיא כעין סנהדריה גדולה אשר באמריקה. חברי האגודה הזאת הם רבנים אנשי שם מכל קצות אירופה אשר התישבו באמריקה, וגם אדמו"רים של הכתות החסידיות השונות. במשך זמן קיומה עלה בידה לעשות גדולות בעד שבות היהדות באמריקה ועדיין ידה נטויה.

הרב המחבר הסתכל הרבה בחיים החדשים והמוזרים של היהודים באמריקה בכדי לדעת את צלליהם ואת קרני הזיו שלהם. הוא לא חרץ תיכף משפט, כמו שעשו כמה אורחים אירופיים, ולא דן אותם מיד לכף חובה. במשך הזמן הקצר שהוא כאן למד לדעת את הטראגדיה המתחוללת כאן בלב כל יהודי בעל ניצוץ של יהדות, את נפתולי היהודי השוחה נגד הזרם, הזר וגם מגוחך בעיני נכריו ואפילו בניו. ובמקום להרנין את לבות שומעיו בהלצות ובבדיחות, כדרך כמה מטיפים זולים באמריקה, ולמצוא היתר והכשר על כל דבר רע שנכנס לתוך קדושת החיים העברים מן הרחוב החולני, המשיך להטיף את הטפותיו הנבואיות, המוכחיות. במקום לשנוא למפרע ובהחלט את כל צורות החיים העברים באמריקה או להיפך, להתפשר ולהכנע למנהג המדינה, בחר לו הרב המחבר את שביל הזהב ודורש שיבה לתחום היהדות המסורתית בהתאם לתנאי האפשרות.

ספרי הרב המחבר זכו לתפוצה גדולה בין הדרשנים והמטיפים, מפני שפע החומר הדרשני האצור בהם. הם עשו את אזנם כאפרכסת לכל מלה היוצאת מפי המחבר, מפני שאין היא הטפה ריקה, מכירת מיני סידקית, כי אם הסברה של הופעות חיינו מבחינה היסטורית. בספרי הרב המחבר נמצאים מאות ביאורים נפלאים של מאמרי תנ"ך ומאמרי חז"ל, אולם, הם נפלטו דרך אגב. אין עיקר כוונתו ליישב מאמר או מבטא קשה ולדרוש תלי־תלים של רמזים על כל קוצו של יוד. בזה הוא נבדל הבדל גמור מרוב הדרשנים אשר בדורנו. גרעין כל דרשה ודרשה שלו הוא רעיון הומיליטי העובר כחוט השני מראשיתה עד סופה.

הרב המחבר מאמין בנצחיות עם ישראל; ולא עוד, אלא שהוא רואה בקורות חייו הארוכים את יד ההשגחה העליונה המעבירה אותו דרך כמה משעולים צרים, נחלי דם ואש, אל מטרתו התכליתית. הרב המחבר מוצא, איפוא, דברי־תנחומים לכל צרה שלא תבוא. מה שהוה הוא שהיה. כשם שנצלנו מן הפגעים ההם, כך נושע מן הפורעניות שבזמננו.

הרב המחבר מטיף לחיזוק הדת והלאום, מפני שהוא רואה בקיומם ההדדי את שלמות חיינו ההיסטוריים. האחדות הלאומית על יסודות המסורת העתיקה שלנו — זהו האידיאל שאליו הוא מקוה. אולם, בנין ארצנו ועריגו הנשמות על־ידי עולים מתפוצות הגולה וברוח התורה שלנו — הוא, לדעתו, מגדל האור שאליו פונה ספינת ישראל המטולטלת בים הזועף של הרדיפות הבלתי פוסקות.

הרב המחבר איננו אך נאה כותב, כי אם גם נאה דורש ומכל שורה ושורה אשר בספרו נשמע הד קולו, אשר בו הוא צודה את לבבות שומעיו.

מי יתן ויארכו ימיו ושנותיו בטוב, ביחד עם רעיתו ומשפחתו, למען יוכל להיות מורה־דרך ומשיב־נפש ליהדות האורתודוכסית באמריקה.

ניו־יורק, י"ז כסלו, התרפ"ו.

חלק ראשון

הד הסער

שמע ישראל!

(ליל ערב ראש השנה תרע"ו)

המנוברה בבית הכנסת הגדול דווילנה — „שהחינו וקימנו והגיענו" — לשלשת מצבי היהודי — מדוע קצף שמואל על שאול? — התקיעות על שדה תקטל — חזיונו של יעקב ב„קץ הימין" — מוקדות ה„אוטו־דה־פה" — עקידת יצחק „ברחמים".

זה כשש מאות שנים, מימי הנסיך גידימון, שאחינו בני ישראל יושבים בעירנו וילנה. בכל ליל ערב ראש השנה הם נוהגים להתאסף בבית הכנסת הגדול והמרכזי הזה, אשר ב„חצר בתי־הכנסיות", לשמע להטפת מגיד העיר, המ"מ דמתא". דרשתו זו ידועה אצלנו, משנים קדמוניות, בתור „מנוברה" (תרגיל־מלחמה) או „ריביו" (מפקד־צבא).

המנוברה היא תרגיל מלחמה ענקי אשר בו משתתפים במערכה שני צבאות, אחת מול רעותה, כצבאות אויבים. המלחמה איננה אמתית: התותחים מורים בליסטראות ריקות ובכדורי הרובים אין העופרת הממיתה. זוהי מלחמה שאין בה לא חללים, לא פצועים ואף לא רמוסי מרכבות ופרסות סוסי־קרב. יש בה אך השתערות ונסיגה לאחור, לקיחה בשבי והתכנעות, שאון ותרועה. מטרתה היא לראות עד כמה יכולים שרי־הצבא מכל המדרגות, והחיילים הפשוטים מכל המינים: פרשים ורגליים, לוחמים ומובילי־הספקה, מורי־תותחים ומכים בחניתות, כורי־חפירות וחוסמי־דרכים, משליכי־גראנאטות ורופאי־הפצועים לעשות את מלאכתם בבינה ובחריצות ולצאת מנצחים מכל המצבים והתנאים.

הדרשנים הגאונים והקדושים שעמדו לפני על הבימה הזאת במשך כמה מאות בשנים, עשו אף הם מנוברות בכל ערב ראש השנה. הם נסו את חריצותם וכחם לעורר את הקהל להרהורי תשובה, לעשיית חשבון הנפש, להשתפכות בתפלה ובתחנונים לפני אדון העולם, שאלף שנים בעיניו כיום אתמול. ואבותינו שבכל דור ודור היו מתכנסים כאן באימה וביראה, בלילה האחרון של כל שנה, לראות אם יכולים הם להלחם נגד כל הקטרוגים ולכוון את לבם לשמים. הבה נמשיך את המסורה הנהדרה והעתיקה הזאת. הבה נתכונן נא לקראת יום הדין.

חכמינו זכרונם לברכה תקנו, כי בראש השנה נברך לה' על „שהחינו וקימנו והגיענו לזמן הזה". כשחיינו בשלום ושלוה, עוסקים בתורה ובדרך ארץ לבטח,

ועורכים את החגים ברוב פאר והדר, אז היתה הברכה הזאת מובנת לנו ומתאימה למהלך נפשנו. היינו מודים לה' על אשר לא הסיר חסדו וצלו מעלינו וזכה אותנו לגדל בנים לתורה, לחופה ולמעשים טובים, על אשר שלח את ברכתו במשלח ידינו וקיים את משפחותינו שלמות ובריאות לשמח יחד במועדי קדשנו. אולם עכשיו קשה לנו, לכאורה, לברך את הברכה הזאת. כשנחזיק מחר בלילה את כוס הברכה לקדש על היין את יום הזכרון הזה, תרעד ידינו מבלהות חיינו. כשנוציא מפינו את ההודאה על „שהחינו וקימנו והגיענו לזמן הזה", יהיה לבנו מלא פחדים מבעותי ה„זמן הזה". האם אין ה„זמן הזה" הזמן היותר ארור בתקופת חיינו? רק שתי שנים עברו מראשית מלחמת־העמים הנוראה הזאת וכמה שמות כבר עשתה במחננו. כמה הורים נעשו שכולים, כמה בנים נתיתמו וכמה נשים נתאלמנו! משפחותינו קרועות, יקירינו וחביבינו נגזלו מזרועותינו ומי יודע אם נזכה לחבקם שוב. ויותר מאלה הנמצאים כבר עכשיו בצבא, עוד יתגייסו בעתיד. כי חמת שדי נתכה על כל התבל ובקצף גדול שפך את כעסו על כל העמים. כל יום מרבה את צערנו, את אסונותינו ומי יודע מה יתרחש אתנו ביום המחרת. איזה טעם יש לברכת „שהחינו" שלנו?

אולם, אם אך נתעמק בנוסח הברכה שחכמינו ז"ל קבעו לדורות, אז נבין את כחם הפלאי לחזות עתידות ולראות ימים יבואו, כי דבריהם נאמרו להתאים לכל מאורעות חיינו בכל זמן ועידן. המלה „שהחינו" מתאימה לתקופות המאושרות, חיי שלוה ושלום. כשהיה אבי המשפחה, שבע הימים, מקדש על היין בביתו הבנוי לתפארה, וכל בניו ובנותיו, חתניו וכלותיו, ניניו ונכדיו מסובים על שלחנו המלא מעדני מלך, היה מברך על „שהחינו" בקול גילה ודיצה. כי חיים כאלה קרויים חיים. אם אבי־המשפחה הזה לא בורך בעושר, גר במעון דלים ובצע על לחם עניים, היה מברך „שקימנו", כי בכל זאת היו כל יוצאי חלציו סביבו, חיים ומלאי־תקוה. אולם, אם על יד השלחן עומדים הרבה כסאות פנוים: חללי חרב וחללי רעב, או קרבנות פקודי־הצבא האכזרים שהגלו רבבות מעמינו לכליון ולאבדון; במצב שכזה אין אנו לא „חיים" ולא „קימים", באין משען ומבטח. אנו מודים רק על זה „שהגיענו", אותנו, בלי משפחותינו, על ששמר על נשמתנו שתהיה בקרבנו, בין המצוקות הנוראות הללו, עד היום הזה.

מצינן בזוהר (פ' אמור) את הטעם הזה לתקיעת שופר: „סדרא קדמאה: קלא נפיק ומתעטר לעילא, סליק רקיעין ואתבקע בין טורי רמאי ומטי לגבי דאברהם ושריא ברישיה ואתעטר ואתער הוא ואתקן לכורסייא... סדרא תניינא: ההוא קלא תבירה בתוקפוי... עד דסליק לאתריה דיצחק. כיון דיצחק אתער וחמי לאברהם, מתקן לכורסייא לקיימא קמיה... סדרא תליתאי: קלא נפיק וסליק ובקע כל אינון רקיעין ורחמי מתערין ומטי ההוא קלא לרישיה

דיעקב ויעקב אתער... וקודשא בריך הוא מרחם על עלמא. זכאה חולקיהון דישראל דידעין לנגדא ולאמשכא למאריהון מדינא לרחמי ולתקנא כלהו עלמא על ידייהו!" יוצא, כי בקולות השופר אָנו מעירים את אבותינו הקדושים, אברהם, יצחק ויעקב, מתרדמתם, למען ילכו ויופיעו לפני כסא הכבוד ויבקשו רחמים עלינו.

זה מזכיר לנו תחבולותיו של שאול מלך ישראל, בעמדו לפני מחנה הפלשתים, אשר נקבצו בשונם. הוא ראָה כי ה' סר מעליו ואינו עונה לו לא בחלומות ולא באורים ותומים. ואָז הלך לבעלת אוב בעין דור ובקש ממנה שתעלה את שמואל מעולם הרוחות. תואר שמואל אָמנם נראה עולה מן האָרץ, אבל, במקום תחנונים והשתתפות בצער שמע מלכנו הראשון מפי הנביא דברים מכאיבים: „ויתן ה' גם את ישראל עמך ביד פלשתים ומחר אתה ובנך עמי" (שמואל א', י"ט). מדוע? האם לא היה שאול „כבן שנה, שלא טעם טעם חטא"? (יומא כ"ב). האם טובים היו הפלשתים מבני ישראל, למען הסגיר את זרע יעקב בידי הערלים? אלא, ששאול המלך שגה ובקש על עצמו ולא על עמו. הוא אָמר: „צר לי מאד, ופלשתים נלחמים בי ואלהים סר מעלי" (שמואל־א', כ"ח, ט"ו) במקום: „צר לנו מאד, ופלשתים נלחמים בנו ואלהים סר מעלינו". כונתו של שאול היתה אָמנם טובה: הוא מיאן להוציא מפיו כי ה' הזניח את עמו, והטיל על כל רוע המצב על אחריותו. אבל, בכל זאת נדמה היה לנביא כי שאול בקש בעד עצמו ולא בעד הכלל.

והנה, כאשר אנחנו נתקע מחרתים בשופר ונשתדל לעורר את האָבות מקברותיהם למען יעלו ויבקשו רחמים עלינו, צריכים אָנו להזהר לבלי לעורר אותם לדברי קצף ותוכחה, כשם שעשה שאול המלך. ולפיכך נבקש רחמים לא רק על עצמנו, כי אם גם על כלל ישראל ונאמר: „אחינו כל בית ישראל, הנתונים בצרה ובשביה, העומדים בין בים ובין ביבשה — המקום ירחם עליהם!"

בנינו ובעלינו הנמצאים עכשיו על שדה הקטל, גם הם שומעים תקיעות, אבל — תקיעות המות, תרועות המלחמה. ותפילתם הקצרה, תפילת ישראל מאָז ומעולם, היא הקריאָה הנואָשה: „שמע ישראל, ה' אלהינו ה' אחד!" הבה נצטרף נא עכשיו עמהם בקריאָתם המרה, למען יצילם ה' מפח יקוש, מדבר הות, מחץ יעוף יומם ומדבר באופל יהלך. הבה נזעק יחד עמהם: „שמע ישראל, ה' אלהינו ה' אחד"!

מצינן בפסחים נ"ו.: „אָמר רבי שמעון בן לקיש: [כתיב] 'ויקרא יעקב אל בניו ויאמר: האָספו ואגידה לכם [את אשר יקרא אתכם באחרית הימים]' (בראשית מ"ט, א'). ביקש יעקב לגלות לבניו קץ הימין, ונסתלקה ממנו שכינה. אָמר: 'שמא, חס ושלום, יש במטתי פסול כאברהם שיצא ממנו ישמעאל, ואָבי יצחק שיצא ממנו עשו'? אָמרו לו בניו: 'שמע, ישראל, ה'

אלהינו ה׳ אחד׳. אָמרו: כשם שאין בלבך אלא ׳אחד׳, כך אין בלבנו אלא ׳אחד׳. באותה שעה פתח יעקב אָבינו וְאָמר: ׳ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד׳ ״.

מהו „סץ הימין״? מדוע „נסתלקה ממנו שכינה״? למה התכוונו בני יעקב בבחרם בפסוק: „שמע, ישראל, ה׳ אלהינו ה׳ אחד״? נראה לנו כי יעקב אָבינו ראָה באספקלריה הנבואית שלו את סבלות ישראל בעתיד: שעבוד מצרים, שעבוד כנען עד כבושו המלא של דויד, חורבן אפרים ויהודה, גלות בבל, עול יון ורומא וחורבננו האחרון על ידי צבאות טיטוס. בחזיונו ראָה את דמינו נשפך בתקופת־החושך ובימי־הבינים, על ידי הצלבנים, על ידי מלאכי החבלה של האינקביזיציה ועל פורעי הפרעות ברומניה וברוסיה. אולם, מה שהבהילו ביותר הוא מחזה ההתבוללות וחקוי מעשה הגוים. הוא ראָה רבבות ישראל מתכחשים לעמם ולדתם בכדי להציל את נפשם, או בכדי להנות משווי הזכיות בין העמים אשר שכניהם היהודים מוגבלים ומורחקים מחיי המדינה. היהודים האלה, בעזבם את דת ישראל ובהתנכרם לגזעם ולמסורותיהם, הם כאדומים וכישמעאלים, שלא המשיכו את שלשלת הזהב של הטראדיציה שלנו. ובחשבו על זה „נסתלקה ממנו השכינה״, כלומר רוח עצבות ותוגה נפלה עליו.

אָז ענו לו בניו וְאָמרו: אל נא תפחד, אבא. בנינו, אולי יכשלו ויתנכרו למסורת־אָבות מחמת העריצים. הם יתימרו להיות מאראנים במדינות קאסטיל, אראגון ונבארה, אנדאלוסיה, קאטאלוניה ובלנציה; אולם כאשר יתפסו ותהיה להם ההזדמנות לקדש שם שמים ברבים — ירוצו בגיל אל המוקדות אשר יערך להם הצורר תומס די טורקבימדה. ומעל לשלהבות ה„אוטו־דה־פה״ תעלה קריאָתם, בוקעת השמים: „שמע, ישראל, ה׳ אלהינו ה׳ אחד!״. בשמוע יעקב את זה שב רוחו אֵליו ויברך בשמחה את ה׳ על החסד הזה: „ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד!״. כל זמן שזיק מסירת הנפש יבער בלב היהודי בטוח הוא כי טיט הגלות לא יטביע את צאצאָיו. קריאָה זו נשמעת עכשיו גם משדי־הקטל אשר מסביב לנו. נשמות אחינו העומדים על מפתן המות יוצאות בטהרת הקריאָה: „שמע ישראל!״.

אומרים אָנו בתפילת מוסף דראש השנה: „ועקידת יצחק לזרעו היום ברחמים תזכור״. ובראש השנה ט״ו אָנו קוראים: „אָמר ר׳ אבהו: למה תוקעין בשופר של איל? אָמר הקדוש ברוך הוא: תקעו לפני בשופר של איל, כדי שאזכור לכם עקידת יצחק בן אברהם ומעלה אני עליכם כאילו עקדתם עצמכם לפני״. תמהים אָנו: האָמנם זקוקים אָנו עדיין להשתמש בעקידת יצחק בתור תחבולה מעוררת רחמים לפני הקדוש ברוך הוא? הלא אברהם הביא אך בן אחד להקריבו לפני בוראו, ובניו אחריו, במשך ארבעת אלפים השנים ערכו

רבוא רבבות עקידות? וְלא עוד, אלא, שיצחק אך נעקד לשחיטה. ואך לקח „את המאכלת לשחט את בנו, ויקרא אליו מלך ה׳ מן השמים ויאמר: ... אל תשלח ידך אל הנער!״ ואברהם לקח „את האיל ויעלהו לעולה תחת בנו״. וה׳ לא רצה לכתחילה שישחט, כמו שאָמרו (תענית ד׳): „׳ולא עלתה על לבו׳ (ירמיהו ז׳, ל״א) זה יצחק בן אברהם״ אבל צאצאי יצחק בכל הזמנים ובכל הארצות, כאשר העלו על מזבחות הבערות באירופה, אסיה ואפריקה, לא זכו כי מלאך מן השמים ירעים בקולו אל השוחטים האכזרים: „אל תשלח ידך אל בני יעקב!״, ודמינו נגרו כמים. מדוע לא נזכיר את העקדות המרובות שלנו?

אבל ביאורנו הוא, כי דוקא עקידה זו, עקידת יצחק, אָנו רוצים להזכיר לה׳, יען כי היתה „ברחמים״, רק פחד שוא, אימה רגעית עוברת, עקידה ולא זבח; ולפיכך מתחננים אָנו ליוצרינו, כי גם העקידות שלנו תהיינה עקידות „רחמים״, פחד שוא. ואף על פי שהמאכלת כבר מונחת על צוארנו יהיה רצון מלפניך, כי הזבח והטבח לא יבואו, כשם שלא באו על יצחק. ובזכות אבותינו הקדושים ובכח תפילותינו נזכה להגיע לימים טובים ומאושרים ולראות בעינינו ובזמן קרוב את מלאך השלום על ראשינו ושיבת ציון ברננה.

אומרים לו: התוודה!

(ליל ערב ראש השנה תרע"ח)

ליל הרת עולם — בקשתנו למליצי היושר — הגרנות והשדות — עולם הפוך — תפילת ר' עקיבא — תקיעת השופר בהיסטוריה העברית — הקול היחידי המובן לכולנו — הבה נתוודה!

הלילה הוא ליל המנוברה (תרגיל־מלחמה) בבית הכנסת הגדול והמרכזי הזה. במשך כל השנה, כשדרשנו לפניכם מעל הבימה הנכבדה וההיסטורית הזאת, התכוונו להמוני העם ודברנו בלשונם ועל פי מדת השגתם. תמיד שוינו לנגד עינינו את דברי ר' אלעזר: „כל מי שהוא אומר דברי תורה ברבים ואינם ערבים לשומעיהם כסולת זו שצפה על גבי נפה, נוח לו שלא אמרם" (שיר השירים רבה, ד'), ואת דברי ר' שמלאי: „אזהרה לדיין שיסבול את הצבור... כאשר ישא האומן את היונק" (סנהדרין ח.).

אולם הלילה — ליל חירום הוא, ליל הרת עולם. בו אנו מתכוננים ליום הדין, הגדול והנורא, אשר „בריות בו יפקדו להזכירם לחיים ולמות". היום אשר בו „ארץ וצריה יצפו לדין ויחתו ויחרדו מאימת הדין... כי אין רחמים בדין ולא ישא פנים בדין"... יום אשר בו יעביר ויספור וימנה ויפקד ה' את נפש כל חי, כרועה המעביר את צאנו תחת שבטו, ויחתוך קצבה לכל בריה ויכתוב את גזר דינם. בלילה כזה אסור לנו לדרש כבימי השבתות של כל השנה. צריכים אנו לפתח יחד את לבנו ולהביע באופן חפשי וגלוי את רגשות לבנו לפני אדון העולמים.

הבה נעורר בבכיתנו את הדרשנים הצדיקים אשר עמדו והטיפו מן הבימה הזאת מאות בשנים; הבה נרגיז את מנוחת הטהורים והקדושים האלה, אשר היו שליחי הקהלה העברית בוילנה במשך כמה וכמה דורות לפנינו ונבקש מהם:

— אנא, קדושים וטהורים! הקיצו והקשיבו, שוכני עפר! הביטו בענינו, כי רבו מכאובינו וצרות לבבנו. אפפונו מים עד נפש, באנו בעמקי מצולה. מחוץ תשכל חרב ומחדרים אימה. קומו והמליצו בעדנו, לבל ישחת זכר שאריתנו, לבל נכלה מחרון אף ה'!

הרבנים אשר כהנו פאר בקהלות ישורון אשר בערי השדה, נהגו לצאת אחרי חג הסוכות ולסובב את החקלאים („ישובניקים") העברים בכפריהם.

היהודים האלה, שנרחו לגור בין האכרים הפשוטים, בלי בית כנסת ובלי „חדרים", בלי צבור עברי ובלי אטמוספירה עברית, קבלו את פני הרב בכבוד גדול ובזרועות פתוחות. אחרי אשר שהה אצלם מורם ורבם זמן קצר ושם לדרך פעמיו, מהרו החקלאים ושמו בעגלת הרב מכל אשר ברכם ה׳: עופות, ביצים, חמאה, קמח, גריסין, תפוחי־אדמה, בצלים וכו׳. הענקה זו היתה חלק מהכנסת הרב.

פעם אחת, באמצע הקיץ, כאשר כלה השבר והבר מאוצר בית הרב, והרעב התחיל להציק את משפחתו, שכר לו עגלה לסובב בין החקלאים העברים. הם קבלו אותו בכבוד הראוי, ואמרו לנפשם: ודאי בא אלינו בענין חשוב מאד. אבל, כאשר גלה להם את מטרת בואו השתאו מאד ולקחוהו לטייל בשדה. שם הראו לו על השדות הזרועות בר ועל הגרנות הריקים ואמרו לו: — יבול שדותינו עוד טרם גמל ועדיין לא עברנו עליהם במגל הקוצרים. בוא אלינו אחרי חג הסוכות. אז יהיו שדותינו ריקים וגרנותינו מלאים. אז נעניק לך מכל מה שברכנו ה׳.

המשל הזה מתאר את מצבנו. התורה נמשלה לערימת חטים (סנהדרין ל"ז). בדור העבר היו ה„גרנות", אלה הם בתי־המדרש ובתי־הישיבות, מלאים בחורי־חמד לאלפים ובעלי־בתים, בין מנחה למעריב, — לרבבות. נגוניהם העליזים בקעו מבין החלונות ומלאו את הרחוב היהודי בצלצולים קדושים. ה„שדות", בתי־הקברות, היו ריקים מצעירים, ושוכניה הובלו לשם בשיבה טובה, זקנים ושבעי ימים. אולם, המלחמה הנוראה הזאת הפכה את הסדר. בתי־הקברות עברו על גבולותיהם, דלגו על גדריהם. אין שם אף שעל־אדמה פנוי אחד. הארונות השחורים, בשורות ארוכות, נשאים דרך רחובותינו מן הבוקר עד הערב. המות האכזרי עושה שמות במחננו. בחרמש אכזרי הוא גודע את בנינו ואת אחינו בעודם באיבם. על עוללים לא ירחם ועל בני־הנעורים לא יחוס. וגרנותינו, בתי־האולפנא שלנו, ריקים. השממון רוקם שם את קורי־התוגה. דרכי התורה אבלות ושעריה שוממין. אין רינה בלילות, בראש אשמורות. דומית המות על הכל.

אין לנו אונים לסבל את כל המצוקות הללו. עלינו לערך תפילה לאל עליון, שיחיש וימהר להביא לנו פדות וישע. אולם מה נאמר ומה נדבר לפניו? נעלה נא בזכרוננו מקרה שהיה לפנים, הרי הוא ה„מעשה ברבי אליעזר שירד לפני התיבה [לבקש גשמים] ואמר עשרים וארבע ברכות ולא נענה. ירד רבי עקיבא אחריו ואמר: — ׳אבינו מלכנו, אין לנו מלך אלא אתה! אבינו מלכנו, למענך רחם עלינו׳. [מיד] וירדו גשמים. הוו מרנני רבנן. יצתה בת קול ואמרה: — ׳לא מפני שזה גדול מזה, אלא שזה מעביר על מדותיו וזה אינו מעביר על מדותיו׳." (תענית כ"ה:). וזהו ביאור המסורה הנפלאה הזאת. רבי אליעזר, מגדולי התנאים, היה מגדולי היחס בישראל. כאשר ירד לפני

התיבה לבקש גשמים, אמר עשרים וארבע ברכות, בשיר ומליצה, ובקש רחמים בזכות אבותיו המפוארים. כאשר ראה רבי עקיבא, כי ר' אליעזר לא נענה, ירד הוא לפני התיבה. רבי עקיבא לא בא מהורים נודעים ומיוחסים ובן גרים היה. כאשר הקניטוהו מחל, כי העביר על מדותיו. ובתפילתו לא יכול להשען על זכות אבותיו והתחנן מאת ה' שירחם על עמו למען שמו הגדול. תפילתו זו נתקבלה ברצון. גם אנו משפל המדרגה, ולא עוד, אלא, שבעצמנו אין אנו מגיעים אף לקרסולי התנא הקדוש ר' עקיבא. לפיכך נאמר גם אנחנו: — אבינו מלכנו, אין לנו מלך אלא אתה! אבינו מלכנו, למענך רחם עלינו! לנו — אין כל זכות, אולם למענך — עשה, למענך חמול!

תקיעת השופר קשורה במאורעות היותר חשובים של ההיסטוריה שלנו. הם נזכרים בעשרת הטעמים שרבינו סעדיה גאון נותן לתקיעת השופר ביום הזכרון. ביום זה היתה, לדעת הגאון, תחילת הבריאה, תחילת מלכות ה', ועלינו להריע לפני המלך „בחצוצרות וקול שופר". קרן האיל אשר בו אנו תוקעים מזכיר לנו את האיל אשר העלה אברהם ל„עולה תחת בנו" — היינו את עקידת יצחק. בזמן מתן תורה, בעמדנו לפני הר סיני, היו „קולות וברקים וענן כבד על ההר, וקול שופר חזק מאד" — לפיכך מזכירות לנו התקיעות גם את ההופעה הנהדרה הזאת, את העובדה היותר מפוארה בכל תולדות התבל. לפי דברי ר' נתן (ילקוט שמות, ש.) היה גם אברהם אבינו נוכח בזמן „מתן תורה" והקשיב לקול השופר החזק. קול השופר יזכרנו גם את קבוץ נדחי ישראל, ככתוב: „והיה ביום ההוא יתקע בשופר גדול; ובאו האובדים בארץ אשור והנדחים בארץ מצרים והשתחוו לה' בהר הקודש בירושלים" (ישעיה כ"ז, י"ג).

לשון הקודש, האוצרת את גנזי הספרות האלהית, כמעט שנשתכחה אצלינו. רק יחידי סגולה בארצות הגולה וישוב קטן בארץ ישראל משתדלים להחיותה בפינו, למען נאחד את ההוה המר שלנו עם עברנו המזהיר. אבל מחוץ למועט הזה — הרי שפתותינו מדברות בכל לשונות העמים. הלשון הגרמנית הבינונית־גבוהה, הידועה אצלינו כ„אידיש" מובנת רק ליהודי רוסיה, אוסטריה, רומניה ומהגריהם באמריקה. הספרדית הקאסטילאנית של לפני חמש מאות שנים, החיה בפי אחינו הספרדים בתור ה„לאדינו" — ידועה רק ליהודים האיספאניולים. יוצא, כי הקול היחידי המובן לכולנו, החודר ללב כל יהודי שבעולם — הוא רק קול השופר ותקיעתו, ביום הזכרון, הוא הקול המאחד את כל פזורי עמנו, הקול הקורא את כולנו להתחבר שוב ולעבוד יחד לתחית עמנו בארץ אבותינו וברוח תורתנו ומסורותינו הקדושות.

„תנו רבנן: מי שחלה ונטה למות, אומרים לו: — 'התוודה, שכן כל המומתין מתוודין!'" (שבת ל"ב.). רש"י, בפירושו, מזכיר לנו את המתניתא

בסנהדרין מ"ג: „היה רחוק מבית הסקילה כעשר אמות, אומרים לו: — התוודה, שכן דרך כל המומתין מתוודין, שכל המתוודה יש לו חלק לעולם הבא, שכן מצינו בעכן". הש"ך ליורה דעה, סימן של"ח, מסתפק אם אומרים לנוטה למות את המלים „שכן כל המומתין מתוודין". המלה מומת, בבנין הפעל, מוכיחה, לדעתנו, כי היא מתאימה רק למקרה של איש בריא אולם המומת בידי אדם או על ידי בית דין, כעכן אשר מעל בחרם, אבל, במקרה של מיתה על ידי מחלה קשה אין המלה „מומתין" מתאימה ולפיכך אינו צריך להזכירה בוידויו.

לפי דברי הרמב"ם ב„הלכות תשובה" פ"ב, צריך אדם מישראל להתוודות קודם סעודת ערב יום כפור, שמא יחנק בסעודה וימות בלי וידוי. מדוע אין עלינו גם למהר ולהתפלל ערבית, בפלג המנחה, כדברי ר' יהודה, פן נמות קודם ערבית? מפני שתפילת ערבית היא חובה שהזמן גרמה, ואם ימות קודם זמנה הרי ימות בטרם שהיה מחויב לקיים את המצוה.

ואם בשעת שלום ושלוה התקינו חכמינו שנתוודה, מחשש רחוק של חניקה בסעודה גדולה של ערב יום כפור, וחסידים ואנשי מעשה היו נוהגין להתוודות בכל יום (ספר יראים), על אחת כמה וכמה שעלינו להתוודות עכשיו. זה כשלש שנים שגסיסתנו נמשכת. מי שבשדה־הקטל, מי בגולה ומי במבצר. על ראש כולנו אורב המות. אם מדינתו תהיה המנצחת או המנוצחת — צפויים אנו לסכנה גדולה, כי הישוב היהודי הוא תמיד השעיר לעזאזל של שכורי־הנצחון ושל מדוכאי־התבוסה. עיקר הוידוי הוא בפה (כריתות י"ב). ובזוהר פרשת פנחס מצינן: מאן דמפרש חובוי, כל בי דינא בדלין מיניה. לפיכך הבה נעשה כנהוג פה בעירנו המעטירה וילנה, מימים קדמוניות, נסיר את מסך הפרוכת, נפתח את דלתות ארון הקודש ונאמר כולנו יחד, בלב נשבר ובבכי:

„אשמנו, בגדנו, גזלנו, דברנו דופי" וכו'. והבה נקוה, כי וידוינו זה יקרע את רוע הגזירות ונזכה כולנו לחוג יחד את יום הזכרון בשנה הבאה בשלום ובשלוה.

עם שבשדות.

(קודם תקיעת שופר. התרע"ט)

תזמורת הצבא — הקולות על שדי הקטל — אחינו, ה„עם שבשדות" — השפעת החרגל על עצבי האדם — „תיקנתם קברים לעצמכם ?!" — כח התפלה והתשובה.

תזמורת המנגנים הצבאיים היא אחד מן החלקים החשובים של כל צבא. צלצלי השמע וצלצלי התרועה שלה מעודדים את רוח החיילים ומוסיפים להם אומץ לצאת לקראת האויב. המנגינות הלאומיות או הדתיות מלהיבות את הנלחמים בהתלהבות פאטריוטית או דתית עד אשר הם נכונים להקריב את נפשם בעד המולדת או בעד האמונה. השפעתם של כלי־הזמר גדולה ביחוד בשעת תהלוכה ארוכה וקשה. החייל עמוס רובה, מעדר בְּתוך עור, בקבוק מים, קופסת־כדורים ושק מלא הספקה על כתפיו. כל הכלים הללו מהודקים עליו ברצועות עור קשות ורחבות, המחזיקות את גופו במועקה גדולה ומכאיבים, פה ישם, את הבשר ואת העצמות. כשהדרך ארוכה ומלֵאה חתחתים באים החיילים לידי יאוש ופיק ברכים; קוממיותם שחה, סדרם מתבטל והם מתנהלים לאיטם, בלי זיק אומץ, בלי ניצוץ גבורה. והנה מכים התופים ומחַצצרות החצוצרות. רוח־חיים עוברת במחנה. הכתפות מתישרות, העינים המעורפלות מתחילות להבריק, הברכים הכושלות מזדקפות, הפסיעות משתוות ומזדרזות, המפגרים בדממה ברינה ירוצו. ולקול התוף יטופפו כולם. במקום כנופיה של אנשים עיפים, יגעים ונואשים מופיע שוב מחנה מסודר וחזק של גבורי־המערכה.

התזמורת מזמרת בשעת שלום ומזמרת בשעת מלחמה. היא מלווה את החיילים בדרכם ותחת צלצוליה הם יוצאים למערכה. אולם, אך נשמעת היריה הראשונה והתזמורת נאלמת. עם הרובה או עם החנית ביד אין אָזני החייל הגבור והאומלל מקשיבות יותר לקול החלילים והחצוצרות. אם לבו מלא רצח וזעם על האויב, הוא משתער עליו בצעקת חמס. אולם, אם גחלת האהבה האנושית לא נכבתה בקרבו; אם מכיר הוא, כי הקרבן המצופה אומלל כמותו, כי גם לאויבו יקרים החיים, כי שניהם עומדים על מפתן הנצח ועלולים לראות את בוראָם בכל הרף עין, אָז שאגתו היא לשמים.

מורי ורבותי! „רבן גמליאל אומר: — שליח צבור מוציא את הרבים ידי

חובתם" (ראש השנה ל"ג.). „אמר ר' שמעון חסידא: — לא פטר רבן גמליאל אלא עם שבשדות. מאי טעמיה? משום דאניסי (במלאכה. [הרי"ף מוחק תיבת „במלאכה"]), אבל בעיר — לא" (שם, ל"ה.). תקיעת שופר היא כמו תרועת מלחמה. זהו אחד הטעמים שנתן רבנו סעדיה גאון לתקיעת שופר. והתקיעות בשנה זו הן תקיעות מלחמה אמתיות, כי מלחמה נוראה מתחוללת סביבנו. ובצפרני המלחמה הזאת מפרפרים רבוא רבבות מאחינו. הם הם ה„עם שבשדות דאניסי", אשר להם התכוונו רבותינו הקדושים ר' גמליאל ור' שמעון. אנוסים הם. אין ביכלתם לשמוע את תקיעות שופרנו, כשם שאינם שומעים כבר את תזמורת הצבא. אנוסים, אומללים ונדכאים הם, מרי נפש הם. מדוכאים הם. וממעמקי התהום שבו הם נמצאים הם קוראים לה' וצועקים את הקריאה הישראלית הנצחית, הקריאה אשר הדה לא ידום לנצח כל עוד שגלגל החמה יזהיר ברקיע, הקריאה שעלינו לקרוא עמהם, עכשיו, לאבינו שבשמים, כמנהג עיר וילנה מימים קדמונים:

— שמע ישראל, ה' אלהינו, ה' אחד!

הפצועים, אשר שבו משדה הקטל, מספרים, כי קשה להם לישון בשעה שהכל שקט מסביב. כשירדו בפעם הראשונה לתוך החפירות לא יכלו לסגור עין משאון הכדורים המתפוצצים וגם מן הפחד התמידי שאחד הכדורים הגדולים יפול בתוכם ויקברם חיים או מתים. אולם, ברבות הימים הורגלו עצביהם כל־כך אל שירת־התופת הזאת, עד שהיתה להם לשיר ערש. בלעדה לא יכלו להרדם. ובשובם עכשיו אל סביבת השלום ומונחים בבתי־חולים שקטים, הרחק משדה הקטל, הם נרגזים מן השלווה הממושכה ועפעפיהם אינן נסגרות בתנומה.

אולם, גם אנחנו היינו כמותם. גם עצבינו קהו. היינו כ„בשר המת שבחי" שאינו „מרגיש באיזמל" (שבת י"ג). נתקיימה בנו נבואת בן ענתות: „כי הנה קול כחולה שמעתי, צרה כמבכירה. קול בת ציון תתיפח תפרש כפיה: — אוי נא לי כי ע י פ ה נפשי להורגים" (ירמיהו ד', ל"א). יסורינו גדולים מאד, כיסורי „מבכירה". אולם, במקום לקרוע שמים בתפלותינו ובילולתינו, אנחותינו קלושות וחנוקות — „קול כחולה". מדוע? „כי עיפה נפשי להורגים"; הורגלנו כל־כך לשחיטות ולהריגות, עד אשר נפשנו עיפה, קהתה מלהרגיש את גודל זעמן.

אולם, האם עלינו להתיאש לגמרי? האם עלינו לשכוח את כח התפלה, „קול יעקב", התפלה שחלצה את נפש אבותינו בכל דור ודור מצר וממצוק? האם כלתה כבר כל תקוה? תשובתנו היא אך אחת: — לא ולא! רבותינו

כבר אָמרו: „אפילו חרב חדה מונחת על צוארו של אָדם אל ימנע עצמו מן הרחמים" (ברכות י'). מצינן „מעשה ברבי אליעזר שגזר י"ג תעניות על הצבור ולא ירדו גשמים. באחרונה התחילו הצבור לצאת. אָמר להם: — 'תיקנתם קברים לעצמכם? !" געו כל העם בבכי וירדו גשמים" (תענית כ"ה). הצבור ההוא, אחרי שהתענה שלש־עשרה תעניות ואחרי שהתפלל כמה תפלות, ראָה כי כל זה היה ללא הועיל: הגשמים לא ירדו וסכנת המות מרעב לא חלפה. הוא התיר את עצמו למיתה ברוח אותו הכתוב „הרג בקר ושחט צאן, אכל ושתה, כי מחר נמות!". הקהל ההוא חשב, כי ננעלו שַעֲרֵי רחמים, כי אין מנוס מן האויב. אולם אָסור ליהודי להיות פסימיסתן. רוח העצבות הנואשה זרה היא לרוח היהדות. שם הויה הוא „אהיה אשר אהיה", מעולם לא יסור חסדו מאתנו ומן העולם כולו. היהודי אופטומיסתן הוא, מלא תקוה לעתיד. היהודי הוא יליד המזרח ובתפלותיו הוא פונה מזרחה, כי כל שמש חדשה, כל בוקר יכולה להביא אליו, בעזרת השם, את הגאולה ואת התשועה. ולפיכך נער עליהם רבי אליעזר: — „תיקנתם קברים לעצמכם? !", כלומר, הנכונים אתם כבר לרדת חיים הקברה, מבלי כל השתדלות נוספת להסיר את רוע הגזירה? כשמוע הצבור את הגערה הזאת „געה בבכי", היינו — הרהר בתשובה ואז נושעו בגשמי ברכה.

אולם, לגערת רבי אליעזר היתה עוד כוונה מיוחדה. כל אָדם שבעולם חוסך לו קמעא־קמעא בכל יום או בכל שבוע, למען יוכל לכלכל את נפשו ואת ביתו בעת מחלה או חוסר עבודה. ואם יגזלהו המות — לא יצטרכו אשתו ובניו לחזור על הפתחים או לפרך את עצמם בעבודה קשה. אולם, אָדם מישראל רואה עוד יותר קדימה. חסכון כסף אינו אצלו הכל, כי מה יתרון לכסף בשאול? ומה יועיל הזהב בשחת? היהודי הנבון, הצופה לעתידותיו, חוסך לו מעשים טובים. היהודי הפשוט מסתפק בשלש תפלות ביום, בקיום המצוות ובנתינת צדקה. היהודי הבינוני מוסיף לזה שיעור משנה, גמרא, זוהר או „חק לישראל" בכל יום. היהודי הנבחר, בן הסגולה, עושה את עסקו בתורה עיקר ואת חיי העולם הזה טפל. הצד השווה שבכולם, שכולם מתכוננים לדרכם הארוכה מעבר לגבול החיים, בין ערפלי הנצח, בין מסתורי האלמות. ולפיכך צעק ר' אליעזר על עדתו. — אם באמת מיואָשים אתם ונכונים למות, אָז עליכם להתכונן. קחו צידה לדרך הארוכה. זכו, הטהרו! התוודו! כי רק עתה הוא הזמן ואחר כך, אחרי המאורע הגדול בחיי בן־התמותה — הרי „כלב חי הוא טוב מן הארי המת" (קהלת ט', ד'), „גם אהבתם גם שנאָתם גם קנאָתם כבר אָבדה וחלק אין להם עוד לעולם בכל אשר נעשה תחת השמש" (שם ו'), „כל אשר תמצא ידך לעשות בכחך עשה, כי אין מעשה וחשבון ודעת וחכמה בשאול אשר אתה הולך שמה" (שם י').

וככה נאמר גם אנחנו, במצבנו אָנו. אין לנו יסוד להתיאש. רחמי ה׳ עוברים כל גבול. כח התפלה והתשובה מגיע עד השמים. ואם, חס ושלום, נגזרה עלינו הגזירה ואין להשיבה, אָז, על אחת כמה וכמה שעלינו להזדרז ולהרבות בתפלה ובבכי. הבה נקוה, כי בזכות התקיעות, בזכות תפלותינו ובכיותינו ובזכות אבותינו הקדושים והטהורים נזכה לישועה בעגלא ובזמן קריב.

ותרון לשון אלם.

(קודם תקיעת שופר. ראש השנה התרע"ט)

גדולת החכם על־פי גדולת המתורגמן שלו — השופר הוא „דרשן אילם" — מתריעין על החרב — תקופה של שינה ותקופה של תרדמה — חיי האבות ברמזי התקיעות והתרועה — גינוחי גנח או ילולי יליל.

בימים הקדמונים, בזמן פריחת התלמוד, נהגו שהחכם היה דורש בעברית, בלחש, והאמורא, המתורגמן שלו, היה חוזר על דבריו בארמית ובקול רם. כמה מן האמוראים המתורגמנים הללו ידועים לנו בשמות, כמו: ר' חוצפית, המתורגמן של ר' גמליאל השני (ברכות כ"ז:), עבדון, המתורגמן של ר' יהודה הנשיא (ירושלמי ברכות פ"ד ה' א'), ר' פדת, המתורגמן של ר' יוסי (ירושלמי מגלה פ"ד ה' י') ויהודה בר נחמני, המתורגמן של ר' שמעון בן לקיש. משרת המתורגמן היתה חשובה ונכבדה מאד, עד אשר תקן ר' אבהו כי רק בן חמשים יוכל להתמנות לה (חגיגה י"ד). בכל זאת נחשב האמורא קטן לעומת החכם, שאת דבריו תרגם. כך, למשל, אנו מוצאים ביומא כ':, כי רב (אבא אריכא), כאשר „איקלע לאתריה דרבי שילא לא הוה אמורא למיקם עליה.. קם רב עליה". כאשר נודע לרב שילא שהמתורגמן העונתן שלו הוא רב, החכם המפואר, אמר לו: — „נינת מר!" כי לא רצה להתעלות עליו לפני הבריות. כמו כן אנו מוצאים בסוטה מ., על המריבה שהיתה בין אשת ר' אבהו ובין אשת האמורא שלו. אשת האמורא טענה, כי באמת אין בעלה נזקק כלל ללחישת ר' אבהו, והיה יכול לדרוש מדעת עצמו, ומה שהוא „גחין וזקיף עליה — יקרא בעלמא הוא דקעביד ליה". היוצא מזה, כי בידענו את גודל האמורא המתורגמן, יכולים אנו כבר להבין, בדרך קל וחומר, את גדולת החכם בעצמו.

בעוד רגעים אחדים יתקע בשופר. בפי הדרשן האלם הזה אין מלים, אף לא הברות, כי אם קולות איומים. בלי שפתים יחריד את נימי לבבנו ובלי לשון ירטט את נשמתנו. מה הוא מדבר ומה הוא מביע? הוא כחכם ההוא, בישיבות התלמודיות, שהקהל הגדול לא הבין את דבריו. ומי הוא המתורגמן, האמורא של המטיף המסתורי הזה? חכמי התלמוד והמדרשים, הזוהר הקדוש, הגאונים ר' האי ור' סעדיהו והנשר הגדול — המיימוני, זכרונם לברכה. כל המתורגמנים האלה אומרים לנו, כי קולות השופר מלאים רזין דרזין ותעלומות חכמה, אלא,

שאין בינתנו רחבה להבינם. המושג גבוה ורחוק והמשיגים קצרים. הוא מריע על דברים העומדים ברומו של עולם, אלא שאזנינו אטומות מלהבחין ברמזיו.

השופר יכול להיות מבשר טובה ומשמיע רעה. זה תלוי בנו. אם נהרהר בתשובה ונקבל על עצמנו להתנהג בשנה הבאה נאמנים לדתנו ולמנהיגינו — אז יבשר לנו השופר שנת חיים ואושר, ואם נסרך דרכינו ולא נטיב את מעשינו — הרי ינבא לנו, חס ושלום, השופר הזה ימים מרים, כמו ש„אמר ר' יצחק: — כל שנה שאין תוקעין לה בתחילתה, מריעין לה בסופה. מאי טעמא? דלא איערבב שטן. ואמר ר' יצחק: — כל שנה ש ר ש ה בתחילתה מתעשרת בסופה, שנאמר: „דברים י"א, י"ב) '[עיני ה' אלהיך בה] מרשית השנה ועד אחרית שנה'. 'מרשית' כתיב [ולא מראשית, ולפיכך מרשית היא מלשון עוני ורוש], 'ועד אחרית' — סופה שיש לה אחרית" (ראש השנה ט"ז:). כלומר, אם בראשית השנה האנשים מסתגפים ומתענים כעני ו כ ר ש, אז סוף השנה יהיה מבורך. השופר הזה דורש מאתנו הרהור תשובה, ישור דרכים עקובות, לפרט את חטאינו אסור לנו, מפני הכבוד, אולם עיקרי היהדות הפגומים ביותר בזמננו והדורשים תיקון תכוף ומחלט, הם: טהרת המשפחה, שמירת שבת, נזירות ממאכלות אסורים. אם באלה נזהר, מובטח לנו שקריאתנו מן המיצר תביא לנו מענה במרחב, כי השוכן במרומים ירצה את נדבות פינו, זדים לא יעשקונו ואזנו לא יעלם לשועתנו המרה.

אבותינו נהגו מקדמת דנא להתריע בעת צרה וצוקה: „פסקו גשמים... מתריעין עליהן... עיר שיש בה דבר או מפולת... מתענה ומתרעת... מתריעין בכל מקום על השדפון ועל הירקון... ועל החיה רעה ועל החרב... על עיר שהקיפוה עכו"ם ועל הספינה המטורפת בים... על כל צרה שלא תבוא על הצבור מתריעין" (תענית י"ט.). מצבנו הנוכחי מחייב אותנו להתריע בשופר. בכל עיר ישוד דבר, החרב משכלת הורים, מיתמת בנים ומאלמנת נשים. ספינת היהדות מטורפת בים. יגענו בקראנו לה', נחר גרוננו, כלו עינינו מיחל לה'. אתה, ה', יודע את חרפתנו וכלימתנו נגד צוררינו. אם תפלותינו אינן רצויות לפניך, יהיה נא קול השופר בעיניך לחן, לחסד ולרחמים.

הרמב"ם ז"ל כתב: (הלכות תשובה, ג', ד') „אף־על־פי שתקיעת שופר בראש השנה גזירת הכתוב, רמז יש בו, כלומר: — עורו ישנים משנתכם ונרדמים הקיצו מתרדמתכם, וחפשו במעשיכם וחזרו בתשובה וזכרו בוראכם!". וצריך כאן לדייק בהבדל שיש בין שינה לתרדמה. הישן, נסוח דעת לגמרי, ולפיכך אמרו ד„ישן לאו בר דעת הוא" (רש"י, יבמות נ"ד). זהו מצב המנוחה והרגיעה השלמה, כאשר האדם מחליף כח ומרץ. אולם תרדמה הוא המצב בין עירות ובין שינה. התרדמה אך מתחילה להעביר את האדם אל השכחה השלמה מכל הנעשה מסביבו, אל קהות חושי ההשגה החיצונית, שאנו קוראים אותה

שינה. וכך אָנו מוצאים: „ויפּל ה׳ אלהים תּרדמה על האָדם ויישן״ (בּראשית ב׳, כ״א). (עיין אוצר השרשים לבן זאב, ערך רדם). היו ימים שחיינו בּשלוה שלמה, נמצאנו במצב של שינה עמוקה. עכשיו חיינו כל־כך לא בטוחים, שאין אָנו לא ערים ולא ישנים, אָנו תלויים באמצע, אָנו אך נרדמים. אולם חכמינו ז״ל תּקנו את השופר לכל הזמנים ולכל התּקופות, הטובות והרעות. עליו לעורר אותנו כּשאָנו ישנים שקטים ובטוחים ולהקיץ אותנו כּשאָנו נרדמים וחרדים לנפשותינו.

הזוהר הקדוש מגלה לנו, כּי התּקיעה הראשונה מעוררת את זכות אברהם, התּרועה — את זכות יצחק והתּקיעה השניה — זכות יעקב (פּ׳ אמור, צ״ח:). בּכדי להבין את כּוונת הספר הרזי והמסתּורי הזה, עלינו, קודם כּל, להבחין בּין תּקיעה לתרועה. התּקיעה היא של שמחה ונצחון והתּרועה היא בּצרה ובמצוקה. לפיכך הוזהרו בּני אהרן: „ובהקהיל את הקהל תּתקעו ולא תריעו״ (בּמדבּר י׳, ז׳). ולפיכך אָנו מוצאים, כּי בשעת מלחמה על הצר הצורר אותנו נצטוו אבותינו: „והרעתם בּחצצרות ונזכּרתּם לפני ה׳ אלהיכם ונושעתּם מאויביכם״. אולם בּיום שמחתנו, בּמועדינו ובראשי חדשינו נצטווינו: „ותקעתּם בּחצוצרות על עלתיכם ועל זבחי שלמיכם״ (בּמדבּר י׳, י׳).

והנה חיי אברהם היו, בּתחילתם, קשים ומרים. הוא צריך היה ללכת מאַרצו, ממולדתּו ומבּית אָביו לאַרץ רחוקה. בּבואו לשם פּרץ רעב כּבד והוא הוכרח לרדת מצרימה. בּמצרים גר בּפחד על אודות שרה, יפת המראה. בּשובו מאַרץ מצרים פּרץ ריב בּין רועי מקנהו ובין רֹועי מקנה לוט. אחרי הפּרדם, פּרצה המלחמה בּין ארבּעת המלכים את החמשה והוא, בּיחד עִם חניכיו, הוכרח לקחת בּה חלק, בּכדי להציל את לוט. קנאת שרה בּהגר וגירושי הגר המדבּרה גם כּן לא המתּיקו את חייו. מהפּכת סדום ועמורה נגעה עד לבּו. ישיבתו בּגרר היתה כּה מסוכּנת כּמו ישיבתו במצרים, בּגלל שרה אשתּו. וכאשר נתבּרכה אשתּו העקרה בּבן, נצטווה להעלותו לעולה, ובשובו מן העקדה, כּבר לא היתה האם בּחיים. למרות זה שה׳ נתן לו את כּל הארץ, בּברית בּין הבּתרים, לרשתּה, מוכרח היה, „אדון הארץ״, לקנות אחוזת קבר מאת בּני חת בּעד אשתּו. כּך נמשכו חיי אברהם אָבינו בּנדודים, בּפחדים ובמרירות נפש. אולם בּסוף ימיו, כּאשר זקן ובא בּימים, קבּל את בּרכת ה׳ „בּכּל״, ויגוע וימת „בּשיבה טובה, זקן ושבע״.

יעקב, בּן־בּנו של אברהם, גם כּן ראָה עמל רב בּחייו. עוד בּהיותו בּבטן אמו כּבר „התרוצץ״ עמו עשיו אָחיו, אָח אשר היה לו לרועץ כּל ימיו. בּברחו מחמת פּניו לפדן ארם, עבד ארבּע־עשרה שנה בּעד שתּי נשיו ועוד שש שנים בּעד צאנו. בּיום אכלו החרב וקרח בּלילה. וכאשר גמר עבודת־פּרך זו, לא ערך

לו לבן חותנו ומנצלו משתה פרידה. יעקב צריך היה לברוח כגנב ולפגוש בדרך את אָחיו, אויבו בנפש. אך ניצל מחרב עשיו ושמעון ולוי הבאישו אותו ביושבי הארץ בנקמתם הנמרצה מאת בני שכם. בדרכו מבית אל אפרתה מתה עליו רחל אשתו האהובה, אשר בעדה עבד ארבע־עשרה שנה. ואחרי כל אלה בָּאָה בחייו הטראגדיה הגדולה — אבדן יוסף, בן זקוניו. ימים רבים התאבל עליו וימאן להתנחם. וכאשר בא רעב כבד בכנען, ובניו ירדו מצרימה לשבר בר, פגשו ב„שליט" ובמשביר־העם, אשר חפש עליהם עוונות ויעקב חשב כי גם שמעון ובנימין יאבדו לו, במחיר הלחם המצרי שרעבו לו. הוא פחד כי יורידו את שיבתו „ביגון שאולה". אולם ה' אחרת חשב והשליט ה„עריץ" לא יכול להתאפק ויתן את קולו בבכי: — „אני יוסף אחיכם אשר מכרתם אותי מצרימה". ומאָז התחילה שמש הצלחתו לזרוח מבלי העריב. שבע־עֶשרה השנה אשר חי במצרים היה שבע רצון ומאושר.

לפיכך מרמזות התקיעות לאברהם וליעקב: תקיעה היא שמחה וחיי אברהם ויעקב — סופם אושר. לא כן היו חיי יצחק. מי לא ירגיש בפחדו של הנער יצחק בלכתו עם אָביו להר המוריה ובראותו כי יש לאָביו גם האש וגם העצים מלבד „השה לעולה"? גם אשתו היתה עקרה, אולם, כאשר נעתר ה' אליו ותהר — הולידה „שני גוים", אשר לא חיו בשלום, ונצו איש עם רעהו. האם קבל נחת מבניו? האם זכה ליהנות ממסיבת צאצאָיו? — לא ולא. עשיו לא היה בן הגון ויעקב התגלגל בנכר. כאשר זקן — כהו עיניו מראות. ועתה שערו בנפשכם מצבו של אָב זקן, היושב עגום בביתו מבלי לראות בעיניו מסביבו. בניו רחוקים ממנו ואחד מהם רודף את משנהו להשמידו. במחשבות כאלה נגוע ונאסף יצחק אָבינו. כל חייו כסו ערפל, שמש האושר לא יצאָה להאיר על דרכו אפילו בסוף ימיו. לפיכך מרמזת התרועה הנוגה והמחרידה לחיי יצחק.

מסופק בגמרא, אם התקיעה „גנוחי גנח או ילולי יליל" ולפיכך „ברישא גנח והדר יליל" (ראש השנה ל"ד). הגניחה היא חשאית, כמוסה, בחדר לבו של הסובל והכואב. הילָלה היא כבר רמה, יוצאת החוצה, כאשר אין המצטער יכול מלהתאפק, מלהחזיק את יגונו סגור פנימה.

כדרכנו בביאור מנהגי ישורון, אָנו רואים גם בטעמים הללו של השופר רמז לדורות. היו לנו תקופות שאנחנו רק התאנחנו לנפשנו, כי היו לנו די אונים להסתיר, להחביא את יסורינו. ואם במדינה אחת סבלו אחינו בני ישראל הרבה, חיו באושר במדינה אחרת. אולם, בזמננו זה, כאשר כל העולם טובע בים של דם, ויותר מכולם — אחינו בכל מדינה ומדינה, הרי אין אָנו יכולים יותר להתגנח בחובנו ואָנו מיללים תמרורים בראש כל חוצות.

כאשר מררו את חיי אבותינו במצרים בעבודה קשה וגזרו מיתה על כל הבן הילוד להם — כתוב: „ויאָנחו בני ישראל מן העבודה", רק „גנוחי גנחו",

ואנחתם זו לא שנתה את רוע מצבם. אולם, כאשר לא בושו מלהשמיע את קולם ברבים „ויזעקו" בקול רם, „ילולי יללו" — אז „ותעל שועתם אל האלהים מן העבודה. וישמע אלהים את נאקתם" (שמות ב', כ"ג—כ"ד). לפיכך גם עלינו להרים את קולנו ביללה ובבכי ולשפוך את שיחנו לפני אדון עולם. ובזכות זה נזכה, כי בקרוב יתקע בשופר גדול לחירותנו וינשא נס לקבץ גליותינו, פזורינו ונפוצותינו לציון ברינה ולירושלים בשמחה.

כסוי חטאה.

(קודם תקיעת שופר. תר״ף)

מליצת־היושר של ר׳ לוי יצחק — הרוצחים החוגגים — התקיעות שאחרי המלחמה — מסירת־הנפש של הריבולוציונרים — מחאתנו נגד העולם.

בעלותי היום על הבימה הנכבדה הזאת לעורר את הקהל הנכבד הזה קודם תקיעת השופר, אמרתי לעצמי: לא אייסר הפעם ולא אוכיח, גם לא אאריך את דברי על חטאות הקהל והיחיד ועל הצורך שיש בתשובה שלמה ברגע הנורא הזה. חשבתי את כל זה מפני שנזכרתי בכבוד הצדיק המפואר, מליץ היושר על כלל ישראל, הרב ר׳ לוי יצחק מברדיצוב, זצ״ל, שלא הרשה לדבר, בשעה זו, דברי־כבושין והזכרת־חטאים, לבל תתעורר, חס ושלום, מדת הדין ולבל תחזקנה ידי הקטיגור בעצמו ללמד חובה על עם ישראל.

לוא רציתי ללכת בעקבות הצדיק המפואר הזה, ולפנות אל הקדוש ברוך הוא בטענה כמו שהוא נהג בימיו, הייתי מרים עכשיו את קולי לשמים, ואומר: — אדון העולמים! מה נדבר ומה נצטדק. למה נרבה בקבלת יסורין ומדוע נפריז בהצדקת דיננו הקשה. אם אין אנו, עדת ישראל עמך, רצויים לפניך עכשיו, ואם אין תקיעותינו מתקבלות על ידך, יבואו הטבחים: הלגיונים הפולנים, חיות־הבר האונגריות והרוצחים האוקראינים לתקוע בשופר לפניך! רבוא רבבות מאחינו, אשר שמעו, לפני שנה, בקולות שופרך את הבשורה „לשנה הבאה בירושלים״, וצפו לשנת חיים ושלום — נהרגו, נטבחו ונרצחו בכל האכזריות שבעולם על קידוש שמך. דמם נשפך כמים וכבודם — בראש כל חוצות. קרבנות עמך ירדו הקברה במכאובות נוראים ובקלון מרגיז נפש, ורוצחיהם, חיות הולכות על שתים, מתהלכים קוממיות ובגאוה, כאילו לית דין ולית דיין, ואין מי שיגן על שה פזורה ישראל. היתכן, רבונו של עולם, שהרוצחים הללו יחוגו את נצחונם על עמך ישראל המדוכא והנענה, ואתה תשמע לקטיגוריה על המקדשים את שמך ברבים? היתכן כי תפלותינו העולות מלב שבור ורצוץ ותקיעותינו המתפרצות מלב שליחנו הנאמן לא יגיעו השמימה ולא יחדרו את הרקיע?

אמנם, לא עתה הוא הזמן לדבר דברי־כבושין. נדחה את זה ל„שבת תשובה״. בכל מה שעשינו ובכל מה שהרהרנו עלינו על שונאינו וזכינו יותר מהם בחיים. ובאושר נדבר, איפוא, הפעם על תעודת השופר בזמננו.

בצבא נוהגים לתקוע בשופר בכדי לפקד את הפקודים, למען יבוא כל אחד תחת דגלו בטרם ישתערו יחד על האויב. ובהשמע התקיעה הזאת — ירוץ הפרש אל סוסו, התותחן אל תותחו, הרגלי אל רובו והמעופף אל אוירונו. כתום

ההשתערות תוקעים שוב. גם בתקיעה זו קוראים לכל החיילים לבוא למיניהם ותחת דגליהם, אלא, שהתוקעים רוצים, ראשית, לאסוף את כל החיל המפוזר והמפורד ולראות כמה נעדרו מהם ושנית — לעורר את הפצועים והנרמסים המוטלים בשדה המערכה, למען יודיעו בתנועה או בקול, בתמצית הכחות שנשארו אצלם, כי עדיין בחיים הנם, ואז ירוצו אליהם החובשים במטות־משא, ירימו אותם מבין החללים וישאוהום לבתי־החולים, בכדי להצילם ברפואות או בנתוחים.

גם בתקיעת השופר הזה אנו מתכוונים לשתי מטרות: המטרה הראשונה היא לאסוף את שארית הפליטה, שנצולו מגרזן הפרעות ונשארו אתנו, ולהזכיר בהערצה את שמות אלה הקדושים שנעדרו מאתנו בכל המיתות המשונות הנזכרות בפיוטו של ר' אמנון, שנתקיימו בנו בזמננו זה, ושנית — לבשר לכל אלה שבלבם מפעם עדיין רוח היהדות, שהמהפכה הגדולה למדה אותם, כי לא כדאי לסור מדרך אבותינו ולחפש דרכים אחרים, והם נכונים לצעוד אתנו יחד בתהלוכה של הדורות, לשאת אתנו יחד בעול תורתנו היקרה, בעול מסורותינו המקסימות — כי ימהרו ויבואו. זרועותינו פתוחות לקבל שבים. כל מה שעבר והיה ישכח. נתחיל עוד לחיות חיים חדשים.

כאשר התחילה תנועת החופש בארצנו התחילו אנשים צעירים, לאלפים ולרבבות, לצאת חוצץ ברחובות, ולהביע בשירים ובדגלים את מחאתם הנמרצה נגד רקבון המשטר הישן ונגד עריצותו. אך החלה התהלוכה ומכל עברים השתערו עליהם הקוזאקים בחרבות שלופות ובכדונים מרוטים ועשו בהם טבח נורא. אולם, למחרת היום, יצאו שוב הריבולוציונרים הללו, שפצעיהם עדיין לא נתרפאו, במחאות נגד אויבי העם. הטבח שנערך עליהם אצלם לא הרפה את ידיהם. הם קדמו את נחשולי הריאקציה בקריאת־בוז ובחזה־גאות. וכך נמשכה המלחמה, קבוצות קטנות של ריבולוציונרים נגד המוני העריצים, ובכל זאת נצחו המעטים הללו והריאקציה עברה כליל.

נצא גם אנחנו במחאה, אנחנו העלובים והנדכאים, הקרבנות של העריצות העולמית. אין אנו יכולים לנקם את נקמת דם ישראל השפוך, כי מרובים עלינו אויבינו וחזקים מאתנו. אין אנו יכולים לצאת חלוצים ומזוינים נגדם בתותחים וברובים, אבל, הבה נתאזר בגבורה ובאומץ, נעודד את רוחנו הנדכא, נעורר בנו את הכחות הטמירים והסודיים אשר עזרו לנו עד כה לצאת מנוצחים מכל מלחמה, שאומות העולם ערכו בנו ולראות באבדן כל משטינינו ומקטריגינו. הבה נחזק את אמונתנו באלהינו ואת תקותנו בגאולתנו הקרובה. כימי עמוד השמים והארץ כן יהיה שמנו וזרענו. עם ישראל חי ויחיה לעולם. כל הרוחות שבעולם לא יעקרונו מן השורש. וקולות השופר אשר ישמעו עוד מעט בכל תפוצות הגולה יאחדו את כל קהלות ישראל באמונה ובתקוה הזאת, למען נהיה נכונים כולנו לקראת שופר הגאולה הקרובה.

היו בני שוממים

(קודם תקיעת שופר. תרפ"א)

שמחה מהולה בתוגה — דורנו ודור המדבר — הבנים ערבו במתן התורה — המשפחה שגלתה ושבה — כלי החמדה שאָבדו לנו בטלטולינו — כלימתנו בפני השופר.

זה שבועות אחדים שעירנו וילנה עברה מרשות הבולשיביקים לרשות הליטאים. מעל פסגת הר־המבצר מתנוסס עכשיו דגל ליטה. הבולשיביקים לא הרגו ולא חמסו, ובאחינו היהודים לא פגעו לרעה. בכל זאת פחדנו מתכסיסיהם העריצים נגד בעלי־הרכוש ונגד בעלי־הדת. פחד פחדנו פן יחנקונו מאהבתם אותנו, כקוף המחניק את פרי־בטנו בין זרועותיו האמיצות.

בינתים נשמע בכל העולם גם פסק־הדין של ראשי האומות אשר ישבו על מדין בסאן־רימו. הם הכירו בזכויותינו ההיסטוריות בארץ אבותינו. הם החזירו לנו את מולדתנו. חלום של אלפי שנים התגשם, תקוה של כמה דורות באָה. אבל, למרות כל זה, קשה לנו לשמוח הרבה. פצעינו עדיין זבים דם, טרם זורו וטרם חובשו. ופצעי הרוח קשים ביותר לסבול וקשים ביותר להעלות ארוכה. גדול מאד הוא חורבן משפחתנו העברית שבא לרגלי המלחמה. בנינו עזבו אותנו, התרחקו מאתנו ומי יודע אם ישובו.

המקונן שאג: „על אלה אני, בוכיה עיני, עיני ירדה מים, כי רחק ממני מנחם, משיב נפשי; היו בני שוממים, כי גבר אויב" (איכה א', ט"ז). ודרשו על זה חכמינו: „מה שמו [של משיח]?... מנחם בן חזקיה שמו, שנאמר: 'כי רחק ממני מנחם, משיב נפשי' (סנהדרין צח:). הם התכוונו בזה לומר, כי גאולת ישראל רחוקה היא כל זמן שבנינו „שוממים", שעזבו אותנו גלמודים ושוממים והלכו לחיות בין זרים, להתכחש לעמם ולתורתם ולהתבולל בתרבות זרה.

טראגי מאד היה מצב דור המדבר. אחרי הצרות הרבות שהיו להם בארץ העבדים, אחרי הפחדים הרבים בהתקוממם נגד פרעה ובברחם מארצו ואחרי הנדודים הרבים במדבר הלוהט — לא זכו לראות בעיניהם את האָרץ, אשר אליה יצאו לבותיהם באהבה ובגעגועיהם. אולם, מצבנו עכשיו עוד גרוע ממצבם. הם ידעו אָז לכל הפחות, כי בניהם אחריהם ירשו את האָרץ, כי צאצאיהם

יתנחלו בארץ המולדת, יהיו לעם ויקימו מלכים, אדירים, כהנים קדושים ונביאים עשויים בלי חת. אולם, אצלנו, ההיפך. אנו, האבות, עומדים נכונים עם תרמילינו ללכת בדרך הארוכה מגלותנו לאדמת אבותינו. כל בשורת־גאולה מעודדה אותנו, מאשרת אותנו. אולם, איה הם בנינו הצעירים? מדוע אין הם מתעוררים לקראת תרועת הגאולה? מדוע שקועים הם ביון המצולה של תרבות אחרת, של שאיפות אחרות, נכריות?

הבנים, הדור הבא, הוא תקות כל עם ובטחונו. „אמר ר' מאיר: בשעה שעמדו ישראל לפני הר סיני לקבל התורה, אמר להם הקדוש ברוך הוא: אלעיקי, אני נותן לכם את התורה, אלא, הביאו לי ערבים טובים שתשמרוה... אמרו לפניו: רבונו של עולם, אבותינו ערבים לנו... אמר להם הקדוש ברוך הוא: אבותיכם — יש לי עליהם. אברהם יש לי עליו, שאמר 'במה אדע?' (בראשית ט"ו). יצחק יש לי עליו, שהיה אוהב לעשו... יעקב — שאמר: 'נסתרה דרכי מה' ' (ישעיה מ'). אלא הביאו לי ערבים טובים ואני נותנה לכם. אמרו לפניו: רבונו של עולם, נביאינו ערבים לנו. אמר להם: יש לי עליהם, שנאמר: 'והרועים פשעו בי'. אמרו: הרי בנינו ערבים אותנו. אמר הקדוש ברוך הוא: הא ודאי ערבים טובים, על ידיהם אתננה לכם. הרא הוא דכתיב: 'מפי עוללים ויונקים יסדת עוז' (תהלים ח') ואין עוז אלא תורה... בשעה שהלוה נתבע ואין לו לשלם, מי נתפש — לא הערב? כמה שנאמר: 'ותשכח תורת אלהיך אשכח בניך גם אני' (הושע ב'). אמר ר' אחא: גם אני, כביכול, אף אני בשכחה. מי יאמר: 'ברכו את ה' המבורך' לא היונקים? הוי מרפיון התורה שבכם נתפשו בניכם, שנאמר 'לשוא הכיתי את בניכם' (ירמיה ב')... לפיכך צריך אדם להכנים בנו לתורה ולחנכו בלמוד שיאריך ימים בעולם, שנאמר: 'כי בי ירבו ימיך' (משלי ט')", (שיר השירים רבה, א').

הבאנו את דברי המדרש הזה במלואם, מפני שהם מתארים באופן מפליא את מצבנו. בנינו, אשר עליהם סמכנו בכל ימי נדודינו וקוינו כי הם ימשיכו את שלשלת הזהב שלנו, — הלכו ואינם.

משל למה הדבר דומה? למשפחה עשירה ומיוחסת, שחיתה בנחת וברווח ולא חסרה כל טוב: נחלאות גדולות, שדות, כרמים, והיכלים מפוארים, והנה פתאום נהפך עליה הגלגל. האב מת והמשפחה גורשה מנחלתה על־ידי אכזרים; בניה נעו ונדו בכל קצוי תבל, עד שמצאו מנוח בדירה צרה ודחוקה. בכל יום ויום היתה האם מבטחת לבניה העלובים, שעוד בזמן קצר ישובו לנחלתם הראשונה, והתקוה לשיבה החזיקה את בניה על ידה וכולם צפו לימים טובים. אבל, כאשר עברו זמנים ועידנים הרבה והגאולה לא באה, התחילו בני המשפחה לעזוב את אמם לאנחות, על מנת שלא לחזור אליה עולמית. האם, בראותה כי אפסה כל תקוה, לא יכלה להחזיקם עוד ולשעשעם בהבטחות שוא. כי כל יום

ויום היה קשה מחברו. וכך עזבו הבנים את אמם והלכו באשר התהלכו, לרעות בשדות ובגנים אחרים, תחת שמש אחרת. ולמשפחה הזאת בהיכליה המרובים היו כלי־בית יקרי המציאות, ואבנים טובות ומרגליות, וכל מיני צעצועים ותכשיטים, ירושת אָבות מכמה דורות. בצאתה מביתה לקחתם האם אתה והחזיקה אותם במעונה הדל, הצר והדחוק, כי האמינה, שעוד מעט ותצטרך להם שוב. אבל, כאשר עברו זמנים ועידנים הרבה ועוד לא נושעה, התחילה מתיאשת מנחלתה, ומעט־מעט מכרה את כל כלי החמדה שלה. ופתאום נתחלפו הרשויות. הממשלה החדשה בשרה, כי המשפחה יכולה שוב לשוב לנחלותיה ולהיכלה. הבשורה הנעימה הרעידה את האם הזקנה והעניה ונדהמה מאד. כאשר נתישבה עליה דעתה, התחילה לילל בקול מר צורח: עם מי אָשוב להיכלי? איה המה בני היקרים, אשר עזבוני לנפשי, מבלי האמינם בגאולה? ואיה המה כל כלי־ביתי היקרים, אשר מכרתים בעד פרוטות? במה אקשט את חדרי ואת אולמי?

ככה גם אָנו. בכל משך ימי נדודינו הבטחנו לבנינו שעוד זמן קצר נשוב לארצנו. בקשנו אותם שלא יעזבו אותנו והחזקנו אותם כמו רתוקים בשלשלאות־התקוה. והנה עברו זמנים ועידנים הרבה ועוד לא נושענו. ולא די שלא הוקל עולנו, אלא המצוקות והצרות, הגזירות והשחיטות נתגברו עלינו ביתר שאת ויתר עוז מאשר בימי־הבינים. עננים שחורים הוסיפו לכסות את שמשנו. בראותם בנינו, שתקותנו מהם והלאָה, התיאשו מגאולתם ומפדות נפשם, החליטו בדעתם שלא יבנו עוד מחורבנם ועזבו אותנו לרעות בגנים אחרים, ששם השמש ביפעתה תזהיר למראית־עין, והצלחה מדומה תאיר להם פנים.

התכשיטין היקרים שהיו לנו בארצנו ושלקחתנו אותם אתנו בגולה, המה החדרים והישיבות, כי החזקנו את מעמדם בכל תוקף ועוז בכל משך ימי גלותנו, המה היו יסוד קיומנו בארצות פזורנו, והודות להחדרים והישיבות הגדולות לא התבוללנו בין העמים. התורה הקדושה שהיא שנתנה לנו את הכח לסבול את כל התלאָה אשר מצאתנו בארצות פזורנו בכל ימי גלותנו. כאשר תקפו הצרות והגזירות והמלחמות הנוראות, לא יכולנו להחזיק בתכשיטינו אלה ואָבדו לנו. לא נשאר מהם כי אם שארית הפליטה, מעט מן המעט.

עכשיו, בבוא הבשורה הנעימה מסאן־רימו, גדלה שמחתנו ועברה כל גבול, אשר אחרי שנות נדודינו המרובים אָנו שבים אל נחלתנו הנושנה, אבל אך שבה אלינו נפשנו, גוענו בבכי: אוי ואבוי לנו! עם מי נשוב לשם? איה כל בני משפחתנו, בנינו היקרים, שעזבו אותנו? איה כל כלי־ביתנו היקרים, החדרים והישיבות? ואוי לנו, עם מי נחזור לביתנו?

עתה נבין גם את ענין השופר שאָנו נתקע מיד. מה היא כל החרדה הזאת? מדוע נרגש, נרעש ונפחד הקהל הזה בשמעו את קול קרן האיל? משל למה הדבר

דומה? לאיש עשיר ומיוחס, שהתנהג על דרך היהדות, ובניו ובנותיו גדלו על ברכי התורה, דרך הארץ ועל טהרת המשפחה, בצניעות ופרישות, כיאות להגבירים החרדים, אשר מגזע היחס ורמי המעלה מטעם. לשמו ולזכר בניו ובנותיו היה כל העם חרד חרדת הכבוד.

והנה חזר הגלגל אחורנית, והמת המלחמה הנוראה גלתה את המשפחה הרוממה הזאת לארצות נכריות רחוק מישוב עברי. כאשר לא מצא במה להחיות נפשו ונפש בניו הנכבדים, הלך מבית לבית לקבל נדבות. בניו יצאו לתרבות רעה והיו לשודדים ורוצחים. בנותיו הצנועות השחיתו דרכן אף הן. המצב הזה נמשך זמן רב, והתרגלו לכך עד שלא הרגישו עוד בשפלותם.

והנה הזדמן למקום מושבו בן עירו, שנדד גם הוא מביתו. בידעו כי הגביר הידוע נמצא בעיר ההיא, שאל על מעונו. אבל לא היה בעיר איש שידע איהו גר, כי התגלגל באחד המרתפים בשכונת העניים ומשכן הגנבים והבזויים. אחרי הרבה עמל ותלאה מצא את דירתו.

מה גדולה היתה הבושה של הגביר האדיר הזה, בראותו את בן עירו! כל פצעי לבבו נפתחו. עד עכשיו הסכין והתרגל במצבו האיום והשפל, ולא הרגיש כל־כך בשפלותו; אולם עתה גדל כאב לבו השבור ונפל על צואריו ובכה מאין הפוגות: אחי ורעי, צר לי מאד. מצבי השפה והאיום הביאני לכל אלה התלאות והצרות.

וככה גם מצבנו. קודם המלחמה היינו מצוינים בתורתנו ובדרכינו. בכל בית היתה ישיבה קטנה. בתי־מדרשנו היו מלאים „לומדים". החדרים והישיבות שלנו האירו את כל חשכת הגולה, ותורתנו ממנה פינה וממנה יתד, כי העמדנו מכל אלה את ארזי הלבנון, אדירי התורה, אשר קיימו את כל עמנו בזכות תורתם וצדקתם. שם ישראל היה לתפארת ולתהלה. בחגים, במועדים ובכל שבתות השנה היו בתי־מקדשנו צפופים מרוב המון נערינו וזקנינו. והנה באה המלחמה הנוראה וטלטלתנו וזרתנו מעיר אל עיר, וממקום למקום; החדרים והישיבות נתפזרו ואין להם שריד וזכר. בתי־מקדשנו נשארו שוממים.

מצב המלחמה הבאנו לידי כך, עד שיצאנו מגדרנו והיינו לרוצחים ולשודדים, עושקי שכר שכיר מרמים את אחינו בשרנו, כורתים אוכל מפי אחינו, בנינו יצאו ממנו על מנת שלא להזור והיו לרוצחים ולשודדים; ואין המה מתיחסים עלינו, ואינם מתחשבים עמנו, כי נתקו את סדר יחוסנו מתחילה באונס ואחר כך ברצון. במקום ה„חדר" הישן שלנו, שנולד על טהרת הקודש, הקימו בתי־ספר משונים, בלי כל תוכן יהודי. רק הלשון, הקליפה, היא יהודית, אבל רוח ישראל לא ימצא שם.

במקום המורים הצדיקים והישרים באו מורים רשעים, עוכרי ישראל,

השותלים בכרם בית ישראל זמורת זרה, ומלמדים את תלמידיהם להתכחש בעמם ובמסורותיו הקדושות.

במשך ימי גלותנו החזקנו בכספנו ובעמלנו את כל מקומות התורה, החדרים, הישיבות ומורי הדת, ועתה אנו בעצמנו זקוקים לנדבות אחינו שבאמריקה, העמלים בזיעת אפם בכדי לכלכלנו. ומדוע נכחיש: כמה מאתנו מפזרים ומבזבזים את הכסף על עניני מותרות ולא על החזקת מוסדות התורה.

כל השנה הורגלנו במצבנו השפל ולא הרגשנו במגרעותינו, כי אין לנו ממי להתבייש. אבל עכשיו, כאשר מופיע לפנינו בהדרו מכירנו הישן, הלא הוא השופר הנכבד, אשר אנו מכירים אותו זה שנות שלשה אלפים, שתי מאות ושלשים ושש שנים, והיה נוכח בקבלת התורה באמרנו נעשה ונשמע, במסירת נפש, כולנו יחד, בנערינו ובזקנינו, בבנינו ובבנותינו, וקבלנו את ספר־הספרים, זו התורה המיוחדה במינה, בטהרתה ובקדושתה. בו תקענו במשחנו מלכים ובצאתנו למלחמה ראה את קדושתנו ומסירת נפשנו בעד אלהינו, תורתנו, עמנו וארצנו.

עתה, בהופיע אצלנו מכירנו הישן בושה תכסנו, ואנו כובשין פנינו בקרקע, ונפתחו פצעי לבבנו, בוכין אנו ומתאבלין מבלי אשר נוכל להתאפק, כי הוא עד למצבנו מלפנים, בעת שהתנהגנו על טהרת הקודש, ועתה הוא רואה איך נפלנו ממצבנו. אבל לא בנו האשם, כי אם בהזמן האכזריה אשר שת ידו בנו.

וכמקרה הזה קרה בימי נחמיה, ככתוב: „ויקראו בספר בתורת האלהים מפרש ושום שכל ויבינו במקרא, ויאמר נחמיה... לכל העם: היום קודש הוא לה' אלהיכם, אל תתאבלו ואל תבכו, כי בוכים כל העם כשמעם את דברי התורה" וגו' (נחמיה ח'). והנה בכיתם היתה בזה, כמפורש בספר עזרא, כי הכהנים נטמאו בתועבות הגויים. כתוב שם: „וככלות אלה נגשו אלי השרים לאמר: לא נבדלו העם ישראל והכהנים והלויים מעמי הארצות כתועבותיהם לכנעני, החתי, הפרזי היבוסי, העמוני, המואבי והמצרי והאמרי, כי נשאו מבנותיהם להם ולבניהם, והתערבו זרע הקודש בעמי הארצות, ויד השרים והסגנים היתה במעל הזה ראשונה" (עזרא ט'). כל ישראל, ובתוכם הכהנים והלויים, בכו מאין הפוגות, כי אין להם עם מי לבוא לארצם הקדושה, ועל כן נחם נחמיה ואמר להם: „לכו אכלו משמנים ושתו ממתקים ושלחו מנות לאין נכון לו, כי קדוש היום לאדוננו" (נחמיה ח'), כי בזכות הצדקה תנצלו מאימת הדין.

נזכה גם אנו, כי יקוימו בנו דברי הנביא (ישעיה כ"ז): „והיה ביום ההוא יתקע בשופר גדול ובאו האובדים בארץ אשור והנדחים בארץ מצרים והשתחוו לה' בהר הקודש בירושלים". נדחינו ואבודינו הם הבנים שנאבדו ושנדחו ממנו. מי יתן וישובו אלינו תשובה שלמה להיות נכונים והגונים לקראת הגאולה.

הצור תמים פעלו

(לשבת שובה שנת תר"ף)

תירוץ לקושיה ישנה — הנהגת ה„רוב" קובעת את גורל הכלל — דור עיקש ופתלתל — מי הם הרוצחים? — נקמת ההיסטוריה.

בדרשה שדרשנו בְראש השנה הזאת הזכרנו את הנהגתו של הגאון הצדיק ר' לוי יצחק מברדיצב זצוק"ל, אשר לימד זכות על עם ישראל ומחה נגד כל קטיגוריה. הוא היה מתרעם לפני הקדוש ברוך הוא על הרציחות הנוראות ביהודים ולא היה מצדיק עליהם את הדין. אולם, היתכן שאָבינו שבשמים לא יעשה משפט? הלא „הצּוּר תמים פעלו, כי כל דרכיו משפט; אל אמונה ואין עול, צדיק וישר הוא" (דברים ל"ב, ד').

רבותינו גם כן חפשו טעמים לחורבן ביתנו השני, למקרה האָסון היותר גדול בחיינו הלאומיים. לפיכך אָמרו: „אקמצא ובר קמצא חרוב ירושלים, אתרנגלא ותרנגלתא חרוב טור מלכא, אשקא דרישפק חרוב ביתּר" (גטין נ"ה:). שם נזכרים עוד טעמים: על דלא אתאבלו על ירושלים, על שתי פתילות בנר אחד וכו'.

אולם, בכדי לבאר את זה, עלינו להביא את המאמר: „הכל צפוי והרשות נתונה ובטוב העולם נדון והכל לפי רוב המעשה" (אָבות ג', י"ט). בעולמנו אָנו מוצאים אי־סדרים. הצדיק אובד בצדקו ודרך רשעים צלחה. לפיכך אומרים קטני האמנה, כי לית דין ולית דיין, אין מפקח ואין אָדון והכל נעשה מאליו, בדרך מקרה. אבל חכמינו הזהירו בנו ואָמרו: „הכל צפוי", הקדוש ברוך הוא רואה את כל המעשים הוא צופה ומביט על כל מקרי החיים, ובכל זאת „הרשות נתונה" למזיקים ולמחבלים לעשות כרצונם, מפני ש„בטוב העולם נדון", כי כל איש פרטי נדון על־פי טוב העולם, היינו על־פי הנהגת העולם כולו (כי „טוב" פירושו, לפעמים, גם „טיב", „טבע", כמו „טיב גיטין") ובשביל היחיד אין הקדוש ברוך הוא משנה סדרי בראשית, כאָמור: „אליעזר בני, ניחא לך דאהפכי לעלמא מרישא אפשר דמתילדי בשעתא דמזונא" (תענית כ"ה), „והכל לפי רוב המעשה", כי העולם נדון אחר רובו (קדושין מ.) והיחיד נידן אחר רוב. עם הרוב זכאי — כל העולם נחשב זכאי, והחייב נהנה מן העולם בזכות הרבים. ואם רוב העולם חייב — כל העולם חייב, והזכאי סובל כמו הרוב. רק אם הוא צדיק יוצא מן הכלל כנח בדורו, אשר ה' הצילו משטף מבול המים. כך הוא מנהגו של העולם הזה.

וכך מצינן גם בתלמוד: „רבי אליעזר רמי: כתיב „טוב ה׳ לכל״, וכתיב: „טוב ה׳ לקויו״. משל לאדם שיש לו פרדס. כשהוא משקה, משקה את כולו, כשהוא עודר, אינו עודר אלא טובים שבהם״. פירש רש״י: „כשהוא משקה אינו מונע המים לילך לטובים ולרעים, לפי שאינו אלא טורח אחד, וכשהוא עודר, דהוי טורח לכל אחד ואחד, אינו עודר אלא הטובים. כך הקדוש ברוך הוא זן טובים ורעים, הכל, בדבור אחד ממלא את כל העולם כולו טובה, שהכל שלו, אבל כשבא להגין מן הפורעניות ולשלם שכר, אינו אלא לקויו״ (סנהדרין ל״ט). רק בעולם הבא ישפטו את כל אחד על־פי מעלליו.

משה רבנו קודם פרידתו ראה באספקלריא המאירה את כל הצרות והמאורעות הנוראים שיעברו על בני ישראל במשך הדורות בהיותם בארץ אויב נודדים בגולה. וזהו שאמר: „האזינו השמים ואדברה ותשמע הארץ אמרי פי״ (דברים ל״ב). השמים והארץ המה עדים נאמנים, כי מה שאני אומר כעת יתקיים במשך הדורות הבאים.

„הצור תמים פעלו, כי כל דרכיו משפט, אל אמונה ואין עול, צדיק וישר הוא״ (שם). אין ה׳ עושה עול כי כל דרכיו ישרים ונאמנים, והוא משלם לאיש־איש כמפעלו. „שחת לו לא בניו״ (שם). בשעה שהמה משחיתים, אין החסרון מה שהמה בניו, כמו שכל האומות אומרות, שישראל הוא גרוע מכל עם ולשון, לא כן הוא, כי בניו המה ישרים וצדיקים, אבל חסרונם, „מומם״ הוא, שהם „דור עקש ופתלתל״, כי יש למו דברים וענינים הפוכים. הדברים שהמה עיקר בדת, כטהרות ישראל, כחילול שבת וכמאכלות אסורות וכדומה להם, היא בעיניהם לטפל, למנהג ישן־נושן, אשר כבר עבר עליו כלח. אין דורשים ואין שואלים עליהם. ולהיפך, אם תזדמן להם שאלה באיזה מנהג שטות כ„עין הרע״ וכ„פתרון חלומות״, אז ירוצו מהר להרב לעצה ולעזרה, וזהו „עקש ופתלתל״. אלה הדברים ההפוכים והעקומים אינם ירושה להם מאבותיהם הישרים והתמימים, כי אם באו להם משכניהם העקומים והנפתולים.

„זכור ימות עולם, בינו שנות דור ודור״ (שם). ראינו בכל הזמנים והדורות, שכמה רשעים אבדו מן העולם, כמאמרם: „הזכרו מה שעשיתי בדורות הראשונים, מה שעשיתי באנשי דור המבול, מה שעשיתי באנשי דור הפלגה, מה שעשיתי באנשי סדום ועמורה (ספרא ז׳). „צור ילדך תשי ותשכח אל מחוללך״. „הם קנאוני בלא אל״, הם אומרים שאין עליהם עול מלכות שמים ומותר להם לעשות כל הטוב בעיניהם. כל מה שיש מן ההרגשה הדתית מת בלבם, והם עושים כמעשי האומות אשר המה יושבים בתוכם, להיות להם כים אחד ודעה אחת ולהתרחק מאחיהם. „כעסוני בהבליהם״, כל ההבלים להם לעיקר גדול, לבד מעניני דת ולאום, שהם לזרא להם. ומה אני עושה? „ואני אקניאם בלא עם״. כל חשיבות לאומית תסור מהם וכל אחד יעשה בהם כאות

נפשו. הפקר יהיו לכל זר ובליעל, השולטים עליהם ועל נפשם, יחיו החידא־מאקים, האוקראינים הפראים והפולאנים האכזרים.

וזהו שאָמרו: „'בגוי נבל אכעיסם' אלו הבאים מברבריא ומטונס וממורטינא שמהלכים ערומים בשוק. ד"א 'בגוי נבל אכעיסם' אלו אפיקורסים. וכה"א: 'אָמר נבל בלבו אין אלהים' (ספרא כ"א)". „אָמרתי אפאיהם, אשביתה מאנוש זכרם, לולי כעס אויב אָגור פן ינכרו צרימו, פן יאמרו ידינו רמה, ולא ה' פעל כל זאת. לו חכמו ישכילו זאת, יבינו לאחריתם, איכה ירדוף אחד אלף ושנים ינוסו רבבה" (שם). כל־כך ירדנו פלאים, עד אשר פורע אחד יפיל פחד גדול על כולנו, „כי צורם מכרם וה' הסגירם". בכל זאת: „בל תאבד תקותם, הלא הוא כמוס עמדי, חתום באוצרותי, לי נקם ושלם לעת תמוט רגלם, כי קרוב יום אידם וחיש עתידות למו, כי ידין ה' עמו ועל עבדיו יתנחם, כי יראה כי אָזלת יד ואפס עצור ועזוב" (שם).

על הכתוב: „'כי יראה כי אָזלת יד'. כשהוא רואה שאין בהם אָדם שמבקש עליהם רחמים, כמשה, שנאמר (תהלים ק"ו) „ויאמר להשמידם לולא משה בחירם". ד"א 'כי יראה', כשהוא רואה שאין בהם אָדם שמבקש עליהם כאהרן, שנאמר (במדבר י"ז) „ויעמוד בין המתים ובין החיים". ד"א 'כי יראה', כשהוא רואה שאין בהם אָדם שמבקש עליהם כפינחס, שנאמר (תהלים ק"ו) „ויעמוד פינחס ויפלל ותעצר המגפה". 'ואפס עצור ועזוב', שאין עוזר לישראל, ככתוב 'כי ראָה ה' את עני ישראל... וירא כי אין איש וישתומם כי אין מפגיע' (ישעיה נ"ט), (ספרא ל"ו)". כאשר ישראל יהיו בצרה ואין מושיע מיד לבקש רחמים עליהם, אָז יאמר לכוס היגונים לאט, ואָז יראו כי אני הוא ואין אלהים עמדי, אני אָמות ואחיה, מחצתי ואני ארפא ואין מידי מציל, כי כל באי עולם יכירו כח מלכותו כי נורא הוא, ויביא פדיון לבניו מכל הצרות והגליות.

אָמנם, נדמה כאילו נמלאָה כוס התרעלה שלנו ועברה על גדותיה, כאילו עומדים אָנו להמחות מעל פני האדמה. בכל קצוי תבל דמינו מוגרים בכל אפסים, כאילו תפקידנו בעולם הוא רק למלא תאות לבן של פריצי החיות, השואפות לרוות את צמאונן בדמי אָדם. עלינו לצעוק לעזרה בצרתנו רק לשומר ישראל לבדו שישמור שארית ישראל, ואל יאבד ישראל האומרים שמע ישראל. ידי כל העולם הנאור והמקולטר נגעלו בדמינו, ראשי הממשלה וציריהן באספות בין־לאומיות חוטאים בשתיקתם על הפרעות הנעשות ביהודים לא פחתו מן הרוצחים בעצמם.

תנו רבנן: מעשה בשני כהנים שהיו שניהם שוים ורצין ועולין בכבש. קדם אחד מהם לתוך ארבע אמות של חברו, נטל סכין ותקע לו בלבו. עמד ר' צדוק על מעלת האולם ואָמר: — אחינו בני ישראל, שמעו, הרי הוא אומר 'כי ימצא חלל באדמה ויצאו זקניך ושופטיך'. אָנו, על מי להביא עגלה ערופה, על

העיר או על העזרות? געו כל העם בבכי. ופריך הגמרא שם: 'וירושלים בת אתויי עגלה ערופה היא, והא תניא: עשרה דברים נאמרו בירושלים, וזו אחת מהן, — אינה מביאה עגלה ערופה? ועוד 'לא נדע מי הכהו', והא נדע מי הכהו? אלא כדי להרבות בבכי" (יומא כ"ג; עיין ספר „דמעת העשוקים" מה שבארתי בזה).

איש כי נהרג בידי רוצח ונודע מי הכהו, אז גואל הדם יהרוג את הרוצח אם כחו אתו, אבל כאשר אינם יודעים מי הוא הרוצח, אז נשארת משפחת הנרצח בפחד תמידי, פן יוסיף להנקם במשפחה, בשביל אותו הטעם שהרג את הנרצח הראשון.

פה היה מקרה רצח, כי נהרג כהן אצל מזבח ה' ואין אנו יודעים מי אשם בהרצח, למען תפול עליו האשמה ויצטרך לכפרה וכל בית ישראל ישארו נקיים. על כן חפש הכהן המיוחס את סבת הרצח. להאשים את ירושלים כי חנכה וגדלה רוצחים כמו אלה לא היה יכול (כאשר בארנו בספרנו „דמעת העשוקים"), כי הרוצח יצא מתוך „העזרות" היינו משומרי משמרת הקודש, מן הכהנים, גם כן קשה היה לאמר. לפיכך יצא, כי כל ישראל אשמים בזה, כל ישראל צריכים להוריד דמעות על המקרה הזר הזה. אבל, אחרים לא הבינו את רמיזתו, ועל כן שאלוהו כמו: „וירושלים בת אתוי עגלה ערפה היא?"

כן הוא גם אצלנו. לוא היינו יודעים שבתשפוכת דמינו אשמים רק ההידא־מאקים הפראים והלגיונים החשוכים, אז צעקנו לעזרה להעולם הנאור והמקולטר, למלאכי השלום של הגויים, למען יתבעו את עלבוננו.

אולם, העולם הנאור עומד מרחוק מבלי לשמוע את קול דמי אחינו הצועקים מן האדמה באוקראינה ובפולין, מבלי לראות את רבוא רבבות המעונים והמדוקרים והבנות הצנועות המתחוללות. הקומיסיות שהם שולחים אלינו אינן רק לזרות מלח על פצענו, כי בבוא חברי הקומוסיות אלינו הם אומרים ל נ ו דברי כבושים, שניטיב מעשינו ולא נעורר חס ושלום חמת שכנינו, ואז איש על מקומו יבוא בשלום. בשובם לממשלותיהם, יטילו את האשמה עלינו: אנו אשמים בתשפוכת דמינו. במקום לשלח גדודי צבא ללמד את הרוצחים פרק באהבת־אדם בכח כלי־זיין — הם רק מטיפים מוסר ולא להם, כי אם לנו. כנראה, שאין מכאובינו נוגעים כלל ללבותיהם, לבות האבן.

עד כאן היה הצייד נוסע ליערות לצוד ציד להנאתו, מפני שהוא אוהב לראות בריה חיה, עוף או הולך על ארבע, מפרפר בין החיים והמות ומתבוסס בדמו. אולם עכשיו התחילו הציידים לצוד את צידם ברחוב העברי ולקבל נחת מגסיסתנו.

אלהי ההיסטוריה יפרע מהם! לדראון עולם יהיו. אנא ה', הטה אזניך ושמע לקול דם עבדיך השפוך.

ברכת הפרידה

(ליל ערב יום הכפורים, תרע"ה)

תפילת „הנני העני" — סילוק חוב ושתדלנות — תפילת מוסף הוא מתנה — „ממעש", נרעש ונפחד מפחד הקדושים אשר קדמוני על חכימת ההיסטוריות — „ברכת הפרידה" — שיחה בין ארון הקודש והמתפללים — בעקבות רב — שער יכניהו — אחרון אחרון חביב בפרידה.

זה מאות בשנים ששליח הצבור, בטרם החילו את תפילת המוסף ביום הכפורים, הנהו מתיפח בתחנון קורע־הלב: — „הנני העני, ממעש, נרעש ונפחד מפחד יושב תהילות ישראל"... והוא מבקש את צור העולמים שיקבל את תפילתו למרות זה שאינו „כדאי והגון לכך". וקשה להבין: מדוע נתקן תחנון זה דוקא לפני תפילת המוסף? מדוע לא מצאו חכמינו ז"ל לנחוץ, ששליח־הצבור יקדים לפרט את עניותו, פחדו ואפסותו גם לפני התפילות האחרות הנאמרות על ידו בראש השנה וביום הכפורים? בכדי לענות על זה עלינו תחילה ללמד להבחין בין תפילת המוסף לשאר התפילות.

כאשר נזקקים אנו לסלק איזה חוב על־ידי שליח, חשוב לנו בעיקר לדעת, כי השליח הוא איש אמת ולא ימעל בשליחותו. אולם, אם רצוננו לשלח איזה סכום כסף בתור דורן לשליט, בכדי לקרב את לבו לבקשה שאנו רוצים להציע לפניו — אז משתדלים אנו, ששליחנו יהיה הדור בלבושו, נעים במדברותיו, מכובד במהלכיו ומקסים באישיותו. הבאת הדורן היא אך ההתחלה, פתחון הפה בעד השליח להשמיע את בקשתו בטוב טעם ודעת ובשכל זך וישר בכדי שישיג את חפצנו. איש כנחום איש גמזו (תענית כ"א), למשל, נחשב לשליח היותר מצליח במשלחת דיפלומאטית שכזאת.

כל התפילות הן חובה, שנאמר: „ואותו תעבוד" ונאמר: „ועבדתם את ה' אלהיכם" (שמות כ"ג, כ"ה), „ולעבדו בכל לבבכם ובכל נפשכם" (דברים י"א, י"ג). איזו עבודה שהיא בלב? הוי אומר: זו תפילה (תענית ב'). תפילה אחת בכל יום היתה חובה על כל איש ישראלי מימות משה עד עזרא (רמב"ם הל' תפילה, א', ג') ואחר כך התקינו אנשי כנסת הגדולה שלש תפילות בכל יום. אולם, התפילות הן במקום הקרבנות, וקרבן התמיד היה רק בבוקר ובין הערבים. כנגדו חן תפילת שחרית ומנחה. תפילת ערבית אין קרבן כנגדה, ולפיכך אמרו רבנן, כי תפילת

ערבית היא רשות ולא חובה (ברכות כ"ז:). בסידורו של ר' עמרם אין תפילת שמונה עשרה בערב, וכנראה שהגאונים לא התפללוה בערב. בכל זאת כבר פסק הרמב"ם (הלכות תפילה, א', ו'), כי תפילת ערבית חובה היא, מפני שכבר נהגו בה ישראל. התפילות הללו הן, איפוא, בגדר סילוק חובה, ולפיכך יכול כל אחד להיות שליח יאות בעד מלוי החובה הזאת.

מה שאין כן תפילת המוסף. היא בבחינת מתנה. אין בה בקשות ותחנונים. אין אנו מתפללים אותה כנגד איזו תפילה אשר בימות החול (רבינו יונה, פ' תפילת השחר). וכבר אמר ר' אלעזר בן עזריה: „אין תפילת המוספין אלא בחבר עיר" (ברכות ל'.) ולפיכך צריך השליח להיות אחד מן המובחרים, הדור ומכובד. ומי שעובר לפני התיבה להתפלל תפילת המוסף מצטדק על שאינו הגון וראוי לכך, כי בעל המוסף צריך להצטיין בטהרתו וצדקתו. והוא מוסיף: הנני בא לכאן רק „על אשר שלחוני" ואין האשם בי.

הבדלה זו שהבדלנו בין תפילה לתפילה יכולה לעזור לנו גם בהסברת חשיבותה של הדרשה הנדרשת היום מעל הבימה החשובה הזאת. אמנם, במשך כל השנה הייתי ממעש, נרעש ונפחד להטיף לכם כאן, בידעי את גדולת המגידים המפוארים שקדמוני, את קדושתם ואת גאוניותם וגם את כשרון ההטפה שלהם אשר היה כפטיש יפוצץ סלע. מי אני כי ארהיב עוז בנפשי לעמוד במקומם? מה אני כי אתאזר בגבורה להמשיך כאן את פרשת המגידות בירושלים דליטה, הכתובה באותיות זהב בתולדות עם ישראל? אבל, מה יגדל עכשיו פחדי ואימתי, בהיותי נקרא לעורר את לבבותיכם בלילה הנורא הזה, ליל ערב יום הכפורים, כמנהג עדתנו המפוארה זה מאות בשנים. הבה אומר גם אני את תחנון בעל המוסף: „הנני העני ממעש, נרעש ונפחד מפחד יושב תהילות ישראל... ואף־על־פי שאיני כדאי והגון לכך" — הנני מעיז לפתוח את פי בתוכחה ובדברי מוסר. על אשר שלחוני טובי הקהל דפה וילנה.

ידוע וחביב אצלנו המנהג הישן והנושן, כי הבנים והנכדים באים בכל ערב יום הכפורים לקבל את ברכת הפרידה מאת הוריהם הזקנים. והנה היתה משפחה אחת, גדולה וחשובה, ובראשה — סבתא מיוחסת וחכמה. בכל ערב יום כפורים היו בניה, בנותיה ונכדיה באים לשפוך לפניה את מר־שיחם על הצער שהיה להם במשך השנה או לבשר לה על השפע והששון שהעניק להם הבורא.

ויהי היום ויבואו אליה כל הבנים והבנות. הסבתא קבלתום בשמחה רבה ובזרועות פתוחות. אבל פתאום התקדרו פניה ושאלה בהשתוממות ובחרדה: ואיה הם נכדי היקרים? האם לא מצאו לנחוץ יותר לבוא ולקבל את ברכתי?

ויענו לה הבנים בקול בוכים: — אמא יקרה, הטרם תדעי כי מלחמה נוראה מתלקחת זה שנים אחדות בעולם? נחשול המבול הגדול הזה, נחשול דם ודמעות, השתער גם על ארצנו ויגזול ממנה את עוז עלומיה. וגם בנינו נסחפו בסערה הזאת. מי יודע אם הם בחיים עדנה!? מי יודע אם לא מצאו להם כבר קבר

במיט שדמות הקרב, מרמס לאופני התותחים, לפרסות הסוסים ולרגלי החילים. ומי יודע כמה מהם מרחפים בין החיים והמות בבתי־החולים, מרלעי הגאז או מנופצי־הקדקוד על יד השראפנלים של האויב! מאושרים מהם הם הנמצאים בשביה, החיים חיי לחץ וכלימה, אבל, המקוים עוד לשוב אלינו כשוך הסערה.

האמנם — שאלה הסבתא מתיפחת — האמנם נתברכתי באריכת ימים ושנים אך בכדי לזכות להגיע לשנות זעם כאלה? לראות את צאצאי פזורים ואובדים במערכות־מלחמה רחוקות? האם לא היה טוב בעדי, לוא סגר ה' את עפעפי לפני עשר שנים למען ארדם בתרדמת הנצח, מבלי לראות את היגון ואת הפורעניות שבאו על ילדי היקרים והחביבים? האם באריכת שנות־תוגה יבורך גבר? ובשכול טפוחי בטן תבורך אם? אויה לי כי באתי לידי כך!

מורי ורבותי, האם אין מצבנו עכשיו דומה למצב הסבתא הזקנה? בכל שנה ושנה אנו באים לקבל את ברכת הפרידה מאמנו היקרה, הוא „בית־הכנסת הגדול" שלנו, אשר בו התפללו אבות אבותינו זאת מאות בשנים באשר בו הטיפו פארי־הדורות. הננו נוהגים לבוא לכאן בנערינו ובזקנינו, אחוזים ודבוקים יחד. נדמה, כי ארון הקודש הזה תוהה ושואל: מדוע באתם בגפכם? מדוע לא באו אתכם גם בניכם הצעירים, אשר שמחוני והרנינו את לבי בהקשיבי לקולותיהם בזמן תפילותיהם? הבה נגלה לו את האמת המרה: בנינו היקרים אינם אתנו! מי בצבא ומי בצי! מי בשביה ומי בקבר! מי בחניקת־הגאז ומי בסקילת־הפצצות! מי בחרב ומי באש־הרובה! יכמרו נא רחמי ספרי־התורה הקדושים עלינו! יופיעו נא ספרי־התורה לפני אדון העולמים וימליצו טובות בעדנו! הלא עליהם הורגנו זה אלפים בשנים! הלא בעד קדושתם עלינו על מוקדי האש! הלא בשביל אמונתנו בדבריהם היינו ללעג ולקלס בין העמים, ולמטרות חציהם השנונים! אולי ירחם יושב תהלות ישראל ויחיש לנו פדות בתוך כל עמי העולם.

אומרים אנו בסליחות: „וסלחת לעווני כי רב הוא". ורב הוא שאמר: „מודה בקנס ואחר כך באו עדים פטור" (בבא קמא ע"ד:). נעשה גם אנו כמותו ונודה לה' על חטאותינו, בטרם יבואו מחר העדים המקטרגים להעיד נגדנו ולדרוש את קנסנו. הבה נתוודה ונאמר: אשמנו, בגדנו, גזלנו, דברנו דופי! וכו'.

מצינן במידות פרק ב', מ"ו, כי אחד השערים בבית המקדש נקרא שער יכניה, מפני שבו יצא בגלותו. איש כי ישים את פעמיו לדרך רחוקה, יפרד קודם מידידיו, אחר כך מקרוביו, ולאחרונה — מן היקרים לו ביותר: הוריו, אשתו ובניו. כאשר צפה המלך יכניהו מראש, כי בעזבו את ירושלים לא יזכה עוד לשוב אליה ועיניו לא יראו עוד את בית המקדש, נפרד תחילה ממשפחתו ואחר כך השתטח לפני שער בית המקדש לנשק את אבניו בטרם לקחו נבוכדנאצר בבלה. בזה הראה, כי בית המקדש יקר לו מכל ומפני זה זכה, כי השער יקרא על שמו.

וגם אנחנו באנו להפרד מבית־הכנסת הגדול הזה לאחרונה, מפני שהוא יקר לנו מכל. מי יודע אם נזכה להיות כאן יחד בשנה הבאה. מי יודע כמה יעברון מאתנו במשך השנה הבאה, שנת הרת עולם. הבה נקוה, כי תפילותינו יתקבלו והשוכן במרומים יהפוך את אבלנו לשמחה ואת תוגתנו לגילה, בשוב אלינו בנינו הנדחים והמעונים, שלמים ובריאים, למען נחיה יחד בצל השלום והטוב, ונזכה לראות בנחמת ציון וירושלים אמן.

עת לבכות

(ליל ערב יום הכפורים, התרע"ח)

ליל הפרידה — הבדחן המבדח והמקונן — החייל הפשוט המחויב להצבא — פירוש חדש על פיוטו של ר' אמנון — לפנים „שעיר פנימי" ועכשיו „שעיר לעזאזל" — נבואת יואל — בקשת רב חחובל מאת יונה הבורחת — הצר הצורר אותנו.

הלילה הוא ליל הפרידה. זה מכמה דורות קדמונים שעדת ישראל בעירנו וילנה מתכנסת בערב הזה לבית־הכנסת הגדול הזה לקחת את ברכת הפרידה מן הבנין הקדוש והנהדר, המפאר את עירנו זה מאות בשנים. המ"מ דמתא נוהג לעורר בערב הקדוש הזה את לבות שומעיו לתשובה ולבכי. ומי אנכי, כהן הדיוט בלבוש כהן גדול, שארהיב עוז בנפשי למלא את תפקידם החשוב של הדרשנים הקדושים שקדמוני כאן, בדורות שעברו, על הבימה המפוארה הזאת?

אולם, רעיון אחד מעודדני ונותן לי עצמה לקוות, כי יעלה בידי, בעזרת השם, למלא את המוטל עלי. אבותינו נהגו תמיד להזמין לחתונת בניהם „אינשי בדיחי" (תענית כ"א.) לשמח את המחותנים בכל מיני הלצות ובדיחות, בחרוזים מחוכמים ובפרוזה מפולפלת, באמירה ובנעימה. כל מלה היוצאת מפיהם היתה מעוררת התפוצצות של צחוק וכל הנאספים שבעו נחת וגילה. אולם, כאשר הגיעה שעת פרידת המחותנים מן הזוג הצעיר והמאושר, פתח הבדחן את פיו בשירת תוגה. אם היה הזוג עשיר, הוריהם חיים ומאושרים ופרידת המחותנים לא רחוקה, אז צריך היה הבדחן להשתמש בכמה וכמה תחבולות, להביע את הרעיונות היותר נוגים בכדי לעורר את שומעיו לדמעות, כי לבות כל המחותנים היו ספוגי דיצה. רק בדחן כה מחונן כמו אליקום צונזר, בן עירנו, יכול היה להפוך את הששון לתוגה, את הרינה לדמעה. אולם, אם היה אחד מן הנשואים, או שניהם, יתומים, אם הפרידה העתידה היתה צריכה להיות לזמן ארוך ונסיעת הזוג — מעבר לאוקינוס; אם השעה שעת חירום והחתן, בבגדי־הצבא, היה צריך כעבור יום או יומים לעזוב את בחירת לבו וללכת למערכת המלחמה, אז קל היה לעורר את הקהל לבכי, ואף בדחן בלתי־חרוץ ובלתי־מנוסה יכול היה להצליח לסדר קינת־פרידה באופן היותר עושה רושם.

ככה הוא גם במצבנו. בדורות שעברו, כאשר חיינו בשלום ובשלוה וכל

בעל משפחה ידע כי ילדיו וקרוביו אתו ושמלאכתו או חנותו תוכל, בעזרת השם, לכלכל אותו ואת כל היקרים לו במשך החורף הקר הבא עליהם — אז קשה היה לו להתמוגג בבכי־תמרורים בליל האחרון של עשרת ימי תשובה. בטחונו היה גדול, כי פרידתו היא רק לזמן קצר, ושבבחגים ובמועדים הבאים יזכה שוב לבוא לכאן, להתפלל ולשמוע למנגינות החזן ולהטפת המ"מ דמתא. אז צריכים היו לעמוד כאן רק דרשנים כה מפוארים, חרוצים ומנוסים כמו הצדיק ר' יעקב, זצ"ל, בכדי להוציא דמעות מעיני השומעים: אולם עתה, בשעת חירום כזו, פרידתנו מבית־הכנסת זה היא טראגית כשהיא לעצמה, בלי כל התעוררות מן הצד. יודעים אנו, כי בחורף הבא עלינו אנו צפויים לפי החרב ולמתלעות הרעב, לשיני הדבר ולשפלות השבי, ולפיכך יוכל גם מטיף זעיר כמותי להביא את הקהל הרצוץ והנדכא להרהורי־תשובה עם הפרידה השנתית הזאת.

כאשר עומדים במערכה, והמלחמה היא מלפנים ומאחור; כאשר החרב גוזרת על ימין ועל שמאל, מבלי מנוס ומפלט, אז, כאשר שר־המלחמה, המנצח על שדה המערכה, יפול מת מבלי השאירו ממלא מקום חרוץ ומנוסה כמותו, אשר ינהל את החיילים הפזורים והנואשים אל הנצחון, אז יוכל גם חייל פשוט לעלות ולפקד ולהורות את הדרך במקום שר־הצבא הגדול שנפל חלל.

ככה גם אתנו. לפנים, בעת שלום היו לנו מורי־דרך, שרי־הצבא הגדולים שתורתם בידם, וכתר מנהיגי הדור הולמתם, אבל כעת, שבעוונותינו הרבים הלכו למנוחות ונשארנו בלי מגן ומחסה, באין מורה ומנהל, והמלחמה שוררת בעוצם תקפה, אז גם אני אוכל להרהיב עוז בנפשי ולהתיצב במקום גדולים להמשיך את הקרב.

בספרנו „דברי אליהו" (דרוש לראש השנה) ובספרנו „דמעת העשוקים" בארנו ברחבה את דברי הפייטן הקדוש ר' אמנון. כעת נשתנה הזמן לרעה, ועל כן גם ביאורן נשתנה. דבריו שנתכוונו לתקופה הנוראה שלו, מתאימים מאד לזמננו אנו:

„כמה יעברון" מן העולם — כמה גדול מספר העוברין מן העולם בעתים הנוראות האלה, „וכמה יבראון" — וכמה מועט הוא מספר הנבראין בזמננו זה, אשר עליהם למלא את מקומות החסרים. כי הלא כל בני הנעורים הם עכשיו בצבא, והם יורדים לרבבות הקברה. יש לבכות על „מי יחיה", כי הנשארים לפליטה מחרב המלחמה, שבים בעלי מומים נוראים, והאנשים הנשארים בערים גולים וצפויים לכל מיני סכנות, שמיתתם טובה מחייהם. „ומי ימות" — גם המיתה, שממנה אין מפלט, היא עכשיו יותר נוראה מבימים רגילים. כי לפנים, בשעת שלום, היה האיש נקרא לשמים כשהיה זקן ושבע ימים. וברגעיו האחרונים היה מצווה לצאצאיו כיצד יתנהגו בעולם, בדברים שבינם למקום ובדברים שבינם

לחבריהם. מלבד זאת היה משאיר להם ירושה, בכסף או בכלי־חמדה שהיו יקרים למשפחה מדורות. אבל, המת כעת, בעוני ובחוסר כל, אין לו מה להשאיר לבניו. ולא עוד, אלא שגם להפרד מהם ולצוות להם לפני פטירתו אינו יכול, כי כולם רחוקים ממנו או הוא רחוק מהם. לפיכך, עלינו לבכות השנה גם על „מי ימות".

לפנים, כאשר היו השנים כתקונן, כאשר מת איש מות ישרים, היו מתנהגים אתו כמנהג ישראל, להלבישו ולקברו בקברות אבותיו, במקום מוכן ומסוים, למען יוכלו קרוביו לבקר את קברו בעת צרה ומצוקה. זכר נפטר שכזה לא נמחה מעל פני האדמה. לא כן בימינו אלה. הנופל חלל הנהו כנבלה, כפגר מובס. אין מטהרים ואין מלבישים אותו, וגם קבר מסוים וידוע אינם נותנים לו. איש אומלל שכזה מת מיתה עולמית וזכרו נשכח ונמחה.

„מי בקיצו" — יש להתאונן על המת בקיצו ורואה הנהו בעיניו צרות רבות ורעות, „ומי לא בקיצו" — המת בקיצור ימים ושנים והנהו עוזב לנפשם אשה ובנים, הלוחמים מלחמת החיים באין עוזר ותומך.

בשנים הטובות, כאשר מת זקן ושבע ימים לא התאבלו עליו הרבה מאד. ברדת איש צעיר לימים הקברה, ביחוד בהניחו אשה ובנים קטנים, היתה פטירתו מקימה רעש גדול בין החיים. מקורביו ומכיריו היו מדברים ודנים הרבה על פרטי מחלתו ומשתדלים להבטיח את קיום האלמנה הצעירה ואפרוחיה האומללים. אולם, בימינו אלה, כאשר החרב פרושה על הכל מבלי להבחין בין צעיר וזקן, בזמננו זה שכבר הורגלנו לראות ארונות מתים עפים ורצים בשוקים וברחובות למכביר, ונשאים כעל כנפי נשרים, אין אנו מתפלאים כבר על פטירת איש „לא בקיצו". אלמנתו ויתומיו — מי ישים לב להם עתה! לפיכך, עלינו להרבות עכשיו בבכי על המתים „לא בקיצם".

„ומי באש ומי בחרב ומי בחיה ומי ברעב ומי בצמא" — המקרים הנוראים הללו נתקיימו בנו כפשוטם וכמשמעם.

„מי ברעש" — הם אלה שמתו ברעש המלחמה, שנגרשו ממקומם ומתו מרוב טלטולי דרך ועינויי הפקידים וההמונים, או מרעב ומחסור, משפלות החזרה על הפתחים ופשיטת היד לפרוסת לחם.

„ומי במגפה" — גם את זה אנו רואים, כי הרעבון שהחליש אותנו מכין אותנו למתלעות כל מגפה; „או בחניקה או בסקילה" — הלא קרבנות העלילות הנוראות שהעלילו עלינו התושבים, עלילות בגידה ורגילה, עלילות שוא וכזב, הוציאו את נשימתם האחרונה ממחנק התליות או מתחת ברד האבנים של הפורעים.

„מי ינוח" — שאלה ותמיה היא זו. מי הוא שיניחו לו לנוח על מקומו בשלום. „ומי ינוע" — מי יוכל לנוע למקום בטחה שבחר לו ולברוח מחמת

העריצים החוסמים בעדו את הדרך. „מי ישקט ומי יטרף ומי ישלו ומי יתיסר״ — כפשוטם וכמשמעם. „מי יעני״ — יש להתאונן על הנכבדים והעשירים שהוצרכו לפשוט יד לעזרה בצרה, אבל יש גם להתאונן על „מי יעשיר״ בזמננו, כי שפלים ונבזים, רוצחים וחומסים, המה אשר התעשרו בימינו מחיל זרים. גבוהים ונשגבים נשפלו ונשפלים התעלו.

בהיות המקדש על מכונו הקרבנו שני שעירים: שעיר פנימי ושעיר חיצון, שנשלח לעזאזל. השעיר הפנימי היה מכפר על טומאת המִקדש וקָדשיו, ושעיר החיצון היה מכפר על כל העבירות של העם (שבועות ב׳; ספרנו „ישראל בעמים״, מאמר „שעיר המשתלח״). בכל משך ימי נְדודינו יש לנו גם כן שני שעירים: לפנים, קודם המלחמה, כאשר שלחנו את בנינו לישיבות גדולות ונכבדות, לשקוד שמה על תורת ה׳, היו בבחינת „שעיר הפנימי״, כי נתמעט חלבם ודמם על מזבח תורתנו. עכשיו הגענו לתקופה שבה אָנו שולחים את בנינו לעזאזל המדברה, להקריבם לשעירים, כי רוסיה, רומניה ופולניה לא העריכו את הדם שבנינו שפכו על אדמתם, בהגנת כבודם, ובצחוק השטן הם צוחקים לנו. יוצא, כי לחנם, לעזאזל הקרבנו את רבבות בנינו, בלי כל הכרת־תודה.

לפנים כאשר אָמרנו „והסר מעלינו אויב דבר וחרב ורעב ויגון״, הרגשנו, כי התפלה מתכוונת לימים הקדמונים, זמני הצרות והפרעות, שבהם נתחבְרָה, למאורעות שלא ראינום. אולם, אין התפלה הזאת צריכה להרבה פירושים. תלואת ימינו מסבירות ומפרשות אותם.

וזהו דברי הנביא הקדום: „תקעו שופר בציון, קדשו צום, קראו עצרה, אספו עם, קדשו קהל קבצו זקנים, אספו עוללים ויונקי שדים; יצא חתן מחדרו וכלה מחופתה. בין האולם ולמזבח יבכו הכהנים משרתי ה׳ ויאמרו: חוסה ה׳ על עמך ואל תתן נחלתך לחרפה למשל בם גוים, למה יאמרו בעמים איה אלהיהם״ (יואל ב׳, ט״ו—י״ז).

הצרה הקיפה את כל העולם, וכל מפלגות העם צריכות לבקש רחמים. „אספו עם, קדשו קהל, קבצו זקנים״! הזקנים נשארו באין תומך ומשען, כי זניהם ומפרנסיהם נהרגו במלחמה. „אספו עוללים ויונקי שדים״, שנשארו יתומים אומללים. „יצא חתן מחדרו וכלה מחופתה״, כי נגזלו חתָנים מחופתם לעמוד במערכות המלחמה. „בין האולם ולמזבח יבכו הכהנים משרתי ה׳״, כי כל הקהל חסר לחם ואינו יכול לכלכלם כקדם.

בכל זאת, בל נתרשל ולא נתיאש, כי קולו של יעקב סבא בכל עת ובכל זמן הנהו פועל. כאשר קם „יונה לברוח תרשישה מלפני ה׳״, כתיב „וה׳ הטיל רוח גדולה אל הים ויהי סער גדול בים והאניה חשבה להשבר. ויראו המלחים ויזעקו איש אל אלהיו ויטלו את הכלים אשר באניה אל הים להקל מעליהם.

ויונה ירד אל ירכתי האניה וישכב וירדם. ויקרב אליו רב החובל ויאמר לו: מה לך נרדם! קום, קרא אל אלהיך, אולי ישמע האלהים לנו ולא נאבד" (יונה א', ד'—ו'). רב החובל אמר לו, כי הוא היחידי שיוכל לפעול בקול זעקתו, בירשו מאבותיו את „הקול קול יעקב" בשעה ששאר המלחים ונוסעי האניה אינם חרוצים ביותר בתפלות. לפיכך אין לנו לחשות ולידום מלזעוק לאבינו שבשמים. אל נא יאמרו, כי ברחנו מאת פני אלהינו!

חכמינו אמרו: „וכי תבואו מלחמה בארצכם" — בין שאתם יוצאים עליהם, בין שהם יוצאים עליכם — „על הצר הצורר אתכם" — במלחמת גוג ומגוג הכתוב מדבר. (אתה אומר) במלחמת גוג ומגוג הכתוב מדבר או בכל מלחמות שבתורה? תלמוד לומר: „ונושעתם מאויביכם". צא וראה, איזו היא מלחמה שישראל נושעים ואין אחריה שעבוד? אין אתה מוצא אלא מלחמת גוג ומגוג. וכן הוא אומר: „ויצא ה' ונלחם בגוים ההם" והוא אומר: „והיה ה' למלך על כל הארץ" (ספרי, בהעלותך, ל"ח). ואמנם באה מלחמה בארצנו, בארץ־ישראל, כי חיל בריטניה, בעזרת הגדודים העברים, כובשים עכשיו את ארץ־ישראל. אבל, המלחמה, שרוב היהודים שקועים בה עכשיו, היא לא עליהם, כי אם על הרוסים, שהם אויבי עם ישראל, „הצר הצורר אותנו" ולפיכך עלינו לקיים „והרעותם בחצוצרות", היינו להרים קול בתפלה, ואז יקום בנו גם הכתוב „ונושעתם מאויביכם", כי השונא שלנו ינחל מפלה וזכרו יאבד לנצח.

יבדלו החיים מן המתים

(ליל ערב יום כפור, התרע"ט)

שתי הבחינות בצבא — הרת עולם — יבדלו החיים מן המתים — הוידוי — התקנו קברים לעצמנו? — שעות חצופות — פחד ה' על „מעשיו" ועל בוראָיו" — המלחמה היא ב„עריכת נר" לגאולה.

הממשלה בוחנת את חיליה בשני פרקים: הבחינה הראשונה — בתום ימי עבודתם בצבא, להווכח אם יודעים הם את תרגיליהם שלמדו במשך כל שנות השירות, והשניה — בשעת גיוס לקרב.

בבחינה ממין הראשון אין אי־הידיעה כל־כך נוראָה. הלא שעת שלום היא וחושבים, כי אם, חס ושלום, תפרוץ מלחמה — אָז ילמדו אותם שוב.

אולם בבחינה השניה, ערב הקרב, כאשר הממשלה צריכה להיות בטוחה, כי אַנשי־הצבא שלה ינצחו את אויבם, היא מדייקת ומחמירה מאד. כל טעות יכולה להביא למפלה. ולפיכך היא משתדלת, כי החריצות בהליכה מסודרת, בשמיעה לצוויי הפקידים ובכשרון היריה צריכות להיות על צד היותר טוב.

בשנים הטובות כאשר נקהלנו לבית־הכנסת הגדול הזה, בליל הנורא הזה, לעשית מנוברה (תרגיל צבא) ולראות אם תכסיסי התפלה והתשובה ידועים לנו, לא פחדנו ביותר מטעות ומשגגה קלה. אבל כעת, כאשר נשתנו עלינו סדרי החיים, נהפך העולם כקערה הנהפכת על פיה. כאשר הולכים אָנו תחת קיר נטוי ועל גשר רעוע, אָז אָנו צריכים להזהר מכל טעות קלה, כי בשעת סכנה, אָמר ריש לקיש, בודק הקדוש ברוך הוא ביותר (שבת ל"ב). המנוברה צריכה להיות עכשיו ביתר שאת וביתר עוז; צריכים אָנו לרחמים מרובים, בכדי שנצא זכאים ביום הדין הקדוש והנורא הבא עלינו לשלום.

מצבנו הורע עוד יותר בזה, שאין לנו בדורנו זה גאונים, צדיקים וקדושים כאלו שחיו לפנים והמליצו בכחותיהם הטמירים על גורל עם ישראל.

אָנו אומרים „היום הרת עולם: היום יעמיד במשפט כל יצורי עולמים. אם כבנים ואם כעבדים: אם כבנים — רחמנו כרחם אָב על בנים, ואם כעבדים — עינינו לך תלויות, עד שתחננו ותוציא כאור משפטנו, אָיום! קדוש!" בזמננו העולם הוא הרה, הרת אפשרויות רבות. כאשר האשה הרה אין אָנו יכולים לשפוט על טיב העובר, ככה אין אָנו יודעים מה שיעשה הזמן הבא.

חבלי הלידה נוראים. העולם ומלואו עומד על המשבר, עולם חדש צריך להבראות ואין אנו יודעים, איך יצא דיננו. לפיכך מבקשים אנו ממך, בורא את כל העולם, שברחמיך המרובים תתן לנו כח ואל לשאת ולסבול את כל התלאה המוצאת אותנו.

אף אם אנו חוטאים ופושעים, בין שאנו בבחינת „בנים" עושים רצונך, ובין שאנו בבחינת „עבדים" אין עושין רצונך בלבב שלום — הושיענו. „אם אנו כבנים — רחמנו כרחם אב על בנים, ואם אנו כעבדים — עינינו לך תלויות, עד שתחננו ותוציא כאור משפטנו".

„איום ונורא" אתה, מפניך יחילו וירגזו כל יושבי תבל; „קדוש" אתה, סובל, מוחל וסולח לעונים בבחינת „קדוש", שהוא רב לסלוח ועושה לפנים משורת הדין. ועל כן, אם אנו בבחינת בנים, תוכל להתנהג עמנו בבחינת „איום ונורא"; אין אנו מפחדים מזה, כי רחמי האב מרובים; אולם, אם אנו כעבדים, מורדים ואין אנו רצויים לך ביותר, הרי מבקשים אנו ממך, שתתנהג אתנו במדת „קדוש".

סתום הוא ובלתי־ידוע גורלנו לשנה הבאה. כמוס הוא עם ה', חתום באוצרותיו. ומי עמד בסוד ה'? המשפט לאלהים הוא. פני דל לא ישא ופני גדול לא יהדר. מחר יחתם דיננו. זקוקים אנו לרחמי שמים. מצבנו מזכיר לנו מאד את מצב אבותינו במדבר השומם, בלכתם ממצרים, בית העבדים, לארץ מורשת אבות.

„דאמר ר' לוי: כל ערב תשעה באב היה כרוז יוצא: — הכל יצאו לחפר חפרין וישינין בהם! ובשחרית כרוז יוצא: — יבדלו החיים מן המתים! והיו בודקין אותן ונמצאו ט"ו אלף ופרוטרוט חסרין בכל שנה; וכך עשו ארבעים שנה: יום לשנה, יום לשנה (הרי ארבעים שנה). [גם] בשנה אחרונה עשו כן. בדקו עצמן ונמצאו שלמים. אמרו: — שמא טעינו בחשבון? וכן בעשירי בו (כלומר, בחודש אב), וכן באחד עשר בו וכן בשנים עשר וכן בשלשה עשר ובארבע עשר עד דאיתמלי סיהרא (היינו, אמצע חודש אב). כיון דאיתמלי סיהרא, אמרו: — ביטל הקדוש ברוך הוא אותה גזירה קשה מעלינו ועשו משתה ושמחה ויום טוב (מדרש איכה). נקל לנו לשער את הבכיות ואת היללות שנשמעו במחנה ישראל במדבר בכל ערב תשעה באב, כאשר הידידים והקרובים נפרדו ללכת לישון בקברים, מבלי ידעם אם הם והיקרים להם יקומו לתחיה. וכל אחד, בהיותו בחפירתו אשר חפר בעצמו התפלל לה', כי ירחם וישאיר אותו, את אבותיו ואת קרוביו לחיות לפניו.

השנה הבאה היא עלינו כקבר סתום. לא נדע איך יפול דבר, אם נצא חיים מתוך קברותינו, מתוך חביון השנה הבאה עלינו, או נישן שנת עולם ולא נקיץ. בשנים הטובות בצאת הכרוז: הבדלו החיים מן המתים! מעטים המה

הנשארים בקבר והיוצאים בחיים מרובים. אולם בשנים הרעות הוא להיפך: מספר הנשארים לישון מרובים מן המקיצים. ומתי יחתך גזר הדין, אם לחיים או למות? הלא ביום כפורים הבא עלינו לטובה. אז יוטל הגורל אם ללכת בגיא צלמות או להשאר בין החיים. ואם בשאר השנים, כשאין הסכנה גדולה כל־כך, היינו בוכין ומתאבלין קודם יום הכפורים מתוך גודל הספק, עד אחת כמה וכמה שעלינו להתחנן בשנה זו, כשכל בני־האדם צפויים בכל יום לחבלי מות, וביחוד אחינו בני ישראל, אשר מרובים צורריהם המבקשים את נפשם לספותה. מחויבים אנו, איפוא, להרבות בתפלות ותחנונים, לעתר את אלהינו אולי ירצנו ויפדנו מכף עריצים ומיד מרעים, למען תהיה נפשנו לנו לשלל.

נפתח את ארון הקודש ונשפוך את נפשנו לפני ה׳ בוידוי: אשמנו, בגדנו, גזלנו וכו׳. נתפלל נא, נזעק ונשווע, „שלא יעשו בתינו קברינו" ו„אבינו מלכנו: כלה דבר וחרב ורעב וכו׳", „זכרנו לחיים מלך חפץ בחיים", למען יחפוץ שנשאר בחיים ולא ישלוט בנו מר המות, „מי כמוך, אב הרחמים, זוכר יצוריו לחיים ברחמים, ונאמן אתה להחיות מתים", לגאול את העולם ממות. „השכיבנו, ה׳ אלהינו, לשלום והעמידנו, מלכנו, לחיים!" נעמוד חיים מתוך קברותינו, מתוך סתר השנה הבאה עלינו, „אבינו מלכנו, כתבנו בספר החיים!"

„אמר ר׳ אבהו: אמרו מלאכי השרת לפני הקדוש ברוך הוא: רבונו של עולם, מפני מה אין ישראל אומרים שירה לפניך בראש השנה וביום הכפורים? אמר להם: — אפשר, מלך יושב על כסא דין וספרי חיים וספרי מתים פתוחין לפניו וישראל אומרים שירה?" (ראש השנה ל"ב). כדאי שנשיר ונרנן בראש השנה וביום הכפורים על אשר זכינו להגיע לחגים הללו ולהנצל מעברת זדון של השנה העברה, אבל איך נשיר בהלל ובקול תודה שנשארנו בחיים, בשעה שכמה מאתנו נשארו בקברם בשנה העברה ולא זכו לראות אור בהיר בשחקים. כל זמן שהכרוז יוצא: — יבדלו החיים מן המתים! לא נאה, כי הנשארים בחיים יגילו ויעריצו בשבחות ובזמירות. אולם, כאשר נגיע, בקרוב, בעזרת השם, לתקופת „איתמלי סיהרא", כאשר כוס תלאותנו תיבש, וכל המרגישים את עצמם קבורים באדמה — יקומו באין נעדר, כי „בלע המות לנצח", אז נרימה את קולנו בתודה ובקול זמרה, נרננה ונריעה לצור ישענו.

כל בן־אדם, בעמדו על סף השנה החדשה, הריהו כאילו נמצא בקבר סתום. אולם, הלגיונים הארורים של הפולאנים קיימו את המליצה הזאת בחיים. בבואם לעירנו צדו יהודים בחוצות והכריחו אותם לחפור קברים, בפרור ליפופקה אשר על יד וילנה, אשר בהם נקברו הם בעצמם חיים. אמתי, אלהים, תלבש בגדי נקם ותשפוך את חמתך על אומה שפלה זו? האם לא תהיה נוקם לצריך ונוטר לאויביך?

מצינן: „תנו רבנן: מעשה ברבי אליעזר שגזר י"ג תעניות על הצבור

ולא ירדו גשמים. באחרונה התחיל הצבור לצאת. אמר להם: — תקנתם קברים לעצמכם? וגעו כל העם בבכיה וירדו גשמים" (תענית כ"ה). ר' אליעזר אמר להם: בידכם טובכם וחייכם. אם לא תעוררו כעת את מדת הרחמים במעשיכם הטובים למען ירדו גשמים, הרי אתם בעצמכם תהיו אשמים במיתתכם וכאילו חפרתם את הקבר לעצמכם. כולם התעוררו מדבריו החוצבים להבות אש וגעו בבכיה, היינו: עשו תשובה שלמה, קרעו את גזר דינם הרע וירדו גשמים.

הנה היום הוא יום פטירתו של מאורנו רבנו המ"מ הצדיק ר' זלמן זאב זצוק"ל, וצריכים אנו לבקש ממנו, שיהיה הוא למליץ יושר בעדנו. עלינו גם לבקש מחילה, על אשר עוונותינו הרבים גרמו, כי דם רב מאחינו בני ישראל נשפך בראש כל חוצות. ועל אלו ההריגות והשחיטות שנערכו בעולם, גם המתים צריכים כפרה. „כתב המרדכי: מה שהורגלו לנדור צדקה ביום הכפורים בעבור המתים, יש להביא ראיה מספרי, דתניא בפ' עגלה ערופה: „כפר לעמך ישראל" — אלו החיים, „אשר פדיתה" — אלו המתים, מלמד, שהמתים צריכים כפרה" בי' סי' תרכ"א). אם נמצא הרוג ולא נדע מי הכהו, הרי האשמה תלויה על המתים, יש להביא ראיה מספרי, דתניא בפ' עגלה ערופה: „כפר לעמך ישראל" שלא ימצאו בניהם הורגי נפשות.

ואנחנו, שבעוונותינו הרבים גרמנו חטאים ופשעים חדשים להמתים, שיצטרכו כפרה עבורנו, ועל כן נבקש מחילה מאלה הצדיקים הנרדמים בקברם, שהרגזנו אותם ממנוחתם ושגרמנו להם בושה וכלימה מצאצאיהם הבלתי הגונים.

נאמר נא יחד את תפלת של ר' חזקיה בשם ר' אבהו: יהי רצון מלפניך, ה' אלהינו ואלהי אבותינו, שתצילנו משעות החצופות, הקשות, הרעות, היוצאות, המתרגשות ובאות לעולם (ירושלמי ברכות פ"ה, ה"א). חצופה נקראת אשה חזקת מצח ועזו הפנים, שאינה בושה מכל ועושה מעשה פריצות בפרהסיה, כמאמרם: „ההיא אתתא דהוות יתבא בשבילא, הוית פשטא כרעא וקא מניפה חושלא, והוה חליף ואזל צורבא מרבנן ולא איכנעה מקמיה. אמר: כמה חצופה ההיא איתתא!" (מועד קטן ט"ז).

יש הרבה פגעים ומקרים רעים שניתן לאדם להזהר מהם, פחות או יותר. במקרה של מגפות, למשל, כאשר המיקרובים והבאצילים הקטנטנים, נושאי המחלה, ממלאים את האויר ומתרבים בכל דבר לח, אז משתדל האדם להרתיח את המים שמהם הוא שותה, לנקות את גופו, בגדיו, ביתו וחצרו ולהחזיק את גופו במצב טוב של בריאות, לבל ימצאו החיות הקטנטנות הללו אפשרות להתפתח בדמו ובגופו. כמו כן, אם אנשי בליעל מאיימים על אדם להזיקו או להרגו, הריהו פונה לשלטון המדינה לעזרה.

כח גדול מאד הוא גם דעת הקהל. בכמה ממשלות פראיות יראים לעשות עולתה ליושבים בארצן מפחד פן יפורסמו מעלליהם בעתונים ויהיו ללעג ולקלס.

במקרה של רעב, למשל, אָמרו חכמינו: „רעב בעיר פזר רגליך" (בבא קמא ס'.) והוא מהצועקים ואינם נענים מאן דביש לו בהאי מתא ולא אזיל למתא אחריתא.

כל זה נכון רק כאשר רוב העולם איננו נשחת, אבל עכשיו הלא השחיתו כל יושבי התבל את דרכם. בהשליכם מעליהם את אדרת הציביליזאציה המדומה, נתגלו בכל מערומי פראיותם, וכמו אשה חצופה אין האנושות המשוגעת שמה לב לחוקי הבושה והצניעות, כי אין ממי להתבייש. ידי כולם מגוֹאלות בדמים. וזהו שאָמר הפייטן: „ערומים נותרנו ורבתה הרעה". כולנו הולכים ערומים ויחפים, ועל כן לא נבוש ולא נכלם זה מזה: ערום בבית המרחץ לאו בר בושת הוא (בבא קמא פ"ו), כולנו הולכים ערומים וחשופים, כל שוכני ארץ המה ערומים ונשחתים בגזל וברציחה, כל העולם הנאור השחית את דרכו, והחרב הנה שולטת שלטת ואין אומר השב, ואין מי שיאמר למלאך המשחית: הרף ידיך, ואין לכל העולם מנוס מזעמם של העריצים האלה, כי כל מקום שאָנו הולכים, הרי החרב וכל מלאכי משחית רודפים אותנו, ואין להנצל מחרבם הקשה, הנטושה על פני כל האָרץ.

כשרוב אומות העולם שלטו ביושר ובצדק ואומה אחת רצתה לעשות עול גדול (חוץ מפרעות ביהודים, שדמם הפקר בכל הזמנים), היו כל הממשלות הנאורות שולחות את מחאָתן ודורשות שתפסיק את שפיכות הדמים והאכזריות בשם תרבות העולם הנאור.

אולם, בדור זה אין בכל העולם מי שיקום ויוכיח, ואין מי שיאמר השב. וזהו שאָמר ר' חזקיה בתפלתו „שהצילנו משעות החצופות", כמו בימינו אלה, שכל העולם עז וחצוף ולא יבוש זה מזה. „הקשות" — שקשה לסובלן, בהיות כל המין האנושי נשחת. ישנן רעות גלויות, שאָנו רואים אותן בעינינו. נגדן יש לנו לפעמים היכולת להזהר ולהנצל. אולם, הרבה יותר גרועות מהן הן הרעות האורבות לנו ממחבואים. המלחמה היא רעה גלויה. היא יוצאת לאור היום להשמיד ולהרוג. אולם, כשם שיש לה התחלה, כך יש לה סוף, על־פי החוקים האינטרנאציונאליים של העמים. אולם, הגירושים והפרעות שעושים המוני האכזרים אחרי המלחמה, הן רעות בלתי ידועות מראש, ואין להן סוף קבוע. לפיכך, עלינו להתפלל ביחד עם ר' חזקיהו, שיצילנו מן „הרעות היוצאות", היינו מנוראות המלחמה עצמה, וגם מן „הרעות המתרגשות לבוא בעולם" היינו מן הפרעות שאחרי המלחמה.

זהו ביאור התפלות של ראש השנה ויום הכפורים: „וכן תן פחדך ה' אלהינו על כל מעשיך, ואימתך על כל מה שבראת, וייראוך כל המעשים, וישתחוו לפניך כל הברואים, ויעשו כולם אגודה אחת, לעשות רצונך בלבב שלם, כמו שידענו ה' אלהינו שהשלטון לפניך, עוז בידך וגבורה בימינך, ושמך נורא על

כל מה שבראת". „מעשיך" — המה אנשים שפלים, שאינם מבחינים בין ימינם לשמאלם והורגים ורוצחים בפקודת שר צבאם. מבקשים אָנו, לכן, שיפחדו מאימת דינך הקשה. „ואימתך על כל מה שבראת" —וה„ברואים" המה האנשים הגבוהים, המפקדים בצבא או בממשלה, המשחיתים את העולם בדיפלומאטיה החמסנית שלהם. „וישתחוו לפניך כל הברואים — היינו, ששרי־הצבא הגדולים והיושבים ראשונה באספיות אינטרנאציונאליות יבינו וידעו את מוסר אלהים ואת משפטו הצודק בעולם. „ויעשו כולם אגודה אחת לעשות רצונך בלבב שלם" — היינו, להשליט את השלום ואת האחווה בין העמים. „כמו שידענו ה' אלהינו שהשלטון לפניך" — כי הכל תוכל לעשות. כי „עוז בידך וגבורה בימינך" — „עוז הוא דינא רפיא וגבורה הוא דינא קשיא" (יעב"ץ). החיילים הפשוטים, שהם רק כלי־זיין בידי מצביאיהם, צריכים להשפט על מעלליהם ב„דינא רפיא", כי אנוסים היו בתשפוכת הדמים, אולם ה„ברואים", המנהיגים, צריכים להשפט ב„דינא קשיא", כי כל מה שעשו, עשו במזיד ובהכרה שלמה. „ושמך נורא על כל מה שבראת".

„ובכן תן כבוד ה' לעמך, תהלה ליראיך, ותקוה טובה לדורשיך, ופתחון פה למיחלים לך, שמחה לארצך וששון לעירך, וצמיחת קרן לדוד עבדך, ועריכת נר לבן ישי משיחך במהרה בימינו". „ובכן תן כבוד ה' לעמך" — בין כל העמים יהיה נא עם ישראל מכובד ומוצא מכלל שופכי הדם, אף־על־פי שהשתתפו במערכות המלחמה. כי הלא אנוסים היו מאד. הם לא נלחמו בעד מולדתם, מפני שאין להם מולדת עדיין. „תהלה ליראיך ותקוה טובה לדורשיך" — במקום מולדת יש לנו רק תקוה טובה למולדת. „ופתחון פה למיחלים לך" — עד עכשיו היה פינו סגור, כששאלו אותנו מדוע אין ה', המנהיג העליון, מונע בעד החורבן הגדול הזה. אולם, עם כריתת ברית השלום נוכל להראות שוב על רצונו של הבורא להשיב את החרב לנדנה. „שמחה לארצך" — הגיעה השעה, כי גם בארץ־ישראל תתחיל השמחה. „וששון לעירך" — כי גם בעירנו הקדושה היתה המלחמה נטושה. כעת, אחרי שנפסקה המלחמה, יש תקוה לאחריתנו, שישובו בנים לארצם. „וצמיחת קרן לדוד עבדך" — יגלה ויראה משיח בן דוד. „ועריכת נר לבן ישי משיחך במהרה בימינו" — כי כל אלו ההריגות ותשפוכת הדמים וההרסיות והחורבנות של העולם ומלואו נועדו לעריכת נר לבן ישי. כאשר צריך להדליק את הנר, שופכים קודם את השמן ואחר כך שמים במנורה את הפתילה ואחר כך מדליקים את הנר. כך נדמה, כי כל המלחמה הנוראָה הזאת היו רק חבלי לידה לבית הלאומי שניתן לנו בארץ־ישראל, לדיקלאראציה של באלפור. אלמלי המלחמה הזאת, לא היינו זוכים שתנתן לנו ארצנו הקדושה (עיין מאמרנו „אור חדש על ציון").

„ובכן צדיקים יראו וישמחו, וישרים יעלוזו, וחסידים ברנה יגילו, ועולתה

תקפץ פיה וכל הרשעה כולה כעשן תכלה, כי תעביר ממשלת זדון מן הארץ".
„ובכן צדיקים יראו" בעיניהם את הישועה הגדולה הזאת, ו„ישרים", הגדולים מן הצדיקים, „יעלוזו", כמאמרם: „צדיקים לאורה וישרים לשמחה, ישרי לב עדיפי מצדיקים" (רש"י, תענית, ט"ו.), „וחסידים ברנה יגילו ועולתה תקפץ פיה", כי העולם ישליך את כלי־המשחית שלו ולא יעשה עוד עולות כמו אלה שבימינו. „וכל הרשעה כולה בעשן תכלה" — הרשעה שנתהפכה בעשן התותחים, הפצצות והגאזים המחניקים תתבטל מן העולם, „כי תעביר ממשלת זדון מן הארץ", והאידיאל של ממשלות העולם לא יהיה עקירה, כי אם נטיעה. ויתקיימו בנו דברי הנביא: „וכתתו חרבותם לאתים וחניתותיהם למזמרות, לא ישא גוי אל גוי חרב ולא ילמדו עוד מלחמה" (ישעיה ב', ד').

ברכת הורים ומורים

(אחרי כל נדרי. תרע"ה)

הטלית והקיטל כמזכירי המות — „ברכות" השנואות לנו — „כל נדרי" החכה בידי האינקביזיטורים — תפלת ר' אלכסנדרי — הישועה האמתית.

לפנים בישראל היה המנהג, שהדרשן הבא לומר דברי כבושין, האריך לדבר על בלהות המות. היה מראה על הטלית וה„קיטל", אשר בהם אנו מלובשים עכשיו ומוסיף, כי יבוא זמן ובאלה הבגדים, תכריכי המתים, יורידו אותנו הקברה. הקהל היה מתעורר מזה מאד, בוכה ומתפלל, שה' הטוב יאריך ימיהם, שיבואו בכלח ובשיבה טובה אלי קבר.

אבל כעת, בעוונותינו הרבים, באנו לזמן איום שכזה, שדברים כמו אלה לא ירגיזונו יותר. כל אדם יחשוב לו מאושר למות בתוך עמיו, להספד על־ידי קרוביו ולהקבר בקברות ישראל בכבוד והדר. לא הרבה מאתנו יזכו לאושר כזה. עכשיו צריכים אנו לבכות ולייליל על רבבות מאחינו בני ישראל הנופלים על שדי קטל מבלי זכים להקבר בקברות ישראל וכדת ישראל.

לפנים בישראל היתה ברכת ההורים ניתנת בזמנים שונים. בשעת חגיגת החתונה היו הורי החתן והכלה מברכים את בניהם תחת חופתם, וכל הנאספים, במזומנים חתן וכלה, היו מברכין להורי החתן והכלה, כי יזכו להוביל את שאר בניהם אל תחת החופה ושהם יזכו לברכם שוב. בערב יום הכפורים, אחרי ה„סעודה המפסקת", יתקבצו כל הבנים והנכדים אל הזקן שבמשפחה, לקבל ממנו את ברכתו. מקבלי הברכה היו מברכים את מברכם, שיזכה לשנה הבאה לברך את יוצאי חלציו. מנהג זה הוא מיוסד על טהרת ישראל, כי הבנים היו מוכרחים להתנהג במנהגי הדת והיהדות כל השנה, לבל ימנע מהם הזקן את ברכתו.

אולם עכשיו, בעוונותינו הרבים, אבדו לנו הברכות האלה וברכות אחרות אנו שומעים במקומן. המקבלים הברכה יברכו את המברך אותם, שלא יברך עוד ברכות כמו אלה, ושברכה מעין זו תהיה הברכה האחרונה. אנשי־הצבא היוצאים למלחמה מתקבצים בלבבות נשברים, נואשים ודוויים, לבית־המדרש לקבל את ברכת הפרידה מאת הרב הזקן היושב ולומד על יד ארון הקודש. בקול רועד מהתרגזות ומתוך גרון חנוק מדמעות, אומר להם המנהיג הישיש : „בני

יקירי, במה אוכל לעזור לכם! לגזירה נגזרה מן השמים! בטחו בה׳ והוא יהיה מחסכם ומצודתכם. באברתו יסך לכם ויצילכם מחץ יעוף יומם ומדבר באופל יהלך. מלאכיו ישמרוכם בכל דרכיכם למען תשובו בשלום וברננה אל הוריכם, נשותיכם וילדיכם. אולם, אם חס ושלום נגזר עליכם לקדש את שם שמים על־ידי מסירות נפש, יהא רצון מלפני ה׳, כי תזכו לשכון בין קברות אחיכם על־פי מנהג ישראל!״. אנשי־הצבא שומעים בראשים מורדים את הברכה הנוראה הזאת ואומרים: „רבנו היקר! מי יתן ובשנה הבאה לא תצטרך לברך ברכות כעין אלה!״.

תפלת „כל נדרי״ ממלאה את נפשותינו חרדת קודש. היא תפלה עתיקה מאד, ולא נתחברה, כמו שמקובל אצל ההמונים, רק בזמן האינקביזיציה בספרד. הגאונים אשר חיו כמה מאות בשנים קודם האינקביזיציה כבר מזכירים אותה, והיא נזכרת כבר בסידורו של ר׳ עמרם גאון. הר״ן בנדרים כ״ג: מזכיר, כי „קצת קהילות״ אומרים ביום הכפורים „כל נדרי״. אולם, תפלה זו מקושרת ברעיוננו עם האינקביזיציה בספרד, מפני שבליל יום הכפורים היו מלאכי החבלה של האינקביזיציה הקאתולית מסובבים בשכונות האנוסים להקשיב, אם ירדו למרתפים להתפלל לה׳ שיחלצם מן המיצר וימחול להם על אשר קבלו, למראית־עין, את דת השקר. האנוסים הללו, שידעו, כי אויביהם בנפש אורבים להם, לא היו יכולים להתאפק והיו מתפרצים בשירת הקסם של „כל נדרי״ בקול רם. האינקביזיטורים היו צדים את הקולות, אוסרים את המתפללים ואחרי ענותם אותם בכל היסורים הנוראים, היו מובילים אותם לאוטו־דה־פה להשרף חיים.

והנה עכשיו מקובצים אנו בבית־תפלתנו. וה׳ הוא יודע, מה יהיה גורלנו לימים הבאים. אולי נהיה כעדות האומללות אשר נתפזרו בכל עבר ופנה ושכמה מהן נשמדו מתגרת ידי השונא האכזרי הבא עליהם. נבקש בלשונו של הכהן הגדול ביום הכפורים: „יהי רצון שלא יהיו בתיהם קבריהם!״, שלא יהיו בתינו קברותינו! שלא תקרקר פצצה פתאומית את גגותינו להכרית אותנו כהרף עין מתחת השמש. ומפני שאנו נקבצים כאן ומתפללים בהשקט ובבטחה כאילו אין סכנה נשקפת על ראשינו, הרי יאשר יום הכפור הזה כניגון כל נדרי ששרו אבותינו בערי ספרד ופורטוגל.

נשתתף נא בצרת אחינו העלובים והנדכאים, הנטויים למות וזועקים עכשיו בקול: — „שמע ישראל!״ ככה נאמר גם אנו ונזעק יחד אתם שמע ישראל! ונבקש מאת פני אבינו שבשמים, שננצל בשנה הבאה מגזירת „מי ינוע״. נתפלל תפלתו של ר׳ אלכסנדרי „יהי רצון מלפניך, ה׳ אלהינו, שתעמידנו בקרן אורה ואל תעמידנו בקרן חשכה ואל ידוה לבנו ואל יחשכו עינינו״ (ברכות י״ז). כי אותם שסבלו מן המלחמה הם כאילו עמדו ב„קרן חשכה״. ואנו, ברוך השם, עדיין עומדים ב„קרן אורה״. לכן מבקשים אנו מאת פני אבינו שבשמים, שלא

יסוד חסדו ממנו להבא ונרו יהל על ראשינו תמיד. ואם יבוא, חס ושלום, צר ואויב בגבולותינו — לבל יכחיד את פליטתנו. „ואל ידוה לבנו" מן השמועות הרעות הבאות אלינו על אחינו שבגולה, העומדים ב„קרן חשכה". „ואל יחשכו עינינו" מלראות בעצמנו את הצרות הרעות הרבות המשתרגות על עולמנו. העם ההולכים בחושך יראו אור גדול, ונוגה יגיה על היושבים בארץ צלמות.

וזהו שאָנו מתפללים בתפלת ערבית: „יראו עינינו וישמח לבנו ותגל נפשנו בישועתך באמת". „יראו עינינו", שעינינו יראו ישועות ונחמות על עצמנו, „וישמח לבנו" מבשורות טובות על התשועה שבאה על אחינו הרחוקים מאתנו. „ותגל נפשנו", נפשנו תשמח ותגל רק אם תבשרנה פדות אמתית ולא מדומה. בישועתך באמת", ההצלות הקטנות לא הביאו לנו ישע, כי אחרי כל זיק אור נתקדרו שמינו בערפלי־קדרות לכמה וכמה שנים. וישועתנו האמתית יכולה להיות רק „באמור לציון מלך אלהיך", כאשר נשוב לארץ מולדתנו ונשוב לחיות חיים שלמים, אמתים וחפשים ככל עם ועם. כי כל הישועות והנחמות בארצות הגולה הן אך ארעיות ורק למראית־עין. גאולתנו התדירית והמחלטת תבוא לנו אך כאשר נזכה לשוב לארץ חמדת האָבות.

ונגעו דמי אָבות ובנים

(אחר כל נדרי, תר"פ)

השומר במגדל הים — היום אשר צפינו לו — פיוטים ישנים במקום דרשות חדשות — קדושי בלואה' ונימירוב — חיינו המרים „מסבירים" את ה„סליחות" הנוגנות — נהיה נכונים לקראת אויב!

במרחבי הימים הגדולים והסוערים עולים הרבה צוקי סלע מנבכי תהומות. לאור היום, כאשר האויר זך, נראים הסלעים האלה מרחוק, וכל אניה עוברת נזהרת לבלי להתקרב להם, פן ישליכוה נחשולי הים עליהם והיא וכל אשר בה יתפוצצו לרסיסים. אולם בלילות, או בימים שאדי־המים עולים ומקדירים את אור היום, אין המכשולים האלה נראים לעין. לפיכך נהגו העמים זה כמה בשנים, לבנות על הגבנונים האלה מגדלים גבוהים, אשר בהם מושיבים שומר ומשפחתו. בראש המגדל נמצא פנס גדול ובכל לילה או יום מעונן מטפס השומר לפסגת המגדל ומדליק את הפנס, למען יראוהו האניות העוברות ויזהרו. פעם בשנה באָה אל המגדל הזה אנית־הממשלה, והפקיד הממונה על המגדלים משאיר לשומר שמן להאיר, פחמים להסקה ומזון לכלכלה.

פעם אחת פרצה סערה נוראָה בים ונחשולים איומים הכו בלי הרף על מוסדות המגדל הזה. במשך שלשת ימי הסופה הזאת נזדעזע המגדל כל־כך, עד שבאמצע הלילה נהרס ופסגתו נפלה אל המים ביחד עם הפנס. השומר האומלל ראָה מרחוק אניות שונות עוברות וניסה לרמז להם בדגלים ובאבוקות, אבל הן לא באו לעזרתו, כאילו לא ראו או לא הבינו את הרמזים.

בעבור עוד ימים אחדים נפל אחד הכתלים המימה, והגלים חמסו ממנו גם את בניניו הקטנים אשר נמצאו בפנה ההיא. המים קלקלו גם כן את אוצרות התבואָה וההסקה. השומר, בגודל צערו, ניסה שוב להפנות אליו את תשומת לבם של קברניטי האניות העוברות — אבל, לשוא. אָז אָמר השומר לאשתו: — לא נשאר לנו כי אם לחכות ליום, אשר בו מבקרת אותנו אנית־הממשלה. אחרי חכיון אָרוך של כמה חדשים, אשר בהם נזונו בקושי, נראו ארובות־העשן של אנית הממשלה, והשומר ואשתו יצאו לפגשם בלבות דופקים מגיל. כאשר הגיעה האניה, ירד הפקיד העליון וגער על השומר: — מדוע לא ראיתי מרחוק את הפנס המאיר לעוברי אָרחות ימים? מדוע לא מלאת את התפקיד החשוב, אשר בשבילו הובאת הנה?

— אדוני הפקיד, ענה השומר, אָמנם, מעלתי בשליחותי. אבל, האשמה אינה בי. נחשולים איומים הרסו את המגדל וגזרו גם את בני יקירי מאתנו.

ככה הוא גם מצבנו. ה׳ פזר אותנו בין האומות ומסר לנו את אור התורה להאיר בו את העולם ההולך בחושך. והנה קפצו עלינו לגיוני הפולאנים וגדודי ההאידאמאקים ועשו בנו שערוריות נוראות. שלש פעמים ביום שלחנו את תפלותינו השמימה ובקשנו עזרה בצרה, מחלץ מן המועקה. אולם, לשוא. תפלותינו לא הגיעו, כביכול. והנה עכשיו זכינו ליום האחד בשנה, אשר בו שומע הקדוש ברוך הוא בכבודו ובעצמו לקול צעקתנו ונקוה, כי הפעם יבוא לעזרתנו.

אָמנם, יום כפור זה חל בשבת והשבת תקטרג עלינו, כי הלא לא כבדנוה כיאות. ועוד הרבה מצוות והנהגות טובות שלא קיימנו יכולות להעיד נגדנו. אולם, ה׳ ימחל לנו ויכפר לנו. כי הלא יודע הוא, כי הנחשולים היו אדירים ואכזרים מאד. לא יכולנו להדליק את נר התורה בפסגת המגדל, כי הסערה הנוראָה הרסה את מגדלות התורה, נתצה את מוסדות היראָה. ולא עוד, אלא שגם את בנינו היקרים חמסה מאתנו באצבעותיה המצופרנות. האיך יכולנו להיות יהודים שלמים וכשרים בכל דבר, כשנשארנו בלב ימים סואנים וסוערים, כשאָנו רעבים ללחם, נדכאים מפחד בלהות ושכולים מכל מחמדינו? כמה אנשים אהובים ויקרים לנו, שהיו אתנו בשנה העברה, התפללו והתענו אתנו פה, כבר נעדרו מאתנו, והם שוכבים, מלובשים אותן הטליות והקיטלים תחת מכסה אדמה?

הדרשנים הטובים דורשים בכל פעם דרשות חדשות, כי דעת הקהל נוקעת מדרשות חבוטות וגדושות שכבר נשמעו כמה וכמה פעמים. ולפיכך צמא כל רב ודרשן לספרי־דרוש חדשים והספרים הישנים נדונים בגניזה. אולם, לדאבוננו הגדול, מוכרחים אָנו היום לשוב לדרשות ישנות, לפיוטים וסליחות שנתבררו בעת מסעי־הצלב, כאשר רבבות מאחינו נשחטו על קידוש השם בידי החיות הפראיות המתימרות להאמין באמונת האהבה והרעות, באמונה הדורשת להגיש את הלחי השניה לאויב, אם סטר את הלחי הראשונה.

רבינו (יעקב בן מאיר) תם, נכדו של רש״י הקדוש, חי בתקופת מסע־הצלב הראשון. ביום השני לחג השבועות התנפלו עליו הצלבנים הצרפתים, גזלו את כל רכושו, פצעוהו פצעים אכזרים ועזבוהו בחיים אך אחרי שדוכס אחד התערב ועצר בעדם. אולם כעבור עשרים וארבע שנים העליל משרת ראש־העיר על קהילת ישראל אשר בעיר בלואה (ידועה גם בתור בלויש), בצרפת, כי הם הצליבו ילד נוצרי לחג הפסח. זו היתה עלילת־הדם הראשונה בצרפת. הדוכס תיאו־באלד נטה לקחת מן היהודים סכום גדול כופר נפשם, אולם, הכומר הקאתולי התערב ודרש, כי יענשום בכל חומר הדין. וכך נדונו כולם למאכלת אש, ובעשרים לסיון עלתה נשמתם במוקד האש, בזמרם את השיר „עלינו לשבח״.

אבותינו המעונים הללו הודו לה׳, על אשר לא עשה אותם כגויי הארצות והריעו כי אפס זולת ה׳, ובשמים ממעל ועל הארץ מתחת אין עוד!

האם יש גבורה כל־כך קדושה בקורות כל העמים? רבינו תם, בשמעו את זה, גזר תענית באותו יום, וסליחות מיוחדות נכתבו על־ידי כמה פייטנים.

אולם, קרדום המשחית לא ידע שבעה. כעבור ארבע מאות ושבעים ושבע שנים, כאשר קמו הקוזאקים נגד הפולאנים ועשו טבח ביהודים, טבח הידוע בקורות עמנו הגבור כתקופת גזירות ת״ח — שלח הצורר חמילניצקי בכ׳ סיון שלש מאות קוזאקים ללכד את העיר נמירוב. הקדוש ר׳ יחיאל מיכל, שהיה רב העדה, דרש בשבת שלפני הטבח, כי בבוא האויב ימסרו את נפשם על קידוש השם. כאשר נכנסו הקוזאקים ושחטו על ימין ועל שמאל, רץ הגאון ר׳ יחיאל עם אמו לבית־הקברות, בכדי להיות בטוח, כי כאשר יהרגוהו יבוא לקבר ישראל. והנה בדרך, כשהיה סמוך לבית־הקברות, רדף אחריו סנדלר נוצרי אחד והתחיל להכותו מכות רצח במקל, והוא היה ישיש בן שבעים ושמונה שנה ומראהו כפני מלאך אלהים. התחילה אם הקדוש להתחנן, כי יהרוג אותה קודם ואחר כך את בנה, אבל הרוצח לא רצה גם לעשות את נחת־הרוח הזאת והרג קודם את הרב הישיש ואחר כך אותה. לזכר הרציחות הנוראות הללו גזר הגאון ר׳ שבתי כהן, כי יתענו בעשרים לחודש סיון וחיבר גם סליחות מיוחדות.

והנה הסליחות הללו מתאימות, לצערנו הגדול, למצבנו עתה. נוכל לומר עכשיו, ככתוב בסליחות הנוגות האלה: — „אָנא, הבט בצדקת עבדיך חסידיך אשר הערו נפשם למות עליך ולא חסו על נפשם ועל זרעם וקצו ומאסו בחיי העולם הזה... וקדשו את שמך הגדול ולא חללוהו ורצו לזבח ופשטו צוארם ועמדו בנסיון ונאמנו... ונגעו דמי אָבות ובנים ודמי נשים רחמניות וילדיהן. ונתערבו דמי אחים ואחיות, ודמי חתנים וכלות, ודמי חכמים וחכמות, ודמי הגונים והגונות, ודמי חסידים וחסידות, ודמי זקנים וזקנות, ודמי בחורים ובחורות, ודמי פרנסים וחזניהם, ודמי דיינים וסופריהם, ודמי מלמדים ותלמידיהם, ודמי אנשים ונשותיהם — נהרגו כולם יחד.

והנה כל הגויים שלוים ושקטים, ואביוני עמך דוויים וסחופים ומדולדלים... א ר ץ, א ל ת כ ס י ד מ ם ואל יהי מקום לזעקתם, עד ישקיף ויראה ה׳ משמים וינקום נקמתו ונקמת עמו ונקמת תורתו ונקמת דם עבדיו אשר שפכו דמם כמים... ולארץ לא יכופר לדם אשר שפך בה כי אם בדם שופכו... חוס ורחם את יתר הפליטה ותוציאנה מאפלה לאורה״...

בקצת קהלות אומרים את ה„סליחה״ ביום הכפורים. גם אני אָמרתי אותה פעם בעודי נער קטן מאד, והייתי מעמיק לחשוב על אודותיה, הבינותי את כל הנוראות שבה בכל גדלן, אבל כולן נדמו לי רחוקות, רחוקות כל־כך, כאגדה על מאורע של לפני אלפי שנים. קראתי אותה כמו שקראתי על „עשרה הרוגי

מלכות" או את ה„קינות" על החורבן. חשבתי: כל זה היה לפני כמה וכמה שנים וכזה כבר לא יהיה. הן שונה כל־כך העולם כולו, הן מלאה כל הארץ במדה מרובה כל־כך דעת וחכמה, ובני־האדם נעשו נדיבי רוח ומשתתפים בצער ויש להם עתה אלהי אמת בלבם. לא הייתי מבין ולא הייתי מאמין, אילו בא אלי איש והיה מנבא לי אז, כי אני, אני בעצמי עוד אגיע לזמן, שה„סליחה" הזאת תחדל מהיות לי ל„סליחה" כתובה בדיו על גבי נייר ותהיה לחלק מחיי, ואני בעצם עיני אראנה ובעצם אזני אשמענה. „דמי נשים רחמניות ודמי ילדיהן נתערבו, ודמי חתנים וכלותיהם, ודמי בחורים ובחורות, ודמי אבות ובנים; ודמי מלמדים ותלמידיהן, ודמי אנשים ונשותיהם". אין זו מעשה עתיקה, כי אם תאור המצב הנוכחי, ולא עוד, אלא שה„סליחה" מספרת רק מעט ממה שנעשה היום.

ואוי לנו, שעלתה לנו בימינו כך, שעלי לדרוש דרשות כמו אלה, לא דרשות על נושאים לקוחים מן החיים המתפתחים, המתרחבים, כי אם על בעותי־המות, ובזה די לי לפתוח את ה„סליחה" וה„קינה" של הזמנים שעברו לפני כמה דורות ולהקריאן לפני הקהל.

ידוע, שאחרי גמר הקינות ביום המר, יום האבל השנתי, משליכים היראים והחרדים את ה„קינות", בבטחונם, כי התשיעי באב הזה יהיה האחרון. תקותם תעודדם, שעד יום תשעה באב הבא תבנינה ציון וירושלים ולא יהיה לנו עוד צורך באלו ה„קינות". ועתה לא חכיתי עד תשיעי באב, אלא נזדרזתי קודם ראש השנה ויום הכפורים, כבר הלכתי לחפש את ה„קינות" המושלכות, כי עלי להטיף ולאמר דברים פשוטים וענינים שאינם נמצאים בספרי דרוש, כי אם ב„קינות" המיועדות לתשיעי באב וב„סליחות" לימים שונים.

כאשר הופיעו ההאידאמאקים בשנת ת"ח ות"ט באיזו קהלה קדושה של יהודים, נתנו להם בחירה: אם יבחרו בחיי עולם — מות ימותו כולם, ואם בחיי שעה — ישארו בחיים. וזמן ניתן להם להחליט. בתוך הזמן הזה נקהל הקהל הקדוש לבית־קדשו והרב הישיש עלה הבמתה לבוש בטלית וקיטל, ובקול חוצב להבות ודמעות ניגרות כפלגי מים מעיניו הקדושים עורר את כל הקהל הקדוש, שלא יתרפו ביום צרה, שלא יחליפו חיי עולם בחיי שעה. וההיסטוריה מספרת, כי ברב הישיש התחילו הזבח, וכל העם הקדוש ענו אחריו מקודש.

והנה עומדים אנו עתה בתחילת השנה הבאה לקראתנו. מי יודע איזה מאורעות נוראים יבואו בכנפיה! ה' יודע מה יהיה בסופנו. ואני הצעיר עליתי הבמתה, על מקום שעמדו עליו הגאונים של הדורות שעברו, ונוטל עלי לעורר את עדתי הנאמנה. אחי ורעי הנאמנים, הכונו והזמינו עצמכם לכל המקרים שיעברו ויחלפו עלינו במשך השנה הבאה. בל נפחד מקול האויב הנורא, בל נמיר חס ושלום חיי עולם בחיי שעה. נעשה כאבותינו עת קמו עליהם זקניהם

של אלו ההאידאמאקים האוקראינים, ונאמר כאשר אָמרו בני יעקב אל ישראל אביהם: שמע ישראל, ה' אלהינו ה' אחד! כשם שאין בלבך אלא „אחד", כך אין בלבנו אלא „אחד". ה' לא יעמוד ברחוק ולא יעלים לעתות בצרה. את פניו לא יסתור ואת ענוינו ולחצנו לא ישכח.

אלהים, אל דמי לך, אל תחרש ואל תשקט אל!
כי הנה אויביך יהמיון ומשנאיך נשאו ראש!
הנשא שופט הארץ, השב גמול על גאים.

אמאי לא אתי משיח?

(אחר כל נדרי, תרע"ז)

זכר למקדש — ההמונים בנהרדעא ובכל מקום — מנהגי שטות הם אך תחבולות השטן.

„תנא... מיקירי ירושלים לא היו ישנים כל הלילה, כדי שישמע כהן גדול קול הברה ולא תהא שינה חוטפתו. תניא אבא שאול אומר: — אף בגבולין היו עושין כן, זכר למקדש, אלא שהיו חוטאין („משחקין אנשים ונשים ובאין לעבירה" — רש"י). אמר אביי, ואיתמא ר"נ בר יצחק: תרגומא נהרדעא („להאי בגבולין היכא היו חוטאין בנהרדעא — רש"י). דאמר ליה אליהו לרב יהודא, אחוה דרבי סלא חסידא: — אמריתו אמאי לא אתי משיח, והא האידנא יומא דכיפורי הוא, ואבעול כמה בתולתא בנהרדעא? אמר ליה: הקדוש ברוך הוא מאי אמר? אמר ליה: 'לפתח חטאת רובץ' (בראשית ד', „יצר הרע מחטיאו בעל כרחו" — רש"י). ושטן מאי אמר? אמר ליה: שטן ביומי דכיפורי לית ליה רשותא לאסטוני" וגו' (יומא י"ט, כ').

בכדי לבאר את המאמר המופלא הזה, עלינו לשער לעצמנו, כי היראים והחרדים לדבר ה', ברצותם לעשות זכר לעבודת יום הכפורים בבית המקדש, עשו למו לחוק קבוע וקדוש להיות נעורים בליל יום הכפורים. אבל, בשעה שהיראים והחרדים עסקו כל הלילה בלמוד דיני יום הכפורים קריאות מזמורי תהלים, לבל יעבר הזמן לבטלה, עסקו קלי הדעת בהוללות ונקעו ברוח זנונים לעשות כל מיני שערוריות.

המנהג הזה קנה לו זכות אזרח אצלנו. אם ראו אחד שישן בליל יום הכפורים, קראו לו „אפיקורס" או „מין" או „חוטא" על הזילו במנהג להיות ער, אף־על־פי שהקפדנים הללו בהשארם ערים כל הלילה, באו לידי חטאים חמורים. ויש כמה ענינים שהחזיקו בני ההמון וחושבים שהם „תורת משה" ומי שאינו נוהג כמנהגם, בוז יבוזו לו.

הדין האוסר שינה בראש השנה, מקורו בירושלמי: „מאן דדמך בריש שתא דמיך מזלא", ולפי פשוטו הוא אוסר את השינה רק בשעת תפלה ותקיעות. ואף אם נאמר, שהאזהרה חלה על כל היום, הרי כוונתה היא מפני שימי ראש השנה הם ימי הדין, ועל כן אסור להוציא זמן לבטלה וצריך לעסוק בתורה

ועבודה. אולם, במקום ללכת בטל ולעסוק בהוללות ובפתיות, מוטב להרדם ולישון, כמאמרם: „שינה ויין לרשעים — הנאָה להם והנאָה לעולם" (סנהדרין ע"ב). אבל ההמונים יראים ומפחדים ש„מזלם לא יבא להם בשינה"... ואינם חשים כלל, כי „מזלם" יאבד להם ביותר בטחון אם יהיו ערים ולא יעסקו בתורה. הלא „בינונים" אָנו ואם חס ושלום לא נתקן את עצמנו בימים האלה, אָז אין כל ספק, שנכתב, רחמנא ליצלן, למיתה, כמו שאָמר ר' כרוספדאי א"ר יוחנן: „...בינונים תלויין ועומדין מראש השנה ועד יום הכפורים. זכו — נכתבין לחיים, לא זכו — נכתבין למיתה" (ראש השנה ט"ז:).

וזהו ביאור המאמר הפלאי שהראנו למעלה: ר' יהודה אָמר לאליהו: „הקדוש ברוך הוא מאי אָמר? מה חושב הבורא לעשות אתנו? מדוע לא ישלח לנו את משיחו? הלא רואה אתה, כי דורנו חוטא אפילו ביום הכפורים עצמו. אף־על־פי שאבותינו תקנו, כי ביום הכפורים יבחר לו כל אחד את זוגתו (תענית כ"ו), מפני שקדושת היום תשפיע עליהם שלא יבואו לידי פריצות (כמבואָר בספרי „דברי אליהו", פ' „תצא"), בכל זאת פרו? דורנו בכל עבירות גסות ביום הקדוש הזה. כל זה מראה שאין לנו תקנה, וכי מעולם כבר לא נטיב את דרכנו. ולכן, מדוע הוא מחכה במשלוח המשיח?

על זה השיב אליהו בשם הקדוש ברוך הוא: אל תאמר שאין לנו תקנה. „לפתח חטאת רובץ", החטאת נכנסת רק כשפותחים לפניה את הדלת, ואם תהיה הדלת נעולה לפניה, מעולם לא תכנס פנימה. ומי הוא פותח הפתח? אָנו בעצמנו. בתורתנו לא כתוב שנהיה נעורים בליל יום הכפורים, אלא אתם בעצמכם החזקתם במנהג הזה. מי ביקש מידכם לחדש מנהגים כאלה, כ„תורת משה"? דבר כזה נאה ויאה רק ליראים וחרדים העוסקים בתורה יומם ולילה ולא לאנשים פשוטים, גסים ושפלים. היוצא, שאתם אשמים בפירצה זו. עד שלא תדעו ולא תבינו להבחין בין דין תורה למנהג בעלמא, שאין לו טעם ושורש בתורה, לא אשלח לכם את הגואל.

על זה שאל שוב ר' יהודה את אליהו: — „ושטן מאי אָמר"? כל תקותנו היא ליום הכפורים. כל השנה אָנו מלוכלכין בעוונות ופשעים, ויום הכפורים מטהר אותנו מכל אשמותינו, אבל אם גם ביום הכפורים עצמו נחטא על־ידי זה שנחזיק במנהגים טפלים, אָז השטן יחדש לנו עוד הרבה „מצוות" כמו אלה, כדי שנכשל בהם. והלא זהו דרכו של היצר הרע: „תנא, יורד ומתעה". הוא מתאר לנו העבירה כמצוה, ומנהג שטות הוא מחשיב כהלכה למשה מסיני. ואחרי שאָנו נכשלים בהם, הוא „עולה ומרגיז, נוטל רשות ונוטל נשמה" (בבא בתרא ט"ז).

זו היתה גם כוונת חכמינו שאָמרו: „יצר הרע דומה לחטה, שנאמר 'לפתח חטאת רובת' (ברכות ס"א). ושאָמרו, כי עץ הדעת היה חיטה (שם, מ'). היין

הנהו מן המותרות, והחיטה מן ההכרחיות. יצר הרע מפתה את האדם שיעמול על החיטה, היינו על צרכיו ההכרחיים ועל־ידי זה יתבטל מן התורה ומן המצוות. הוא אומר לאדם: הלא אינך עוסק במותרות, כי אם בכלכלת ביתך, ולכן מותר לך לחלל את השבת ולעבור כמה עבירות. ומנהג שטות הוא גם כן אמצעי דומה לזה, ללכד את ההמונים הפשוטים בפח. בנידון אי־השינה בליל יום הכפורים הלא יחשוב כל איש פשוט, כי הנהו צדיק תמים אם אינו סוגר את עפעפיו כל הלילה ומתהולל כאות נפשו. ואם כן, שאל ר' יהודה, הלא השטן יכשיל את המוני העם בין כך וכך, ואם לא יבוא משיח עכשיו — לא יבוא עולמית. על זה השיב אליהו: — „שטן ביומא דכפורי לית לו רשות לאסטוני", לא רק שאסור לו להיות קטיגור ביום זה, אלא שהוא גם סניגור („עיון יעקב" בשם ה„ילקוט").

ולפיכך, אין לנו להאשים ביום זה את השטן ושוב האחריות מוטלת עלינו. ואם אך נדע להבחין בין העיקר ובין הטפל, ולקיים את עיקרי התורה כדין, מבלי להקריבם על מנהגי שטות, שהם רק פח יקוש של השטן המסית, אז בטוחים אנו, כי אבינו שבשמים ישלח לנו כפרה שלמה.

מסירת מפתח

(הושענא רבה בערב, תרפ"א)

בבוקר רנה ובערב בכי — סמל השלום השקוע בים של פחדים — פרידתנו מבית־הכנסת הגדול — ערבה חבוטה אנחנו בעולם — למי נמסור את מפתחות השערים?

חג הסוכות הוא „חג האסיף". לחג כזה יש גם גוון טבעי, כי כל העמים חוגגים באספם הביתה את תבואת אדמתם ואת פירותיהם. אולם, ביחד עם זה אנו חוגגים את „שמחת בית השואבה", שהוא חג דתי, שמחת נסוך המים בבית המקדש. „חסידים ואנשי מעשה היו מרקדין בפניהם באבוקות של אור שבידיהן ואומרים לפניהם שירות ותשבחות. והלוים — בכנורות ובנבלים ובמצלתים ובחצוצרות ובכלי שיר בלא מספר... מי שלא ראה שמחת בית השואבה, לא ראה שמחה מימיו... יש מהן [אלו החסידים ואנשי המעשה], אומרים: — אשרי ילדותנו, שלא ביישה את זקנותנו... ויש מהן [אלו בעלי תשובה] אומרים — אשרי זקנותנו שכפרה את ילדותנו... אלו ואלו אומרים: — אשרי מי שלא חטא, ומי שחטא ישוב וימחל לו (סוכה נ"ג). מזה נראה, כי בשעת שמחה זו היו אבותינו עושים את חשבון נפשם ומביעים את השקפתם על חייהם בנעוריהם ובזקנותם. נעשה גם אנו את חשבון נפשנו.

לכאורה קשה להבין את סדר התפילות של היום הזה. בבוקר התפללנו תפילת יום טוב, והודינו לה' על אשר נתן לנו „באהבה מועדים לשמחה, חגים וזמנים לששון, את יום חג הסוכות הזה, ז מ ן ש מ ח ת נ ו". קראנו גם כן את ה„הלל". ועכשיו נתאספנו לבית־הכנסת הגדול ואנו מבקשים רחמים ותחנונים שיושיע לנו למעננו, למען אמיתו ולמען בריתו. „קהלות יעקב... שואגים: הושע נא!". אחרי שמחה וצהלה התחלנו שוב לשוע לה', כי יציל „אדמה מארר", „כרם מתולעת", „נפש מבהלה" ו„פרות משידפון". אנו מעוררים את זכות אברהם ה„איתן", יצחק ה„נעקד", יעקב ה„נאבק", משה שנתעלה באש, אהרן סגן האראלים, יהושע מוריד אבני האש, דויד שהרצה את ה' בגורן, שלמה שהתפלל בעזרה, אליהו שעלה השמימה ברכב אש וכו'. ביום זה, בהושענא רבא, הוא „גמר הדין" (ירושלמי ראש השנה, פי"ד, ה', ח'). ובזוהר נאמר: „וביומא שביעאה דחג הוא ביומא דדינא דעלמא ופתקין נפקין מדי

מלכא" (ויקרא ל"ב), בספר המנהיג של אבן ירחי (הלכות סוכה). אנו מוצאים, כי בהושענא רבא מקוימת חתימת שלשה ספרים הפתוחים בראש השנה.

נראה לי, כי היום טוב הזה דומה למצבנו בהווה, כי אין אנו יודעים איך גורלנו יפול. לכאורה, הוא יום טוב אצלנו, כי אנו נמצאים תחת דגל החופש, והחרב אשר היתה נטושה על ראשנו זה אלף חמש מאות ששים וששה יום, הורידה הקברה עשרה מיליונים והשאירה ארבעים מיליונים בעלי מום, שבה לנדנה. עשרים וששה העמים הנלחמים השלימו ביניהם, 1,563,000,000 התושבים שחיו במדינות לוחמות כבר מרגישים שהשלום בא לארצותיהם. אולם, אם השלום בא לכל העולם, אין מזה ראיה, כי גם אנו היהודים נחיה בשלום. ראשית כל, עדיין לא שקטה רוח הרצח בלבות החיילים הפראים, ושנית, הרי מיליונים מאחינו עדיין גולים במדינות רחוקות אשר הגלום שמה צוררנו בזמן המלחמה. ולכן, בגלוי — הרי חג היום, אולם, בסתר לבנו — מחזות בלהות מפחידים אותנו.

והנה צריך ביאור על־דבר החג של הערב ולמחרת הנקרא „הושענא רבא". למה בחרו את ההושענא לעשות לה יום מיוחד, ובחז"ל הראו, שהיום טוב של הושענא רבא „יום חבוט חריות" (סוכה מ"ה) וכך טעמא בעי.

מקבלים אנו היום את ברכת הפרידה מ„בית־הכנסת הגדול" לכל ימות החורף עד ימות הקיץ הבאים עלינו. כשאיש הולך למלחמה, הוא נפרד תחילה מידידיו הרחוקים ואחר כך הוא מקבל את ברכת הפרידה מקרוביו. לאחד האנשים הללו היה אב זקן ומיוחס, ממשפחה גדולה, חוטר מגזע ישישים, פארי ישראל ורמי המעלה. גם בעת שלום בכה יבכו מר, כאשר יפרד נכד מאב־זקן ישיש, לא כל שכן בשעת חירום כזו.

הישיש הזה, בהורידו דמעות כמים בעת פרידתו מנכדו הצעיר, אמר: נכדי היקר, מי יודע אם אזכה עוד לראותך, כי מופלג אני בזקנה. אולם, הנכד הצעיר מנחמהו, באמרו: — אמנם, בשעה שהשנים כסדרן, חיי הזקנים בסכנה יותר מחיי הצעירים, אבל עתה נמצאים אנו הצעירים תחת מבול האש, ואתה, זקני היקר, תשכון לבטח בעירך רחוק משדה המערכה. אז מצווה הזקן לנכדו הצעיר הנפרד ממנו ואומר: — נכדי יקירי, הנך נצר משורש מפואר ומיוחס. זכור נא את צור חוצבת, ובבואך לארץ נכריה, במקום שאין מכירים אותך, תתנהג כיהודי גמור. הוריך מסרו נפשם על דתם ושפכו דמם כמים על תורתם ולאומיותם, ועליך להמשיך את המסורה הזאת.

גם אנו נפרדים מאב זקן ומיוחס, מן הבית הקדוש, בית־הכנסת הגדול דעיר וילנה, ואנו מקבלים ממנו ברכת הפרידה לזמן של כל ימות החורף. שעריו המפוארים ננעלים עכשיו. גם בעת שלום הרי ההפסקה היא ארוכה, וכמה

מאורעות חשובים מתהווים, בפרט בעת סופה וסערה, כשכל העולם עדיין במרקחה.

ולפיכך נאמר „פתח לנו שער, בעת נעילת שער". פתח לנו שערי רחמים בע נעילת שערי בית־הכנסת הגדול. נפתח נא את ארון הקודש ונאמר: אבינו מלכנו, בטל מחשבות שונאינו... כלה דבר וחרב ורעב ושבי ומשחית מבני בריתך... חמול עלינו ועל עוללנו וטפנו... נקום לעינינו נקמת דם עבדיך השפוך! יהי רצון לפניך, שומע קול בכיות, שתשים דמעותינו בנאדך להיות ותצילנו מכל גזירות אכזריות!

וצריכים אנו לבקש רחמים גם בעד אחינו שבגולה, ולא לבקש כמו שאול, על עצמו (עיין לעיל במאמר „שמע ישראל"), ונאמר: „אחינו כל בית ישראל, הנתונים בצרה ובשביה, העומדים בין בים ובין ביבשה, המקום ירחם עליהם ויוציאם מצרה לרווחה ומאפלה לאורה ומשעבוד לגאולה". וכאשר יאמר לנו אבינו הזקן, הוא בית־הכנסת הגדול, את מוסרו הטוב, לבל נסור מדרך היהדות, נענה לו כמו שענו בני יעקב לאביהם: — שמע ישראל, ה' אלהינו, ה' אחד! כשם שאין בלבך אלא „אחד", כך אין בלבנו אלא „אחד" (עיין לעיל במאמר „שמע ישראל").

לוא יכלו כתלי הבנין הקדוש הזה ועמודיו לפתוח פה ולדבר, היו ודאי אומרים לנו: — בנים יקרים, זוכרים אנו את הדורות הקדומים, כשהיו באים נכדינו להפרד. כולם היו מלאים תורה ומעשים טובים. וגם המטיפים שעמדו על הבימה הזאת, היו כולם אנשים קדושים ודבריהם כלפידי אש. לא כמותכם, נכדי הפשוטים, של הדור האומלל והחדש הזה. אולם, יכולים אנו להשיב גם על התוכחה הזאת.

ידוע, כי ארבעת המינים שבלולב משולים לכל המפלגות שבעמנו, כמאמרם: „'פרי עץ הדר', אלו ישראל. מה אתרוג זה יש בו טעם ויש בו ריח, כך ישראל יש בני־אדם שיש בהם תורה ויש בהם מעשים טובים. 'כפות תמרים', אלו ישראל: מה התמר הזה יש בו טעם ואין בו ריח, כך הם ישראל, יש בהם תורה ואין בהם מעשים טובים. 'וענף עץ עבות', אלו ישראל: מה הדס יש בו ריח ואין בו טעם, כך ישראל: יש בהם שיש בהם מעשים טובים ואין בהם תורה. 'וערבי נחל', אלו ישראל: מה ערבה זו אין בה טעם ואין בה ריח, כך הם ישראל: יש בהם בני־אדם שאין בהם לא תורה ולא מעשים טובים... אמר הקדוש ברוך הוא: יוקשרו כולם אגודה אחת והן מכפרין אלו על אלו" (מדרש רבא ויקרא, פרשה ל').

חדורות שלפנינו, אשר באו לקבל את ברכת הפרידה מבית־הכנסת הגדול הזה, היו בבחינת ג' המינים; אולם, אנו משולים להערבה, שאין בנו לא תורה ולא מעשים טובים; אבל, בכל זאת יש לנו הצדק להתיחס למשפחתם,

כי נלקים ונחבטים אנו על יהדותנו כערבה הנחבטת. זמננו זה נקרא „יום חבוט חריות", ומי לוקה בזמן הזה יותר מעם ישראל? כל שלשת ה„מינים" בשעתם לא נלקו כמונו היום כערבה המשולה לנו, הנחבטת היום עד נשירת כל ענפיה ופצול קליפתה הרכה.

גדודי רוצחים באוקראינה ובפולאניה עשו שמות בנו ורצו למחות את שמנו מעל פני האדמה. אפפונו מים עד נפש, באנו בעמקי מצולה, גלי ים עברו עלינו. על גבינו חרשו חורשים והאריכו מעניתם. היינו „מרפש רגלי גוי נבל ולא עם". בלא דמים נמכרנו והיינו ללעג, לקלס ולשמצה. את דמנו שתו ולעו. את מקדשינו טמאו וחללו נגד עינינו. והפצע הגדול והנורא שנפצענו זה עתה הוא ברציחת הגאון והקדוש ר' חיים שאפירא, הרב בקאליש, אשר לגיוני הפולאנים העלילו עליו את העלילה המגוחכת שהם בעצמם לא האמינו בה, כי ידו היתה בקשר הבולשביקים. בלי דין ובלי משפט רצחוהו. העל אלה לא תפקד ה' ולא תתנקם? „קומה ה' באפיך לשפוט קמים, ולא יחצו ימיהם אנשי דמים". חשוף זרוע קדשך שנית! למה נמות נגדך? למה תעשה כה לעבדיך? למה ה' יחרה אפך בעמך? למה לנצח תשכחנו ותעזבנו לאור ימים?

אך ישמע בית־הכנסת הגדול את טענותינו אלה ותיכף יודה, כי גם אנו, ה„ערבות החבוטות", מיוחסות ויש לנו הזכות לקבל ממנו את ברכתו.

„משחרב הבית בראשונה, נתקבצו כתות־כתות של פרחי כהונה ומפתחות ההיכל בידן, ועלו לגג ההיכל ואמרו: — רבונו של עולם, הואיל ולא זכינו להיות גזברים נאמנים, יהיו המפתחות מסורים לך. וזרקום כלפי מעלה. ויצאתה כעין פיסת־יד וקבלתון מהם" (תענית כ"ט). לפנים, בעת שנסגרו דלתי בית־הכנסת הגדול לזמן החורף, נשארו שערי בתי־הכנסיות ובתי־המדרשות והחדרים והישיבות פתוחים לרווחה, בכדי להנות בזיו אורן לישראל. אז היינו מוסרים את המפתחות של בית־הכנסת הגדול לגבאי בתי־הכנסיות ובתי־המדרש, לגבאי החדרים והישיבות. אבל עתה, מסבת הסכנות של המלחמה הנוראה, מסוגרים כל מוסדות התורה והעבודה ואין לנו למסור את מפתחות המקדש הזה כי אם לאבינו שבשמים, למען יחזירם לנו בקיץ הבא. הבה נזכה כולנו להשאר בחיים ולהיות ממקבלי המפתחות של בית־הכנסת הגדול. הבה נזכה להיות שלמים, דשנים ורעננים עם משפחותינו במשך כל זמן החורף האיום הבא עלינו. עם סגירת שערי בית־הכנסת יפתחו לפנינו שערי שמים ואוצרות הטוב ופדויי ה' ישובון ובאו ציון ברינה.

למען הרוגים

(שבועות. קודם הזכרת נשמות. תרע"ט)

הגראף זאלינטין פוטוצקי, „גר הצדק" — הוא פוגש יהודי בפאריז ומתיהד באמשטרדם — מתחבא באיליה ונמסר לאינקביזיציה הפולאנית — נשרף בווילנה — אפרו נצל ונקבר בקברות היהודים — לגיוני הפולנים יותר אכזרים מגדודי חמילניצקי — „אל מלא רחמים" ינקם נקמת ההרוגים — תמיכתנו תסעד את לבות האלמנות והיתומים.

בכל יום שני לשבועות יש לעיר ווילנה המעטירה „יאהרצייט" מיוחד משלה. בו ביום, לפני מאה ושבעים שנה, הועלה פה על מוקד האמונה האיש הדגול מרבוא רבבות, הקדוש אברהם בן אברהם, „גר הצדק". אגדת חייו ואגדת מותו הן מורשת עירנו, ירושלים דליטה. ספרים ומגילות בכתב־יד מתנים את גודל מעלליו, את כחו וגבורתו. הוא היה מגזע הגראפים פוטוצקי ושמו הנוצרי היה וואלינטין. הוא חי בעושר ובאושר, ולא חסר לו מכל תענוגות העולם. בהיותו בפאריז, שוקד על מוסדות המדע והחכמה, התודע לבן־ארצו זארימבו, ושניהם פגשו ביהודי אחד, אשר באר לפניהם את התורה לאמיתה. השפעת היהודי הזה היתה חזקה כל־כך, עד אשר שני האצילים הפולאנים החליטו לנסוע לאמשטרדאם, עיר החופש, ולהתגייר שמה. זארימבו נסע לפולין, נשא אשה ושב לאמשטרדאם. כאשר קבל ביחד עם אשתו ובנו את דת ישראל, נסעו לארץ־ישראל וחיו כיהודים כשרים. אולם הגראף פוטוצקי, אחרי שנכנס בבריתו של אברהם אבינו באמשטרדאם, שב לארץ מולדתו והסתתר בעירה קטנה אחת ושמה איליה. הוא חי בבית־המדרש ושם ימים כלילות בלמוד התורה והתלמוד. פעם אחת, כך מסופר באגדה, הקניט את אחד הבריונים היהודים באיליה, על־ידי זה שגירש מבית־המדרש את בנו הפרוע, והלז מסרו למלכות. דינו של מתייהד היה למות באש ולשוא התרפסו לפניו הוריו הזקנים ובקשו, כי יתחרט על מעשהו כלפי חוץ, ואחרי אשר ישחררוהו — יבנו לו ארמון מיוחד, אשר יוכל לחיות בו חיי יהודי. הגראף הצעיר, מתוך למודו בתורה, ינק ממעין האלמות וידע, כי חיי העולם הזה אינם כלום. הוא התעקש ורצה להקריב את נפשו לקידוש שם שמים. השופטים העליונים גזרו את דינו למות. אברהם בן אברהם הלך אל המוקד בריקודים ובשירה.

בבתי־הכנסיות בווילנה, וביחוד בבית־הכנסת הגדול שאנו נמצאים בו

עכשיו, נתכנסו כל היהודים ובכו בכי תמרורים. בין הגאונים הקדושים אשר נמצאו אז בוילנה היו: הגאון ר' אליהו זצ"ל, שהיה אז בן עשרים ותשע שנה והגאון ר' יהודא יסו"ד זצ"ל. נקל לשער, את שברון לבם של אבותינו בשעה הנוראה ההיא. מספרים, כי הקדוש אברהם בן אברהם שר מזמורי תהלים מתוך השלהבות אשר אכלו את גופו ביסורים איומים. יהודי אחד, ליב זיסקס, שלא היה מגודל זקן, הצליח להציל מן הדליקה מעט מן האפר הקדוש וקבר אותו בבית־הקברות הישן. מעל לעפר הזה צץ, עלה והשתגשג עץ גדול ועבות, אולם משונה ונורא בהשתלבות ענפיו, הדומים כזרועות אדם פרושות לשמים בתביעה, כביכול. ומי מאתנו לא ראה את האילן המבהיל הזה, מי מאתנו לא עמד שם שחוח בהערצה גדולה לפני שרידי האיש האלהי אשר הקריב את חייו על קידוש השם? מאז ועד עתה נוהגים בעירנו להזכיר את שמו ב„יאהרצייט" שלו, בשני לשבועות. וביום זה מספרים אגדות על גבי אגדות מחייו, כי בדורו אסור היה להדפיס בגלוי את פרטי כל הגבורה שלו ודברו רק ברמזים. בלשון נסתרה נשאר גם זכר הקדוש מנחם בן ר' אריה ליב מויזון, אשר נשרף על קדושת השם בעירנו בשבעה עשר בתמוז, היינו כארבעים יום אחרי עלאת אברהם בן אברהם, והוא ישיש בן שבעים שנה. מספרים, כי הקדוש הזה היה, אולי, רבו של הקדוש מגזע אצילי פולאניה.

אולם, לגורל אסוננו לא היה הקדוש הזה הקרבן האחרון על מזבח קצף ההמונים, חלאת המין האנושי. בפסח העבר, כאשר נכנסו הלגיונים הפולאנים אל עירנו, התנפלו כחיות טורפות על היהודים והרגו וטבחו בלי כל תואנה ולאור השמש ביום. שם, בשדי הקטל, כאשר הצטרכו לעמוד נגד צבאות הרוסים, נסו כעכברים והתחבאו כשפנים. שם צריכים היו להלחם כגברים ואת זה לא יכלו, כי אין להם לא רוח גבורה ולא אומץ. אולם, להתנפל על עדה עברית בלתי מזוינת, הכלואה ומסוגרה בין תחומי עיר אחת, באין מוצא ומפלט, — את זה יוכלו ה„פאנים" הללו.

ההידאמאקים הפראים, אלה שעשו בנו שמות בשנות ת"ח ות"ט, האמינו, לכל הפחות, שהם עובדים את משיחם בשפיכת הדם העברי. בכל פעם שהקיפו עיר עברית, שלחו להם התראה: אם רוצים אתם לקבל את הדת הנוצרית — תשארו בחיים, ואם מתעקשים אתם להשאר נאמנים לברית אבותיכם — נשמידכם כלה. אולם, הלגיונרים הנבזים, המתימרים להיות לצבא עם נאור ותרבותי, השולח צירים לברלין, פאריז וואשינגטון — מרכזי עמי התרבות, הרוצחים הללו לא נתנו אף ברירה כזו. הם פשוט צמאים לדמינו, לרכושנו ולחילול כבוד בנותינו. השקצים הפולאנים הקטנים מסתובבים בחוצותינו, ובראותם חנות עברית עשירה — הם מביאים את הלגיונרים ומעידים, כי היהודי הזה הראה פנים שוחקות לבולשביקים בהיותם פה, ובזה הם מתירים את דמו ורכושו,

רוצחים אותו בלי דין ומשפט וחומסים את הונו. והלגיונרים הללו הלא נתמכים בכספי אמריקה, ארץ הצדק והיושר, המלובשים בבגדים שנתפרו בארץ ג׳יאורג׳ ואשינגטון — גואל עמו, אברהם לינקולן — פודה העבדים וודרו וילסון — מטיף השלום. בזה שתפו ברציחותיהם גם את העם האמריקאי הנאור והטוב, אשר נתעו לתמוך בהם על־ידי נמוקי כזב ושקר. בכל עיר שהלגיונרים התנפלו עליה, היו אוסרים את הרב ואת נכבדי היהודים בתור משכנות חיים בעד כופר גדול, ואם לא הביאו את הסכומים הענקיים הנדרשים למועד הנכון — אז המיתום באכזריות נוראה. אנו מקוננים בתשעה באב על שחיטות ההידאמאקים, „מי לא ישמע ולא ידע, הבן נשחט והאב קורא את שמע״, אולם, הלגיונרים הפולאנים לא נתנו לאב גם את נחת הרוח לקרוא „שמע ישראל״, כי התנפלו עליהם לפתע פתאום.

בשנים הנוראות של מסעי הצלב והתקוממות כמילניצקי, כאשר התרו הצוררים בעדת ישורון, כי עוד מעט וירצחום נפש, היו מתאספים בבית־הכנסת ורבם הישיש היה מעודדם ומאמצם, לבל יניחו חיי עולם חליפות בעד חיי שעה וכל העדה ענתה אמן אחרי דבריו החוצבים להבות אש. והנה אנכי הצעיר, בעמדי לפניכם היום, אובדת עצות, אינני יודע מה להגיד לכם. לספר את פרטי הרציחות אין כדאי: כולכם יודעים אותם כמוני. להוכיח לכם, כי אחינו אלה היו קרבנות חנם גם כן למותר: מכל אלה שנשחטו או נקברו חיים על־ידי הפורעים הלגיונים הפולאנים הארורים, לא היה אף אחד שהיה בקשר עם הבולשביים. אמנם, הבולשביים, בהיותם פה, לא הרגו ולא טבחו בנו, גם לא העלילו עלינו עלילות. אבל, רוח הבולשביות ישאר תמיד זר לרוח היהדות, זר ואויב. ואי־אפשר שיתפשרו עולמית. ולפיכך מגוחך ומעציב כשהטובים בפולאנים משתדלים לפתות את העולם, כי אחינו אלה, שברוחם היו שונאים לרעיון הבולשביות, ושנרצחו בלי משפט, בלי גביית עדים ובלי חקירה ודרישה, היו אשמים בפרופו־גאנדה בולשביות. המאשימים הללו הם כה נבזים, שפלים וארורים כרוצחים עצמם.

עוד מעט ונפנה בתפילה ל„אל מלא רחמים״. למרות כל העוול הנעשה בנו לעין כל, למרות היותנו לקלס ולשמצה, כשה לטבח יובל, הרי ה„אל״ — „אל מלא רחמים״, כי הוא „שוכן במרומים״, במרומי המחשבה, ואין השגתנו יכולה להשיג את הנהגתו. נבקש ממנו, כי ימציא „מנוחה נכונה תחת כנפי השכינה״ ל„קדושים וטהורים״ שנרצחו על־ידי הלגיונרים הפולאנים. נשמות הקדושים הללו לא תרגענה עד אשר ה׳ ינקם את נקמת דם השפוך. וכמו שבויי בבל תאמרנה גם הם: „אשרי שישלם לך את גמולך שגמלת לנו! אשרי שיאחז ונפץ את עולליך אל הסלע!״ (תהלים קל״ז). ולפיכך, כאשר ימציא ה׳ מנוחה לנשמות הצומאות־נקם האלה — כבר תהיה הנקמה הזאת נקומה.

מצינן בבבא בתרא קי"ח: באור טענתו של בנות צלפחד. הן נגשו ועמדו לפני משה, אלעזר, הנשיאים וכל העדה ואמרו: „'אבינו מת במדבר' — זה צלפחד — 'והוא לא היה בתוך העדה' — זה עדת מרגלים — 'הנועדים על ה'' — אלו המתלוננין — 'בעדת קרח' — כמשמעו". נשמות הקדושים הללו לא ינוחו על משכבם בשלום אם לא נפרנס את האלמנות והיתומים שלהם. היתומים יאמרו לנו, כבנות צלפחד: „אבינו מת במדבר" — כלומר, בארץ של הפקרות, כי שלטון הלגיונרים הפולאנים בוילנה היה שלטון של הפקר; „והוא לא היה בתוך העדה" — זו עדת הקונטר־ריבולוציונרים — וגם לא בין הבולשביקים „הנועדים על ה'", „המתלוננין", „בעדת קרח" — בעדת הבולשביקים המתקוממים נגד משטר משה והזקנים כמו קרח בשעתו; „כי בחטאו מת", הוא מת רק בחטא השייכות ליהדות, בעד היותו מגזע היהודים. ולכן — „למה יגרע שם אבינו מתוך משפחתנו, כי אין לו בן", שלא ישאר לו בן מפני חוסר לחם, כסות ומחסה. „תנה לנו אחוזה בתוך אחי אבינו". כולכם נצלתם מחמת העריצים ונשארתם שלמים עם משפחתכם. ורק אנו נתיתמנו.

לפיכך אבקש מכם, רבותי, לתרום תרומה לטובת היתומים והאלמנות הללו, לבל יצטרכו לרוץ על קברות אבותיהם ובעליהם ולהתיפח בבכי: על מי נטשתנו! ובזכות זה נזכה, כי נקמת דם אחינו השפוך יודע לעינינו. וה', דורש הדמים, יזכור את הנרצחים ולא ישכח לתבוע את עלבונם. בקרוב ובימינו ישפוך את חמתו על הגוים אשר אכלו את יעקב ואת נוהו השמו וישראל ישכון לבטח באין מחריד.

כשושנה בין החוחים

(נפתולי היהודים בווילנה בזמן המלחמה)

תורת הקומוניסטים — זדון במקום עריצות — מלחמתם בבורגנות, באינטליגנציה ובדת — האכרים, הפועלים והחיילים — דת ישראל אינה דת בורגנית — כנסת ישראל והכנסיה הנוצרית — לית דין ולית דיין — הבולשביקים חשדונו בבורגנות והפולאנים והאוקראיניים — בבולשביות — „וכי תבוא מלחמה בארצכם" — ה„חד גדיא" משל לדיפלומאטיה העולמית — הקאניבאלים האוסטראלים והלגיונרים הפולאנים — צוציתא דנורא חיורתא" — מטרת מסעי־הצלב והאינ־קביזיציה — רוח הצפון ורוח הדרום — „רעות רבות וצרות".

המלחמה הנוראה פסקה. חרבה שבה לנדנה. בא הקץ והסוף לתשפוכת הדמים וגם לשלטונם העריץ של כמה מונארכים ודיפלומאטיהם, אשר ידם היתה במעל השערוריה הגדולה הזאת. דרור נקרא בארץ לכל יושביה. הנענים והנרמסים קמו ושאגו: ננתקה את מוסרותינו, נשליכה מאתנו את עבותינו ונפרק את עצמנו מצרינו. הנוגשים העריצים הוסרו מכנם, נגדעו ונשברו פטישי הארץ. שיר הדרור נשמע בחוצות. שמש החופש הופיעה במזרח האדום מדם.

נעיף נא עין על ארץ רוסיה הרחבה, אשר נאנחה זה כמה מאות בשנים תחת מועקת הדינאסטיה של הצארים הרומאנובים. רואים אנו את הדגלים האדומים נשאים ברחובות בידי צעירים נלהבים ושומעים אנו גם את תרועת הגיל של ההמונים ההולכים בתהלוכת הגאולה מאחורי הדגלים המתנוססים. אבל, הבאמת ובתמים באה הפדות לעם הרוסי הגדול שצמא לחופש? האם באמת ובתמים נשתנו שם החיים לטובה? האם באמת ובתמים רשאים הם להכריז, כי המלחמה עברה והשלום בא? לא ולא!

הריבולוציונרים הקומוניסטים הרוסים הכחידו, אמנם, מלכות רשעה מן הארץ, מלכות אשר השפילה, רמסה ודכאה את העם, וביחוד את עמנו, עד אין קץ וגבול. אולם, במקומה הקימו שלטון, שאף הוא משפיל, רומס ומדכא את אלה שאינם מסכימים לשאיפותיו ולתכסיסיו. הם הכריזו מלחמה חדשה, מלחמה נגד הברגניות (בורזשואזיה), נגד בעלי ההון. אמנם, גם הנביאים לא כבדו את בעלי ההון הרודים בעוז על האביונים ואינם קמים לעזרת אחיהם. ירמיהו אמר: „אל יתהלל עשיר בעשרו" (ט', כ"ב) ו„עושה עושר ולא במשפט בחצי ימיו

יעזבנו״ (י״ז, א׳). יחזקאל התרה: „כספם וזהבם לא יוכל להצילם ביום עברת ה׳!״ (ז׳, י״ט). החכם מכל אָדם אָמר: „עריצים יתמכו עושר״ (משלי י״א, ט״ז) ו„בוטח בעשרו הוא יפול״ (שם, י״ג, ז׳) והתפלל „ועושר אַל תתן לי. הטרפני לחם חוקי״ (שם, ל׳, ח׳). אבל הנביאים לא הטיפו להמונים, כי ירצחו את בעלי ההון ויחמסו את רכושם. נביאי ישראל הטיפו סדר־חיים חדש, אשר יבוא במקום סדר־החיים הישן בהדרגה, בהתפתחות, בדרך שלום. אולם, הבולשיביקים, בשם שווי האושר של כל בני־האָדם, הרשו לעצמם לעשות רציחות נוראות, שהן יותר נבזות מאיזה סדר־חיים קאפיטאליסטי שהוא.

באשר הופיעו הבולשיביקים למדינתנו, לחלץ אותנו ממצוקת עול הגרמנים, התחילו ל„החרים״ את רכוש העם „קודש״ לריבולוציה; אולם, בלשון פשוטה פירושו — לחמס ולגזל. האמתלא שלהם היתה, כי הם מבערים את הבורגניות מן העולם, מפני שהיא, ממשלת־הכסף, הביאָה עלינו את המלחמה. ומפני שאי־אפשר לבער את הבורגניות מבלי לבער את הבורגנים בעצמם — התחילו להשמיד גם אותם... הם הודיעו, כי באו להגן על הפרוליטאריון, היינו על הפועלים העובדים בזיעת אפם בשביל העשירים, למלא את אמתחותיהם כסף וזהב, בשעה שהם בעצמם מתים בעוני ובחוסר כל. הם הודיעו גם כן, כי באו להגן על האכרים העלובים, הזורעים וקוצרים בשביל האדונים העשירים, המבלים את כל ימיהם כחגים, מבלי לנקוף באצבע. הם אָמרו, כי האכרים מתים מעוצר רעה ויגון וצריכים לקחת את האדמה ולתתה להאכרים. את בעלי האחוזות הגדולות צריך לבער עד חרמה. הם התימרו גם כן לנקם את נקמת דם חיילים השפוך, באַשמת בעלי ההון, אשר, לפי דעתם, היו הם שהתחילו ושהמשיכו את המלחמה לטובתם, ולגמול חסד לחיילים השבים משדי המלחמה. הבולשיביקים יסדו, איפוא ,את ממשלתם על שלשת היסודות של הפועלים, האכרים והחיילים. רק לאלה יש זכות הקיום ושאָר שדרות העם נחשבים בעיניהם לעלוקות החיות על עמל אחרים, וכל המרבה לרדפם, להכניעם ולעקרם מן השורש, הרי זה משובח. ביחוד גדלה חמתם על המלומדים ועל המנהיגים הדתיים והם אוסרים אותם, משליכים אותם לתוך בתי־סוהר ודנים אותם לעבודת פרך, למאסרים ממושכים ולפעמים גם ליריה, בלי כל דין ומשפט.

אולם, לו ארצו הבולשביים באמת ובתמים להשמיד את ממשלת הזדון של הזהב בעולם, היו צריכים לכוון את כלי־מלחמתם רק נגד הארכי־מיליונרים המעטים, העומדים בראש סדר־החיים הקאפיטאליסטי. וארכי־מיליונרים כאלה נמצאים ברוסיה במספר קטן מאד, כי רוסיה איננה מדינה אינדוסטריאלית כאמריקה או ככמה מארצות מערב אירופה. אבל, היכולים הם להצדיק את מעשי החמס והשוד שהם עושים בחנוונים הדלים, המכניסים במשך היום אך פרוטות מספר ממרכולתם המצערה? האם אין רשעה ועוול יותר גדול מזה,

להתנפל על בית פרטי, לחמס את מזונם הקלוקל (תפוחי־אדמה, קמח, בצלים וכדומה) בשם מלחמת הפרוליטאריון נגד הקאפיטאל ולהמית את בעל המשפחה בתור בוגד וקונטר־ריבולוציונר, אם הוא מעיז להתקומם נגד החמסנים? הלא רבותיהם קארל מארכּס וקראפוטקין היו מזדעזעים בקבריהם לשמע הפירושים הנוראים, שהתלמידים הבולשביקים נתנו לתורתם הסוציאליסטית!

פראית ביחוד היא מלחמת הבולשביקים בדת. הדתות, אפילו היותר גרועות בהן והיותר פרימיטיביות — הטיפו למעשים טובים, ליחס אנושי וידידותי בין אדם לחברו. אמנם, כמה דתות הכירו בשלטון המלכם, האצילים והכהנים על המוני העם. אבל, המושג של אי־השויון בגזע האנושי היה כל־כך מושרש בלבות העמים הקדמונים, עד אשר הדתות יכלו רק לרכך, להמתיק ולהקטין את שלטון העריצים על ההמונים, ולא להסירם כלל. אלמלא הדתות השונות, אלמלא האמונה בכח עליון, מנהיג ושופט, אשר ה' שם בלב כל אומה ולשון, היה כל אחד בולע חיים את משנהו. ואם מצאנו די המלצה על הדתות השונות, על אחת כמה וכמה שיכולים אנו להראות, עד כמה נשגבת ונעלה דת ישראל בהשקפותיה על שויון המין האנושי לפני הבורא. הכהנים, ואפילו הכהנים הגדולים בישראל, היו ככל אחד מן העם, בכל זכויותיהם המשפטיים. „לא תסגיר עבד אל אדוניו" הוא חוק הנמצא רק בתורת ישראל. בארצות־הברית אשר באמריקה, למשל, בטרם קם אברהם לינקולן לשחרר את העבדים הכושים בשנת 1864 למספרם, היה כל שוטר יכול להכריח כל אדם, שירדוף אחרי עבד בורח, בכדי שיסגירו אל אדוניו. תורת ישראל היא היחידה, המעריכה כל־כך את חובת הלמוד. בכמה מדינות נאורות עדיין משתדלים להנהיג חוקים, שעל פיהם יצטרכו כל הילדים לבקר בתי־ספר בעל כרחם. בכמה מדינות נאורות אין עדיין רשת של בתי־ספר עממים, שדלתותיהם פתוחים לכל דורש, חנם אין כסף. ואצלנו היהודים, ברוח תורתנו הקדושה, כבר קבע ר' יהושע בן גמלא, לפני 1800 שנה, בתי־ספר חפשים לבני־הנעורים וקבע גם כן את החוק להכריח את כל הילדים ללמד. וחוק היובל, האם לא התכוון להציל את העני מן הספיקולאנטים בקרקעות? וכל החוקים ההומאניטארים בנוגע למשכנות, שכר שכיר, עבדות וכדומה, שניתנו לנו לפני יותר משלשת אלפים שנה, בשעה שערפלי הבערות עוד כסו את שמי כל אירופה, האם אין החוקים הללו דואגים לגורלו של הפועל, של הפרוליטאריון?

ואם הם מתנפלים על הכמרים הקאתולים ועל הכמרים הפראבוסלאבים, שיש להם הסתדרות קליריקאלית אמיצה, מסודרת בשלבות הכהונה, אפיפיור, קארדינאלים, ארכיפיסקופסים ואפיסקופוסים אצל הקאתולים, ופאטריארכים, מיטרופוליטים, אכזארכים וארכייראים אצל הפראבוסלאבים, הסתדרות היכולה לפקד את כל מחנותיה להלחם באויביה, האם יש הרשות לבולשביקים לפחד

באותה מדה מן הרבנים העברים, שאינם מאורגנים בשום אופן ושאין ביניהם סדר ידוע של כהונות גדולות וקטנות ושאין להם שום אמביציות פוליטיות ושום שלטון לשררה מחוץ לד' אמות של הלכה. מלבד זאת, יש לכנסיה הקאתולית והפראבוסלאבית הרבה אחוזות ומנזרים, המכלכלים את הכמרים במותרות והמעבידים מיליונים אכרים משועבדים על אדמותיהם. מה שאין כן אצלנו, שבאמת אין לנו כנסיה מאורגנת, ואחוזותינו הן רק בתי־הקברות. הרבנים מתפרנסים בעוני ובדוחק כפרוליטאריון שבפרוליטאריונים. ואם הכנסיות הנוצריות המאורגנות מתערבות לפעמים בהתנגשויות פוליטיות ומצדדות עם זה או עם זה, הרי הרבנים והדרשנים העברים מטיפים תמיד לעמידה מן הצד, לאי־השתתפות במלחמת המעמדים והמפלגות. הבולשביקים יכולים בצדק לכעוס על הכנסיה הפראבוסלאבית, למשל, על היותה עבד נרצע לריאקציה הצארית, על הקדישה והעריצה את תעלולי הצארים במשך כמה מאות בשנים, אבל, האם אין ההדיוטים שבבולשביקים יודעים, עד כמה נרדפו ונרמסו באי־כח הדת העברית על־ידי משרתי הצארים? האם אינם יודעים, כי החדרים והישבות שלנו התקיימו בניגוד לכל חוקי הריאקציה הרוסית? האם לא ברור להם, שחגינו העברים וכל חיינו הרוחניים לא הוכרו על־ידי החוקים הריאקציונריים הרוסים? האם דבר זה בלבד לא היה די, כי הבולשביקים הללו, המתימרים להיות למשחררים, גואלים ופודים, לא אך לא יוסיפו הגבלות ורדיפות חדשות על היהדות ועל באי־כחה, כי אם יתירו את המועקות הקודמות?

ורדיפותיהם האכזריות את האינטליגנטים, האם יש מי שהוא שיכול להצדיק אותן או לטהר אותן בעיני העולם הנאור המשתאה? אמנם, היו בין האינטליגנטים אנשים ששרתו את שלטון הצאר, והשכלה לעצמה אינה עדיין הכל, וכבר אמרו חכמינו, כי טוב תורה עם דרך־ארץ, ולא המדרש עיקר, אלא המעשה, אבל, כשם שאין ההשכלה לבדה הכל, כך אי־אפשר להעריץ ולרומם את הבערות, כשם שהבולשביקים נוהגים. הלא שנאתם לאינטליגנטים המעטים שתמכו בשלטון הישן העבירה אותם על דעתם, ודי להם לדעת שאיש הוא בר־אורין, שירדפהו עד חרמה. וכל פוחז וריק, כל רועה חזירים ומנקה הרחובות, שלא נכשל בידיעת קרוא וכתוב, הלא מתעלה עכשיו להיות מושל, שופט ורודה בעם.

שלטון הבולשביקים הוא שלטון אנשים, שקיצוניותם העבירה אותם על דעתם. הלא גם בהערצת האכר יש יותר מהתחנפות למיליוני האכרים, מאשר בהכרת מועקתם. הלא האכר הרוסי נתעשר עושר רב בזמן המלחמה. הלא כסף לא נחשב אצלנו למאומה בשנים האחרונות. בעד כל ליטרא קמח, בעד כל תפוח־אדמה ובצל שהאכרים הואילו, ברוב חסדם, להביא אל העיר למכירה, קבלו את משקלם בזהב. וגם בעלי־המלאכה קבלו את שכרם בעד עמלם. המעמד החברתי שסבל ביותר מתגרת יד המלחמה ושהוא נמצא עכשיו שפל מכולם, הוא

המעמד של אנשי העיר הבינונים, הסוחרים הקטנים, בעלי החנויות, המורים ובעלי המלאכות החפשיות. הם ההולכים עכשיו יחפים בחוצות לבקש טרף לעולליהם, אחרי שמכרו לאכרים את כל מה שהיה להם.

אולם, מה מעציב ומגוחך הדבר, שהבולשביקים המתרפסים לבעלי־המלאכה ולאכרים העשירים, מתנפלים בחרון אף על המעמד הבינוני הזה בכדי להחרימו מן החיים הרוסים, דבר משעולם לא יתהווה.

אמנם, השלטון הקודם היה עריץ מאד, וכמה רבבות אנשים בלתי־אשמים נכלאו ותמו בבתי־האסורים הרבים. אבל, הלא צריך להודות, כי בבתי־האסורים האלה נכלאו גם רבוא רבבות גנבים, גזלנים, רוצחים ושאר חוטאים ופושעים, אשר לא חטאו נגד הממשלה, כי אם נגד אחיהם, נגד החברה, נגד סדרים, שגם הבולשביקים בעצמם קיימו וקבלו. והאם אין הדבר משונה, שהבולשביקים, ברצותם לשחרר את המעונים על מזבח החופש, את הויטיראנים של הריבולוציה, פתחו את שערי בתי־הסוהר לרווחה והוציאו לחפשי גם את כל הגזלנים והרוצחים, אשר התפזרו בארץ ועשו שמות בתושבים. בני־בליעל האלה התעלו תיכף לכהונות בולשביסטיות גבוהות והמסו ורצחו בשם החופש והדרור, עד אשר בגדו במשחרריהם עצמם ועברו למחנות קולצאק, דיניקין, ווראנגיל, פיטליורה ובריונים אחרים, שעיקר מגמתם היה השוד, בלי כל מסוה של אידיאלים.

נוראים מאד הם גם תכסיסי המשפטים אצל הבולשיביקים. לוא היו סדרי־המשפט אצל הצארים בלתי ישרים — גם אז צריכים היו הבולשביקים, המתימרים להיות בוני עולם חדש, להשביחם ולהיטיבם. אולם, למרות כל העריצות והזדון שהיה במשפטי הצארים, למרות זה שאלפי אסירים נמקו חדשים ושנים בכלאיהם בטרם נקראו לדין, היו, בכל זאת, מקבלים את הרשות להגן על עצמם על־ידי סניגור לפני השופט הזעום; וגם השופט, למרות כל שנאתו לנאשמים הפוליטיים, חקר את העדים, את התעודות ואת הנאשם בעצמו, בכדי לדעת את פרטי האשמה. ובנוגע לעונשים — הלא היו מדרגות שונות: מאסר לזמנים שונים, עבודות פרך לזמנים שונים ולאחרונה, במקרים יוצאים מן הכלל — משפט מות. מה שאין כן במשטר הבולשביקים. הם מקפידים לחתוך את גורל האסירים תיכף ומיד, אבל תמיד לחובה ועל־פי רוב למיתה תכופה. אינם מתאמצים לחקור ולדרוש או לחפש בספרי־החוקים, כי אם שופטים בראיה בעלמא. בעל הון (היינו — בעל שק קמח) — ספיקולאטור הוא ואחת דינו להמית. אינטליגנט (מורה, סופר וכו') — קונטר־ריבולוציונר הוא — ודינו ביריה. כהן (רב, כומר) — מטיף לעבדות, לצורות החיים הישנות, היינו — עטלף, מתנגד לפרוגרם ודינו — מאסר, גלות או שלילת פרנסה.

כי הלא אין להם זמן לחכות. הם רוצים להפוך את כל העולם על פיו ולהתחיל את סדרי החיים מראשית. הם אינם יודעים, כי שנויים כאלה צריכים

לבוא הדרגתי, התפתחות, אפשר להכין את הקרקע על־ידי הטפה, על־ידי השכלה ועל־ידי חוקים שונים. אבל אי־אפשר לעשות את כל הדברים הללו בין לילה. אי־אפשר לצוות, כי הפרח יגדל על־פי פקודה, כי הנהר ימהר את מהלך גליו, אבל אפשר לגדל את הציץ בזיבולים מצוינים, להשקותו בדיוק ולהחזיקו תמיד תחת קרני השמש ועל־ידי זה לקרב את בישולו או לחפור אשרות מלאכותיים ולקרב את החופים משני העברים בכדי שהזרם ירד בשצף קצף.

ביחוד סבלו היהודים משגעונות הבולשביקים. תנאי החיים שלנו, שנוצרו על־ידי ההגבלות החוקיות של הצארים, הכריחו אותנו להיות תושבי ערים ועיירות ולהיות רחוקים מן הקרקע. ומה יכולנו לעשות בעיר או בעיירה, אם לא להיות סוחרים או חנונים? אמנם, אחדים מאתנו, כמו ברודסקי, גינצבורג ופוליאקוב אצרו הון גדול בגודל בשרונותיהם, אבל, לעומת כל מיליונר עברי ישנם מיליון יהודים מחוסרי־לחם, המתפרנסים מן האויר. בכל זאת, נחשבים אנו לעמודי הבורגניות, לעלוקות החיות על דמי האכרים... צמאוננו להשכלה חקים במחננו הרבה משכילים — והרי נכשלנו גם באינטליגנציות! והתקשרותנו לדת הממלאה את כל חיינו והמובעת ביחוד בבתי־כנסיות ובבתי־מדרש, „חדרים" ו„ישיבות", והחזקת רבנים, שוחטים, חזנים ושאר כלי־קודש. ובהיות הדת שנואה על נפש הבולשביקים — הרי נהפכנו כולנו לפושעים ומורדים!

במשך ארבעה החדשים שהבולשביקים משלו עלינו הראו לנו בעליל, עד כמה אי־צודק הוא כדר־החיים שלהם. הם היו מתנפלים על כל בתי התושבים וחומסים את כל מזונותיהם ואחר כך מוכרים להם בכסף רב... כמו כן גזרו על התושבים, כי עליהם לקחת אפילו את שטרות־הכסף של הריבולוציה, אף־על־פי שערכן היה כאין וכאפס, וכל מי שסרב לקחתם — הושם בבית־הסוהר. אבל, האכרים הגוים, כשהיו באים לעיר עם עגלותיהם למכור את סחורתם — הם דרשו אך את שטרות־הכסף הניקולאיים ולא קבלו בשום אופן את שטרי־הכסף הריבולוציוניים. יצא, כי האכרים התעשרו, שמנו ועבו, והתושבים העירונים נתדלדלו מאד. האכרים היו המנצלים והעירונים המנוצלים. בכל זאת, היו בתי־הסוהר מלאים חנונים וסוחרים עירונים, ורובם — יהודים, בשעה שלאכרים החניפו ולא עשו מאומה.

ולמרות זה, שאנחנו היהודים סבלנו מן הבולשביקים באופן איקונומי ורוחני יותר מן הנוצרים, תושבי הארץ, בכל זאת, כאשר באו הליגיונים הפולאנים לווילנה, חשדונו בידידות עם הקומוניסטים ועשו בנו כל מיני נגישות, רדיפות וגם הרג ומבח.

וגם גדודי האוקראינים, במלחמתם נגד הבולשביקים, מתנקמים ביחוד בנו, השעיר לעזאזל התמידי. אך יעזבו ה„אדומים" איזו עיר ומיד ישתערו עליה האוקראינים וישמידו את התושבים היהודים, מטף ועד זקן, איש לא ינצל.

לספר על תעלולי הליגיונרים הפולאנים האכזרים, השפלים והארורים — לא כדאי הוא הפעם. כולנו יודעים את הפרטים. כולנו יודעים ומכירים את היהודים הרבים בעירנו אשר שחטום או קברום חיים, אָבות ובנים יחדיו, אחרי אשר אלצום לקבור את קברותיהם. ועל הגזל והחמס הלא אין להזכיר. ובבואָם לערים הקטנות, אשר שם לא צעדה מעולם רגל הבולשביקים, היו מעלילים על היהודים, כי חתרו את חוטי הטיליגראף או נתנו סימנים לאויב — עלילות שוא ושקר. ועל סמך העלילות הללו הרגו, טבחו וקברו חיים. קהלה, אשר הצליחה לשלם בכסף את כופר נפשם — היתה מאושרה.

מי יודע, אימתי יבוֹא הקץ לתעלולי החיות, לגיוני הפולאנים. כאשר רציחותיהם הרעידו את העולם הנאור וכמה ממשלות שאלו: מה לכם וליהודים? ענו הלגיונרים בחוצפה:—אין אָנו מציקים ליהודים, רק לבולשביקים וכל היהודים בולשביקים... הילדים הקטנטנים ששסעו, הישישים ששחטו — בולשבקים היו...

ובזה בארתי מאמר חכמינו ז"ל: „'וכי תבואו מלחמה בארצכם', בין שאתם יוצאים עליהם, בין שהם יוצאים עליכם, 'אל הצר הצורר אתכם' — במלחמת גוג ומגוג הכתוב מדבר, או בכל מלחמות שבתורה? תלמוד לומר: 'ונושעתם מאויביכם', אָמרת, צא וראה, איזו היא מלחמה שישראל נושעים בה ואין אחריה שעבוד? אין אתה מוצא אלא מלחמת גוג ומגוג... רבי עקיבא אומר: אין לי אלא מלחמה (מלחמת גוג ומגוג), שדפון וירקון ואשה מקשה לילד וספינה המטורפת בים מנין? תלמוד לומר: 'על הצר הצורר אתכם', — על כל צרה וצרה שלא תבוא על הצבור; 'והרעותם בחצוצרות, ונזכרתם לפני ה' אלהיכם ונושעתם מאויביכם. וביום שמחתכם ובמועדיכם ובראשי חדשכים ותקעתם בחצוצרות על עולתיכם ועל זבחי שלמיכם, והיה לכם לזכרון לפני ה' אלהיכם'; 'ותקעתם בחצוצרות', — הרי שופרות; 'והיה לכם לזכרון' — זה זכרונות; 'אני ה' אלהיכם' — זה מלכויות; אם כן, מה ראו חכמים לומר מלכויות תחילה ואחר כך זכרונות ושופרות? אלא, המליכוהו עליך תחילה ואחר כך בקש רחמים מלפניו, כדי שיזכור לך! ובמה — בשופר של חירות, שנאמר: 'ביום ההוא יתקע בשופר גדול', אבל איני יודע מי תוקעו, תלמוד לומר: 'וה' אלהים בשופר יתקע'; ועדיין אין אָנו יודעים מהיכן התקיעה יוצאת, זהו שנאמר: 'קול שאין מעיר קול מהיכל, קול ה' משלם גמול לאויביו'" (ספרא, בהעלותך, ל"ח).

„וכי תבואו" לזמן אשר תהיה „מלחמה בארצכם" והמלחמה לא תהיה, לכאורה, עליכם, להשחית ולכלות אתכם, כי אם „על הצר הצורר אתכם", כי בתחילה יצאו למלחמה הרוסים על הגרמנים „להגן" עלינו, לבל יכבשו הגרמנים את ליטא ויעשו עמנו כלה... אחר כך באו הגרמנים וכבשו את וילנה בכדי „להצילנו" מידי העריצים הרוסים. שמעו זאת הבולשביקים ומהרו לפדותנו

מידי הגרמנים... בשמוע הפולאנים, כי אָנו נאנחים תחת עולם הקשה של הבולשביקים, מהרו ובאו לגאול אותנו, להציל אותנו מידי נוגשינו, מחמס הבולשביקים, והגואלים האלה שפכו את דמנו כמים בלי חֶמלה ברחובות ובשוקים; שדונו ועשו עמנו כלה.

וזהו דברם: כי יבואו אלו להגן עליכם 'מהצר הצורר אתכם', לבסוף יעמדו ה„מגינים" וה„מצילים" עליכם להשחיתכם, עד שתצטרכו לרחמי שמים, להריע שופר ולבקש רחמים. ובאיזו מלחמה? ב„מלחמת גוג ומגוג", היינו, בשעת מלחמת עולם, שהיא המלחמה הנוכחית. 'וביום שמחתכם ובמועדיכם', כאשר תגילו ותשישו בחירותכם ובדרורכם — יתנפלו עליכם משחרריכם ויפריעו את חגכם עד אשר תצטרכו לתקוע בחצוצרות להזכר ולהפקד לפני ה' אלהים. 'והיה לכם לזכרון', שלא תבטחו יותר בדיקלאראציות של חופש ודרור של העמים אשר אתם יושבים ביניכם, ורק דיקלאראציה אחת תביא לכם את החופש האמתי, הרי היא תקיעת השופר של חירות. שנאמר: 'והיה ביום ההוא יתקע בשופר גדול'. ומי יהיה התוקע? 'וה' אלהים בשופר יתקע'. אָז תהיה שיבת בנים לגבולם ותשועת ישראל בכל ארצות פזוריהם.

בזה יבואַר לנו גם מאמר פיוטי סתום, אשר מעולם לא הבנתיו. בליל פסח, אחרי גמר הסדר, אָנו אומרים שיר פיוטי, מאחד הפייטנים הגדולים שלא נודע שמו, וזהו השיר „חד גדיא": חד גדיא, דזבין אַבא בתרי זוזי, חד גדיא, חד גדיא. ואָתא שונרא ואָכלה לגדיא, ואָתא כלְבא ונשך לשונרא דאָכלה לגדיא... ואָתא חוטרא והכה לכלבא, דנשך לשונרא... ואָתא נורא ושרף לחוטרא, דהכה לכלבא... ואָתא מיא וכבה לנורא, דשרף לחוטרא... ואָתא תורא ושתה למיא, דכבה לנורא... ואָתא שוחט ושחט לתורא, דשתה למיא... ואָתא מלאך המות ושחט לשוחט, דשחט לתורא... ואָתא הקדוש ברוך הוא ושחט למלאך המות, דשחט לשוחט... ב„הגדות" של הספרדים חסר הפזמון הזה ואָנו מוצאים אותו בפעם הראשונה בדפוס פראג, שנת ש"ן, בסדור אשכנזי. מרובות הן הכוונות שהכניסו בה חכמים שונים. אחרים ראו בגדי סמל ישראל, בחיות — סמל שור. בבל, פרס, יון, רומי, ישמעאל, נוסעי הצלב והעותומנים.

בספרנו ביציאת מצרים על השפטים אשר עשה ה' במצרים, אין לנו עדיין חובה לשמוח, כי מפלת שונאינו, שהיא מעשה הדין של אלהינו, היא רק עונש הכרחי, אבל לא טעם לששון. כמו שאָמר רבי יוחנן: „מאי דכתיב: 'ולא קרב זה אל זה כל הלילה'? בקשו מלאכי השרת לומר שירה. אָמר הקדוש ברוך הוא: מעשי ידי טובעין בים, ואתם אומרים שירה?! (מגילה י'). ה' ברא את עולמו ואיננו רוצה בחורבנו, כמו שאָמר ר' אבהו: — „אָמרו מלאכי השרת לפני הקדוש ברוך הוא: רבונו של עולם, מפני מה אין ישראל אומרים שירה לפניך בראש השנה וביום הכפורים? אָמר להם: אפשר מלך יושב על

פסא דין וספרי חיים וספרי מתים פתוחין לפניו וישראל אומרים שירה?!" (ראש השנה ל"ב). לכן אין אומרים הלל שלם בחול המועד פסח, מפני שבשביעי של פסח נטבעו המצריים. אמר הקדוש ברוך הוא: מעשי ידי טובעים בים ואתם אומרים שירה?! ועל כן אין אומרים הלל שלם בחול המועד של פסח (ט"ז, אורח חיים, סימן ת"צ, סק"ג).

המטרה האמתית של הנהגת ה' היא, שכל העולם יכיר במלכותו, „ועולתה תקפץ פיה וכל הרשעה כולה כעשן תכלה", כי יעביר ממשלת זדון מן הארץ, וימלא הארץ דעה. הרע יכלה מן העולם והחרב תשוב לנדנה. החטאים יתמו מן הארץ ולא החוטאים (ברכות י'). זוהי המטרה האמתית. כאשר נזקק הקדוש ברוך הוא להציל את העשוק מיד עושקו בכח החרב, כמאמרם ז"ל: „אף הוא ראה גולגולת אחת שצפה על פני המים ואמר לה: על דאטפת אטפוך וסוף מטיפיך יטופון" (אבות, פרק ג') — הרי עושה את זה לא מתוך שמחה.

וזוהי כוונת מחבר ה„חד גדיא". הגדיא נעשק מאת השונרא, ובא הכלבא המתימר להיות גואל הדם של הגדיא ונשך לשונרא. ואתא חוטרא כגואל הדם של השונרא והכה לכלבא. והמיא כבה לנורא על אשר שרף את החוטרא וכן הלאה. זהו משל מצוין לדיפלומאטיה העולמית, וביחוד זו של זמננו. כי הלא רציחת הארכידוכוס האוסטרי קארל בסרביה היא ששמשה אמתלה לאוסטריה להכריז מלחמה על שכנתה הקטנה, ובכדי להגן על סרביה, מהרה רוסיה להכריז מלחמה על אוסטריה, ואז באה גרמניה להנקם מרוסיה וצרפת — מגרמניה וכל מדינה ומדינה התימרה, כי היא באה אך להגן על השלום ולבססהו. אולם, ה' בוחל בעושי שלום כאלה, כי שכר השלום יוצא בהפסד הקרבנות המרובים. ולפיכך „שחט לשוחט", היינו יעקור את שורש הנקמה מן העולם, ואז ינוחו כל יושבי חלד בשלוה.

וה„גדיא" הנרדף והמעונה הוא סמל לישראל, כי כל אלו הבאים להציל את העולם מלוחציו ומנוגשיו, עושים שמות ופרעות ב„גדיא" הרך והנעלב, ועליה יוציאו חצי זעמם. לעמוד על נפשו נגד מציקיו המרובים והחזקים אין בכחו, ולפיכך יבוא הקדוש ברוך הוא ויצילו גם מידי השונרא שבא לטרפנו וגם מן המקל, הנור, וכו', הבאים, כביכול, להגן עלינו...

ידוע, כי מספר התושבים בעולם הוא עכשיו ביליון ושבע מאות וחמשים מיליון. ומאלה — כמה וכמה עמים ושבטים באסיה, אפריקה, אמריקה הדרומית ואוסטראליה נחשבים לפראים ואת תמונותיהם מראים בבתי־הספר לראוה. מי כמונו יודע, כי אכזרים ופראים יותר מהם הם כמה מחנות פראים בפולאניה, אוקריינה ואונגריה, ועל־פי היושר גם הם צריכים להמנות בין פראי־האדם. הפראים בטיירה דול פואיגה או שבטי ההודים האדומים נוהגים לאכול בשר אדם בשעת רעבון. שבטי ניאם־ניאם ומונבוטו באפריקה אוכלים בשר אדם

כבשר רגיל ויש להם גם חנויות בשר אדם. עמי התרבות לוחמים נגדם להכחידם על רוע מעלליהם. אולם, הפראים ההם הלא נהנים, לכל הפחות, מרציחותיהם. אבל, הלגיונרים הפולאנים רוצחים אך למען הרג, אך למען הרוות את צמאונם לראות דם שותת. ולפיכך הם גרועים ויותר אכזרים מן השבטים הפראים באפריקה. ובכל זאת, מביט העולם הנאור ושותק. וגם העם הפולאני בעצמו, שהעמיד כמה גאוני־רוח, הוגי־דעות, סופרים ומשוררים, עם תרבותי שכזה, שידע ללחם בלי חת ובאמונה בעד חרותו הלאומית — האיך לא התעורר, לא קם ולא מחה נגד תעלולי הלגיונרים, אשר הבאישו את שם פולאניה בעולם?

ובזה בארתי מאמר רבה בר בר חנה: „אשתעו לי נחותי ימא: האי גלא דמטבעי לספינה מיתחזי כי צוציתא דנורא חיוורתא ברישא, ומחינן ליה באלוותא דחקוק עליה ׳אהיה אשר אהיה, ה׳ צבאות אָמן אָמן סלה׳ ונייח" (בבא בתרא ע"ג). עם ישראל מלומד מכות. רבים הם הקמים עלינו בכל משך ימי נדודינו בארצות נכריות. רבים הם הרוצים לכלותנו מעל פני האדמה. אבל מתביישים הם, לפעמים, מן העולם הנאור, ולכן הם מלבישים את אכזריותם ופראותם בלבוש הדת והצדק. מלכי אשור ובבל, בחקקם למזכרת נצח את פרשת מלחמותיהם בעמים שונים, היו כותבים, כי העמים האלה הרגיזו את אליליהם, לפיכך באו והחריבום באכזריות נוראות. גם מחמד, נביא הערבים, נהל את מלחמותיו בעמים אשר לא ידעם בשם „אללה". מסעי־הצלב, שבעיקרם נערכו רק כדי לתת את האפשרות למחנות בריונים להתפשט בגדודים, לשלול ולבוז, התימרו, כי הלכו לשחרר את ירושלים מידי הערבים, והאפיפיורים הודיעו, כי כל הנספח למחנם — יכופרו כל עוונותיו.

האינקוויזיציה בספרד, פורטוגאל ובארצות האחרות נועדה ביחוד לבוז בז. כי על־פי חוקי האינקביזיציה, קבלה הכנסיה הקאתולית את רכוש כל הענושים. והיהודים, בהיותם עשירים, היו לצנינים בעיניהם והאנקביזיציה עזרה להם לחמס את הונם. סופרי ההיסטוריה מספרים, כי האינקביזיציה לא היתה מכוונת רק נגד היהודים, כי אם גם נגד כל שנואי הממשלה והכנסיה והקאתולות וכמה וכמה פקידים נוצרים שישבו ראשונה במלכות, או כהנים גדולים בכנסיה הקאתולית, האשימו אותם בכפירה ושרפום באש. גם השריפה, הידועה אצלנו בשם „אוטו־די־פה", פירושה בספרדית: „מפעל של אמונה", וכך רצו לטהר, בלשון נקיה, את הכתם היותר שחור על אדרת הכנסיה הקאתולית. וגם גירוש היהודים מספרד, מפורטוגאליה ומשאר המדינות העשיר עושר רב את הדוכסים אשר היו חייבים סכומים גדולים ליהודים וגם את ההמונים אשר התנפלו על בתי היהודים הריקים מאין איש וגזלו את כל הנמצא בהם, כי היושבים על כסאות המלוכה או הכהונה התירו ליהודים המגורשים לקחת אתם רק את נפשם.

העלילות מצד הבולשיקים, שאנו בורגנים או אינטליגנטים ומצד האוקראינים

והפולאנים, שאנו בולשביקים, אינן אך אמתלאות לשבור את אזני העולם הגדול, אבל הכוונה האמתית היא — השוד, רציחה מתוך רצון פראי להרכיש יסורים והטמאת בנותינו למלא את תאוותיהם האכזריות.

ועכשיו נשוב למאמר רבה בר בר חנה: „האי גלא דמטבע לספינה", הוא גל המשטמה של הגויים הרוצים להטביע את אנית עם ישראל בים של דם ודמעות. הצוררים הללו רוצים להצדיק את מעלליהם הנוראים באמתלאות שונות: „מתחזי כצוציתא דנורא חוורתא ברישא", הם אומרים, כי בראש מטרתם ושאיפתם היא להפיץ ולהרבות את ה„צוציתא דנורא", את אור הדת (בזמן מסעי הצלב) או את אור האידיאלים הקומוניסטיים או האנטי־קומוניסטיים (בזמננו).

כאשר הצילנו משה רבינו מעבדות לחירות ונתן לנו את התורה להאיר את העולם מחשכתה ומבערותה, לא נהנה מהתורה מאומה, כי בניו לא ירשו אחריו את כסא ההנהגה. התורה שאפה להאיר את העולם מאז ועד עתה, וכל זאת לא ניסו מעולם נושאיה להפיץ את אורה בכח החרב (עיין ספרנו „דמעת העשוקים") ולפיכך אנו יכולים למחות נגד שיטת ההוראה והארה בכח החרב, בהראותנו להם את מקלו של משה, אשר חקוק עליו „אהיה אשר אהיה", מטה אשר משל רק לשם הצלת עמו מעבדותו והוליכתו לארץ אבותיו ולא במלחמות אגריסיביות.

מצינן בילקוט שיר השירים (רמז תתקפ"ה): 'כשושנה בין החוחים', מה שושנה זו שבין החוחים, רוח דרומית באה והיא לוקה בקוץ, רוח צפונית באה והקוץ מכה אותה, וכן מארבע רוחותיה, כך הם ישראלים: יש להם בתים ומשעבדים בין האומות. אלו אומרים: תנו לנו זמין, אלה מבקשים מהם ארנוניות ואלה מבקשים גולגולת. הווי — 'כשושנה בין החוחים'". הצפון הוא סמל העושר, ככתוב: „מצפון זהב יאתה" (איוב ל"ז, כ"ב). והדרום הוא סמל ההשכלה ורוח החופש, כמו שאמרו חז"ל: „הרוצה שיחכים — ידרים, שיעשיר, יצפין, וסימניך: שלחן בצפון ומנורה בדרום" (בבא בתרא כ"ח).

הבולשביקים, המתימרים להיות לוחמים בעד הפצת האור והחופש — הם כרוח דרום „המחכים". הרוח הצפונית היא התנועה הבורגנית, תנועת העשירים, שגדודי הקונטר־ריבולוציונרים התימרו להיות באי־כחה. הקוץ הוא סמל הלחץ והרדיפות והשושנה — סמל ישראל. בהתנגשות שתי הרוחות הללו היתה שושנת ישראל סובלת בין כך וכך, אם אלה או אלה המנצחים. נוכל להשתמש גם במאמר חז"ל בשנוי לשון קצת: „מה שושנה זו, כשהיא נתונה בין החוחים, רוח צפונית יוצאה ומטה אותה כלפי דרום והרוח עוקצה, רוח דרומית יוצאה כלפי צפון והרוח עוקצה, ואף־על־פי־כן לבה מכוון כלפי מעלה" (מדרש ויקרא פרשה כ"ג). כאשר הרוח הצפונית, הרוח הבורגנית, מציקה לישראל, אז הוא קורא לעזרה את הרוח הדרומית, היינו, את המתימרים לדבר בשם החופש והשויון

הסוציאלי, אבל פרשי־החופש האלה עוקצים אותה. וכשנאנחים בני ישראל מתחת עול הבולשביקים, שהוציאו מתחת המוני היהודים את מקור פרנסתם, בהחריבם את המסחר של המעמד הבינוני, והם פונים לעזרה לכחות הקונסר־וואטיביים, לרוח הצפונית, אז גם הם מכים אותם ואינם מביאים להם עזרה, בטענם, כי אתם „דרומיים" — חפשים ומתקוממים נגד הסדר הישן, ולכן נשארה לנו ברירה אחת: לכוון את לבנו כלפי מעלה.

„ר' יוחנן כי מטי להאי קרא — בכי: 'והיה כי תמצאן אותו רעות רבות וצרות' (דברים ל"א, כ"א). עבד שרבו ממציא לו רעות וצרות — תקנה יש לו. מאי 'רעות וצרות'? אמר רב: 'רעות' שנעשות 'צרות' זו לזו, כגון זיבורא ועקרבא". ומפרש רש"י: „נקיט הכא, משום דאמרינן במסכת עבודת אלילים (כ"ח:): 'חמימי לעקרבא וקרירי לזיבורא, וחלופא סכנתא. הלכך היכא דנכתיה זיבורא ועקרבא — נעשות צרות זו לזו דלית ליה תקנתא לא בקרירי — דקשה לעקרב ולא בחמימי — דקשה לזיבורא".

אולם, האפשר כי משה יטפל בצרות היחיד בעתיד, אשר ישכהו עקרב או דבורה, ולא ינבא על גורל הכלל בשעה האחרונה לפני מותו?

לדאבוננו, בימים הרעים האלה, אנו מבינים את דברי חכמינו הנאמרים בהשכל ודעת על הכלל ולא על הפרט. בזמן המלחמה, כאשר ראינו את השונא מתקרב לעירנו, היינו מוכרחים, בעל כרחנו, לחלוק לו כבוד ולקבלו בסבר פנים יפות. אם לא נצא לקראתו בידידות חמימה, הרי עלולים אנו לקבל עונש גדול. אולם, אך יעזוב האויב את עירנו וצבאות ארצנו נכנסים שוב לעירנו — אנו משלמים במאסרים, בעונשי־ממון ולפעמים גם בקרבנות־אדם בעד הפנים המסבירות שהראינו לאויב.

הממשלה, אשר אנו חוסים בצלה, מכונה ל„זבורא", אשר נהנים אנו מדובשה, כי אנו נזונים ממנה, ואף־על־פי שהיא עוקצת לנו, בכל זאת צריכים אנו לסבול ממנה ולקבל באהבה את כל עקיצותיה, כמאמרם: „והוי מתפלל בשלומה של מלכות". אולם, השונא הבא לכבוש אותנו, דומה ל„עקרבא", כי עדיין לא השגנו ממנו טובה וחסד, ורק עקיצות, ולפיכך צריכים אנו להתרחק הימנו. אבל, לגודל אסוננו, אין אנו יכולים לצאת ידי חובתנו, כי אין אנו יודעים, מי הוא אתנו ומי הוא נגדינו, למי להיות „חמימי" ולמי להיות „קרירי". ואלו הן „רעות רבות וצרות".

נקוה, כי ה' יוציאנו מן המיצר הזה ותקוים בנו שירת משה, הצריכה „לענות" על הרעות הרבות והצרות (דברים ל"א, כ"א): „כי חלק ד' עמו... יסבבנהו, יבוננהו, יצרנהו כאישון עינו... כנשר יעיר קנו על גוזליו ירחף, יפרש כנפיו יקחהו, ישאהו על אברתו... דם עבדיו יקום ונקם ישיב לצריו וכפר אדמתו עמו".

חלק שני

מספדים

הדרת מרדכי

מספד על פטירת הגאון והצדיק ר' מרדכי רוזנבלאט, זצ"ל, אב"ר דסלונים.
(שנת עתר"ו).

הסתלקות הצדיקים בתקופות שונות — הילולא דרבי שמעון בר יוחאי במירון — פטירת ר' יותנן וחריגת יאשיהו — בא השמש בצהרים — אבל שאינו זקוק להסברים — „מרדכי מתהלך" בין שדרות העם — כאהרן חביב על כל בית ישראל — קהות ההרגשות — חותם הטיט והדם — בקשותינו המוזרות — תורה, תפילה וזכרון יום המיתה הן שלש תחבולות לשלש תקופות — „שלא חיסר בעולמו כלום" — הספד תינוקא על רבת בר רב הונא ור' המנונא — תנחומים לאבלים — מצביו של יונת מסמלים את תמורות חיינו — העולה בחלונות ותבא בארמונות — טוב ללכת לבית אבל מבית משתה, אבל לא מבית אבל לבית אבל — — חיי שרה.

כאשר אנו באים להספיד ולהתאבל על אדם גדול וזקן מופלג אשר מת אחרי הרבה שנות חיים מלאות תורה, עבודה ומעשים טובים, הרי אין לבנו כואב עליו, כי אם על הדור שנתייתם הימנו. הוא הספיק למלא את חובותיו לה' ולאנשים, בהתהלכו עלי אדמות, אולם, הדור, שזכה להפנות אליו את העינים בכל עת צרה ומצוקה לא יוכל לקבל נחמה על המקום הנכבד שנתרוקן. אחרי הסתלקותם של צדיקים כרבי שמעון בר יוחאי וחבריו ערכו הילולא, והילולא הזה יחוגג עדיין, ברוב פאר והדר, בכל ל"ג בעומר על יד קברו בכפר מירון (על יד צפת) הידוע בתור „הדלקה". אלפי יהודים, זקנים וצעירים, מארץ ישראל, מצרים וסוריה, ואפילו הערבים בני דת מחמד, רוקדים סביב האש ושרים: בר יוחאי, נמשחת, אשריך! הילולא זה נערך מפני שרבי שמעון בר יוחאי השאיר אחריו תנאים מפוארים למלא את מקומו. מה שאין כן בזמננו. כל גדול המסתלק מעולמו אינו מניח אחריו תמורתו ולפיכך עלינו לבכות ולהתאונן על מר גורלנו.

כשנתאספנו היום לבכות ולהספיד את העדרו של כבוד הרב הגאון הצדיק ר' מרדכי זצוק"ל אב"ד דסלאנים, אשר נסתלק ומת בשיבה טובה, בן פ"ז שנה, זקן ושבע ימים, הרינו מבכים את בני הדור שנשארו כיתומים בלי אב, בעת רעה ויגון כימינו אלה, כי רבינו מרדכי הצדיק, בתורתו ובתפלותיו, היה ממתיק את דיננו הקשה.

„כי נח נפשי דר׳ יוחנן פתח עליו ר׳ יצחק בן אלעזר: — קשה היום לישראל כיום בא השמש בצהרים, דכתיב: ׳והבאתי השמש בצהרים, ואמר ר׳ יוחנן: — זה יומו של יאשיהו שנהרג יאשיהו במלחמה" (מו"ק כ"ה). דברי חז"ל אלו צריכים ביאור. מה הוא הדמיון בין פטירת ר׳ יוחנן להריגת יאשיהו? הלא האגדה מפליגה לספר בזקנותו של ר׳ יוחנן אשר נפטר בן ארבע מאות שנה, ואף אם נאמר כי יש בזה גוזמא אגדי, בכל זאת אין כל ספק כי מת זקן ושבע ימים. אולם המלך יאשיהו הלא נהרג בן שמונה עשרה שנה, בדמי עלומיו? אנו מסבירים את דבריהם באופן זה. בשני מצבים אנו מתרעמים על בא השמש. א) בשעה שהיא נעלמת בעצם היום, מפאת העבים שהאפילוה והקדירוה או מפאת לקוי החמה על ידי צל הלבנה שעמדה בינגו ובין המאור הגדול. במצב כזה אנו אומרים: — השמש באה קודם זמנה. ב) בשעה שהיא שוקעת בזמנה, בשעות הערב, אלא שאנחנו עוד צמאים לאורה ורוצים בהמשך היום כמו הנידון למיתה, העומד להפרד מאת ידידיו והיוצא למלחמה, בערוב יומם האחרון בחיים ובאושר. או כמו יהושע אשר טרם הספיק להנקם מאויבי עמו ושאג: — „שמש בגבעון דום וירח בעמק אילון!" ובמצב כזה אין האשמה בשמש כי אם בנו, בצרכי חיינו. והנה כד נח נפשיה דרבי יוחנן, אחרי ששמש חייו הזהירה דיה על שמי ישראל ושקעה בזמנה, בכל זאת, מכיון שדורו נצרך לו, להגדיל תורה ולהאדירה, כשם שיהושע נצרך לשמש, השווה ר׳ יצחק בן אלעזר את פטירתו לפטירת המלך הצעיר יאשיהו, על ידי רצח אכזרי. יום הסתלקותו של כל אחד מהם היה „כיום בא השמש בצהרים", כי לשניהם נזקק הדור.

ועכשיו, בהעדרו של הרב הגאון הצדיק רבינו מרדכי זצ"ל, אף כי נפטר בשיבה טובה, הרי מבחינתנו אנו נדמה כאילו בא השמש בצהרים, כי דורנו נשאר עלוב בהסתלקותו. דורנו נצרך לזקן זה שיגן בעדנו בעת צר ומצוק, כבימינו אלה, ואיננו יכול לקבל תנחומין.

כאשר בא המספיד להספיד איש גדול ומפורסם באומה, נקל הוא לו להוכיח לקהל אפילו במלים מעטות את גודל האבדה והאבל, ועל העדרו של איש נערץ ופופולארי שכזה יש לאמר את הכתוב: — „וסבבו בשוק הסופדים" (קהלת י"ב, ה׳), כי גם אנשי השוק, ההמונים, יודעים ומרגישים בחסרונם הגדול. „לכן אמר ד׳ אלקי צבאות ד׳ בכל רחובות מספד ובכל חוצות יאמרו: הו! הו! וקראו אכר אל אבל ומספד אל יודעי נהי" (עמוס ה׳, ט"ז). וגם הנספד שלנו, הרב הגאון הצדיק ר׳ מרדכי ז"ל, היה נערץ וחביב בעיני כל שדרות עמנו, ואין להאריך הרבה בכדי להדמיע את עיני השומעים.

חכמינו ז"ל אמרו: — „ובכל יום ויום מרדכי מתהלך לפני חצר בית

הנשים — לשאול על כתמה ועל נידתה" (אסתר רבה). לכאורה קשה להבין מה עשה מרדכי, הבלשן המלומד, שהיה גם מראשי הסנהדרין, לפני חצר בית הנשים? אולם חכמינו ז"ל ביארו, כי עיקר כונתו היה להרחיק את אסתר מן העבירה. „הולך" אין כאן אלא „מתהלך", רצה לומר: — „עשה עצמו כהולך לדרכו" בעיני הבריות, אבל באמת היה משוטט לפני חצר בית הנשים כדי לשמור על טהרת אסתר והנהגתה הטובה. את זה אפשר לומר גם על הצדיק הנספד היום. הרבה אנשים לא ידעו לפתור את חידת אישיותו. היום רואים אותו עומד ודורש בהלכה, משמיע את ה„הדרנים" המפורסמים שלו, וסוקר בסקירה אחת את התלמוד הבבלי והירושלמי, מתובלים בדברי הראשונים והאחרונים, כגדול הדור ותפארתו, ולמחרתו, בבקר, היו רואים אותו עומד בחברת נשים, שואלות עצות, מבקשות סגולות ולחשים על כל צרה שלא תבוא. המסתכל מן הצד הרואה אותו בשני המצבים האמורים היה עומד משתומם למראה עיניו ושואל לעצמו: — מה לכהן בבית הקברות? האיך יכול גדול בתורה לנחות דרגא ולשים לב לענינים טפלים שכאלה? אולם, הנפטר הגדול, גם בעסקיו עם הנשים מרי־הנפש היה קולע למטרה קדושה והיה משפיע עליהן ללכת בדרך היהדות, למען ימלא ד' את משאלות לבן לטובה.

כאשר נפטר משה רבינו כתיב: — „ויבכו ב נ י ישראל את משה" [הזכרים], אבל באהרן, מתוך שהיה רודף שלום ונותן שלום בין איש לרעהו ובין אשה לבעלה, נאמר (במדבר כ'): — „כל ב י ת ישראל", זכרים ונקבות (רש"י, דברים ל"ד, י"ח). כמו כן נוכל לאמר על הרב ר' מרדכי הצדיק ז"ל „כל ב י ת ישראל", כי עליו בוכין ומתאבלין הנשים עם האנשים. לכולם עזר בעצותיו הנכונות והישרות. לו היו השנים כתקונן, היו בכיותינו מרקיעות עד השמים על אסוננו הגדול הזה, אבל המעשים הנעשים מסביב לנו, הקפיאו בנו את הדם, הקהו את ההרגשות, ואבנו את הלב עד שנעשינו בבחינת „אין בשר המת שבחי מרגיש באיזמל" (שבת י"ג). ובזה אפשר להסביר את דברי הנביא ירמיהו: — כי קול כחולה שמעתי, צרה כמבכירה, קול בת ציון תתיפח תפרש כפיה, אוי נא לי כי עיפה נפשי להרגים" (ירמיהו ד', ל"א). הכאב גדול ככאב ה„מבכירה". צריכים היינו לרקוע שמים באנקתנו, להרעיש עולמות, ובכל זאת קולותנו חלושים ורפוים, „קול כחולה שמעתי", כי קהו ההרגשות משום ש„עיפה נפשי להורגים", כי ההורגים כל כך מרובים ורציחותיהם כל כך תכופות. „יבש המעין, נקצץ האילן" (ביכורים פ"א), כאשר נקצץ אילן גדול כמו הנפטר שלנו, היה עלינו להוריד דמעות בלי הפסק, אולם, מעין הדמעות יבש מרוב בכיה.

ידוע הוא המאמר: — „כשם שיום הכפורים מכפר, כך מיתתן של צדיקים

מכפרת" (מדרש רבה ויקרא פ"ב), כי הצדיק הוא בבחינת כוהן גדול, והכוהן הגדול הנהו מתפלל בעדו ובעד כל הקהל. האגדה מספרת: — „בשעה שהיתה גזירת המן להשמיד ולהרוג לעם מרדכי, רץ אליהו ז"ל אצל צדיקים ואצל נביאים הראשונים, ואמר להם: — 'שמים וארץ וכל צבא השמים בוכים במר נפש, וכל העולם חיל ורעדה אחזתם, ואתם יושבים ודוממים! ?'... אמר משה לאליהו: — 'כלום יש אדם כשר ?' אמר לו: — 'יש אדם אחד בהם ומרדכי שמו'. אמר לו: — 'הודיעו שיעמוד הוא משם ואנחנו מכאן בתפילה'... אמר לו משה לאבות העולם: — 'אם בטיט היא חתומה רחמים נשמעים [גירסת הילקוט], ואם בדם היא חתומה, מה שהיה יהיה" (אסתר רבה, ז'). הטיט משול לאכילה ולשתיה ומרמז למה שאכלו מסעודתו של אותו רשע (אלשיך).

זה מזכיר לנו את מצבנו האיום. סכנתנו כפולה: רעב וחרב, ואין יודע במה יגמר מחול שטן זה, מה יהיה חותם, כלומר ג מ ר המלחמה הנוראה הזאת, „אם בטיט היא חתומה", כלומר, אם בעקבותיה יבוא רעבון יותר גדול מזה שישנו עתה, אז אין הסכנה גדולה כל כך, מפני ש„רחמים נשמעים": אחינו בני ישראל הקרובים והרחוקים, יתאמצו בכל מאמצי כוחותיהם להרחיק מעלינו במדה ידועה את סכנת הרעב הנוראה המרחפת מעל לראשינו, ויתכן שיצילו מה שיש להציל בשעת חירום זו. אבל אם חס ושלום „בדם היא חתומה", כלומר, אם בסופה של המלחמה יופיע להט החרב המתהפכת, על־ידי שינויים ומהפכות פוליטיות שיתהוו בארצנו, מהפכות אשר יעשו בעזרת חילות מסודרים וגדודי פוחזים וריקים, אז אין לנו, רחמנא ליצלן, שום הצלה על־ידי עזרת בני־אדם, כי בשערוריות כאלה עם ישראל הוא השעיר לעזאזל!

הבה נשתמש בהזדמנות זו, ונבקש את מרדכי הצדיק, את הנספד שלנו, שיעמוד בתפילה בעדנו לעורר זכות אבות העולם אשר ימליצו טוב בעדנו. הנספד המפואר הוא הכהן הגדול שלנו ונבקשהו שיתפלל בעדנו כמו שהתפלל מלפנים הכהן הגדול „על אנשי השרון שלא יעשו בתיהם קבריהם".

אחי הנאמנים, היום הרת עולם ושעת כושר לנו. שליח צבור הגון לנו היום, כי הגאון הצדיק ר' מרדכי זצ"ל נפטר מאתנו והולך לו לעולם שכולו טוב. נבקשנו כי יעמוד בתפילה על אחינו בני ישראל הנתונים בצרה ובשביה, העומדים בין בים ובין ביבשה. יתפלל נא בעד אחינו הנמצאים בחיים, כביכול, התועים בצללי מות ביערות ובמדבריות או הסגורים בבתיהם ומחכים למאכלת השוחט או לגסיסת הרעב ויתפלל בעד אחינו שמתו במלחמה, אשר המלאך הגואל פרק מעל שכמם את עול החיים הקשה, וישם קץ לפרכוסי נפשם הטהורה ונשארו מוטלים ערמות־ערמות על שדי־הקטל, עד אשר גם קבורה לא היתה למו.

כאשר כבוד הדרת גאון ר' מרדכי הצדיק ז"ל היה בחיים והיה מכבד את

עירנו בבקורו, היו מתקבצים אליו המונים־המונים, איש־איש ונגעי לבבו, לשאול בעצתו ולבקש את ברכתו. והנה עכשיו הוא נמצא בתוכנו בפעם האחרונה וכל אחד מאתנו בא הנה להגיש לפניו את בקשתו האחרונה: זה — שהקדוש ברוך הוא יציל את משפחתו מחרפת רעב וזה שה׳ ישלח את מלאכו לעמוד לימין בנו הנמצא במערכת המלחמה, על שדה־הקטל, בין מצוקי שאול, ומפרפר בין החיים והמות. אשה קשת רוח, שכולה וגלמודה, מתחננת לפני מרדכי הצדיק, כי יחזיר את בעלה פי ובריא משדה־הקטל בעוד מועד, לבל יגועו עולליה מרעב. ואם כבוד ר׳ מרדכי הצדיק זצ״ל ישתאה לבקשותינו החדשות והמשונות, אשר לא שמע כמותן עד היום מפינו, נענה ונאמר לו: — אל נא יחר אפך בנו, נשמה קדושה וטהורה! אנו חיים בתקופה נוראה. יום־יום ותלאותיו, שעה־שעה וגזירותיה. קיום עמנו תלוי בסכנה. באו מים עד נפש. אנא, המליץ בעדנו לפני שוכן ערבות, למען ימתיק את מדת הדין הקשה עלינו.

„אמר רבי לוי בר חמא אמר רבי שמעון בן לקיש: — לעולם ירגיז אדם יצר טוב על יצר הרע... אם נצחו — מוטב ואם לאו — יעסוק בתורה... ואם לאו — יקרא קריאת ׳שמע׳... ואם לאו — יזכור לו יום המיתה...״ (ברכות ה.). מאמר זה צריך ביאור: אם הזכרת יום המיתה היא תחבולה בדוקה ומנוסה להרגיז את יצר הטוב על יצר הרע, מדוע נשתמש בתחבולות אחרות, שתועלתן מוטלת בספק? (עיין ספרנו „דברי אליהו״, פרשה אמור).

בכדי לבאר את זה, עלינו להסתכל ולבדוק בתקופותיה השונות של ההיסטוריה העברית. כאשר למוד התורה עמד על מרום גבהו, אז שמשה התורה תבלין במשברים ואסונות לאומיים. כך, למשל, בעת שחרבו של סנהריב היתה נטויה על ירושלים, כתוב: — „והיה ביום ההוא יסור סבלו מעל שכמך ועולו מעל צוארך וחובל עול מפני שמן״ (ישעיה י׳) ואמר על זה רבי יצחק נפחא: — „חובל ׳עולו׳ של סנהריב מפני ׳שמנו׳ של חזקיהו, שהיה דולק בבתי־כנסיות ובבתי־מדרשות. מה עשה [חזקיהו]? נעץ חרב על פתח בית־המדרש ואמר: — כל שאינו עוסק בתורה ידקר בחרב זו! בדקו מדן ועד באר־שבע ולא מצאו עם־הארץ, מגבת ועד אנטיפרס ולא מצאו תינוק ותינוקת, איש ואשה שלא היו בקיאין בהלכות טומאה וטהרה״... (סנהדרין צ״ד). הרי יוצא לנו מזה, כי בתקופת הנביאים, כאשר הואיל הקדוש ברוך הוא לנהל את עמו על־ידי שליחיו הנבחרים ובאמרי פיו, כביכול, היה אור התורה מציל את עם ישראל מערפלי־השעבוד ומקדרות הכליה.

והנה עברו דורות וחלפו זמנים ועם ישראל ירד מטה־מטה. לומדי תורה התחילו פוחתים והולכים והתורה הונחה בקרן זוית. לא יכלו עוד לנצח את יצר הרע, (היינו, לא יכלו למנוע בעד האסונות הלאומיים הבאים בעקבות בגירות

וסור מטוב) בכח התורה, כי מספר עוסקיה נמעט (עיין ספרנו „ישראל בעמים", במאמר „קול הצאן"), כמה מסורות קדושות, סתרי תורה ורמזיה נשתכחו מפי הרבים והיו לקנין יחידי הסגולה, ואז נמנו וגמרו, כי התפילה השגורה בפי כל, בזמנים הקבועים, תשמש תרים בפני פורעניות, כמאמרם: „לעולם יקדים אדם תפילה לצרה" (סנהדרין מ"ד) ובכח התפילה דחו את רוע הגזירה.

לגודל אסוננו ירדנו עכשיו למצב רע שכזה, שאין אנו יכולים להשתמש לא בתורה ולא בתפילה בתור כלי־זיין נגד הצרות המתרגשות ובאות עלינו. מצערים הם השוקדים על דלתות התורה ולא מרובים הם גם כן המשכימים והמעריבים לתפילות, ואם אנו רוצים לעורר את הקהל לתשובה, אנו מוכרחים להזכיר את „יום המיתה", את היום הנורא האורב עכשיו לבעלינו, בנינו והורינו, הנמצאים עכשיו בשדה־המלחמה. וזוהי התחבולה האחרונה שרבי שמעון בן לקיש מנה במסכת ברכות.

„אמר רב יהודא: — האי מאן דנפק ביומי ניסן וחזי אילני דקא מלבלבי אומר: „ברוך שלא חיסר בעולמנו כלום"... (ברכות מ"ג). במליצת התנ"ך נמשל בן־האדם כמה וכמה פעמים לעצים שונים, כמו הזית והאטד (שופטים ט', ח'—ט"ו), ארזים ואלונים (ישעיה ב', י"ג), שקמים (שם ט', ט'), ערער (ירמיהו מ"ח, ו'), גפן (יחזקאל י"ז, ו'—ח'), תמר (תהלים צ"ב, י"ג). מוצא היחיד, השבט או העם נמשל לשורש ולגזע (ישעיה י"א, א') ובני המשפחה, השבט או העם נמשלו לחוטר ונצר (שם), שרוקים, שלוחות (שם ט"ז, ח'), זלזלים, נטישות (שם י"ח, ה'), ה'), סלסלות (ירמיהו ו',ט'), בדים, פארות (יחזקאל י"ז, י'), יונקות (שם כ"ב), סרעפות, סעפות, פארות, דליות (שם ל"א, ה'—ז'), שריגים (יואל א', ז'), קצירים (תהלים פ', י"ב) ועפאים (שם ק"ד, י"ב).

כאשר היו השנים כתקונן, היתה המשפחה העברית כאילן עבות. סנסניו המסובכים היו מסוככים עליו מכל צד. האב הזקן, כפאטריארך נכבד, מלך בביתו על המון בנים, נכדים ובני־נכדים. אז אפשר היה לברך על אילן שכזה, כמו שהיה נוהג רבי יהודא: „ברוך, שלא חיסר בעולמו כלום". אולם, עכשיו, כאשר נהרסה המשפחה העבריה, הלא היא דומה לאילן אשר שרשיו נשמדו מתחת ופריו ממעל. הענפים הרעננים, אלו הם הבנים, נגדעו בטרם בא זמנם על שדה־הקטל. כל זקן וזקן העומד כאן אתנו הוא אילן בעל ענפים מיובשים, שבורים או קצוצים לגמרי, ולפיכך לא נוכל לברך עליהם „שלא חיסר בעולמו כלום", כי חסרים אנו כל העת, לקויים ונגרעים.

מצינן במועד קטן כ"ד—כ"ה: „כי נח נפשי דרבה בר רב הונא ור' המנונא אסקינהו להתם... פתח עליה ההיא ינוקא: — גזע ישישים עלה מבבל ועמו ספר מלחמות. קאת וקפוד הוכפלו בשוד ושבר הבא משנער. קצף על עולמו

וחמס ממנו נפשות ושמח בהן ככלה חדשה. רוכב ערבות שַש ושמח בבוא אליו נפש נקי וצדיק".

נוכל לומר דומה לזה גם על הנספד הנכבד המוטל לפנינו. כי הלא הוא גם כן „גזע ישישים", ממשפחה רמה ונישאָה והנהו זקן וישיש בעצמו, „ועמו ספר מלחמות", כי לקח עמו את ספר המלחמות, היינו את סוד המלחמה, את פרשת התפתחותה וסיומה. „קאת וקפוד הוכפלו" בזמנו ובזמננו, כי העטלפים השחורים, מורדי האור, צוררי ישראל שבכל דור ודור, הניזונים מן החושך ומתפרנסים מפגרי בני־אָדם; הבוחרים בישראל להיות השעיר לעזאזל בעד עוונותיהם ותולים את קולר הצרות והפורעניות אל צוארו. גם תקופת „השוד והשבר" שבאו עלינו בימי ממשלת הצארים האכזרים מצאו להם הצדקת הדין בפי הריאקציונרים, אשר אָמרו, כי אנחנו ה„קראמולה" (מרידה) הפנימית. ועכשיו, כשרבו מצוקות הרעב ועטופי רעב מתגוללים בראש כל חוצות, באים שלוחי שטן הללו ומעלילים עלינו ואומרים, כי הבאנו את האויב הכובש אל כל הגליל, ועוד בטרם בא האויב לגבולותינו הפיצו עלינו דיבה, כי אנחנו תומכים בו ושולחים אליו על־ידי צנורות נעלמים כסף ואוכל נפש, ואנחנו היהודים הם האשמים במפלות החיילות של מדינתנו. וזהו פירוש הפראזה: „בשוד ושבר הבא משנער": „השוד" והביזה הבא על לגיונות השונא, וגם „השבר", חוסר הבר והשבר (תבואָה), מצבים שגורמיהם הם רחוקים מאתנו כשנער — אָנו אחראים בעדם! כי ה' „קצף על עולמו" וחמתו ניתכת על כל יושבי תבל. אבל, שואלים אָנו: מדוע „חמס ממנו נפשות"? כל עם ועם לוחם בעדו, בעד חופש ארצו ומולדתו, והכרה זו מעודדת אותו. אולם, בעד מי אָנו שופכים את דמינו? הלא מצב בני ישראל לא יוטב גם בכלות המלחמה, והפרעות בארצות האכזריות לא יפסקו. הממשלות של הארצות המנוצחות, כאשר תהיינה נצרכות לבאר לפני עמם את סיבת מפלתן, יתלו את הקולר בצואר היהודים ויאמרו, כי הוא האָשם. ובארצות המנצחים תרים הריאַקציה ראש ואָז שוב יורע מצב ישראל.

כאשר תמות אשה ותעזוב אחריה לאנחות בעל ויתומים גדולים וקטנים, הרי כעבור זמן־מה תשתכח מן הלב והבעל ישא לו אשה אחרת. והיה אם האשה השניה יותר טובה מן הראשונה, לא יעיז הבעל להביע את שביעת רצונו בפרהסיה.

כך הוא המצב אצלנו. אף שלוקחו מאתנו כמה נפשות והמועקה גדולה עד למאד, יש שנאמר לעצמנו: אולי טוב למתים מאלה אשר בחיים עדנם, כי הראשונים נגאלו מעולם מלא שקר וצביעות, מחיים של מצוקות שאול ויסורי מות ועברו לעולם שכולו טוב. ובכל זאת, אין אָדם אשר ירהיב עוז להביע רעיון זה ברבים בתור תנחומים לאבלים!

„רוכב ערבות שש ושמח בבוא אליו נפש נקי וצדיק". כאשר יסתלק אדם גדול מן העולם בשם טוב ובגוף טהור, שלא נזדהם בזוהמת העולם והבלי החיים, הקדוש ברוך הוא שש ושמח. ומה גדלה עכשיו השמחה בפמליא של מעלה עם עליתו למרום של הצדיק ר' מרדכי, נשמתו עדן, צדיק המחזיר את נשמתו לבוראו בכל טהרתה וקדושתה, כשם שקבל אותה בראותו אור עולם.

כתוב על יונה הנביא, כי ה' מנה „דג גדול לבלוע את יונה, ויהי יונה במעי הדג שלשה ימים ושלשה לילות, ויתפלל יונה ממעי הדגה". (יונה ב', א'—ב'). חכמינו ז"ל הרגישו את שנוי הלשון בכתוב, מ„דג" ל„דגה" ואמרו, כי מתחילה, כאשר נמצא במעיו של דג זכר חי ברווחה ולא חש כל מועקה, לכן לא התאונן על גורלו הקשה; אבל, אחר כך, כאשר הקיא אותו הדג הזכר ובלעה אותו דגה נקבה מלאה וולדות, הרגיש לחץ רב ושפך שיחו לפני הבורא. ככה השתנה גם מצבנו. אנו נמצאים במעי הדג עוד מתחילת המלחמה. מתחילה לא יכולנו לשער את כל בלהות המלחמה והיינו בבחינת יושבים במעי דג. כלואים היינו וצפויים לכל מיני פורעניות, בכל זאת היינו מלא תקוה. אולם, שנות המלחמה כאילו העבירונו למעי דגה. כמו יונה הנביא מרגישים אנו כאילו אנו ב„בטן שאול", ב„מצולה" ו„בלבב ימים". כל משברי החיים והמות עלינו עברו. אפפונו מים עד נפש!

המקונן הלאומי הגדול ירמיהו הנביא בראותו צרת עמו, אמר: — „התבוננו וקראו למקוננות... כי עלה מות בחלונינו, בא בארמונותינו להכרית עולל מבחוץ, בחורים מרחובות (ירמיהו ט', ט"ז—כ'). מדרך הגנב הוא לבחור לו מקום פרוץ צנוע להתגנב אל הבית, כדי שלא ירגישו בו העוברים ושבים. על־פי רוב הוא מתגנב דרך החלון. מה שאין כן הרוצח ושופך הדמים. הוא מתפרץ אל הבית בלי חת, כי כלי־זיינו מוסיפים לו את אומץ הלב ובטחון נפשו. איננו נזהר ואיננו מסתיר את צעדיו. והמקונן הגדול אמר, „כי עלה מות בחלונינו", כלומר, תחילה בא בחשאי, דרך החלון, כדרך הגנבים הנזהרים ומפחדים, אבל לבסוף, כשגברו הצרות ורבו היסורים, התחיל המות מופיע לפנינו בגלוי ובפרהסיה, כרוצח, ישר „בארמונותינו". ולא זו בלבד, אלא לכתחילה היה המות בא אך אל בני העניים יושבי חושך וצלמות, יושבי המרתפים המלאים טחב וסרחון, והיה פוסח על בתי העשירים, החיים בתנאים טובים ושיש בהם די כחות להאבק עם מר המות. אבל, בעת שלטון החרב, בעת המלחמה, אין המות מבחין בין עשיר לעני, בין איש לאשה, הוא „בא בארמונותינו", אפילו בארמונות העשירים.

ומה שאמר המקונן בעת חורבן ישראל, מתאים למצבנו עתה. בראשית המלחמה מצא לו העשיר עצה להלחם עם הרעב, מכיון שהפרוטה היתה מצויה בכיסו, והרעב עשה שמות רק בין דלת העם. אולם, עכשיו אין חרב הרעב מבחנת בין עשיר לעני והמות אינו עולה בחלונותינו כגנב, אלא בא בארמונותינו.

עכשיו אין מלאך המות חושש „ליקרא דברייתא" ופורע „לבית השחיטה כבהמה" (עבודה זרה כ:), בגלוי ובקוממיות.

נוכל לאמר עלינו דברי הכתוב : „טוב ללכת אל בית אבל מלכת אל בית המשתה, באשר הוא סוף כל האדם, והחי יתן אל לבו" (קהלת ז׳, ב׳; ועיין בספרנו „דברי אליהו", פרשה נשא, ובספרנו „ישראל בעמים" מאמר כבוד חופה). בשעת שלום, כאשר השנים כתיקונן וסדר העולם אינו יוצא מגדר המצוי והרגיל, אין הימים דומים זה לזה ; מקרי החיים הטובים והרעים עוברים חליפות, ויש בהם ימים של משתה וימים של אבל ; ימים של דאבון לב ועגמת נפש וימים של נחת רוח וספוק נפש. מה שאין כן בשעת חירום, כשהחיים אבדו את צביונם הרגיל ואין לך יום שאין קללתו מרובה משל חברו. בהם אין ימי משתה כלל, וכל החיים הם אך יום אבל ארוך, עגמת נפש בלתי פוסקת. ולפיכך יפה אמר קהלת : „טוב ללכת אל בית אבל". כשאתה בא „מבית משתה", כי זהו האופן הנוראמלי בחיים : מן הרע אל הטוב ומן הטוב אל הרע, ואנו יכולים להבליג על הרע מפני הטוב שקדמהו ושיבוא אחריו, בריתמוס החיים אשר בעולם. אולם בתקופה זו שרויים אנו באבלות כל הימים והולכים מבית אבל אחד אל משנהו, לבושים שחורים כל הימים, מבלי התמורה לחיי נחת רוח, מבלי תנחומים ומפג הצער.

במיתת שירה אנו קוראים : „ויהיו חיי שרה מאה שנה ועשרים שנה ושבע שנים, שני חיי שרה" (בראשית כ"ג, א׳). חכמינו ז"ל כבר הרגישו בזרות החזרה של המלה „שנה". חיי שרה, בנעוריה, בבית אביה, הי ומאושרים. אולם, בהנשאה לאברהם התחילו בעדה שנות נדודים ונסיונות, קטרוג פרעה ואבימלך, חסרון בנים ופחד העקידה, בכל זאת לא משה מצדקתה ולא קראה תגר על הנהגת ה׳ והיתה צדקנית בזקנותה כבימות נעוריה, מלאה אמונה ובטחון. בת ז׳ כבת כ׳, ובת כ׳ כבת ק׳.

וכך היה גם הנספד הגדול שלנו. בימי נעוריו סבל מחסור גדול מאד וחי חיי עוני ומרודים ; בעת זקנותו הוטב מצבו החמרי, אבל מדות הענותנות והצדקות שהחזיק בהם בנעוריו, לא סרו ממנו גם בזקנותו, וכל ימי חייו ראה בענות עמו וכאב את מכאוב כולנו.

ועכשיו, בהעדר אישיות קדושה וטהורה כזאת מחיינו, אנו יכולים להספידו ולאמר :

הי חסיד, הי ענו ! הי לספינה שאבד קברניטה !\
בכו לאבלים ולא לאבדה, שהוא למנוחה ואנו לאנחה.\
תהא נשמתו צרורה בצרור החיים !

פחד יצחק

מספד על פטירת הגאון הגדול, רבא דעמא ומדברנא דאומתא,
ר׳ יצחק יעקב ריינס זצ״ל.
שנת עתר״ו.

אם מלכא אנא, עד האידנא אמאי לא אתית לגבאי? — מדוע לא נספד שאול בשעתו? — ידיך לא אסורות ורגליך לא לנחושתים הוגשו! — מנהיג המדינה ומצביא הצבא — כבוד התורה וזיו החכמה — צמאון לשמע דבר ה׳ — ביקש לדבר עם יעקב בצינעא — אבל האכר ומספד יודעי נהי — מגלה המכמנים — ספרים ומפעלים כבירים שנשארו בירושת.

בשעה שהוזמנתי לעורר הספד על מות הרב הגאון וכו׳ ר׳ יצחק יעקב זצ״ל, אב״ד דלידא, למלאת שנה לפטירתו, היה לבי מהסס מלקבל עלי את התפקיד הקשה הזה. ידוע לכולנו, כי במשך השנה שהאיש הדגול מרבבה הזה נעדר מאתנו, לא הספדנוהו כהלכה בהתאם לגודל ערכו בתורה, בחכמה ובמעשים טובים ויכולה היא נשמת הנפטר הגדול לתבוע מאתנו בצדק: אם מלכא אנא, עד האידנא אמאי לא אתית לגבאי? אם אדם גדול הנני כדבריכם, והעדרי ניכר כל־כך, מדוע לא הספדתוני עד האידנא?

מלבד זאת נזכרתי במה שדרשו חכמינו ז״ל על הכתוב: „ויהי רעב בימי דוד שלש שנים שנה אחר שנה ויבקש דוד את פני ה׳״ (שמואל ב׳, כ״א, א׳). „שנה ראשונה אמר להם [דוד]: — שמא עובדי עבודה זרה יש בכם? בדקו ולא מצאו; שניה אמר להם: — שמא עוברי עבירה יש בכם? בדקו ולא מצאו; שלישית אמר להם: — שמא פוסקי צדקה ברבים יש בכם ואין נותנים? בדקו ולא מצאו. אמר: — אין הדבר תלוי אלא בי! מיד — „ויבקש דוד את פני ה׳״. מאי היא? אמר ריש לקיש: — ששאל ב„אורים ותומים״ והשיבו „ויאמר ה׳ אל שאול ואל בית הדמים״; „אל שאול״ — שלא נספד כהלכה, „ואל בית הדמים״ — על אשר המית את הגבעונים... אמר דוד: — שאול נפקי להו תריסר ירחי שתא ולא דרכיה למספדי״ (יבמות ע״ח:—ע״ט). ומזה משמע, כי אחרי שנה שלמה אין נוהגין להספיד. אולם, היות שעדיין לא נמלאה שנה שלמה לפטירתו (עשירי באלול התרע״ה), הרי יש לנו היתר לערוך לו הספד.

לכאורה יש לתמוה מאד, על אשר שאול המלך לא נספד. הלא הוא היה גבור לאומי והראשון שאיחד את שבטי ישראל תחת דגל המלוכה. הוא יצא בראש צבאות ישראל במלחמותיו עם הפלשתים במכמש ובאגג מלך עמלק. וגם מת מות גבורים ביחד עם בניו על הר הגלבוע, בנתנו מופת לגבורי ישראל אחריו למסור את נפשם בעד עמם. היתכן, כי עם ישראל, אשר בעדו נהרג, לא העריך את גודל אבדתו? יכולים אָנו לבאר את זה רק בתנאי החיים הקשים, שבהם נמצאו שבטי ישראל בִזמן הסתלקותו. הלא תבוסת ישראל היתה גדולה מאד. כי „נס העם מן המלחמה וגם הרבה נפל מן העם וימותו" (שמואל ב', א', ד'). וגם דוד עדיין לא ישב הכן על כסא מלכותו ובית דוד ובית שאול עדיין נלחמו מלחמה ארוכה. ירושלים עוד היתה בידי היבוסים וכבוד ישראל עדיין לא שב. בתנאים כאלה אי־אפשר היה להספידו כהלכה. ודומה למצב ההוא היה מצבנו אָנו בשעת פטירתו של הגאון הזה. זו היתה שעת פחדים ובלהות ולא היה סיפק בידנו להתאסף ולהעריך כהוגן את אישיותו המזהירה של הנפטר.

כשבא דוד לעורר קינה על אבנר, קרא: — „הכמות נבל ימות אבנר? ! ידיך לא אסורות ורגליך לא לנחושתים הוגשו. כנפול לפני בני עולה נפלת! ויוסיפו כל העם לבכות עליו" (שמואל ב', ג'). את הדברים הללו יכולים אָנו לאמר בהספדנו את הנפטר הגדול שלנו: הלא „ידיך לא אסורות" היו! בידך הפוריה היית עושה לילות כימים בכתיבת ספרים יקרי ערך ובכתיבת מאמרים ומכתבים לכל תפוצות הגולה לעורר אותנו לחבת ציון וירושלים, עד אשר הצלחת ליצור תנועה דתית־לאומית כבירה, הרי היא תנועת הציונות ה„מזרחית". כמו כן לא שקטת בעבודתך לטובת הישיבה שיסדת, מוסד אשר בו נתכוונת להציל את אוד היהדות מאש ההפקרות ורצית להרים בו את כבוד הרבנות ואת השפעתם על הדור הצעיר! „ורגליך לא לנחושתים הוגשו", הלא לא חסת על כחותיך והיית נע ונד לערים שונות, לראות אנשים שונים בכדי לקרבם לעבודה לאומית ולחיזוק הדת. אך אנחנו לא ידענו להעריך את מפעלותיך הגדולים. „כנפול לפני בני עולה נפלת", בני עולה היינו נגדך! בני עולה שאינם מכירים טובה למנהיגיהם הגדולים על מעשיהם הכבירים לטובת האומה. בני עולה היינו ביחס אליך בחייך ובני עולה אחרי פטירתך, כי לא הספדנוך כהוגן וכראוי.

מנהיגי המדינה בשעת שלום הם, כידוע, שונים. פקוח החיים הפנימיים בתוך המדינה דורש כשרון אחר מהפקוח על צבאות המדינה בזמן המלחמה. מנהיגי האומה בשעת השלום בקיאים באיקונומיה פוליטית ויודעים לסדר את היחוסים בין העבודה והרכוש, את החבורים על־ידי מסילות־הברזל והאניות, את מוסדות ההשכלה, האמנות, המדינה והדת. אנשים כאלה הם גדולי הרוח, מלומדים ונבונים. אולם, בשעה שהמדינה נמצאת במצב של מלחמה, אָז מופיע

טיפוס חדש של מנהיגים, אנשים שכחם גדול באירגון צבאות לוחמים, הבקיאים בתכסיסי המשמעת והקרב ויודעים כיצד להעביר את העם דרך שער הנצחון. החריצות המדינית והחריצות הצבאית הן כשרונות מיוחדים ונבדלים, ועל־פי רוב הם נמצאים באנשים נבדלים, וקשה מאד למצוא איש אחד, אשר יאחד את שתי הסגולות האלה יחד. אם איש כזה ימצא, הרי אין לשער את ערכו הרב לעמו. כי בהנהגה הפנימית יצליח להשליט את המשטר ואת הדייקנות הצבאית, ובהנהגה הצבאית יצליח לשמור על רגשי היושר והצדק העלולים להעלם תחת רעש התותחים. אסון לאומי כזה קרה לעם ישראל עם מותו של אבנר, שהיה מנהיג מדיני גדול וגם מנהיג צבאי מפואר ומצליח, וברציחתו סבל עם ישראל אבדה גדולה מאד, ולפיכך קרא עליו דוד: — „הלא תדעו כי שר וגדול נפל היום הזה בישראל".

יכולים אנו לקרוא גם על הגאון המנוח ז"ל: „שר וגדול נפל היום בישראל!" פעולותיו הפוריות היו מכוונות כלפי פנים וכלפי חוץ. קרוב היה מאד לחיי העם, ידע את מחסורם וצרכיהם. בעסקנות צבורית ולאומית היה למופת. הוא היה יוצא מחוץ לד' אמותיה של הלכה ללחום בעד קיום עמו, להגן על כבודו ולעבוד בעד שיבתו לארץ מולדתו. הוא היה שר לוחם בישראל. מצד שני היה גדול בחיים הרוחניים, הפנימיים של עמנו. הוא קנה לו שם עולם בספריו המפוארים, בהלכה ובאגדה, וביחוד באגדה. במקצוע זה היה כמעט יחיד בדורו, כי הוא הוא שיצר את הדרוש לפי רוח הזמן המודרני, במובנו הנכון של המושג הזה. בדרשותיו אלה הפיץ אור על כמה מאמרים סתומים וביארם באופנים כאלה המלהיבים את הלב ומאצילים על הנשמה שפע עדנות נשגבה. הוא היה שר וגדול בישראל והסתלקותו יתמה אותנו.

מצינן במסכת סוטה מ"ט.: „משמת רבי עקיבא בטלה כבוד התורה". ועל זה מפרש רש"י:: „שהיה נותן לבו לדרוש כל קוץ וקוץ של כל אות וכל שכן תיבות יתירות ואותיות יתירות" (סוטה מ"ט). ידוע, שרבי עקיבא דרש על כל קוץ וקוץ ועל כל תג ותג שבתורה, והנה כל אדם לפני רבי עקיבא בקראו בתורה ורואה את התיבות היתירות ואת האותיות היתירות, היה בא לפעמים לידי בטול ולגלוג, ואפשר, כי פקפק גם בדיוק הנוסח, על סמך הטעויות, כביכול, בסגנון; אבל משבא רבי עקיבא ודרש מה שדרש על כל חסר ויתר — החזיר כבוד התורה לישנו. כי כל אחד הבין אז שיש טעם ונימוק לכל אות יתירה או תיבה יתירה. ולפיכך, כאשר חלף ועבר הענק הנפלא הזה מן העולם, התחילו שוב קטני אמנה לבטל, כביכול, את כבוד התורה.

ככה נוכל לאמר גם על הנספד הגדול שלנו. באגדה ישנם מאמרים נפלאים שהן כעין חידות קסם, וכל הרוצה למצוא מומים בדברי רבותינו, ללעוג להשקפות

חייהם ולהבנתם „המוגבלת" את החיים — מוצא בהם כלי־זיין חריפים ללחום ביופי העבר ולהשפיל את כבוד חכמינו הנשגבים, אשר דברו בחידות וראו עתידות. אבל, הנספד הגאון שלנו, אך הופיע מעל לים האגדה, צלל במעמקיה והעלה מרגליות נפלאות שהיו גנוזות מעין רואים; דברי חז"ל הופיעו, על ידו, מבהיקים בזיום האמתי ומאירים כאור שבעת הימים. כל אחד התחיל לכבד ולהעריץ את הדברים הסתומים מתוך אמונה שיש בהם הרבה כוונות עמוקות הנגלות רק ליחידי סגולה. יכולים אָנו לאמר, כי משמת הרב הגאון ר' יצחק יעקב ריינס בטל כבוד התורה. נלקח מאתנו ה„צפנת פענח", המגלה נסתרות בחידות העבר המעורפל.

במסכת סוטה מ"ט. נאמר גם כן, כי „משמת ר' יוחנן בן זכאי בטל זיו החכמה". רבי יוחנן בן זכאי הי הדורש את המקראות כמין חומר לבוא בויכוחים עם המינים (עיין בבא בתרא קט"ז, מנחות ס"ה, ידים פרק ד' ועוד), שהשתדלו למצוא מגרעות במסורת הקדושה שלנו. מזה אָנו למדים, כי רבי יוחנן בן זכאי השתדל להראות את המאור שבתורה לאלה שעינם לא הבחינה בין אור לחושך, ובפטירתו בטל זיו החכמה, כי קטני האמנה כבר יכלו להתעות את לבות ההמונים בבקורת חריפה על דברי חכמינו. וכך אפשר לאמר גם על הגאון המנוח שלנו, שהוציא את זיו התורה מנרתיקה, הן בפיו המפיק מרגליות והן בעטו המהיר והנשגב. כי המנוח לא חדל לדבר על נצח ישראל ונצחיות התורה. וגם המשכילים והחפשים אשר לא הטו אוזן לדברי רבנים אחרים, הקשיבו לדברי המנוח הגדול וכמה מהם חזרו למוטב, ותחת השפעתו המבורכת התחילו אף הם לראות את המאור שביהדות והתחילו להטיף ללאומיות דתית, לשיבה לארץ ולבנינה ברוח מאור התורה.

הנוקד מתקוע נבא: — „הנה ימים באים, נאם ה' אלהים, והשלחתי רעב בארץ; לא רעב ללחם ולא צמא למים, כי אם לשמוע דבר ה'" (עמוס ח', י"א). הוא נתכוון בזה לתקופה שגדולי ישראל יסתלקו מבלי השאירם הרבה ממלאי־מקומות ועם ישראל יצמא למנהיגים רוחניים, לתוכחותיהם, עצותיהם והוראותיהם. עם הסתלקותו של רבינו הגאון ר' יצחק יעקב ז"ל נתמעט מפרנס רוחני גדול וצמאוננו לדבר ה' גדל. מלבד זאת, הוכפלו צרותינו בגוף בנפש ואפשר לאמר עליו מה שנאמר על פטירת ר' יעקב בר אחא, כי „אתחמיאן כוכבי בימּמא" (מועד קטן כ"ה). החושך שכסה את שמי היהדות עם בוא שמש כל־כך מזהירה כאישיותו של הנספד, הכשיר את עינינו לראות את הכוכבים, המופיעים רק בערפליות הלילות.

כאשר יצא יעקב מבאר שבע ללכת חרנה, נשאר ללון בדרך, „כי בא השמש" (בראשית כ"ח, י'). ועל זה אָמרו חז"ל: „כי בא השמש — מלמד, שהשקיע

הקדוש ברוך הוא גלגל חמה שלא בעונתה, כדי לדבר עם יעקב אבינו בצינעא" (בראשית רבה, ס"ח). ואולי כיבה ה' עכשיו את המאור הגדול הזה גם כן בשביל אותה מטרה. הוא רצה, כביכול, לדבר עם הגאון יעקב בצינעא על דבר גורל ישראל או על סתרי התורה. נדעך המאור הגדול ואין סו אור אשר יגיה במחשכים.

בנוהג שבעולם, אדם כי ימות, הרי הפסדו נערך ומורגש ביחוד על־ידי אנשים הוגי־דעות ונבונים, אבל ההמונים, שאין ידם רבה בתורה ובמסביריה, נשארים, על־פי רוב, אדישים לאסון הגדול הזה. אולם, פטירת הגאון ר' יצחק יעקב ז"ל הרעישה את כל שדרות האומה, כי הצליח להתחבב ולהתייקר לא רק על הלומדים והחכמים, קוראי ספריו הנחמדים, כי אם גם על המוני העם, שהושפעו באופן ישר מהטפותיו בעט ובפה ומעסקנותו הצבורית, אשר פרסמוהו בכל תפוצות הגולה, ולפיכך יתאבל כל העם, מגדול ועד קטן, על פטירתו. וזהו שאמר הנביא עמוס (ה', ט"ז): — „לכן כה אמר ה' אלהי צבאות: — בכל רחובות מספד, ובכל חוצות יאמרו: הו! הו! וקראו אכר אל אבל, ומספד אל יודעי נהי". כלומר, הצער יהיה מורגש על־ידי הכל, האבל יהיה אבל הרבים, עד אשר יקראו „אכר אל אבל", את האנשים הפשוטים, „ומספד ליודעי נהי", היינו, מספידיו יהיו גם החכמים הבקיאים לסדר „דברים חסראין במילי דהספדא", כי כולם נהנו מזיו תורתו והלכו לאורה והסתלקותו מורגשת על־ידי כולם. המנוח הגדול והנערץ זכה לאבל רבים שכזה.

המקונן התיפח וקרא: — „תורה, תורה, חגרי שק והתפלשי בעפרים, אבל יחיד עשי לך ומספד תמרורים... מי יקצה בגבעות, ומי יסתת בהרים" (קינות לתשעה באב). ידוע, כי מקומות מכרות הזהב, הכסף והפלאטינום, המשפיעים שפע עושר לבעליהם נראים על השטח העליון כשטחי קרקע זבורית שבזבורית, אשר לא תצלח לשום דבר, לא לעבודת אדמה ולא למרעה. אבל הבקיאים בגיאולוגיה, בלקחם מעפר הארץ ובהעבירם אותו במים ובאש, באמצעות בחינות פיזיות וכימאיות, יכולים לגלות את פני הלוט ולבשר לבעלי הנחלאות העזובות הללו, כי הון עצום טמון וגנוז תחת רגליהם. אך יוודע ויתפרסם הדבר הזה ברבים, כמו שהיה, למשל, בהתגלות הזהב בדרום אפריקה, באלאסקה ובקאלי־פורניה, ורבוא רבבות אנשים פשוטים מתנפלים על שטחי הזהב לקנות כל שעל ופסיעה בסכומים עצומים. כך הוא הדבר גם בשדה ספרות ישראל, התנ"ך, התלמוד והמדרשים. כל המעמיק לחדור בסוד איכותם ומהותם, ושוקל ופולס, כגיאולוגים הנזכרים, כל גרגיר חכמה, ומשתדל להסתכל בהם תחת פנס הדעת, מתוך יחס סימפאתיה וחבה לכל הכתוב ומתוך רצון להבין וללמד, אז ידלה מרגליות מנבכי תהומות להרהיב עיני חכמים. אולם, האיש השטחי, המרחף

תמיד מעל כל דבר ואינו יכול או אינו רוצה לחדור לפני ולפנים של רעיונות, האיש הניגש בכוונה תחילה למצוא מגרעות, פלגלג ולקלס, לא יגלה מעולם את היופי הטמון בנבכי הספרות העברית הקדושה. ולפיכך שאל המקונן במרירות :— „מי יקצה בגבעות ומי יסתת בהרים ? !" מי יקצה ויסתת בהרי התלמוד והאגדה בכדי להגיע אל אוצרות הזהב, הכסף והאבנים הטובות !

בעבודה קשה ורבת אחריות זו עסק הגאון המנוח ז"ל כל ימיו. הוא היה מקצה בגבעות ומסתת בהרים, בכדי להעלות מהם מכמונים ולזכות בהם את הרבים.

„כלי מלחמה אבדו ונפלו גבורים, אשריהם משכילים, כרקיע זוהרים, במנוחת שלום נחו ישרים ; אוי ואבוי, שוד ושבר לנותרים, מחוץ שכלה חרב ואימה מחדרים" (קינות לתשעה באב). כל דברי הקינה המרה הזאת באו עלינו כתומם. נחמתנו היא, כי בהסתלקו מאתנו השאיר לנו ירושה רבת ערך, הלא המה ספריו החשובים והיקרים. אמנם, „קשה סילוקם של צדיקים יותר משריפת בית אלהינו", אבל המנוח לא הסתלק מאתנו לגמרי. שפתותיו דובבות אלינו מספריו המפוארים ורוחו חיה במפעלים הכבירים שפעל, המשפיעים על עמנו להדריכהו בדרך הלאומיות הדתית, לבנות את ארצנו ברוח התורה והיהדות המסורתית.

תהא נשמתו צרורה בצרור החיים !

עלית אליהו

מספד על פטירת הגאון והאדריכל ר' אליהו רומאנוב הכהן.
שושן פורים התרע"ח.

ארון קודש ולא ארון מת — מלתא דבחייה לא סבירא ליה — שמו מזכיר את הכל — כבצלאל בדורו — גדול בתורה ומפואר באמנות — המחלוקת בין משה המחוקק ובין בצלאל האמן — חיי עולם וחיי שעה — כמה גדולים מעשי חייא — קינת התורה על פורשי מכמורים — נחום קודש הקדשים ואליהו מחיי המתים — נפטר בשם טוב מן העולם.

רואה אני לפני קהל גדול ועדה רבה אשר נאספו מכל העיר ופרוריה לחלק להרב הצדיק את כבודו האחרון. חשוב היה בעיני הכל וכולנו מרגישים בהפסד העדרו. האיש המצוין והגדול הזה היה ענק בתורה ופועל כביר במעללי חסד וצדקה. לא ארון מת מונח לפנינו, כי אם ארון קודש; לא גופת מת מונחת בו, כי אם ספר תורה טהור, ש"ס בבלי וירושלמי צרופים שמה יחד.

איך ארהיב עוז בנפשי לנסות לספר לכם ברגעים המעטים אף מקצת משבח גדלותו בתורה ומשבח מדותיו ומפעליו; תפקיד כזה אוכל למלא אך בשבועות שלמים. אולם, גם במלים המעטות שהנני בא לתאר את אישיותו הגדולה של הנפטר, יש מקום לזהירות יתירה.

מצינן במסכת תענית כ"ה: „כי נח נפשיה דרב הונא סבור לאותובי ספר תורה אפוריה. אמר להו רב חסדא: — מלתא דבחייה לא סבירא ליה, השתא ליקום ליעבד ליה?" ולמדים אנו מזה, כי בשעה שאנו מהללים איש דגול מרבבה אחרי פטירתו, עלינו לדעת את דעותיו ונטיותיו בהיותו בחיים, אם כיבודים כמו אלה היו רצויים ונוחים לו, או שנפשו היתה סולדת מהם. והנה הנספד שלנו, אשר את מותו אנו מבכים היום, היה ידוע בענתנותו המופתית, בבריחתו מן הכבוד, בהתחבאותו אל הכלים, וכל מי שעשה לו טובת הנאה, טרח בעדו או השמיע את שבחו — היה גורם לו צער ומורת רוח. וודאי שענותנותו זו עוד גדלה אחרי פטירתו. כמאמרם: „גדולים צדיקים במיתתן יותר מבחייהן" (חולין ז'). כל מה שאומר עליו, יחשב בעיניו למותר וכל שבח שניתן לו, יגדל בעיניו.

אנחנו, בני ישראל, יודעים, כי הבורא הוא המנהיג היחידי, וכל הקיים

והמתהווה נובע ממקור כחותיו ופעולותיו. די להזכיר לנו את שמו וכבר ידועים לנו תאריו האלהיים. אלם, העמים העובדים לאלילים או המאמינים ברבוי אלהויות, בשמעם את השם „אלוה", אינם יודעים עדיין לאיזו פעולות וכחות אנו מתכוונים, כפרעה שאמר „מי ה' אשר אשמע בקולו ... לא ידעתי את ה'" (שמות ה', ב'). ולפיכך עלינו לדבר על עלילות ומעשים ידועים. וזהו שאמר נעים זמירות ישראל: — „הודו לה', קראו בשמו, הודיעו בעמים עלילותיו" (תהלים ק"ה, א'). לכם, זרע יעקב, די אך לקרוא „בשמו", אולם „בעמים" צריך להודיע את „עלילותיו". כבר אמרו חכמינו זל: — „גדול כחן של נביאים, שמדמים צורה ליוצרה" (בראשית רבה, כ"ז), כי הצדיקים נאצלים מהוד רוממותו ותפארתו.

בעירנו וילנה אין אנו צריכים להזכיר את עלילותיו התרומיות של הנספד הגדול. השם ר' אליהו רומאנוב כבר אומר הכל. אולם, במקומות אחרים ורחוקים, אשר שם שמו בלתי ידוע, צריכים אנו לספר את מעשיו ופעולותיו בקודש, בכדי לקבל מושג הגון מדמות דיוקנו של האדם הגדול הזה.

הנה על האיש הצדיק ר' אליהו אנו קוראים בשבוע זה בתורה, בפרשת תשא: — „וידבר ה' אל משה לאמר: ראה, קראתי בשם בצלאל בן אורי בן חור למטה יהודה, ואמלא אותו רוח אלהים בחכמה ובתבונה ובדעת ובכל מלאכה, לחשב מחשבות, לעשות בזהב ובכסף ובנחושת" (שמות ל"א, ב'—ד'). באופן רגיל, כאשר האיש מחונן ברוח אלהים, בחכמה, בתבונה ובדעת, הוא מצוי רק אצל מדעים מפשטיים, כמו תיאולוגיה, פילוסופיה, פילולוגיה וכדומה ומחדש במקצועות הללו את חידושיו, ואם ינסה לעסוק בדברים ממשיים, במלאכת יד, אז יתכן שהיסח דעתו לדברים עיוניים יביאוהו לידי כמה טעויות ושגיאות בעבודתו הפשוטה והמוח לא ישים לב למה שהיד עושה. מצד שני, אדם אומן, שהצליח להגיע לידי חריצות גדולה במלאכת ידו, ביחוד במקצועות כמו ציור וחריטה, שהעין צריכה לבדוק בקוים דקים מן הדקים ולהדריך את היד בדייקנות נמרצה, אינו יכול להשתחרר מעול עבודתו הממשית ולהזות בעולמות הרוח כאחד מגדולי החוקרים. ואם ינסה אחד משני בעלי המקצועות הללו לעסוק במקצוע שאיננו רגיל בו, עלול הוא, כי במקצוע החדש לא יתמחה ואת הישן יזניח וישכח. מה שאין כן בבצלאל בן אורי. אלהים חננו בכחות נפלאים כאלה, שיכול היה להיות, בעת ובעונה אחת גם חוקר עמוק וגדול, בעל חכמה, תבונה ודעת, וגם אמן מפואר בזהב, כסף ונחושת, אמן אשר יכול לא רק לעשות כל מיני כלי־חמדה ממתכות שונות, כי אם גם לחדש ולהמציא („לחשב מחשבות") כל מיני קומבינאציות חדשות של פתוחים וחריטות, כיאות למעון אשר אלהים בחר לשכון בו. הוא ידע, כמו שרבי יהודה אמר (ברכות נ"ה): — „לצרף

אותיות, שנבראו בהן שמים וארץ", כלומר, הוא איחד בקרבו את המחשבה המפשטת, שהיא בת השמים ואת החריצות במלאכות בחמרים ארציים שונים. וגם המנוח שלנו, ר' אליהו רומאנוב, איחד בקרבו בקיאות נפלאה בתלמוד בבלי וירושלמי עם אמנות מצוינת במדע האדריכלי, וביחוד בשרטוט תכניות בנין מצוינות, וגם הוא חונן, במדה ידועה, בכחות הכפולים והמתנגדים שבהם חונן בצלאל.

בצלאל לא השאיר אחריו הרבה יורשים. תורת משה עברה בירושה לכל העם, וכל אחד מאתנו זכה, פחות או יותר, בירושה הזאת. אולם, האמנות של בצלאל עברה בירושה רק ליחידי סגולה. וגם אנשים כמנוח שלנו מעטים הם בדורנו ובהסתלקותו לא נשארו לנו הרבה כמותו..

ידוע, כי בצלאל ומשה נפלגו בדעותיהם בשני ענינים חשובים מאד, והצדק היה עם האמן בצלאל ולא עם המורה משה. הענין הראשון היה סדר עשית המשכן וכליו, כמו שאמר ר' שמואל בר נחמני בשם ר' יונתן: — „בצלאל על שם חכמתו הוא נקרא. בשעה שאמר לו הקדוש ברוך הוא למשה: — לך, אמור לו, לבצלאל, עשה לי משכן, ארון וכלים! הלך משה והפך ואמר לו: עשה ארון וכלים ומשכן. אמר לו [בצלאל]: — משה רבינו, מנהגו של עולם, אדם בונה בית ואחר כך מכנים לתוכו כלים, ואתה אומר: עשה לי ארון וכלים ומשכן! כלים שאני עושה — להיכן אכניסם? שמא כך אמר לך הקדוש ברוך הוא: עשה משכן, ארון וכלים? אמר לו [משה]: — שמא בצל אל היית וידעת?" (ברכות נ"ה.; ועיין ספרנו „דברי אליהו" פרשה תרומה).

הענין השני היה במעשה המנורה, כמו שאמר ר' לוי בר רבי: — „מנורה טהורה ירדה מן השמים, שאמר לו הקדוש ברוך הוא למשה (שמות כ"ה, ל"א) 'ועשית מנורת זהב טהור', אמר לו: — כיצד נעשה אותה? אמר לו: — „מקשה תיעשה המנורה', ואף־על־פי־כן נתקשה משה וירד ושכח מעשיה. עלה ואמר: — רבוני, כיצד נעשה אותה? אמר לו: 'מקשה תיעשה המנורה', ואף־על־פי־כן נתקשה משה, וירד ושכח. עלה ואמר: רבוני, שכחתי אותה. הראה לו למשה. ועוד נתקשה בה. אמר לו: וראה ועשה. עד שנטל מנורה של אש והראה לו עשיתה. ואף־על־פי־כן נתקשה על משה. אמר לו הקדוש ברוך הוא: — לך אצל בצלאל והוא יעשה אותה. ואמר לבצלאל ומיד עשאה. התחיל תמה ואמר: — אני, כמה פעמים הראה לי הקדוש ברוך הוא ונתקשיתי לעשותה, ואתה, שלא ראית, עשית מרעתך? בצלאל, בצל אל היית!" (במדבר רבה ט"ו, י').

מובן, ששני המאמרים על המחלוקת בין האמן והמחוקק תמהים מאד. בספרנו „דברי אליהו", פרשה תרומה, בארנום בפרטיות. הכלים הלא נעשו בכדי להשאר

לדורות הבאים, כמו שפירש רש"י: „'וכן תעשו' — לדורות" (שמות כ"ה, ט'). אולם המשכן הלא היה רק לזמן ועל־פי הכלל הנמצא בידינו — „תדיר ושאינו תדיר — תדיר קודם". כשבאים אנו לבאר את הענין בדרך הרמז והסימבוליקה, הרי הכלים המה בבחינת חיי עולם, והמשכן הוא בבחינת חיי שעה וחיי שעה נדחים מפני חיי עולם (שבת י', ביצה ט"ו). משה הראה לבצלאל, כי תופשי התורה, שהם בבחינת חיי עולם הם למעלה מהזמן והשכל, ואין להם לשים לב לחיי שעה. תורתם תצילם מכל המקרים והפגעים. ועל כן ציוה משה לבצלאל: עשה כלים תחילה, כי הם בבחינת חיי עולם. אין לך לשאול להיכן אכניסם, כי המה למעלה מהזמן וממקריו ואינם צריכים להגנה. התורה תשמרם ותתקיימם לעד. על זה ענה לו בצלאל: — זהו רק לך, ולדכוותך, אשר תורתכם ויראתכם היא גדולה עד למאד. רק צדיקים כמותכם עומדים למעלה מהזמן, כמאמרם: „אין לגבי משה מילתא זוטרתא (יראת שמים)", אבל המוני היהודים לא יוכלו לחיות על הרוח בלבד, לא יוכלו לתלות באויר, כמאמרם: „הרבה עשו כרבי ישמעאל ועלתה בידן, כרבי שמעון בן יוחאי — ולא עלתה בידן" (ברכות ל"ה). האיך אוכל להכנים לתוך החיים המבוססים את המוני היהודים, אם לא יהיה להם משען חמרי? האם אזניח את העמלים והיגעים במלאכות קשות לפרנס את בתיהם? הלא „גדול הנהנה מיגיעו יותר מירא שמים" (ברכות ה'; עיין ספרנו „ישראל בעמים", מאמרים: שעיר המשתלח וקנין תורה).

מה שנוגע לחילוקי הדעות שהיה ביניהם בדבר המנורה, הרי גם כן אפשר למצוא סמל ורמז. איש הרוח דומה למנורה (עיין „בחינות עולם"). משה רבינו, גדול הרוח, העמיד את המנורה, זו התורה, באויר, בלי שום בסיס ומעמד לתמוך בה, בחשבו, כי כל בני העולם יכולים להתקיים רק ברוח. אולם, בצלאל, בהעמידו את המנורה על בסיס מוצק, הוכיח, כי טוב תורה עם דרך־ארץ.

וגם הנספד ר' אליהו זצ"ל עסק באמנות־יד, הריהו אדריכליות, בכדי לקיים את תורתו, ובגודל כחותיו התורניות הצליח שעבודתו לא הפריעה בעדו מלשקד בתורה שבעל־פה ובכתב.

ר' חייא עסק בציד צבאים, בכדי להרביץ תורה בין התינוקות של בית רבן, וכל בני דורו אמרו: — „כמה גדולים מעשי חייא!" (בבא מציעא פ"ה). וגם ר' אליהו ז"ל, בעסקו בדברים גשמיים, זמניים, הצליח להוציא מהם דברי עתק, ועל אנשים כאלה קונן המקונן: — „תורה, תורה, חגרי שק והתפלשי בעפרים, אבל יחיד עשי לך ומספד תמרורים על תופסי משוטיך ופורשי מ כ מ ו ר י ם" (קינות לתשעה באב), כלומר, התורה מתאבלת על אבדן אנשים כאלה שנהגו לפרוש מכמורים ולצוד צבאים כרבי חייא, בכדי להרביץ על־ידי זה את התורה.

„מי יקצה בגבעות ומי יסתת בהרים!" (שם). מי יוכל לקצות בגבעות

ולסתת בהרים, כר׳ אליהו הצדיק, שהיה אדריכל ובנאי, מדד וקצץ בהרים, בקבעו, בינתים, עתים לתורה. „מי יעריך נזירות ומי יפליא נדרים!״ (שם). בשעה שקצץ בגבעות וסתת בהרים, אז „ערך נזירות והפליא נדרים״. על הסתלקות אנשים כאלה צריכה התורה לקונן ולהתפלש בעפרים. אנשים כאלה הם, מבחינה ידועה, במדרגה יותר גבוהה מן האנשים שאין להם עסק עם הויות העולם ואינם יוצאים מד׳ אמותיהם של הלכה, כי נסיונותיהם של האחרונים מעטים הם מאד, בשעה שהראשונים צריכים להתגבר על המכשולים בכל רגע ורגע.

אפשר לנו לומר על הנספד מה שנאמר על נחום, כי נקרא איש קודש־הקדשים, מפני שלא הביט בצורת מטבע מימיו (ירושלמי מגילה פ״א, הי״א). המנוח היה בנעוריו עשיר גדול ופיזר את ממונו מה שהרויח להכנסת אורחים הגונים, כי בעינו לא היתה למטבע שום צורה, שום חשיבות. חכמינו ז״ל אמרו, כי אליהו זכה להחיות את המת מפני „שעשה רצונו של מקום והיה מתאנח על כבודן של ישראל. וכשהיה רואה בני־אדם צדיקים, היה מגפפן ומחבקן ומנשקן״ (ילקוט מלכים, רכ״ד). וגם אליהו שלנו היה מחבב ומוקיר רבנן ותלמידיהם, וכל היושב על כסא בבית־המדרש היה חשוב בעיניו כיושב על כסא המלוכה והיה תומכו ומסעדו שיוכל ללמוד ברווחה.

יכולים אנו להמליץ עליו את דברי הכתוב (ישעיה נ״ח, ח׳): „והלך לפניך צדקך, כבוד ה׳ יאספך״. בשביל צדקותיו המרובות ראוי והגון היה להאריך ימים, אולם, הצדקות הללו, לגודל דאבוננו, לא הלכו „לפניו״, להאריך את דרך חייו, כי כבוד־ה׳ אספו בשנת חייו הששים ושש.

יכולים אנו גם כן לומר עליו: „אשרי מי שגדל בתורה ועמל בתורה ועשה נחת רוח ליוצרו וגדל בשם טוב ונפטר בשם טוב מן העולם״ (ברכות י״ז). כי המנוח הנספד ז״ל היה גדול בתורה כאחד מן המפורסמים ועמל בתורה בהתמדה רבה ועשה גם נחת רוח ליוצרו, כי מלבד תורתו היו גם מעשיו מתוקנים ותרומיים, וגדל בשם טוב ונפטר בשם טוב, כיחידי הסגולה אשר זכרם נשאר בתוכנו לעד.

לגודל צערנו אין ביכלתנו לערוך עליו אבל כיאות, לפי רוממותו, כי נמצאים אנו בצפרני החיה הרעה — המלחמה — אשר שמה מחנק לנפשנו. אליהו הנביא „עלה בסערה השמימה״ ואליהו הצדיק והיקר, שאת מותו אנו מבכים היום, עלה גם כן לשמים בסערה, בסערת המלחמה. מי יתן ויעורר בעדנו זכות אבות, כאמור: „בשעה שהקדוש ברוך הוא מרעיש עולמו (רצוני לומר, בשעה שהעולם ומלואו בסערה), אליהו מזכיר זכות אבות״ (ילקוט מלכים ר״ח). זכר האדם הדגול מרבבה הלזה ישאר לנו ולבנינו אחרינו. כשם שבחייו פיאר את עירנו המעטירה באישיותו הנשגבה והמיוחדת במינה, כך ישאר גם שמו הטוב בתולדות עירנו מופת לדורות הבאים. תנצב״ה.

חבל על שמש גדול שאָבד!

מספד על פטירת הרב ר' אברהם חיים עפרון ז"ל, שמש דמתא וילנה.
שנת עזר"ת.

דברי ר' שמעון בן מנסיא — הטלית והקיטל שלא בעתם — אבל יעקב — שומר המסורת — בני הגליל ובני יהודה — ויי לאזלא, וויי לחבילה!
— אחד מבני החבורה שמת.

„ר' שמעון בן מנסיא אומר: — חבל על שמש (ר"ל: משרת) גדול שאָבד מן העולם! שאלמלא לא נתקלל נחש כל אחד ואחד מישראל היו מזדמנים לו שני נחשים טובים, אחד משגרו לצפון ואחד משגרו לדרום, להביא לו סנדלבונים טובים (ר"ל: אבני סארדוניכסים) ואבנים טובות ומרגליות. ולא עוד, אלא שמפשילין רצועה תחת זנבו ומוציא בו עפר לגינתו ולחורבתו" (סנהדרין נ"ט; ועיין בספרנו „ישראל בעמים", מאמר: שעיר המשתלח).

באגדה הסימבולית הזאת הביע ר' שמעון בן מנסיא את צערו, על אשר אין בעולם יצור, אשר יעזור לבן־האָדם להשיג בנקל את צרכיו החמריים, כעין עפר לגינתו ולחורבתו לכלכל את הקיבה, ואת צרכיו הרוחניים, האיסתטיים, כעין סארדוניכסים מרהיבים להשביע את העינים, למען יחיה שליו ומאושר. ועזר כזה מצאנו בנספד הנכבד, שהיה השמש דמתא בעירנו וילנה והיה ידוע בפי כל בשם „המוהיליבי". הוא עשה בעדנו גם את העבודות החומריות, שנכנסו בגבולות משרתו והספיק לנו גם את צרכינו הרוחניים, על־ידי זה שהיה בבית־הכנסת הגדול הזה, במשך כמה שנים, שליח צבור נאמן, עם כל המעלות של שליח־צבור המנויות בתפילת „הנני העני": „זקן ורגיל, פרקו נאה וזקנו מגודל ומעורב בדעת עם הבריות".

חבל על שמש גדול שאָבד מן העולם! כמעט שאין לנו בינינו איש כמותו, שימלא משרת הקהל בכל הפרטים, הן ברוח והן בגשם.

בכל פעם שראינו את כבוד הרב ר' אברהם חיים ז"ל מעוטף בטלית וב„קיטל" הלבן, ידענו, כי הנהו הולך להתפלל ולבקש רחמים עלינו, בתור שליח צבור וכהן גדול. אולם בשנה זו הלבשנוהו את מחלצותיו הקדושים והנהדרים עוד קודם ראש השנה... לא נזכה כבר לראותו, בשנה זו, עובר לפני התיבה בבית־הכנסת הגדול לבקש על עמו. איננו כבר בתוכנו. אָנו מלווים אותו

עכשיו למנוחתו האחרונה. העמוד הזה שאני עומד על ידו עכשיו, הוא המקום אשר הנפטר „עמד שם את פני ה׳". „צלותא דאברהם מכי משחרי כותלי" (יומא כ"ח:). תהי נא תפילתו שהתפלל פה מגינה עלינו.

הנהו כעת מעוטף בטלית ובקיטלו והנהו הולך מאתנו כשליח צבור מעדתנו. אומרים אָנו לו: — לכי נשמה טהורה ונקיה למנוחת שלום בגן העדן. לכי והעירי נרדמים מתרדמתם. אמרי לרבנים הצדיקים ולמגידי המישרים אשר כהנו פאר בקהלתנו זה מאות בשנים, כי בצרה גדולה אָנו נמצאות. דפקי, דפקי, נשמה קדושה, על דלתות קברותיהם ושאגי: עצמות יקרות, מדוע אתן שוכבות במנוחה ובניכם ובנותיכם נתונים לשמצה, לביזה ולהרג! אפפונו חבלי מות!

חכמינו אָמרו: כאשר הזיד יעקב נזיד אָמר לו עשו: — מה טיבו של תבשיל זה? אָמר לו: שמת אותו זקן (הוא אברהם). אָמר לו: — גם באותו זקן פגעה מדת הדין? (אָמר) אם כן, לא יש מתן שכר ולא תחית המתים. ורוח הקודש אומרת: — ׳אל תבכו למת׳, זה אברהם, ׳בכו בכה להולך׳ זה עשו" (בראשית רבה ס"ג).

לענית דעתנו מבואָר המאמר באופן זה: כאשר בא עשו ומצא את יעקב מתאבל על פטירתו של אברהם אָבינו, התפלא: הלא כל תכליתו של האָדם הישר והצדיק אינה בחיי העולם הזה, כי כל ימיו הבל וריק, מלא עמל ותלאָה, וכדאי לו, לצדיק, לסבול את החיים הגשמיים אך בכדי שיכין את עצמו בפרוזדור זה לטרקלין הבא. וכאשר מגיעה עתו של אָדם ישר לעזוב את העולם השפל והאָפל הזה, הלא צריך הוא להיות שמח וטוב לב, כאָדם ההולך לעולם שכולו טוב, בכדי לבוא על שכרו. ועכשיו, בראותו שיעקב נכדו בוכה על פטירתו של אברהם, האין זו אות, שאינו בטוח בהשאָרת הנפש? או האין זה סימן, כי המתאבל מפקפק אם הנפטר זכה בחיי עולם? אברהם אָבינו סבל דיו בחייו. עשר הנסיונות הקשים אשר בהם התנסה צריכים היו להוכיח לו, ליעקב, כי העולם הזה הוא כחלום יעוף, ועיקר החיים הנצחיים הם בעולם שכולו טוב, אשר שם ישולם לו כמפעליו הרבים וכמכאוביו אשר כאב. ומדוע הצטער? מדוע בכה? ורוח הקודש אומרת: — „׳אל תבכו למת׳ — זה אברהם", כי הוא מת בשיבה טובה, ונפטר מן העולם שכולו צרות ויגונים והלך לחיות באור החיים, בעולם שכולו אור וטוב; „׳בכו בכה להולך׳ — זה עשו", דכתיב בו: ׳הנה אָנכי הולך למות׳, ועליו יש לבכות. כי כאשר חי אברהם, אָביו הזקן של עשו, היה עשו מתבייש לעשות דברים מגונים ביותר, ועד כמה שלבו הסיתו לחטא — היה זכות אברהם מגינה עליו. אולם, עם הסתלקותו של הזקן — נשאר עשו נכדו חפשי ללכת אחרי שרירות לבו.

כמו כן אין לנו לבכות הרבה על הסתלקותו של ר׳ אברהם חיים, כי הוא

מת מות ישרים בשיבה טובה ובשם טוב, אבל עלינו יש לבכות. כל זמן שיהודי כה כשר והגון היה שליחנו לפני הקדוש ברוך הוא, היו תפילותינו מתקבלות ברצון. אולם כעת, בהעדרו, חסר לנו מבקש־הרחמים הנרצה. יואל נא להתפלל בעדנו מישם ככהן גדול שהיה מתפלל בבואו בבית קודש הקדשים ביום כפור, שהיה מבקש רחמים „על אנשי השרון שלא יעשו בתיהם קבריהם".

הרב ר' אברהם ז"ל עמד תמיד על משמרת המסורות הקדושות של עירנו. כאשר קם מי שהוא לבטל איזו טראדיציה עתיקה שהיתה מקובלת זה מאות בשנים בבית־הכנסת הגדול הזה — אז לחם נגדו המנוח בכל חום אמונתו וצדקתו ולא נשא פני איש. כולם כבדוהו והעריצוהו עבור היותו ישיש וירא ה' באמת.

כאשר בא „אברהם לספוד לשרה ולבכותה" שאלו חז"ל: — „מהיכן בא? חד אמר: מקבורתו של תרח, וחד אמר: מהר המוריה בא" (בראשית רבה, חיי שרה). וכי למאי נפקא מיניה מהיכן בא? אבל חז"ל הרגישו בקושי ההגיוני של הסגנון. הלא היה לו לאברהם לבכותה ואחר כך להספידה, במאמרם: — „שלשה ימים לבכי ושבעה — להספד". אבל על־פי ביאורם נרמז לנו, כי כבר יבש מעין הדמעות מעיני אברהם אבינו, כי הזר מקבורתו של תרח אביו, או מעקידת יצחק בנו, אחרי אשר בכה מאין הפוגות. ואף כי בעקידת יצחק שש ושמח לעשות רצון אביו שבשמים, בכל זאת, מי זה יכול להתאפק מלהוריד דמעות על אבדן בן יקיר כזה? עיניו הורידו דמעות מאליהן. וכאשר בא מהר המוריה ומצא שמתה שרה אשתו, לא היה יכול לבכות כהוגן, ולפיכך הספידה תחילה וספר את מעשיה הטובים ואחר כך בכה עליה. (עיין בספרנו „דברי אליהו" פרשת חיי שרה). וגם אצלינו אפסו הדמעות ואין אנו יכולים לבכות במדה ראויה את תמורת הרב ר' אברהם חיים, כי כג רוחנו ויבש מעין דמעותינו מן הבכיות התכופות שאנו בוכים. אין לנו עוד כח לבכות ולקונן כנהוג.

מה היא מטרת ההספד? כי לכל אדם יש מעלות ויש מגרעות. כאשר האדם חי, הריהו מלמד את חבריו את מעלותיו. כאשר הוא נפטר מן העולם, קם המספיד ומדגיש את מדותיו הטובות, למען תהיינה למופת בעד הבאים אחריו. וזהו שאמרו חז"ל: „'וכבבו בישוק הסופדים', בני גלילא אמרי: — עשה דברים לפני מטתך! בני יהודא אמרו: — עשה דברים לאחר מטתך (שבת קנ"ג). בני גלילאי היו אנשים פשוטים ולא העריכו את יקרת הנפש (עירובין נ"ג). והם כאשר עשו דבר טוב ומועיל, מהרו לפרסם מעשיהם ברבים בחייהם, וזהו — „עשה דברים לפני מטתך", שהכל יהיו יודעים מזה. אבל בני יהודא, שהיו אנשי רוח וידעו את מעלת הנפש, לא נחפזו לפרסם את מעשיהם הטובים. די היה להם שה' יודע מזה. על כן לא הביטו כי אם „לאחר"

המטה, שהיו מכינים עצמם ליום מיתתם. הנכבד הזה, שאָנו מספידים אותו היום, התעסק ביחוד בכלכלת עניים ונפשו געלה בפרסום מעשיו הדברים.

„נשי דשכנציב אמרן הכי: — וי לאזלא! וי לחבילא!" (מועד קטן כ"ח). בשנים הטובות, כאשר איש בא בימים הלך למנוחתו, נחה בת־צחוק של שביעת רצון על שפתיו, בהזכרו כי הוא משאיר אחריו את בני משפחתו ואת בני עירו. אבל כעת, בעוונותינו הרבים, „וי לאזלא" — להולכים אחרי מטת קרוביהם, כי המה כמתים נחשבו מרוב הצרות והיגונים; „וי לחבילה" — למשא הניטלה מכאן, למת העוזב את בניו במצב רע ואָיום.

„אחד מבני חבורה שמת תדאג כל החבורה כולה. אמרי לה דמית גדול ואמרי לה דמית קטן" (שבת ק"ו). בשנים הטובות, כאשר מת אחד מהחבורה לא היה הרושם ניכר ביותר, כי הרבה נשאָרו במקומו. אולם, כאשר מת הראש שבחבורה, הכירו הכל. אבל בשנים רעות, כשמספר אנשי החבורה מצער, אָז גם העדרה של „דמית קטן" ניכרת. פשיטא, שהעדר של איש נכבד וחביב כזה מורגש על־ידי כולנו בגעגועים עזים. חבל על שמש גדול שאָבד!

גזבר נאמן

מספד על פטירת הרב הגאון, איש האשכולות, ר׳ דוב בער ראטנר ז״ל.

בעל המפתחות — הי צנא דמלא ספרי דחסר — „כי הייתי זוללה״ —
סילוקן של צדיקים.

על הנספד הנכבד נוכל לאמר את מאמרם: — „תנו רבנן: משחרב הבית בראשונה נתקבצו כתות־כתות של פרחי כהונה ומפתחות ההיכל בידן ועלו לגג ההיכל ואמרו לפניו: — רבונו של עולם, הואיל ולא זכינו להיות גזברים נאמנים, יהיו המפתחות מסורים לך! וזרקום כלפי מעלה. ויצתה כעין פיסת יד וקבלתם מהם״ (תענית כ״ט). וגם הנספד הגדול והמפורסם, הרב דוב בער ראטנר ז״ל, גם הוא היה גזבר נאמן. בידיו נמצאו המפתחות לש״ס הבבלי והירושלמי, ולמדרשי חז״ל. הוא פתח מבוא מ„סדר עולם רבה״, וב„אהבת ציון וירושלים״ פתח שערי הירושלמי. במותו לא השאיר אחריו גזבר נאמן תמורתו, אשר יוכל למסור לו את המפתחות. לאסוננו הגדול אין לנו תקוה שיצמחו ויתגדלו בדור החדש אנשים מסורים ונאמנים לנוסחאות התלמוד כמוהו, ועל כן נאמר: — רבונו של עולם, הואיל ולא זכינו להחזיק את הגזבר הנאמן הזה, כי לקחת אותו מאתנו בהיותו בן ס״ב שנה, ואין לנו גם למי למסור את המפתחות האלה, יהיו המפתחות מסורים לך עד אשר יוולד איש אשר תחונן אותו באותם הכשרונות הנפלאים ובאותה השקדנות הגדולה ולו תמסור את המפתחות האלה. בעתים הרעות האלה אין אנו מוצאים גזבר שימלא את מקומו. קשה למצוא איש רם המעלה כמותו, מגזע ישישים ואיש עתיר נכסין, אשר יתעמק במסירות כה גדולה בזיקוק נוסחאותיה של התורה שבעל־פה, עד אשר עשה את „מלאכתו עראי ותורתו קבע״.

ההוא גברא דהוי תני הלכתא סיפרא וסיפרי ותוספתא ושכיב. אתו ואמרו לו לרב נחמן: — „ליספדי מר. אמר: — היכי ניספדי? הי צנא דמלא ספרי דחסר״ (מגילה כ״ח:). לכאורה, תמיהת רב נחמן בלתי מובנת, אם אנו מבארים את דבריו כפשוטם. האם איש קל ובלתי חשוב הוא האדם הדומה לסל מלא ספרים? הלא איש כזה בודאי שקד בשקידה רבה בתורה, ואם שקד בה — ודאי שגם חבב אותה. ודאי שלא יכול היה גם לעסוק בענינים אחרים, כי בקיאות נמרצה כזאת חייבה גם חזרה בלתי פוסקת. והאיך אפשר לומר, כי על

איש כזה אין מלי דהספידא? אולם, לדעתנו, לא התיחס רב נחמן באדישות לאיש הנכבד ההוא. רב נחמן התאונן רק, כי בדורו, שהחריפות נחשבה יותר מן הבקיאות, לא הרעישה פטירתו של ה„גברא הרבה" ההוא. החריפים אך אמרו: „ומה, סל ספרי שאבד מן העולם, לא מוח אנאליטי, לא עמקן, לא מפלפל ומחדש, כי אם כשרון תופס וזוכר ותו לא.

במובן ידוע דומה הוא מצבנו הנוכחי למצבם הם, מבחינת ההערכה של תמורת החכם הנספד. בימינו הקשים האלה, ימי הרעב ופחד המות והדבר, כאשר העוללים פורשים את ידיהם ללחם ואין, ואין כל בית אשר לא יהיו שם אלמנה ויתומים, חללי חרב וחללי רעב, ולפיכך קצרה רוח ההמונים להעריך ברגע זה פטירת ענק ספרותי כמו הרב הגאון רבי דוב בער ראטנר ז"ל. חיינו המרים אינם מרשים לנו לערוך לו הספד כראוי לו וכראוי לכאב האבדה שאינה חוזרת.

ועל זה קונן המקונן: — „כל עמה נאנחים, מבקשים לחם, נתנו מחמדיהם באוכל להשיב נפש. ראה ה' והביטה, כי הייתי זוללה" (איכה א', י"א). זולל וסובא הוא זה האוכל ושותה באופן מיותר ומגוזם יותר מכפי יכלתו וצרכו, כמאמרם: — „בן סורר ומורה אינו חייב עד שיגנוב ויאכל תרטימר בשר וישתה חצי לוג יין" (סנהדרין ע"ב). אולם, נתאר נא לפנינו איש התועה במדבר שמם, תחת השמש הלוהטת, וגרונו נחר בצמא ובטנו צבויה מרעב. והנה מופיע לפניו איש עם נאד יין וככר לחם והאיש הרעב נותן לו את כל רכושו, פנינים ואבנים טובות, בעד היין והלחם, בכדי להשתיק את רעבונו ולרוות את צמאונו, לבל יפול בעוד רגעים אחדים חלל הרעב והצמא על חולות המדבר הלוהטים. האם יש לנו רשות לקרוא לאיש הנחלש והמעונה הזה „זולל וסובא", על מכרו את כל היקר לו בעד לגימת־היין ובציעת־הפת? ומדוע יקרא המקונן לעם ירושלים, אשר „נתנו מחמודיהם באוכל להשיב נפש" — „זוללה"? ומי לא היה עושה כמותם?

אולם, הנביא לא התכוון לבקר ולמתוח קו על מעשי הרעבים הללו בעת הרעב. ידוע ידע את מר לבם. הוא אך תיאר את מצב רוחם כעבור משבר הרעב ואחרי בוא השלום. אז יזכרו פתאום האנשים שנתנו את כל מחמודיהם בעד פרוסת־לחם, וכל מה ששמרו כמה וכמה שנים באוצרותיהם עבר לאופה ולחנוני. ואז יאמרו לעצמם בצחוק סארקאסטי: אמנם, היינו זוללים וסובאים בימים ההם! את הכל מכרנו בכדי להשיב את נפשנו. ככה הוא גם מצבנו. ברגע זה כל אחד דואג כיצד לכלכל את עצמו ואת משפחתו. את כל מה שיש לנו אנו מוכרים בכדי להשיב את נפשנו. ולפיכך לא ירגישו כל־כך ההמונים את חלוף איש דגול מרבבה כנספד הנערץ הזה. אולם, אך תעבור המלחמה

הנוראה ותשוכנה כל הסערות הגדולות; אך יחלופי ימי לחם הצר, ימי הלחץ, ועוללינו יחדלו למות מחוסר ומכפן; אך יעזבונו זלעפות הרעב והחיים ישובו לתיקונם — נסתכל מסביבנו ונראה: הויה, הרב הגדול ר' דוב בער ראטנר, הקברניט הגדול בים התלמוד הירושלמי איננו בתוכנו! האם הספדנוהו כראוי? האם שפכנו די דמעות על העדרו? האם הערכנו כראוי את גודל האבדה? לא, ולא! היינו כזוללים אז! כל הגות לבנו היתה: לחם, לחם! ואז נצעק כולנו: „ראה ה' והביטה, כי הייתי זוללה!" שכוח לא נשכחהו, כמאמרם: — „אין בונים נפשות לצדיקים, דבריהם הם זכרונם" (ירושלמי שקלים, פ"ג). ספריו החשובים של הרב המפואר יעמדו לזכרון עולם בתוכנו.

מצינן, ש„קשה סילוקן של צדיקים ממאה קללות חסר שתים ומחורבן בית־המקדש. בחורבן בית־המקדש כתיב (איכה א', ט'): 'ותרד פלאים', אבל בסילוקן של צדיקים כתיב: 'הנני יוסף להפליא את העם הזה הפלא ופלא' (ישעיהו כ"ט, י"ד). וכל כך למה? 'ואבדה חכמת חכמיו ובינת נבוניו תסתתר' (ישעיה כ"ט, י"ד; ילקוט ישעיה נ"ה, כ"ט). במקום אחר אמרו: — „'צום השביעי' (זכריה כ', י"ט) זה יום שנהרג בו גדליהו בן אחיקם, ללמדך, ששקולה מיתת צדיקים כשרפת בית אלהינו" (ראש השנה י"ד). משמע מזה, שמיתת צדיקים היא שקולה כשרפת בית אלהינו ולא יותר. והסתירה נראית לעין.

אולם, הצדיקים נפטרים מן העולם בתנאים שונים. יש שהם משאירים את זכר מפעליהם הגדולים אך בפי בני דורם ויש שהם משאירים אחריהם ספרים לזכרון. הצדיק המסתלק, מבלי להשאיר אחריו יצירי רוחו, הריהו אסונו יותר גדול, כביכול, „מחורבן בית־המקדש", מפני שמבית־המקדש החרב נשאר. לכל הפחות, הכותל המערבי ומהם לא נשאר כלום. מה שאין כן הצדיק שזכה להשאיר את רשמי מחשבותיו ודעותיו שחור על גבי לבן, כי תמורת הכותל המערבי בשרפת הבית נשארו הספרים בהסתלקות המלומד. וגם את זכר המנוח הגדול שאנו נפרדים הימנו היום לא נשכח, כמאמרם: — „אין בונים נפשות לצדיקים — דבריהם זכרונם" (ירושלמי שקלים, ג'). תנצב"ה.

קץ כופרא

מכפד על הבחור המופלג והשקדן, מתלמידי ה„ליבוין", ר' שמעון ליב בר' אשר שבח ז"ל, אשר גוע מרעב.

„לשחוק אמרתי מהולל" — אליעזר זעירא מתאבל על ירושלים — כאן דקץ כופרא מאי משלם? — המות בחלונות ובארמונות — צהצות חרבות — כנסת ישראל נמשלה לכבד — נעילת שערי שמים וסתימת הגולל — מיתת צדיקים מכפרת.

„'לשחוק אמרתי מהולל' (קהלת ב', ב'); אמר רבי פינחס: — ההחובא מערבב, מה הוותא עבדא? עובדא הוה בבר נש חד מרברבי בבל שנשא בנו אשה. ברביעי עשו סעודה לחכמים, אמר לבנו: — עלה לעליה והבא לנו יין טוב מהבית פלונית. עלה להביא יין ישן מן העליה. הכישו נחש ומת. המתין לירד לא ירד. אמר: — אעלה ואראה מה טיבו שבני מתעכב. עלה ומצא שהכישו נחש ומת מושלך בין החביות. המתין אותו הסיד עד שאכלו ושתו האורחין כל סעודתן וגמרו לברך. אמר להם: — רבותי, לא לברך ברכת חתנים לבית אותו האיש באתם, לברך בנו. עכשיו אמרו עליו ברכת אבלים על בנו. לא להכניסו לחופה באתם. הכניסוהו לקבר. עאל ר' זבאי ואפטר עליה: — 'לשחוק אמרתי מהולל ולשמחה מה זה עושה' " (קהלת רבה, ב', ד'). וגם אנחנו, כאשר נקראנו מאת ר' אשר שבח לבוא לביתו, חשבנו: ודאי לאירוסי בנו המהולל הזמין אותנו. הלא ידוע היה בנו שמעון ליב לבחור נחמד אף נעים, גדול בתורה וביראה ועתיד להיות ממנהיגי ישראל. אבל, דעו לכם, רבותי, כי לא נקראנו לשמח את האב, כי אם להספיד את הבן. נוכל לאמר עליו: „זימן שחורים ומצא לבנים" (ביצה ו'.), כי אביו זימן עבור בנו היקר היה בגדים שחורים להלבישו לחופתו, ולבכות מצא לבנים, כי הוצרך להלבישו תכריכים לבנים להורידו בהם הקברה.

אליעזר זעירא הוה כיים מסאני אוכמא וקאי בשוקא דנהרדעא. אשכחוהו דבי ריש גלותא ואמרו ליה: — מאי שנא הני מסאני? אמר להו: דקא מאבילנא אירושלים. אמרו ליה: את חשיבת לאתאבולי אירושלים?! סבור יוהרא הוה; אתיוה וחבשוה. אמר להו: גברא רבה אנא. אמרו ליה: מנא ידעינן? אמר להו: אי אתון בעי מינאי מילתא, או אנא איבעי מינייכו מילתא. אמרו ליה: בעי את. אמר להו: האי מאן דקץ כופרא מאי משלם?

אָמרו לו: משלם דמי כופרא. והא הוי תמרא? אָמרו ליה: משלם דמי תמרא. אָמר להן: והא לאו תמרי שקל מיניה? אָמרו ליה: אימא לן אַתּ. אָמר להו: בששים" (בבא קמא, נ"ט). ספור זה צריך ביאור. ראשית, מדוע נחשבה התאַבּלות על ירושלים למנהג הנתון רק בידי אנשים גדולים. ושנית — מדוע בחר אליעזר זעירא דוקא לשאול על „מאן דקץ כופרא" בכדי להראות את גדולתו בתורה?

אולם, אפשר כי ישנם בספור הזה רמזים לרעיונות אחרים, הצריכים להיות נקראים בין השיטין. אליעזר זעירא מופיע כאן בתור מוכיח לפני אנשי הגלות („דבי ריש גלותא") על אשר אין זכרון ירושלים חי בלבם, על שאינם טורחים דיים להקימה מהריסותיה. לוא התאַבּלנו אָנו יותר על ירושלים, היינו עוזרים זה כבר לבנין בית לאומי בארץ אבותינו, ואָז לא היו באים עלינו כל אותם הפגעים הרעים הממררים את חיינו בארצות פזורינו

שאלת אליעזר בנוגע לתשלומין על עקיצת הכופרא מרמזת ליחוסנו אל פטירת תלמיד חכם צעיר. הלא מיתת צדיקים שקולה בעיני החכמים כשריפת בית אלהינו (ראש השנה י"ד) ותמר גם כן נמשל לצדיק, כמאמרם: „מה תמר זה אין לו אלא לב אחד, אף ישראל אין להם אלא לב אחד לאביהם שבשמים" (סוכה מ"ה). כופרא הוא, כידוע, תמר רך ורענן בטרם בסר. שאלתו היתה איפוא, אם ה' לקח אליו („קץ") תלמיד חכם צעיר („כופרא") מה אָנו אומרים בהספידנו אותו („מאי משלם")? על זה ענו דברי ריש גלותא: הלא הרבה בחורי חמד מתים בעולם, וביחוד בעת צרה, ולפיכך צריך להתייחס לזה כאל הפסד מועט („משלם דמי כופרא"). אולם אליעזר זעירא לא הסכים להערכתם וטען: הלא תלמיד חכם צעיר עלול הוא להיות לתלמיד חכם גדול (תמרא), אשר מפי תורתו יהנו רבים, וההפסד צריך להיות גדול בהסתלקותו, אבדה שאינה חוזרת. אם כך, השיבו לו דבי ריש גלותא, אם דורש הנך בכל תוקף, כי תלמיד חכם צעיר יחשב, בשביל עתידו המצופה, כתלמיד חכם זקן, הבה נאמר לך, כי באמת אין מה לבכות את פרידתו של תלמיד חכם, כי מת בשם טוב והביא תועלת בחייו. וגם תלמיד חכם צעיר הספיק הרבה בחייו, כמאמרם: „יגע ר' בון בר' חייא בתורה לכ"ח שנה מה שלא יגע תלמיד ותיק במאָה שנה" (ירושלמי ברכות, פ"ב). אולם, אליעזר זעירא לא נרצה מן התשובה הזאת ואָמר: „והא לאו תמרי שקל מיניה", כלומר, תלמיד חכם צעיר שמת הוא כמו תמר שנקצץ בטרם הגיעו לבישול, בטרם הספיקו להביא פירות, בטרם הספיקו להראות לעולם את כל כחותיו הטמורים, בטרם היתה לו היכולת להשפיע על הדור באופן ניכר ונמשך. וגם הנספד הצעיר שלנו, אשר מת מרעב באהלה של תורה, הוא כופרא צעיר שנקצץ, ועלינו לשלם לו את הכבוד המגיע לו, את הכבוד האחרון המגיע לו.

כאשר יפול דבר האָסור לתוך דברים מותרים, אָז מותר לאכול את ההיתר ביחד עם האיסור (בתנאים ידועים), כי באכילתנו לא נרגיש את טעם האיסור. וגם אנחנו אין מספידים דיינו בתקופה זו את פטירת גדולינו, מפני שמיתתן בטלה בששים בפטירת המאות והאלפים הגוועים עכשיו ברעב מדי יום ביום. ואולי אשמים אנחנו בעד זה, כמאמרם: „מפני מה מתין בניו ובנותיו של אָדם כשהן קטנים?... מפני שלא בכה והתאבל על אָדם כשר, שכל הבוכה על אָדם כשר מוחלין לו על כל עוונותיו" (שבת ק"ה). הבוכה ומתאבל על אָדם כשר מראה בזה, כי הוא יודע להעריך את אישיותיהם של אנשים רמי המעלה, וילדיו לא ימותו מיתה רוחנית, כי ישתדל לחנכם ולהדריכם בדרך התורה והחכמה, למען יחיו חיים טהורים ורוחניים.

עתה נתקיים בנו „וסבבו בשוק הסופדים" (קהלת י"ב, ה'), כי בכל מקום שאָנו הולכים נשמע קולות שונים ברחובות ובשוקים, קולות המספידים הרבים. המקונן הגדול ילל: „כי עלה מות בחלוננו, בא בארמנותינו, להכרית עולל מחוץ ובחורים מרחובות" (ירמיה ט', כ'). ודבריו נתקיימו בזמננו. המות האכזרי לקח ממנו אנשים מכובדים שהם כ„חלונות" מאירים, המפיצים אור על חשכת חיינו בתורתם ובצדקתם, וגם בא בארמנותינו, בבתי־הכנסיות ובבתי־המדרשות שלנו, אשר שם טובי בחורינו יושבים וממיתים את עצמם בד' אמות של הלכה, בכדי להוסיף טבעות זהב לשלשלת המסורות שלנו. לוא הערכנו את סכנת המצב הזה כהוגן ולוא השתדלנו לתמוך בכל מאמצי כחותינו את סוכת הרוח הנופלת, אָז היה הקדוש ברוך הוא אומר למלאך המשחית: הרף ידיך והשב חרבך לנדנה! אבל אדישותנו האכזרית להתנוונות היהדות גורמת לזה, כי יגוועו לעינינו „עוללים מבחוץ ובחורים מרחובות".

וזהו שאָמר הכתוב: „ויהי דבר ה' אלי לאמר: בן אָדם, הנבא ואָמרת: כה אָמר ה': אמור חרב חרב הוחדה וגם מרוטה, למען טבח טבח, הוחדה למען היה לה ברק מרטה" (יחזקאל כ"א, י'). החרב הנוקמת בנו „למען טבח טבח" בחורי החמד שלנו „הוחדה", אולם גם „למען היה לה ברק מטרה", כי ברק החרב ולהטה הם להפיל אימה ופחד עלינו על להבא, כמאמרם: „אל ירך לבבכם מפני צהלת סוסים וצחצוח חרבות" (סוטה מ"ב), כי צחצוח חרבות מרעיד את הלבבות ומשברם.

ואלה הם גם דברי חז"ל: „ההוא פולמסא דאתא לפומבדיתא. ערקו רבה ורב יוסף. פגע בהו ר' זירא. אָמר להו: — ערוקאי כזית שאָמרו במקום מרה. רב אדא בר אהבה אָמר: — במקום שהיא חיה. אָמר רב פפא: — הילכך בעינן כזית במקום מרה ובעינן כזית במקום שהיא חיה (חולין מ"ו, רש"י; ועיין דברי אליהו, בחוקותי). ונראה לנו לבאר את השיחה המתמיהה הזאת באופן זה. כנסת ישראל משולה לכבד. כשם שהכבד כולו דם קרוש

ולפיכך לא מהני בו מליחה כי אם צליה (יורה דעה, סימן ע"ג), כך גם כנסת ישראל כולה טבולה בדם, ודמה קרוש מרוב הצרות שהיא סובלת מיום שיצאה לאויר העולם. כי רוותה הארץ מדמנו ואין לך כברת ארץ אשר לא נשפך עליה דמם של ישראל כמים; דם קדושים וטהורים, מעונים ונשחטים על קידוש שם שמים בעולם מלא רצח; דם שחוטים על לא חמס ועל לא עוול, כי אם על היותם מזרע יעקב אשר בהם בחר ה' לעם סגולה... כנסת ישראל משולה לכבד גם מטעם זה, כי „הכבד אוסרת ואינה נאסרת, מפני שהיא פולטת ואינה בולעת" (חולין ק"י, ויורה דעה סימן ע"ג). וגם מטרת ישראל בעמים ותעודתו היא להפליט ולהפיץ תורת הצדק והמוסר ברבים, להשפיע, להאיר וללמד, אבל לא ללמוד מדרכיהם, לא לבלע את מנהגיהם, כמו שאמר הנביא: „והלכו גויים לאורך ומלכים לנוגה זרחך" (ישעיהו, ס'). אולם, העולם הנכרי והשוטם, ההולך לאור תורתנו, אשר הגיעה אליהם באופן ישר וגם דרך צינורות ה„קוראן" וה„אוונגליון" — אינה מכיר טובה לנו, ותלמידינו אלה, שאנו גאלנום מחרפת הבערות, משמידים אותנו. מספרנו הולך ונפחת וגם הכזית הנשאר הוא, כמליצת ר' זירא, בסכנה להמחות מעל פני האדמה. כל זה מאיץ אותנו להוריד דמעות מרות בכל זמן שבחורי חמד, כמו הנספד, הולכים מאתנו.

כאשר נפל בחלקי להספיד את הרב ר' משה מ"ן דפה, בעת סתימת הגולל על קברו, אמרתי: כולנו יודעים את הבכיות ואת היללות הנשמעות בליל יום הכפורים, לפני תפילת כל נדרי ולאחריה. לבו של כל יהודי ויהודית מלא חרדת קודש. חיל ופחד יאחזון מפני אימת הדין. המתפללים עוזבים את בית־הכנסת נדכאים ורצוצים ונרדמים בנפש סוערה והומיה. אולם, הבכיות והצעקות של הלילה החלישו כל־כך את המתפללים, עד אשר בהקיצםבבוקר ובבואם לתפילת השחרית, אין להם די כח להתיפח שוב. גניחותיהם ואנחותיהם הולכות ונחלשות. עינוי הצום משקיט את הסערה. בכל זאת, כאשר מגיע שעת תפילת ה„נעילה", יתגברו שוב המתפללים בכל מאמצי כחותיהם „והחלש יאמר גבור אני", להתעורר לאנחות ולבכיות. ההכרה, כי עוד מעט ושערי שמים ננעלים מעודדות את כולם להתעמק ולהתרכז שוב בתפילות ובוידויות, לבל יהיו אחר כך מן הצועקים ואינם נענים.

וכזה הוא גם מצבנו עכשיו. הסופדים ספדו את הנספד והרבה דמעות המות נשפכו על העדרו; כל השומעים כבר נלאו מבכות, עיפים ויגעים מהמספדים, כמו המתפללים ביום הכפורים אחרי תפילת המנחה. אולם, נזכר נא, כי שעת נעילה מגיעה, נעילת שערי הקבר. לא נוסיף לראותו בעולמנו הזה. ובשעת נעילה זו עלינו להתאמץ ולבכות את פטירתו, אף אם כחותינו דלו.

אם גברו עוונות ופשעים ונתחייבנו כליה, חס־ושלום, יש לנו עכשיו דברים צודקים ואמתים להפר כעס וחימה, כמו שנאמר: „ועתה, אם תשא חטאתם

ואם אין, מחני נא מספרך אשר כתבת" (שמות ל"ב). מחיית משה מכפר החיים נראית כסגולה האחרונה לכפרת חטאי הכלל. והנה עתה נמהה מספר החיים הר' ר' משה מ"ץ דפה, בשנות עמידה שלו ובשנת ארבעים ושמונה לחייו נמחה מארץ החיים ומספר החיים, ולכן נוכל לאמר בפה מלא, אם, חס־ושלום, לא תרצה לשאת עוונותינו, תהי נא פטירתו של הרב משה שלנו כפרת הדור. כמו כן, כאשר נגזרים מארץ החיים בחורי חמד העומדים בבית ה' בלילות, המשימים לילות כימים בשקידתם ומגינים עלינו בתורתם וצדקתם, אנו יכולים להתחנן ולבקש: תהי נא פטירתו העונש האחרון שלך. בל תוסיף עוד להכות את הדור המוכה והדווי הזה ויגיע קץ וסוף לצרותינו.

שלשת הרעים

מספד על פטירת שלשה פרושים בבית־המדרש של הגר"א בווילנה. תרע"ח.

הצדיק בדורו — הקושט את עצמו והקושט גם את האחרים — ביאור על מאמר־פלא של ר' יהודה — שטף הדעות — הפינה הנוגה והמתאבלת — שמעון הצדיק, חנוך אשר לקחו אלהים ויצחק אשר זרע בארץ קשה ובשנת קשה — נר מערבי אשר הדליק כמה נרות — זיום לא ידעך.

נתאספנו היום להספיד ולהעריך שלשה תלמידי חכמים חביבים ויקרים, אשר נעדרו בשנה זו מבית־המדרש הזה הנקרא על שם רבינו הגר"א. האחד הוא הרב הצדיק ר' ישראל שמעון זצ"ל, הידוע בשם „הפרוש מליפנישוק", אשר למד פה כשלשים שנה; השני הוא חברו הרב הצדיק ר' חנוך זצ"ל, אשר נפטר זקן ושבע ימים; והשלישי הוא הרב הצדיק והגביר המפורסם ר' יצחק הלל ספאקוינה זצ"ל, אשר התפלל כאן והקריב את כל שנותיו ללמוד התורה.

„'אלה תולדות נח. נח איש צדיק תמים היה בדורותיו'... ר' יהודא ור' נחמיה; ר' יהודה אומר: בדורותיו היה צדיק, הא אילו היה בדורו של משה או בדורו של שמואל לא היה צדיק... ר' נחמיה אומר: ומה אם בדורותיו היה צדיק, אילו היה בדורו של משה או בדורו של שמואל ,על אחת כמה וכמה"... דברי ר' יהודה מפליאים אותנו. כיצד הרהיב עוז לדבר בגנותו של אדם גדול כנח, אשר צדקתו ידועה מכמה אלפים שנה? כאשר אמר ר' עקיבא, על יסוד גזירה שוה, כי המקושש זה צלפחד, גער עליו ר' יהודה בן בתירא ואמר: — „עקיבא, בין כך ובין כך אתה עתיד ליתן את הדין: אם כדבריך — התורה כיסתו ואתה מגלה אותו; ואם לאו, אתה מוציא לעז על אותו צדיק!" (שבת צ"ח). היתכן, כי ר' יהודה יקטין את צדקתו של התמים במעשיו והצדיק בדורותיו?

בכדי לתרץ את התמיהה הזאת עלינו להבדיל בין שני מיני צדיקים. יש צדיק שהוא מוגבל ומרוכז בתוך אישיותו הוא. עומד הוא מוצק ואיתן לקראת כל רוחות הרשע והפשע ואין כח מחוץ לכחו של הקדוש ברוך הוא, אשר יוכל להסיר אותו מן הדרך הישרה. אולם, דומה הוא לפנס אור המסתיר את האיש האוחז בו והמאיר רק את שביל היחיד. ויש צדיק שאיננו רק מקושט בעצמו, כי אם גם מקשט את האחרים. בכח השפעתו הגדולה הוא מחזיר את כל הדור

למוטב, והוא כאבוקה המורה דרך לרבים, כמעין מים חיים המרוה את צמאונם של עוברי־דרכים עיפים. אולם, השוואה זו אינה צריכה להיות מובנת לגנותו של הצדיק המרוכז בעצמו, של הסוגר הראשון. אי־הצלחתו להשפיע על זולתו צריכה, מבחינה ידועה להיות מובנת באשמת הדור העיקש והפתלתל, הבוחל בהנהלתו המאשרת של הישר באנשים. אסור לנו להסיר את עינינו מכחותיו הנערצים של האיש הזה, השושנה בין החוחים, העומד בלי חת יחידי בעולם מלא חטא ורשע והוא טהור וחף מכל פשע.

נח היה צדיק מן המין הראשון. כאשר עברו בני דורו העיקש וראוהו עומד ביחד עם בניו ביער, כורת עצים ומנסרם לקרשים, שאלוהו על מעשהו. וכאשר השיב להם, כי בעוד מאה ועשרים שנה תושחת הארץ מלאת החמס על־ידי מבול מים אשר לא היה כמותו מיום ברא ה׳ את העולם ושהוא עושה, במצות הקדוש ברוך הוא, תיבה להציל את נפשות בני ביתו — נתמלא פיהם צחוק. נח לא הצליח להחזירם למוטב. עמלו היה לשוא. אבל, באותו זמן לא הצליחו הם לרפות את ידיו בלעגם ובהלצותיהם והוא, אחד בדורו, אחד בכל העולם, מילא אז את פי ה׳ והלך בדרכיו, וזהו שבחו.

זה מתבאר גם בדברי נעים זמירות ישראל: „על זאת יתפלל כל חסיד אליך לעת מצוא: רק לשטף מים רבים אליו לא יגיעו". כאשר נסחף העולם בזרם דעות שוא ומגמות מרמה, כאשר ההפקרות הולכת קוממיות והתאוות השפלות מושלות בכפה, אז מתיאש כבר החסיד, אפילו החסיד רב־ההשפעה, מהחזרת הדור למוטב, ומתפלל אז להצלת עצמו, ששטף המים הזידונים האלה לא יגיע אליו, לא יזיזו אותו ממשמרת הקודש. אולם, בדור מקשיב ומטה אוזן אין הצדיק והחסיד יוצא ידי חובתו בשמירת קדושת עצמו וטהרתו. תפקידו הוא אז להרים את קולו, להראות את כחו וגבורתו ולהורות לתועים את הדרך הישרה.

ולזה התכוון גם ר׳ יהודה באמרו, כי נח „בדורותיו היה צדיק, אילו היה בדורו של משה או בדורו של שמואל לא היה צדיק". בדורו הרע והמשחת של נח, אפשר היה לאיש להיות נחשב לצדיק גם אם לא החזיר את האחרים למוטב, אם אך היה בעצמו טהור וזך. הדור היה כל־כך פגום וקשה עורף, עד אשר לא היה אפשר לאיש אחד, אפילו איש כנח, להצליח בהטפת מוסר ותוכחה. אולם, „אילו היה [נח] בדורו של משה או בדורו של שמואל לא היה [נחשב ל]צדיק" בהנהגה פאסיבית, כי הדורות האלה הוכשרו להטפה ולהוראה, לחסידות אקטיבית, ואי־אפשר היה לנח לצאת ידי חובתו כלפי דורו וכלפי הקדוש ברוך הוא בעמידה מן הצד, בקישוט עצמו.

מספידים אנו עכשיו שלשה נדיבי־רוח אשר ישבו כל ימי חייהם בארבע אמותיה של הלכה ומתו באהלה של תורה. הם לא השפיעו על חיי החול אשר

מעבר לכותל בית־מדרשם, אבל, החים בדורנו כל־כך זידונים וסוררים, עד אשר אי־אפשר היה לשלשת הצדיקים הללו להצליח גם לוא ניסו להדריך ולהורות. נמטי להם אפיריון על רחפם ממעל לתהום השפלות בין ענני הרוח המוזהבים בקרני זיוה של התורה.

במות מנהיג ומדריך יסובו „בשוק הסופדים" (קהלת י"ב), כי גם המוני האנשים החיים בשוקים, אשר נזונו מתורתו בחייו, ירגישו בהעדרו, אבל פטירתו של תלמיד חכם שהיה כלוא בבית־מדרשו אינה מרעישה את השווקים ואת הרחובות, כי אם „בית־מדרשו בטל" (מועד קטן כ"ב.), הפנה החבויה והצנועה אשר בה נשמעה מנגינתו המקסימה שלו, נוגה ומתאבלת. כמו כן מקוננת עכשיו קרן־זוית אחת בבית־מדרשו של הגר"א זצ"ל בוילנה, אשר שם עסק הרב הצדיק ר' ישראל שמעון ז"ל כשלשים שנה בשקידה על למוד תורתנו הקדושה. „שמעון הצדיק היה משיירי כנסת הגדולה. הוא היה אומר: — על שלשה דברים העולם עומד — על התורה ועל העבודה ועל גמילות חסדים" (אבות א.). וגם שמעון שלנו עסק כל חייו בתורה ובעבודה, ואף חסדים גמל לחבריו בבית־מדרשו. „אנטיגנוס איש סוכו קיבל משמעון הצדיק: אל תהיו כעבדים המשמשים את הרב על מנת לקבל פרס, אלא הוו כעבדים המשמשים את הרב שלא על מנת לקבל פרס" (שם). ושמעון הצדיק שלנו אף הוא לא קבל פרס בעד לימודו יותר מכפי הצטרכותו המצערה והדלה.

בדבר חנוך כתוב: „ויתהלך חנוך את האלהים ואיננו, כי לקח אותו אלהים" (בראשית ה'). הוא חי בדור של רשעים ועבריינים אשר לא הטו אזנם ללקחו ולהטפתו ולכן לקחו ה', „כי מפני הרעה נאסף הצדיק". וגם הרב הישיש ר' חנוך ז"ל נלקח על־ידי ה' מאוהל התורה אשר לו, כי חי בדורנו פרוק־העול, אשר לא הכשיר את עצמו להשפעת נשמות טהורות כזו של הרב ר' חנוך ז"ל, וכשם שמצוה על אדם לאמר דבר הנשמע, כך מצוה על אדם שלא לאמר דבר שאינו נשמע" (יבמות ס"ה).

על השלישי שבחבורת הצדיקים, הרי הוא הרב החסיד והאמיד ר' יצחק הלל ספאקוינה ז"ל, אשר נפטר זה עתה, אפשר לנו להמליץ במה שנאמר על יצחק: „ויזרע יצחק בארץ ההיא וימצא בשנה ההיא מאה שערים ויברכהו ה'" (בראשית כ"ו). ועל זה פירש רש"י: „שהארץ קשה והשנה קשה". גם ר' יצחק הנספד זרע את גרעיני תורתו בארץ קשה לדברי רוח ובשנה קשה לעניני תורה, במקום ובזמן שאין התורה חביבה על לומדיה. דברי התורה לא משו מפיו, ולמרות מסחרו הנפרץ עשה לילות כימים בלמוד דברי חכמינו, ובמשך כמה וכמה שנים פשט את בגדיו רק מערב שבת לערב שבת.

„הלל אומר: — הוי מתלמידיו של אהרן הכהן: אוהב שלום ורודף שלום, אוהב את הבריות ומקרבן לתורה" (אבות פרק א'). בראות התגרנים והסוחרים

איש עשיר ומטופל בנכסים כהרב ר׳ יצחק זצ"ל שקוע ראשו ורובו בלמוד התורה — נתקרבו גם עצמם להיהדות ותרמו כמה משעותיהם לתורה. הוא קיים גם את דברי הלל: „נגיד שמה אבד שמיה ודלא מוסיף יסיף ודלא יליף קטלא חייב" (אבות, שם), כפי שנראה מהתמדתו הנפרזה. התורה לא היתה מקור פרנסתו, בהתאם לאזהרה ו„דאשתמש בתגא חלף".

„עדות היא לבאי עולם שהשכינה שורה בישראל. מאי עדות? אמר רב: — זו נר מערבי שנותן בה שמן כמידת חברותיה וממנה היה מדליק ובה היה מסיים" (שבת כ"ב; עיין ספרנו „דברי אליהו", פרשת תצוה). זה מאה ועשרים שנה שכבר נר תורה מזהיר ומבריק, הרי הוא מרן הגאון ר׳ אליהו זצוק"ל. זהו נר מערבי אשר האיר בזיוו את כל תפוצות הגולה. עשרת הפרושים הלומדים מאז בבית־המדרש הנקרא על שמו — מושפעים מקדושתו ומטהרתו וזכותו הגדולה היא שעמדה לנו, כי בין כתלי המקדש הזה לא תאלם שירת התורה. הנר המערבי הזה הדליק באש קדשיו כמה וכמה נרות שדלקו בתמידיות מדור לדור. שלשת הפרושים הנספדים על ידינו היום — היו שלשה נרות שדלקו בבית־המדרש של הגר"א.

והנה כבו הנרות הללו ויש שאנו מתחילים לפחד ולהרהר: שמא נלקים מאורות התורה מבלי להבריק שוב? שמא לא תתלקח שוב שלהבת התורה הדועכת? ועל זה אמר לנו רב: „עדות היא לבאי עולם, שהשכינה שורה בישראל. מאי עדות? אמר רב: זו נר מערבי". הנר המערבי שממנה היה מדליק את כל אותם הנרות שהאירו עד היום. אולם, אין לנו לחשוש, כי „בה היה מסיים", כי בנרות הללו הכבות שנה אחרי שנה תסתיים שירת התורה. „השכינה שורה בישראל" והיא כבר תעזור לנו להקים מתוכנו אנשים קדושים וטהורים, אשר ימשיכו את המסורת היפה שלנו ויסיפו שמן למדורת היהדות, אשר תתלקח ותתבער ביתר שאת וביתר עוז בעתיד הקרוב.

אבל אם

מספד מר על פטירת אם המחבר, אסתר חיה ז"ל.
אחת מני אלף בנדיבת רוחה ובמפעליה. תרע"ז.

„לספד לשרה ולבכותה" — חיי תרח ותוצאותיהם — ה„עקידה" הראתה את שרה בתור מחנכת — מעשה בפרה חולבת שמתה — האיש העני, האבן הטובה והרמאי הערום — „בעור חמץ" מרשות הדעות הזרות.

רצוני להספיד כאן את אמי מורתי מרת אסתר חיה ז"ל, אשר נלקחה ממני ברביעי לחול המועד פסח התרע"ז. בעווני לא זכיתי לעמוד על יד מטתה בהשיבה את רוחה לבוראה. לצערי הגדול לא זכיתי לקבל הימנה את ברכת־הפרידה. ואף ללוותה למעון העולמים שלה לא יכולתי; ואף להוריד דמעות על חלקת האדמה אשר בלעה את היקר לי בחיים לא הורשה לי. הבשורה הרעה על הסתלקותה הגיעה אלי כעבור כמה ימים, ובסבת המלחמה לא יכולתי עד עכשיו להוגן את עפרה. לפיכך אמרתי: אשים נא בספרי ציון־עולם לנשמה החביבה הזאת, אשר היתה לשם ולמופת באישיותה המקסימה ובמעשיה הטובים והרבים.

כאשר מתה שרה בעיר חברון בא אברהם „לספד לשרה ולבכותה". שאלו חז"ל: — מהיכן בא? וענו שני אמוראים: „חד אמר מקבורתו של תרח בא וחד אמר מהר המוריה בא". נראה לנו, כי שאלת חז"ל היא כעין תמיהה על לשון הכתוב. ידוע הוא, כי „שלשה ימים לבכי ושבעה ימים להספד" (מועד קטן כ"ז), היינו, קודם מבכים ואחר כך מספידים, ועל־פי לשון הכתוב „לספד לשרה ולבכותה" יוצא, כי הסדר שם הפוך: הספד קודם לבכי.

אולם, אם נניח, כי אברהם שב מקבורתו של תרח, הרי מובן לנו סדר האבל הנזכר בפטירת שרה. תרח הפיץ את תרבות האליליות בעולם, וביחוד זו של האליל כין, שפולחנו היה השולט בעיר אור כשדים. בפטירתו נתכנסו וראי כל הכמרים והמכשפים של הפולחן הזה והספידו את העדרו של מסית ומדיח מצליח ומפואר כתרח. אברהם בנו, אשר הכיר את בוראו בעודנו בעלומיו, עמד בודאי מן הצד, כאורח בלתי קרוא. ואפשר כי אמר לנפשו: — אמנם, צריך לבכות על פטירת איש כאבי, כי בלה להבל ולריק את שנות החיים שחנן אותו ה'. במקום לעבוד לאלהי האמת וללכת בדרכיו הישרות תעה והתעה

את האחרים בשבילים עקלקלים. ריקים היו חייו ובחוסר כל מפעל טוב הנהו עוזב לנצח את העולם. כאשר שב מקבורתו של תרח ונתבשר, כי שרה אשתו, רעיתו הנאמנה במשך כמה שנים, הלכה לעולמה, — אמר לנפשו: לבכות אותה לא צריך, כי היא חיתה חיים טהורים עלי אדמות והייתי טפל לה בנבואה. הנפש אשר עשתה בחרן ביחד עמדי יעמדו לה למליצי־יושר בעולם שכולו טוב. היא מלאה את תפקידה בחיים. אולם, צריך להספיד תחילה את הדור על אשר נלקחה מאתו נשמה טהורה וקדושה ששמשה למופת כל ימי חייה. לפיכך התחיל אברהם בהספד ואחר כך עבר לבכי.

סדר הפוך זה יובן לנו גם כן אם נניח, שאברהם בא מהר המוריה. כי דוקא שם, בשעת נסיונו הגדול והנורא ביותר, נוכח עד כמה חרוצה היתה שרה אשתו בחינוך יצחק בנם, אשר פשט את צווארו למאכלת והיה נכון למסור את נפשו על קדושת השם וכבוד אב. השפעה כל־כך חזקה ומבורכת ששרה השפיעה על בנה הראתה על אוצר כחותיה הרוחניים, אשר בהם היתה לתפארת בדורה ובדורות שאחריה. וכאשר נתבשר, בשובו, כי האם הנאמנה והחסידה הזאת גוועה ונאספה אל עמה חשב: נשמה טהורה כזאת לא מתה, כי קדושתה עברה לבנה היחיד וינון לעד בלבות בניו אחריו. (כמאמרם: „דוד שהניח בן כמותו נאמרה בו שכיבה, יואב שלא הניח בן כמותו נאמרה בו מיתה". בבא בתרא קט"ז). ולפיכך דחה את בכיתו עליה עד אחרי ההספד שהספיד את הדור.

מבחינה זו אפשר לי לאמר גם ביחס לפטירת אמי היקרה והצדיקה, שלא צריך להרבות עליה בבכי, כי קדושה וטהורה היתה בחייה, שומרת אמונים וחיה באמונתה. תמימה בדרכיה, נקית כפים וברת לבב, תמה, ישרה, יראת ה' וסרה מרע. אדיר חפצה היה לגדל את בניה ברוח היהדות ועל דרך התורה. במקום זה צרך לבכות ולשרוק מרה על נשים יהודיות זקנות שבלו את כל ימי חייהם בחיי מותרות, בהיות להן רק מטרה אחת: להתענג בהבלי העולם החולף. פיהן היה מלא רכילות ולהג ולבן — קנאה ושנאה. את בניהן הזניחו ולא שמו לב לזה שגדלו ללא תורה וללא מוסר. במיתתן אין הן משאירות אחריהן אף מי שיזכיר את נשמתן בתפילה ובדמע. במשך חיהן עמלו אך להכין גוף שמן בעד הרימה והתולעת שבקבר, ולא שם טוב בעד החיים וזכות מעשים טובים בעד עולם האמת.

זכורני. הייתי אז ילד קטן. גרנו אז בכפר. הורי היו לא אמידים. אבי, ז"ל, יגע להאכיל טרף לבני ביתו ולהדריך את בניו במעגל התורה, ואמי, ז"ל, עסקה בחריצות במשק הבית, להשביע, לכסות ולהנעיל את טפוחיה בפרוטות המעטות שאבי ז"ל הרויח. המקור הראשי לכלכלתנו היתה פרתנו החולבת. החלב שלה, ביחד עם הזבדה, החמיצה והחמאה היו לנו למעדני מלך. והנה חלתה הפרה ומתה. משען לחמנו נשבר. שכנותיה בקרוה ונחמוה: פשטי את עורה ואת הכסף

שתקבלי תחזיקי אצלך עד אשר תוכלי להוסיף לו מחיר פרה חדשה. אולם היא לעגה להן. את העור אמנם פשטה, אבל את הכסף לא הטמינה, כי אם שלמה למלמד למען ילמד את בניה לזמן הבא.

כשגדלתי נדדתי לישיבות שונות. בשובי פעם הביתה לחג הפסח ערום ויחף, התאנח אבי ז"ל, הישר באנשים, בעיני שכניו לאמר: — הנה שב בני מן הישיבה צנא מלא ספרא. אולם, אין ידי מגיעה להלבישו ולהנעילו, גם הוצאות דרכו לישיבה אין לי ויצטרך לכתת את רגליו אחרי החג. אז גערו בו מכיריו: — בחור שכמותו, האם אין לו די כח להרויח לכלכלתו? הלא בנים אחרים בגילו ובכשרונות לא די שהם מפרנסים את עצמם, אלא שהם מכלכלים גם את הוריהם! עד אימתי תשא עליך את משאו? רק אנשים אמידים יכולים ורשאים לגדל את בניהם לתורה, אבל, לאיש שכמותך, אסור להתאמץ כל־כך בחינוך בנים. אבי שמע לזה בנפש מרה ושפך את לבו לפני אמי היקירה, ז"ל.

ואמי, ז"ל, היתה בקיאה מופלגת בכל דברי אגדות חז"ל ואהבה לדבר במשל ובמליצה. בבת־צחוק של טוב ונעימות, שלא סרה מעל שפתותיה החוורות אפילו במועקה היותר גדולה, אמרה לו: הבה אמשל לך משל: למה הדבר דומה? לאיש עני אחד אשר הצליח ה' את דרכו ומצא אבן טובה ויקרה אשר אין לה מחיר. והנה פגש בו רמאי אחד ואמר לו: אל נא תחזיק את האבן הזאת בידך, כי היא תביא לך את המות. עין אפעה היא זו, וכל הנוגע בה רעל יורעל! האיש העני האמין לדברי הרמאי הערום והשליך את האוצר מידו. כאשר התרחקו איש מרעהו חזר הרמאי, הרים את האבן ונתעשר עושר רב.

כך הוא המצב גם אצלנו. ה' הטוב חנן אותנו באבן טובה ויקרה בצורת בן צמא לתורה. תקותנו גדולה וחזקה, כי נזכה לראותו למרן גדול, לכבוד ולתפארת, אשר ימתיק את ימי זקנותנו. אולם שכנינו המגדלים את בניהם לחיי הבל ובערות מקנאים בנו ורוצים כי חמדה גנוזה זו תאבד לנו.

על אמי היקרה אסתר חיה ז"ל יכולים להמליץ את מאמר חז"ל: „שומר מצוה לא ידע דבר רע" זו אסתר שהיתה עסוקה בביעור חמץ" (קה"ר). כאשר נגזרה כליה על יהודי פרס בימי אחשורוש, בקשו היהודים מאסתר המלכה שתבקש רחמים לפני המלך על בני עמה לבל תצא עצת המן לפועל. אולם אסתר עמדה בשלה, כי דוקא הצומות והצעקות יכולים להעביר את גזר הדין ולא השתדלות עבדית לפני מושל עריץ וטפש, ובזה „ביערה" את ה„חמץ", היינו, את הדעות הכוזבות, מלבות שליחי היהודים.

הורים אחרים, שיתוש ה„תכלית" מנקר תמיד במוחם, מגדלים את בניהם שירויחו הרבה כסף, למען לא יהיו להם לעול, ולא עוד — אלא שיפרנסו אותם לעת זקנותם. חייהם הרוחניים של בניהם אינם חשובים להם. ומה הוא תוצאת

חינוך שכזה ? בנים כאלה מתמכרים לעגל הזהב או לרעיונות חמריים אחרים, לבם מתאטם, נפשם מתגסית. כאשר הוריהם מזדקנים הם עליהם לטורח, כי לא הורגלו להביט על אנשים מבחינה מוסרית. לפיכך הם ממהרים ומכניסים אותם לבית מושב זקנים, למען יבולו בעגמת נפש ובכליון תוחלת. אסתר, אמי היקירה, היתה מבטלת כחמץ את השקפת־עולמם של הורים כאלה והשתדלה תמיד לבאר להם, כי הזורעים גרעיני תורה בדמעה ברינה יקצורו את תנובתם. ובנים הם נחת הוריהם אך אם בתורת ה׳ הגו.

ברוך יהיה זכר נשמתה הקדושה, זכר חייה הטהורים. מעשיה הזכים יהיו למופת לכל אם בישראל.

מיכל מים

מספד על אזרח נכבד. — תרע"ט.

האָדם עץ השדה — מבית אבל לבית אבל — אילו ניתן פת לנפטר — שם האָבות על הבנים — ההתגודדות אחרי המת — שלש התקופות בחיי האָדם.

עץ רענן כי יעקר משרשיו על־ידי סופה וסערה יוציא מלב כל רואהו אנחה חרישית: בעצם פריחתו ואבו נגדע ואמל. אולם, הרואה אילן ישן ויבש מתרפש בדומן האדמה, כי שרשיו וגזעו, אשר בלו מזוקן, לא יכלו להחזיקו יותר במלוא קומתו, לא יעשה רושם חזק. כך הוא דרך העולם. אין פריחה עולמית ואין שגשוג נצחי. לכל יש קצבה. כמו כן אין רוב האנשים כואבים בהוודע להם על מות איש זקן ובא בימים. הלא לא לעולם יחיה האָדם! אולם, בתקופתנו הארורה הזאת, עצבינו כל־כך נרגזים, עד שגם אָסון כזה מסעירנו ופולח את לבותינו, כדברי החכם: „טוב ללכת אל בית אבל מלכת אל בית המשתה, באשר הוא סוף כל האָדם, והחי יתן אל לבו" (קהלת ז'). בשנים מתוקנות יש גם משתות וגם אבלויות. והאָדם, בגלגל החוזר תמיד, עובר ממשתה לאבל, לאבל על פטירת זקן המגיע ל„סוף כל האָדם". אולם, בזמננו זה אין כלל חילופי הרגשות ממשתה לאבל, כי כל חיינו אבל הם, ולפיכך קשה עלינו כל אבל שהוא, אפילו אבל על אָדם שהגיע לסוף ימיו. המשך הכאב מגדילו. צערנו על העדרו של הנפטר הישיש מורגש על־ידי זה באופן חריף מאד.

כולנו יודעים את לבו הטוב של הנפטר. הוא היה מפזר את הונו בין העניים. כאשר הוקמו בתי־תבשיל זולים לעניים, היה הוא סובב בחוצות ומחלק כרטיסים לעניים, למען ישיגו חליפתם אוכל בחינם. „וסבבו בשוק הסופדים" (קהלת י"ב). אפילו השוק ירגיש בהעדרו. בארבעים ושתים התחנות אשר בהן חנו בני ישראל במדבר התנהגו אבותינו באופנים שונים: פעם קדשו שם שמים ופעם הכעיסוהו. וגם בחיי האָדם ישנן תחנות לעליה ולירידה. אולם, הנכפד שלנו הראָה את נדיבות לבו במשך כל מסעות חייו. מספרים, כי לפני כמה שנים נמצא ביער. פגע בו עני נודד ובשרו נקפא מקור ומשלג. פשט הנפטר את בגדיו ומנעליו והלבישם על העני, בשעה שהוא בעצמו נשאר ערום ויחף. בכל שעת הצורך פנו לנפטר וזהו העניק ביד רחבה.

אָדם שלא השאיר אחריו מפעלים, זקוק למספדים, מפני שהמספדים בעצמם הם כעין זכר שלו. אולם, איש כנספד שלנו יזכר בין כך וכך בעירנו ושמו, כשם בנו אשר ירש ממנו את הנהגתו הישרה, ינון לכמה וכמה שנים. בנו, אשר יסד תמחוי לעניים, עשה מעשה רב, שעל־פי זה לא מת אָביו מיתה מוחלטת, כאָמור: „דוד שהניח בן כמותו נאמרה בו שכיבה" (בבא בתרא קט"ז).

נכדיו, אשר לא זכו לראותו בחייו, באו עכשיו ללוותו לבית העולמים. לוא יכול היה האָב הזקן לדבר אליכם, נכדים, היה בודאי משמיע את הבקשה היותר קדושה ורוממה. ומה היה מבקש מכם? אָנא, נכדי היקרים, ידוע תדעו כי אני הייתי יוצא ובא לפני שרים ורוזנים ובכל זאת לא התכחשתי ביהדותי ולא סרתי מדרך המסורת העברית. לכן אבקש מכם, שגם אתם לא תתביישו בצור מחצבתכם ותתנהגו כיאות ליהודים טובים וגאים. אם תעמדו פעם בנסיון — תופיע נא דמות דיוקני לפניכם לעזר ולתמיכה.

יעקב אָבינו, בהפרדו מבניו, אָמר: „המלאך הגואל אותי מכל רע יברך את הנערים ויקרא בהם שמי ושם אבותי אברהם ויצחק וידגו לרוב בקרב האָרץ" (בראשית מ"ח). הבה אומר לכם, כי הרבה יגעתי ועמלתי עד אשר עלה בידי לאסוף את ההון הגדול שהנני מוריש לכם היום, יקרא נא שמי ושם אבותי העברים עליכם ועל מעשיכם.

בשעה שהגיע זמנו של אהרן להפטר מן העולם ומשה היה מצווה להפשיט את בגדיו ולהלבישם על אלעזר בנו, אָמרו חכמינו זכרונם לִברכה: „וכיון שראָה משה כבודו ושבחו של אהרן שמיטתו נתונה ברומו של עולם והקדוש ברוך הוא ומלאכי השרת מקיפין אותו וקשרו עליו מספד גדול, מיד היה יושב ובוכה. אָמר: אוי לי שנותרתי לבדי. כשמתה מרים לא בא אחד מישראל אצלנו, אלא אני ואהרן ובניו ועמדנו לפני מיטתה, בכינו עליה, ספדנוה וקברנוה; כשמת אהרן נתעסקתי אני ובני ועמדנו לפני מיטתו; אני, מה תהא עלי? מי יעמוד עלי בשעת מיתה? לא אָב ולא בן, לא אָח ולא אָחות. מי יבכה עלי? באותה שעה השיבו הקדוש ברוך הוא ואָמר לו: — אל תירא, הריני עומד בעצמי וקוברך בכבוד גדול" (ילקוט מסעי תשפ"ז). עכשיו רואים אָנו את הישיש מסתלק ואת בנו הלובש את בגדי מפעליו. אולם, בשעת חירום כזו, כאשר הגורל המר מפריד אָבות מבנים, מי יודע אם גם אנחנו נזכה, כי בנינו ילוונו לבית העולמים, כאשר יגיע תורנו להעלם?

מספד במלאת שלשים יום לפטירתו

בעת פטירתו קיבל הוא מאתנו את ברכת הפרידה ואָנו נפרדים ממנו. עד עכשיו היתה כל המשפחה יחד, מתאבלים ומצטערים יחד, עכשיו הם מתפרדים. אולם, אף־על־פי שאביהם הזקן, אשר איחד את כל המשפחה בשלשלת

הזהב, איננו כבר, כי נלקח מאתנו, בכל זאת עליכם להיות קרובים זה לזה ולבלי להתרחק, כמנהג העולם. כתיב: „בנים אתם לה' אלהיכם, לא תתגודדו ולא תשימו קרחה בין עיניכם למת" ופירשו חז"ל: „לא תתגודדו — לא תעשו אגודות אגודות" (יבמות י"ד). כלומר, אחרי שהאב הולך מן העולם, אסור לבנים להתגודד, להתבדל לאגודות אגודות, כי אם עליהם להשאר כמו שהיו, אגודה אחת ולב אחד.

חכמינו תקנו שלשה ימים לבכי על המת ושבעה ימים להספד, ושלשים יום לגהוץ ולתספורת (מועד קטן כ"ז). ומבארים אנו את זה כשלש תקופות החיים של האדם: הילדות, העמידה והירידה. בימי הילדות ההורים מקבלים נחת־רוח מכל מה שיהגה או יעשה בר־טפוחם. כל מלה היא חכמה, כל תנועה מלאה חן. אין התינוק צריך להשתדל כלל בכדי למצוא חן בעיני רואיו. העולם טוב לו בין כך וכך. אולם, כאשר יגדל והיה לאיש, יגיעו ימי העמידה. העולם נעשה קמצן ביחס אליו. אין הוא מקבל יותר מחיאות־כפים בעד כל מלה שהוא מוציא מפיו. אין הקהל מריע כבר לכל תנועה שהוא עושה בידו, הוא צריך להתנהג באופן טוב ונעלה בכדי לזכות לשם טוב בעיני הבריות. והנה באים ימי הזקנה, ימי הירידה. התקופה האחרונה ניזונית מן השניה. אז אי־אפשר כבר לו לאדם לשנות את מזלו, לשפר את מצבו בחברה. אם הלך בדרך הישרה קודם — לאיש ישר יחשב ואם חטא ופשע — יהיה לשמצה ולדיראון. כלפי שלש התקופות הללו נתקנו שלשת ימי הבכי.

הבכיה היא פרי התרגזות סנטימנטאלית. היא מתפרצת מאליה, בלי כל מחשבה. ילד קטן כי ימות יבכוהו הוריו בהרבה דמעות. אולם, האנשים הזרים לא ירגישו כאב העדרו. אבל, כאשר יסתלק איש בתקופת המעשה והעמידה אז יצטערו גם אחרים לשמע האסון הזה. ההתאבלות עליו תתבטא בהספד, הנאמר תמיד מתוך שקול הדעת והכנה, ולא כבכיה המתפרצת מאליה. ובבוא ימי הזקנה. נעשית הפטירה שוב לאבל המשפחה, כי האנשים הזרים מביטים על זה כעל דבר הכרחי, ושוב היא בבחינת בכי ולא הספד. וזהו גהוץ ותספורת.

מה שאין כן באדם טוב וישר כנפטר שלנו. למרות שנות חייו המרובים תשאיר הסתלקותו כאב נמשך בלב עדתנו, כי חייו הארוכים לא עברו עליו לשוא, כי אם נתנו לו את היכולת להיות הולך תמים ופועל צדק.

יבוא שלום

מספד על איש נכבד בעדתו. — תרע"ט.

הענבים האחרונים — הקרובים „אל משכן ה'" — בבית גנזיו של הקדוש ברוך הוא — היהודי העשיר באודיסה וכסא נאפוליאון — הפסידא דלא הדר.

הנביא המרשתי קונן: „אללי לי, כי הייתי כאספי קיץ, כעוללות בציר; אין אשכול לאכול, בכורה אותה נפשי" (מיכה ז', א'). והנה הנספד שלנו, הרבני ר' שלום מיכאל פיינברג, אשר מת בקוצר ימים ולפתע פתאום, מבלי להשאיר אחריו בנים, היה משרידי הנכבדים בעמם, מן הענבים האחרונים של הבציר. הענבים המלאים, הלחים והעסיסיים, נלקטים קודם, והם — החסידים ואנשי המעשה שהם יחידי סגולה בדורם. הם אפסו זה כבר: „אבד חסיד מן הארץ". אולם, גם הענבים היבשים, המושארים לבסוף הבציר, שתמורתם בגזע האנושי הוא סוג „הישר באדם" גם כן חלף, „אין". „כולם לדמים יארבו, איש את אחיהו יצודו חרם" (שם, ב'). המלחמה הארורה קלקלה גם את הטובים ובשביל פרוסת לחם נכון האחד לצוד את חברהו בערמה. הנספד שלנו היה „ישר באדם", דובר צדק בלבבו ועושה חסד לעמיתו. חבל „על דאבדין ולא משתכחין" (סנהדרין קי"א.). לא משתכחין, כלומר, לא נשכחין.

כאשר פרצה מגפה בקרב ישראל לרגלי המרד של קרח ועדתו, וארבעה עשר אלף ושבע מאות אנשים מתו, „ויאמרו בני ישראל אל משה לאמר: הן גוענו, אבדנו כולנו, אבדנו. כל הקרב אל משכן ה' ימות. האם תמנו לגוע?" (במדבר י"ז, כ"ז—כ"ח). וגם בימינו אלה נלקחים מאתנו האנשים היראים והחרדים הקרובים אל משכן ה' וההולכים בדרכיו. האם תמנו לגוע?!

„כל המוריד דמעות על אדם כשר הקדוש ברוך הוא סופרן ומניחן בבית גנזיו, שנאמר (תהלים נ"ו, ט'): נדי ספרת אתה שימה דמעתי בנאדך, הלא בספרתך" (שבת ק"ה:). בבית גנזיו של הקדוש ברוך הוא נמצאים, כמובן, חפצי סגולה, מחמדים שאינם בנמצא בכל העולם. אדם כשר הוא דבר כל־כך בלתי רגיל בעולם, עד שהדמעות המורדות על הסתלקותו נעשות גם הן לדברים שהם למעלה מכל מחיר, ולפיכך הם מונחים בבית גנזים.

אנשים בלתי־מתעמקים יתמהו: מהו פתאום כל הרעש? מי היה ר' שלום מיכאל, לא רב ולא ממלא מקום במזרח בית־הכנסת. אך מלמד תינוקות היה ונחבא אל הכלים. האם צריכים אנו לעורר את הצבור בהספד על העדרו

של איש כזה בשעה שרבוא רבבות מבני עמנו חולפים ועוברים בפגעים רעים מדי יום ביום?

אולם, את החרדה הזאת נוכל להבין בדרך משל. באודיסה גר יהודי עשיר אחד, אשר קישט את ביתו בכל מיני רהיטים יקרי ערך. והנה, כאשר פרץ שם הפוגרום הידוע, השתערו על ביתו פורעים אכזרים והתחילו להחריב ולהשחית בקרדומות את כל הדר דירתו. בעל־הבית עמד מן הצד. פניו היו מלאים פחד וצער, אבל הוא לא נע ולא זע. הוא ראה את שבירת השמשיות המלוטשות בחלונותיו, את קריעת וילונות המשי, את ריטוש הכסאות והספות הרפודים ארגמן וקטיפה, את חתוך מרבדיו הפרסיים, את פצוץ פסליו האמנותיים, את לכלוך ציוריו היקרים, את נפוץ הפסנתר הגדול, את ריצוץ נברשות הזהב, אולם את מקומו לא עזב. כאשר נסה אחד הפורעים להרים את גרזנו על כסא ישן אחד שעמד בפינה, קפץ פתאום היהודי ממקומו, נגש אל הרוצח והתחנן: אָנא, אל נא תגע בכסא הישן הזה!

התפלא הרוצח הפראי והתפרץ בצחוק־סוס: — מדוע לא הוצאת אף הגה באָבדן כל רהיטי החמדה העולים לרבבות רובלים והתרגזת כל־כך בגשתי אל הכסא הישן הנושן הזה, אשר מחירו לא יעלה לרובל אחד?

ענה היהודי ברעדה: — את הרהיטים היקרים שהשחתם אקוה להשיג שוב, כאשר ישוך הזדון והחמה. בעזרת ה׳ אתמכר למסחרי ואשתדל להרויח שוב. אולם, את הכסא הישן הזה לא אוכל לקנות בעד כל הון. עליו ישב נאפוליאון בשעה שהגיע למוסקבה, והוא הובא לשם מפאריז, מהיכל מלך צרפת אשר מלך לפני חמש מאות שנים. תחת האָבק המכסהו למעלה נמצאים פתוחי־תמונות מרהיבות עין של אמנים מפורסמים. ספרים שלמים נכתבו על תולדות הכסא הזה ועל טיב צורתו וקישוטיו. כל הון לא יוכל להשיג כסא דומה לו ביופי ובאסוציאציות ההיסטורית.

כך הוא גם במצבנו היום. אָמנם, פגעי הזמן שללו מאתנו רבוא רבבות. אבל, אך ישוך סער העולם, אך ישובו גלי הזמן לגבולותיהם, אָז יוולדו אנשים אחרים במקום הנעדרים. „בני־האָדם דומים לעשבי השדה: הללו נוצצין והללו נובלין (עירובין נ״ד). זהו סדר העולם. חיים חדשים פורחים על קברות המתים. אבל, אנשים ישרים ומורים כמו הנספד שלנו הוא הפסידא דלא הדר. בנעוריו למד בישיבת שוינציאן והצטיין שמה מאד, אחר כך נלקח לחתן במשפחה נכבדה מאד בעיר נובוהרודוק ושימש שם את גדולי הדור והנה, עם התפרצות המלחמה גורש האיש היקר הזה ממקומו והגלה לעירנו, למקום שאין מכירים אותו. תחת האָבק שכסה את חייו הענוותנים והטמורים היו שרטוטי־נשמה מרהיבים עין בחזמתם ובהדרם. עול החיים הקשים הכביד עליו ,רמסהו והורידוהו הקברה. תנצב״ה.

ארז בלבנון

מספד על הרב הגאון ר' זלמן הכהן, מ"ץ דפה ווילנה.

מעלת התמר והארז — הרוח העוקרה מן השורש — שלש הכתות של מלאכי השרת ושל מלאכי חבלה.

בהספדי על כבוד הרב הגאון ר' זלמן הכהן מ"ץ, בשטח הגטו היהודי בעירנו, אמרתי דברים אחדים לפני מטתו. לפני המטה מדברים קצרות ואיזורי דומיא — מרבים. לפיכך אציינם כאן, בתור הוספה להספד הזה.

„צדיק כתמר יפרח, כארז בלבנון ישגה" (תהלים צ"ב; בבא בתרא פ"ב). התמר מצטיין בפירותיו הנעימים לחיך והארז — בעוזו וכבח התנגדותו לכל רוחות העולם (כסנהדרין ק"ו). וגם הרב הגאון ר' זלמן הצטיין בשתי המעלות הללו. עסקנותו הרבנית היתה פוריה מאד, הן בהוראה והן בעניני [illegible], ועקשנותו הדתית אף היא היתה בלי חת, כי אם הדין אסר לא הועילו כל ההפצרות. אף בשעה שהתירו „בשר חוץ" בזמן המלחמה, נהג הוא איסור על עצמו, וכך נהג גם ביחס לקמח פסח הנקנה בשוק.

אולם, רוח אחת גברה עליו ועקרתו משרשיו בלי עת. הרי היא רוח ההשכלה השמדית, רוח התפקרות, רוח זמני הפתלתל. הוא נכנס בבית־המדרש שלו להפרד ממתפלליו ובקש שיושיבו רב אחר במקומו, מפני שאין הוא יכול עוד לצאת ולבוא לפניהם בדור תהפוכות כזה.

„אמר ר' אלעזר: — בשעה שהצדיק נפטר מן העולם שלש כתות של מלאכי השרת יוצאות לקראתו. אחת אומרת לו: — בוא בשלום! ואחת אומרת: — הולך נכחו! ואחת אומרת לו: יבוא שלום, ינוחו על משכבותם! בשעה שהרשע נאבד מן העולם שלש כתות של מלאכי חבלה יוצאות לקראתו. אחת אומרת: — אין שלום, אמר ה', לרשעים! ואחת אומרת לו: — למעצבה תשכבון! ואחת אומרת לו: — רדה והשכבה את ערלים" (כתובות ק"ד.).

הכתה האחת אומרת לצדיק, בפטירתו, „בוא בשלום" — מפני שבא שלם בתורתו ובצדקתו; הכתה השניה אומרת לו „הולך נכחו" — כי הצדיק, במשך כל ימי חייו, הוא חרד תמיד כי לא הלך בדרך הישרה, כי לא קיים כראוי, לא נהג כהוגן; אולם, ברגע האחרון, באשר עושה הוא חשבון הנפש הוא נוכח כי הלך נכחו, הלך ישר, כמאמרם: „נסתכל ביום המיתה ואמר שירה" (ברכות י'.); הכתה השלישית אומרת לו: „יבוא שלום, ינוחו על משכבותם", כי לא

חמס ולא עשק, ואין מי שירגיז אותו על משכביו בחרון את שמו. בשלום יבוא ובשלום ינוח.

אולם, כשהרשע נאבד מן העולם, הכתה הראשונה אומרת: „אין שלום, אָמר ה׳, לרשעים״, כי אין הוא גומר את חשבון חייו בסך־הכל שלם; הוא נשאר חייב למוסר, לצדק, ליושר; הכתה השניה אומרת לו: „למעצבה תשכבון״, כי אחרי חיים של הוללות וקלות־ראש הוא נשאר פתאום מסומר למטתו במכאובות והזיות כל העוול והרשע, תמונות כל חייו הריקנים עוברות לפניו והוא סוגר את עיניו מתוך בלהות ואימה, בלב מלא עצבון ורוגז; הכתה השלישית אומרת לו: „רדה והשכבה את הערלים״, כי הנגזלים והנחמסים לא יתנו לו מנוח ויזכירוהו ימים רבים לדראון.

על הנספד הגדול שלנו יכולים אָנו לאמר, כי „בא בשלום״, שלם בחייו המוסריים, כי הנהו „הולך נכחו״, ישר בדרך התורה היראָה, וינוח בשלום על משכבו. כולנו נזכיר את שמו ואת זכרו בחרדת־קודש ובאהבה רבה.

טרוף טורף יוסף

מספד על הד"ר יוסף אפשטין, מיסד הגימנאסיה העברית בווילנה.

יש גבול וקצבה לבכי ולמספד — חורבן המקדש וסילוקו של צדיק — יוסף ובני בלהה וזלפה — כתונת הפסים המגואלה בדם — בנות ישראל המלקטות שעורים מבין גללי בהמתן של הגויים — יוסף ומשה ביחס לגאון לאומי — הלוחם בעד כבוד ישראל — ענני הכבוד נסתלקו.

תורתנו היא תורת חיים. היא בוחלת בנזירות ובאבלות מיותרת. לכל יש קצבה וגבול, גם לבכי ולמספד. שלשה ימים לבכי ושבעה למספד (מועד קטן כ"ז). הנביא מענתות התרגז על האנשים המתיפחים בבכי בשעה שיש צורך במעשים היכולים לפגום בחריפות האסון. הוא ראה את בני עמו מבכים את שפלותם, את דכאונם, אבל, אינם נוקפים באצבע להישיר את קומתם הרוחנית ולהתעודד ברוח גבורה לקראת היאוש המשתער על כל ארץ המולדת. לכן קרא: „כה אמר ה' צבאות: — התבוננו וקראו למקוננות ותבואינה... ותמהרנה ותשאנה עלינו נהי" (ירמיהו ט', ט"ז—י"ז). אם עלינו להסתפק אך בהורדת דמעות, מבלי קבל לקח ממרירות המצב, הרי אין לנו לבכות כלל ויכולים אנו לשכור מקוננות אשר יקוננו בעדינו.

„כל המוריד דמעות על אדם כשר הקדוש ברוך הוא סופרן ומניחן בבית גנזיו" (שבת ק"ה). דמעות הנשפכות על פטירתו של אדם כשר צריכות להיות בעלות ערך קבוע, הולך ומשפיע, ולא פרי רגע סנטימנטאלי החולף ועובר.

מפעליו הגדולים של הנספד היקר, הדר יוסף אפשטין, גלויים וידועים לכל. עליו אפשר לומר: „וספדו בשוק הסופדים" (קהלת י"ב), כי לא רק המשכילים והחכמים יבכוהו ויספידוהו, כי אם השדרות הרחבות של ההמונים יכירו בשברון לב את הפסד עדתנו בהעדרו של איש רם־מעלה כזה. אלפים יהודים צעירים קבלו אצלו חנוך עברי־לאומי לגאון ולתפארת, ובכיותיהם מרעידות עכשיו את השוקים ואת הרחובות. אולם, אין מכבדיו ומעריציו של הנפטר רשאים לחשוב שהם יוצאים ידי חובתם בקינות גרידא, עליהם לתנות היום את מעלות אישיותו הפרטית והצבורית, למען העמידו לפניהם למופת קבוע הראוי לחיקוי תמידי. „קשה סילוקן של צדיקים ממאה קללות חסר שתים ומחורבן בית־המקדש" (ילקוט ישעיה כ"ט). מדוע? מפני שמבית המקדש נשאר לנו משהו: כותל מערבי ובכיה לדורות. בתקופה האחרונה נתוספה לזה תנועה

כבירה לבנין הריסות ציון. לפיכך, אפשר לומר, כי מבחינה ידועה לא היה חורבן בית מקדשנו גמור, מחלט. גרוע מחורבננו הוא סילוקו של צדיק, אשר לא יעשו משהו להשאיר את זכר מפעליו מבורך ומשפיע לעתיד, כי אז כלום לא ישאר אחריו ופטירתו היא מחלטת.

בני לאה התגאו על בניהן של בלהה וזלפה, שהיו שפחות יעקב, ולפיכך לא באו אתם במגע ומשא ולא היו בחברתם. אולם, על יוסף הצדיק נאמר, כי בגודל ענוותנותו היה „נער את בני בלהה ואת בני זלפה נשי אביו" (בראשית ל"ז, ב'). הוא היה דימוקראט אמתי, איש העם, ולא התרומם מעל ההמונים כאריסטוקראט ריק וגנדרן. וגם הד"ר יוסף, שמלאו היום שלשים יום לפטירתו, היה דימוקראט ועממי, למרות אצילותו האמתית והפנימית. לא בין אדירי עירנו, בעלי ההון וההשפעה הרבה היה מתהלך, וגם לא בקלובי־סגולה היה מבלה את נשפיו, כי אם בסימטאות הצרות היה נראה ולמרתפים האפלים היה יורד, בכדי לחנך, להרים ולהשכיל את בני העניים וגם להחיש מרפא־חינם לתחלואיהם הגופניים.

יעקב הזקן שלח את יוסף בן־זקניו לבקר את אחיו הרועים בשכם. יוסף ידע כי אחיו שונאים אותו „על חלומותיו ועל דבריו", בכל זאת לא המרה את פי אביו הזקן והלך בשליחות אשר לא שב הימנה. במקומו הביאו אחיו את „כתנת הפסים" המגואלה בדם. וגם הד"ר יוסף אפשטין היה הולך בשליחות מסוכנת, כי היה מרפא את עניי עמנו בכל עתות המגפה, עד אשר דבקה המחלה גם בו והמות האכזרי השאיר לנו במקומו אך את כתנתו המגואלה בדם! וכמו יוסף בן יעקב, כך היה גם הד"ר יוסף לאיש חלומות, כאשר הרהיב עוז ליסד גימנאסיה, אשר כל למודיה יהיו בלשון העברית וברוח הלאומיות העברית. אולם, חלומו הנהדר התקיים, ושפת נביאינו נשמעת שם מפיות מאות תלמידים.

„מעשה ברבי יוחנן בן זכאי שהיה רוכב על החמור והיה יוצא מירושלים... ראה ריבה אחת שהיתה מלקטת שעורים מבין גללי בהמתן של ערביים... בכה רבי יוחנן בן זכאי ואמר: — אשריכם ישראל, בזמן שעושין רצונו של מקום אין כל אומה ולשון שולטת בהם, ובזמן שאין עושין רצונו של מקום מוסרן ביד אומה שפלה ולא ביד אומה שפלה אלא ביד בהמתן של אומה שפלה" (כתובות ס"ז; עיין ספרנו „ישראל בעמים", במאמרים „אורות מאופל" ו„קול הצאן"). רבי יוחנן בן זכאי בכה בזה על שפלות ישראל. כמה מבנותינו הולכות ללקוט את שעוריהם של הגויים אפילו בין גללי בהמותיהם, במקום להתפרנס על היבול הנמצא בגבולות רכושם הלאומי. הן מחקות את לשון כמה אומות שפלות אשר בתוכן הן יושבות, מבלי להשתדל ללמוד את אוצרות המוסר והאמנות הנמצאים בגנזי הספרות העברית.

„אמר ר' לוי: אמר [משה] לפניו: — רבונו של עולם, עצמותיו של יוסף

נכנסו לארץ ואני אינני נכנס לארץ?! אָמר לו הקדוש ברוך הוא: — מי שהודה בארצו יקבר בארצו ומי שלא הודה בארצו אינו נקבר בארצו. יוסף הודה בארצו; מנין? גבירתו אומרת: — ׳ראו, הביא לנו איש עברי לצחק בנו׳ (בראשית ל״ט, י״ד), ולא כפר, אלא אָמר: — ׳כי גונב גונבתי מארץ העברים׳ (שם, מ׳, ט״ו) — יקבר בארצו, שנאמר: ׳ואת עצמות יוסף אשר העלו בני ישראל ממצרים קברו בשכם׳ (יהושע כ״ד, ל״ב). אתה, שלא הודית בארצך... בנות יתרו אומרות: ׳איש מצרי הצילנו מיד הרועים׳ (שמות ב׳, י״ט) והוא שומע ושותק, לכן לא יקבר בארצו״ (במדבר רבה).

כאשר הוכרח יוסף להגן על עצמו בכדי להסיר מעליו את עלילת השוא שגבירתו המופקרת בדתה עליו, עמד וענה בגאוה למאשימיו: — הלא אני מארץ העברים בא, ובני ארצנו אינם שפלים כבני ארץ מצרים לעשות מעשה בליעל ובגידה. בזה הצהיר על טהרת חייהם של בני משפחתו.

אולם, כאשר שמע משה את דברי בנות יתרו, בשבחם אותו, את המצרי, על הצילו אותן מידי הרועים, לא מחה נגד הכינוי הבלתי נכון מרוב ענוותנות. הוא לא רצה לטפל בכל הענין, כי לא רצה שידברו הרבה במעשה הגבורה והנדיבות אשר עשה. לפיכך שמע ושתק. והנה חושב ר׳ לוי, כי מבחינה אחת לא היתה שתיקתו של משה רצויה. במקרה ההוא כדאי היה שיגלה את גזעו, למען יכבדו המדיינים לא רק אותו, כי אם גם את עמו, ובזה היה מעטה כבוד וגאון לישראל. בשתקו נזקף המפעל היפה הזה לחשבון המצרים העריצים, שהתפרסמו ממאורע כזה לא רק בתור אנשים גבורים, כי אם גם בתור ענוותנים, פרסום שלא זכו כלל על־פי מעשיהם. וכאן אָנו נזכרים במאמר: „ענוותנותו של רבי זכריה בן אבקולס החריבה את ביתנו ושרפה את היכלנו והגלתנו מארצנו״ (גיטין נ״ו). מדת הענוותנות אינה טובה בכל המקרים ובכל המצבים.

וגם יוסף הנספד היום היה מלא גאות לאומית. השפה שלנו היתה ללעג ולקלס בארצנו, הן מצד מכריענו אָנו, המתבוללים הפחדנים, שלא העיזו לעשות שום מעשה עברי או להוציא מלה עברית מפיהם לבל יוודע, חלילה, שהם שייכים לגזענו, והן מצד שונאינו מחוץ, אשר רצו להשליט עלינו את שפתם ביחד עם תרבותם הזרה. וביחוד גדל שאט־נפשם של הגימנאזיסטים העברים שלנו ללשון ולספרות העברית, בחשבם את עצמם לסלתם של עם ישראל, לנושאי אבוקות ההשכלה באפלולית הגולה. עד שקם ד״ר יוסף אפשטין והעמיד את מזבח הלשון העברית בהיכל ההתבוללות, היינו בגימנאסיה. והמוסד החינוכי, אשר היה למופת בהפצת תרבות זרה, מתנגדת לנו, היה למעין משיב נפש של תרבותנו אָנו. ד״ר אפשטין הצליח לבסס את כל הלמודים על טהרת הלשון העברית שלנו והכניס רוח חבה והערצה ליהדות הנהדרה שלנו. לפיכך עלינו להשתדל, כי המוסד הזה אשר נוסד על ידו יפרח וישתגשג ועלינו לַתָמוך בו גם בכספנו וגם

ביחוסנו הסימפאתי. נשתדל נא, כי הגימנאסיה העברית לא תהיה עברית אך בלשונה לבד, אלא גם ברוחה, בפנימיותה, כי למעלה מקדושת הלשון, הכלי, היא קדושת היהדות, היין הישן השמור בקנקן היפה הזה.

כאשר נסתלק אהרן כתוב: „ויראו כל העדה כי גוע אהרן" (במדבר כ', כ"ט). כל הקהל מרגיש בהעדרו של איש גדול. חכמינו פרשו כי ענני־הכבוד נסתלקו מישראל עם פטירת אהרן (תענית ט'). גם בהעדרו של הד"ר יוסף אפשטין מרגיש כל העם ובהסתלקותו נסתלק מאתנו איש אשר היה לכבוד גדול לנו. הבה נקוה, כי הנטע המבורך אשר נטע ישגשג, ובנינו אחרינו, אשר יתחנכו על טהרת הקודש יזכירו את שמו לברכה.

ויאסף רגליו אל המטה

מספד על איש נכבד וצעיר שמת אחרי נתוח.

קציר בעתו ושלא בעתו — קרובים ורחוקים — ימינו כצל עובר —
מצודת־המות — ווי לאזלא! ווי לחבילא.

קציר התבואה בשדות ואסיף הפירות בגנים, כמו בציר הענבים בכרמים הוא תמיד חג גדול בכפר. החרמש והמגל שרים את שיר הסיום לתקופת עבודה מפרכת. בשוב הקוצרים והבוצרים לבתיהם, עם שקיעת החמה, תצלצל רינתם ברחובות ולעומתם יגילו הדי ההרים. אולם, כל זה משמח ומרנין את הלב, כאשר יבוא הקציר בעתו, כשיבול הארץ כבר גמל ונכון לעבור אל הגורן. מה שאין כן בשעה שסערה איומה מנשלת את הפירות מן העצים או שודפת את הגרעינים מן השבלים באמצע הקיץ, בטרם בשלם. קציר שכזה אסון הוא לחקלאי, וכל רואהו יתאנח ויתאבל. לא רינת קוצרים תשמע, כי אם קינת דלים ועניים, שתקותם לגרנות מלאים בר נכזבה כליל.

האדם עץ השדה. תמונות דומות אנו מוצאים גם אצל בני תמותה. כאשר יסתלק איש זקן ושבע ימים מן העולם, ואחרי מטתו ינהרו בנים ובני־בנים, שלשים ורבעים, ישמע בכי ויללה אך מפי צאצאיו ושארי־בשרו, אשר חייו היו יקרים להם ואשר היה עטרת לראשם. אולם אנשים מן הצד, כאשר יראו הלויה ברחוב ויווכחו כי בארון מונח ישיש ושבע ימים, לא יתיפחו בבכי ויצאו ידי חובתם באנחה קלה. הלא סוף כל אדם למות, ולא לעולם יתהלך תחת השמש. דור הולך ודור בא.

מה שאין כן בפטירתו של איש צעיר ונשוי, הנקטף מעולמו בעודנו באבו, ומשאיר לאנחות אלמנה צעירה ויתומים קטנטנים. כאשר יראו אנשים זרים את האשה האומללה הזאת, עם בני־טפוחיה הנשאים בזרועותיה או הנאחזים בסינורה, מלווים בבכי־תמרורים את הבעל והאב, אשר השאיר אותם טרף לשיני החיים, נוצה קלה על פני ים זועף וסוער — אז גם הם יתפרצו בבכי, וגם לבותיהם יתפלחו מצער.

גבי יעקב כתיב: „ויקרבו ימי ישראל למות" ואמרו חכמינו: „כי גרים אנחנו לפניך, כצל ימינו עלי ארץ; הלואי כצל כותל או כצל אילן, אלא כצל עובר, כצלו של עוף שהוא עובר וצלו עמו..." (ילקוט ויחי). גם הכותל וגם

האילן אינם בני־אלמות. הכותל יתרועע אף אם לא יסתרוהו והאילן יפול גם אם לא יגדעהו. בכל זאת קיומם וקיום צליהם יותר נמשך מקיום צלו של עוף. כי הלא הכותל והאילן יכנעו אך לשיני הזמן או לסופה וסערה בלתי רגילה, אולם העוף יעוף בחרדה גדולה גם לקול עלה נדף. והאדם, כצלו של העוף הנים ולא נים, צפוי תמיד לסכנות שונות. סיבה כל שהיא יכולה להעבירהו מן העולם: טעימה קלה, הצטננות קלה, פצע קטן וכדומה שהאדם אינו שם לב להם ודשם בעקבו — חותרים חתירה תחת קיומו ומורידים אותו הקברה. וגם הנספד שלנו חלה, לכאורה, באופן קל ומחלתו התגברה עד אשר הצטרכו לקציץ את רגלו ולבסוף גם הנתוח הזה לא הועיל — המחלה פשתה ופתיל חייו נקטף בדמי עלומיו.

וזהו שאמר הכתוב: „'כי גם לא ידע האדם את עתו כדגים שנאחזים במצודה רעה' (קהלת ט'); אמר ר' ברכיה: וכי יש מצודה רעה ומצודה טובה? אלא זו חכה, לפי שיש לך מצודה שהיא צדה בים ולא ביבשה, ביבשה ולא בים, אבל החכה צדה בים וצדה ביבשה, שהיא יורדת לגרונו של דג וחנקתו" (קהלת רבה). המצודה היא רשת הצדה את הדגים חיים. שבוייה מטיילים בה וחושבים, כי כלום לא אירע להם, ושעדיין הם בני־חורין במים שאין להם גבולים. אולם, אך ירים הדייג את הרשת מנבכי התהום והדגים מרגישים תיכף בחוסר המים, בעתידם הנורא. מה שאין כן הדג הניצוד בחכה. הוא מרגיש תיכף, כי בא הקץ לחייו: זו הברזל כבר לא יניחו להנצל.

כך גם אצל בני־האדם. יש מהם הנושאים את המות בלבם, אבל, גזר־הדין הזה אינו מורגש על ידם: הם כדגים ברשת המכמורת. אולם, הנספד שלנו היה כדג הניצוד בחכה. אך נגשו לעשות לו נתוח, כבר הרגיש שהוא הולך ומתרחק מאתנו.

כתוב: „ויכל יעקב לצוות את בניו ויאסף את רגליו אל המטה ויגוע ויאסף אל עמיו". (בראשית מ"ט). כאשר יעקב הרגיש, כי קרבו ימיו למות, עשה חשבון הנפש: מה עלי לקחת בתור צידה לדרכי הארוכה? כסף וזהב לא יביאו לי כל תועלת, רק את מעשי הטובים שפעלתי בגופי אוכל לאסוף ולקחת אתי. כתוב: „ואשיבה רגלי אל עדותיך" — את הליכותיו המרודות לדבר מצוה החליט לקחת אתו. וגם הנספד שלנו לא יקח אתו את החצרות ואת הבתים אשר רכש, כי אם את מעשיו הטובים, ואפילו את אלה שדשם ברגליו וחשבם לדברים של מה בכך — יקח לו אתו.

נשי דשכנציב אמרן הכי: —ווי לאזלא! ווי לחבילה! (מועד קטן כ"ח). מנהג העולם הוא, שההורים עמלים ויגעים לטובת בניהם. האב טורח והבן אוכל מן המוכן וגורם בזה נחת למפרנסו. הבנים אינם חושבים כי הם מצפים

לשלחן אחרים, כי אם, להיפך, את שלהם הם נוטלים. אולם, כאשר נהפך הסדר והבנים הם המפרנסים את הוריהם — אָז אוי ואבוי לשניהם.

והנה הנפטר שלנו נזקק עכשיו לעזרת בניו: למעשיהם הטובים ולהנהגתם היהודית, למען יזכה לעילוי נשמה, כמו שאָמרו: „ברא מזכי אבא, אבא לא מזכי ברא" (סנהדרין ק"ד), וכמו שאָמרו נשי דשכנציב: „שאל אצטלא דמלתא לבר חורין דשלימא זוודא" (שם), כי הנפטר, שנשתחרר מעול החיים וממצוות היהדות נזקק לאדרת המעשים הטובים של יוצאי חלציו. ועל המצב הנוכחי אפשר לאמר כדברי הנשים בשכנציב: „ווי לאזלא" — ווי לבן צעיר ההולך אחרי מטתו של אָביו אשר נקטף באיבו, ו„ווי לחבילא" — ווי לאב צעיר הנשא בחבילה, כי הוא יצטרך להתפרנס מהנהגתם של בניו אשר נשארו בחיים.

נקוה, כי הבנים לא יכזיבו את תוחלתו וידעו את הדרך לכבד את זכר אביהם הישר והיקר.

שחיטת הפסח

מספד על הקדוש ר' זאב שנרצח על־ידי הלגיונרים הפולנים בעירה נימינצין, על יד וילנה. — פסח תרע"ט.

אילן ישראל — שרשיו לא יעקר, אבל גזעו פצוע וענפיו גדועים — שליח־צבור מלובש בגדי־דם — מלאך המות דשחט לשוחט.

בני ישראל נמשלו לכמה מיני עצים: נמשלו ל ג פ ן: „מה הגפן הזו נמוכה מכל האילנות ושולטות בכל האילנות, כך הם ישראל: נראים כאילו שפלים בעולם הזה, אבל, לעתיד לבוא, הן עתידין למשול מסוף העולם ועד סופו" (ויקרא רבה ל"ו); נמשלו ל ז י ת: „מה זית אין עליו נושרין לא בימות החמה ולא בימות הגשמים, אף ישראל אין להם בטלה עולמית" (מנחות נ"ג); נמשלו ל ת פ ו ח: מה תפוח זה פריו קודם לעליו, אף ישראל הקדימו 'נעשה' ל'נשמע' " (שבת פ"ח) וגם נמשלו ל ת מ ר: „מה תמר אין לו אלא לב אחד, אף ישראל אין להם אלא לב אחד לאביהן שבשמים" (סוכה מ"ה:).

אולם, עץ ישראל אינו מאושר ביותר. כל רוחות העולם רוצות להזיזו ממקומו. כל הקרדומות שבעולם מכים בו ורוצים להכריעו ארצה. שרשנו אמנם חזק הוא ועשו לבלי חת. נצח ישראל שומר עליו לבל יעקר. אבל, גזענו פצוע פצעים אין מספר, פצעים שאינם רוצים להעלות קרום. וענפינו הנהדרים והיפים — כמה מהם נגדעו בגרזן העמים! כמה מהם נקטעו מגופנו הלאומי להיות למדרך כף רגל בהמה וחיה!

המלחמה האחרונה התלקחה סביב אילן ישראל. פירותיו הברוכים נשרו! עליו הרעננים נחרבו ובלו! וכמה ענפים רכים וצעירים נקצצו באבם! אבל, כאשר שככה המלחמה וכל העמים גמרו לקבור את מתיהם והתכוננו לחיי־שלום ושלוה — התנפלו עלינו גדודי הלגיונרים הפולאנים האכזרים והתחילו לגדע בחימה ובפראיות איומה את הענפים המעטים שנשארו בפליטת המלחמה. זה היה בזמן חג הפסח. חכמינו אמרו: „האי מאן דנפק ביומי דניסן וחזי אילנא דקא מלבלבי אומר: ברוך שלא חיסר בעולמו כלום!" (ברכות מ"ג). האם נוכל גם אנו, בראותנו את אילן ישראל הרצוץ והקצוץ, לברך, מבלי לשקר לעצמנו: „ברוך שלא חיסר בעולמו כלום? אמנם, אין עולמנו חסר פורעים ורוצחים, אורבים לדמנו ומתנכלים להשמדתנו!

שעת חירום היא השעה הזאת בחיינו! הגענו עד משבר נורא. שואה באה עלינו. עת צרה היא ליעקב. יום חושך ואפלה, יום ענן וערפל. אפפו עלינו רעות עד אין מספר. צריכים אנו לרחמי שמים. צריכים אנו למליץ יושר, לשליח צבור. והאם יש שליח יותר קדוש וטהור כמו הרב הקדוש ר' זאב וואלף, שו"ב בעיירת נימינצין, אשר נרצח על־ידי החיות הולכות־שתים? בלילה האחרונה ,כאשר נחבא במערה מפחד הלגיונרים הפולאנים, יעץ לשאר הנחבאים כי יאמרו ביחד אתו את ה„וידוי". הוא גוע אחרי אשר התוודה. שליח צבור שכזה ראוי והגון הוא להתחנן על עמו.

והיה כי ישאלוהו למעלה: — שליח ישראל, מדוע הופעת בבגדים מלוכלכים בדם, ולא התקשטת בבגדים נקיים ונאים? (רמ"א, או"ח סימן נ"ג). יענה שליחנו בעוז: הדם הזה שאתם רואים על בגדי, איננו דם עופות ובהמות אשר שחטתי בתור שוחט בעיירתי. זהו הדם שלי, זהו נפשי אשר שפכו רוצחי בעצם היום בלי כל סבה ובלי כל פחד, ואף בלי מורך לב! העל הדם הנקי הזה לא תנקם? האם לא ישפך דם רוצחי ורוצחי עמי בחרב ה'?

אפשר לנו לאמר על הקדוש זאב מה שנאמר על בנימין: „זאב יטרף, בבוקר יאכל עד ולערב יחלק שלל" (בראשית מ"ט). בבוקר חייו עמל ויגע הרבה בכדי ללמד תורה, להיטיב את מדותיו ולחנך את פעומיו ברוח התורה והיהדות, בכדי שיראה את פרי חייו הטהורים בערב. אולם, זאב זה לא זכה ליהנות משלל מעשיו הטובים בערוב חייו, כי נרצח בהיות בן ארבעים ושש שנים.

קרבן אומלל! הלא „ידיך לא אסורות ורגליך לא לנחושתים הוגשו". לא היית חוטא או פושע. נקי היית מכל עון פוליטי. אי־אפשר היה להאשימך בשייכות לאיזו מפלגה מדינית, שעם פולין לוחם נגדה. ומדוע „כנפול לפני בני עולה נפלת?" (שמואל ב', ג'). מדוע גזלו ממך את נפשך באכזריות איומה?

בליל פסח אנו אומרים: „ואתא מלאך המות ושחט לשוחט... ואתא הקדוש ברוך הוא ושחט למלאך המות". נקוה, כי רבונו של עולם ישחט למלאכי המות ששחטו לשוחט שלנו!

המבשר

מספד על קרבן הלגיונרים הפולאנים שהובל ממקומו להקבר בעירנו.
למחרת הפסח, תרע"ט.

קדוש יאמר לו — בני־הישוב בעיירה, ערב יום הכפורים — הוידוי בזמננו — חופש המספד — אָנו קוראים מן המיצר, עננו במרחביה!

לדבר עכשיו על חייו הטהורים והזכים של הנפטר למותר הוא. פטירתו מן העולם בתור קרבן על מזבח האומה, מאת ידי הלגיונרים הפולאנים, מעלה ומרוממת אותו מעל לכל חיים רגילים. קדוש יאָמר לו עכשיו. קדוש בין קדושי ישראל מאָז ומעולם אשר מסרו את נפשם על קידוש השם. עלינו אך לשים לב לבשורה הרצינית שהשליח הזה מבשר לנו.

זכורני, כד הוינא טליא, בעיירה קטנה, היו כל בני העדה טרודים מאד בערב יום הכפורים בהכנות ליום הדין. ומרוב ההכנות הללו היו, לפעמים, מעלימים את עינם מזה ששעת התחלת החג מתקרבת במהירות גדולה.

והנה נראו ברחוב ובשוק עגלות היהודים הגרים בכפרים הסמוכים! ה„ישוביים" הללו באו עם נשיהם וטפיהם ועם צידה בעד מוצאי יום הכפורים. בשורה ארוכה היו נוהרים בעגלותיהם לבית התפילה. כולנו היינו מציצים מן החרכים וקוראים: הנה יום כפור בא! השעה מאוחרה כבר. הישוביים נמצאים כבר ברחוב עם קיטליהם, טליתותיהם ומחזוריהם! נמהר נא, נתכונן נא ליום הדין האָיום. החנויות נסגרו כהרף עין. השלחנות הוכנו. המחזורים, הקיטלים והטליתיות הוצאו! השעה הגיעה!

והנה הובא אלינו היום ישובי אחד, הקדוש ר' ישעיה ליב מפרור ירושלימקה. הוא בא בלי מחזורו בלי טליתו ובלי הקיטל הלבן שלו, כי הלגיונרים הארורים לא נתנו לו פנאי להתכונן ליום הדין. הנה הובא אצלינו בבגדיו הספוגים דם, אחרי אשר דינו נחרץ למות מות קדושים.

אולם, גם יום הדין שלנו קרוב. ערב יום כפור הוא לנו היום ובכל יום. מי יודע מה יארע לנו מחר, מי יודע מה יאונה לנו בעוד שעה, בעוד רגע. גרזן הרוצחים עוד נטויה היא על ראשינו. קרבנותינו עדיין לא פייסו את אליל הרצח שאליו עובדים הלגיונרים הפולאנים.

הרמב"ם פוסק (הלכות תשובה פ"ב): „ומצוות וידוי יום הכפורים...

קודם שיאכל, שמא יחנק בסעודתו קודם שהתוודה". ואם בזמן רגיל ומתוקן צריכים אָנו לחשוש כי לא נזכה להגיע עד אחרי סעודת אחת, מכל שכן שאָנו צריכים להתכונן לכל מקרה רע בעתיד הקרוב. עלינו להתחנן, לטהר את מעשינו, להתוודות. מי יודע על צוארו של מי יורם הגרזן מחר?

כאשר מת מלך מצרים נאנחו בני ישראל „מן העבודה ויזעקו" (שמות ב', כ"ג). ומבאר השל"ה, כי המצרים לא הרשו לבני ישראל אפילו להתאנח. כל־כך אכזרים היו. ולפיכך, כאשר מת מלך מצרים והמצרים בעצמם התאבלו, השתמשו העברים בהזדמנות זו והתאבלו גם הם. כמובן, לא על הסתלקות המלך הרע והאָרור, כי אם על אשר לא מת קודם לכן, ועל אשר ישאיר פרעה אחר במקומו.

וגם לנו אָסור להתאסף ולתנות את מר גורלנו. גם לנו אָסור להתאנח בקול רם. מכריחים אותנו ליהרג מבלי הוציא הגה מפינו. אכזריות כזאת טיפוסית היא ללגיונרים הפולאנים. ועכשיו יש לפנינו מת והתאספנו לבכותו. נשתמש נא בהזדמנות זו לבכות את כל שאָר הקדושים והטהורים שמסרו את נפשם על קידוש השם. אל קנא ונוקם ה', נוקם לצריו ונוטר הוא לאויביו. דורש דמים, זכור נא אותם, אל תשכח צעקת ענוים! ארץ, אל תכסי דמם! נקם את נקמתנו והוציאנו למרחב! גאל אותנו בזרוע נטויה ופדנו במשפט! תשיב את שבות עמנו לארץ אבותינו. כנס את נדחי ישראל. מן המיצר אָנו קוראים אליך, עננו במרחביה!

by the bountiful hand of God, must show their appreciation by emulating His lovingkindness.

Rabbi Gordon preaches that both national and religious unity should form one and the same ideal. The endeavors to restore Palestine as the Jewish homeland are, according to him, the beacon of light in the darkness of the *Diaspora.* But the return of Israel to Palestine to live happily "under his vine and under his fig-tree", does not, according to him, constitute the complete coveted return. It is the spirit of the Torah, the ethics of our forefathers that has to guide rejuvenated Israel in the land of his ancestors, in order to bring to its perfection the sublime visions of our ancient seers.

him. As the Rabbi of the Congregation *Adat Yeshurun* of the Grand Synagogue, New York City, and as a member of the Executive Committee of the Union of Orthodox Rabbis of the United States and Canada, he exercises a great influence on the Jewish orthodoxy of the New World.

Arriving into this country he was not prejudiced, as were many other recent Rabbinical arrivals, against the new forms Judaism took in this country by the force of circumstances. The change of environment ought naturally to bring changes in many "externals" like dress, speech and mode of living. Due recognition should also be given to the forces of new times. But Rabbi Gordon has also not indulged in the comfortable attitude of unconditional surrender. Rabbi Gordon views with great optimism the future of Orthodox Judaism in this country. The Yeshivat Rabbi Isaac Elhanan in New York, headed by Dr. B. Revel and rivalling many a *Yeshivah* in the old country, is sufficient proof that the *Ner Hamaaravi* (Western Light) can cheerfully illuminate Jewish life in America. Such scholarly institutions as the Jewish Theological Seminary, in New York City, headed by Dr. Cyrus Adler, and the rapidly growing number of Jewish educational and cultural institutions, point to the ascendancy of Jewish learning in this country. The victory of the *Kashrut* laws, thanks to the incessant efforts of the beloved Jewish Congressman, Hon. Samuel Dickstein, (a cousin of Rabbi E. Gordon), has hardly its parallel in any other land.

HIS RELIGIOUS NATIONALISM

Rabbi E. Gordon, in his numerous orations, oral and written, does not preach chauvinism, but universal love in the spirit of the immortal prophets. He raises his protests at the nations who tortured and still are torturing his people, because he believes that the nations of the world, prospering

delivered by the City Maggid on the nights preceding the vigils of *Rosh Ha-Shanah, Yom Kippur* and *Hoshana Rabba.* The first two sermons are known as *Manoevres* and *Reviews* (in Yiddish "Manevres" and "Revyes"). The Jews, figuratively speaking, must contest the testimony of their *Mekatregim* (accusers) in heaven, when their cases come up before the Almighty. One of the strongest weapons of the Jews is their devotional prayer recited broken-heartedly after having repented for the evil deeds of the past, and after having resolved to live piously in the future. The City Maggid, as a spirtual generalissimo, musters his forces in the synagogue through fiery, "revivalist" admonitions. The Grand Synagogue is then crowded to its capacity. The trembling, sobbing voice of the venerable City Maggid is interrupted by successive outbursts of heart-rending sighs and moans. The opening of the doors of the Ark comes then as an awe-inspiring climax. Then the City Maggid recites the *Ashamnu* (confession formula), beating his breast with every word and the whole congregation, rising and in tears, wailingly repeats after him these solemn words, sanctified through ages by the heroic Jewish martyrs, who cried them out from the smoke of flaming stakes.

A collection of such *manoevre*-sermons delivered by Rabbi Gordon in the Grand Synagogue of Vilna is now (1926) presented to the public in his book "*Maarkot Israel*" (The Armies of Israel) and are probably the first *manoevre*-sermons ever published. The critical war period during which they were delivered, has contributed greatly to their forcefulness and to their historical importance.

RABBI GORDON IN U. S. A.

Upon the invitation of an old, reputed New York congregation, Rabbi Gordon arrived in the United States of America June 23, 1923, bringing his wife and daughter after

RABBI GORDON BEFORE THE MILITARY TRIBUNAL

Rabbi Gordon, as City Maggid, thundered his protests at the injustice done to his brethren and encouraged his flock heroically to defend their rights. January 8, 1920, he was called before a military tribunal and was severely reprimanded. A detective was henceforth stationed in the Grand Synagogue whenever Rabbi Gordon was in his pulpit.

On July 14, 1920, the Bolshevik troops reoccupied Vilna and on August 28, they left it in the care of Lithuanian troops. The Lithuanians thus again became the masters of their historic capital after an intermission of 125 years. The Jews have learned, during the thousands of years of their dispersion, how to sympathize with the national aspirations of other subjugated peoples and, therefore, welcomed the return of the Lithuanians to Vilna. On October 7, 1920, the representatives of Poland and of Lithuania signed an agreement at Suwalki whereby Vilna was ceded to the latter, but two days afterwards the Polish General Zeligowski occupied Vilna for Poland in defiance of this agreement. And this *coup de force* made the Poles the *de facto* rulers of Vilna up to the present day, although the Council of the League of Nations decided to the contrary.

THE REVIVALIST "MANOEVRES"

The holidays of *Rosh Ha-Shanah* and *Yom Kippur* are known as the *Yommim Noraim* (Fearful Days), because, according to Jewish beliefs, during these days God judges the entire cosmos and decides its destiny for the ensuing year. The month of Elul preceding these "Fearful Days" is, therefore, devoted by religious Jews to additional works of piety. The Grand Synagogue of Vilna, always closed in the weekdays, opens its gates during the "preparatory" month of Elul, on Mondays and Thursdays, when the City Maggid delivers devotional sermons. Of particular solemnity are the sermons

Whatever escaped the watchful eye of the Germans, fell into the hands of the Red Commissars. All the public institutions were closed and their properties requisitioned. But the friendship the Russian soldiers had shown to the population, their peacefulness and rigid discipline, were sufficiently appreciated by the panic-stricken population.

ATROCITIES THAT AROUSED THE WHOLE WORLD

April 19, 1919, on the eve of the Catholic Easter, the bestial Polish Legions, like hordes of untamed brutes, overtook the city and drenched it in Jewish blood. They plundered, raped and murdered without provocation. Many Jews were buried alive on the bank of the Vilija. Among the innocent victims of their fury was the well-known Jewish author, Weiter. The entire human race stood up in terror at these revolting outrages.

The atrocities aroused the world in spite of the fact that it had just emerged from the unprecedented slaughter of the Great War. The Government of the United States, the traditional friend of the oppressed, sent a delegation to Vilna headed by Hon. Henry Morgenthau, to investigate the Polish excesses. On August 1, 1919, Rabbi Gordon appeared before the American Commission as a witness, having been personally abused by a gang of Legionaires, while crossing the Green Bridge. On November 13, 1919, the British Investigation Committee, headed by Sir Stuart Samuels arrived.

A massacre can not last forever and it was bound to stop. But the inhuman persecutions of the Jewish population of Vilna were not abandoned. Thousands were arrested on the utterly false accusation of having sympathized with the Bolsheviks. Many of those arrested never came back, while most of them were tortured long in the prisons before the authorities were compelled to free them, because of lack of evidence.

their heavy yoke was solidly laid on the necks of the inhabitants. Beginning with the first Ordinance of the first German Governor of Vilna, General Wegener, and terminating with the last Ordinance given on December 12, 1918, on the eve of their evacuation, the German military authorities systematically and vigorously appropriated the entire public and private wealth that could be sent away to the *Vaterland.* The daily search for men to be sent to the forced Labor Batallions under revolting, humiliating and tormenting conditions completely broke the morale of the population. Myriads of starving refugees flocked into the city and brought consternation to its breaking point. Epidemics broke out and the mortality increased four-fold. Many, in their despair, drifted away into improper occupations. Misery brought hundreds to insanity and afterwards to death. All deranged were transported to the Asylum at Tawrig, where, according to confidential reports, they were systematically put to death. A licence was required for every move and its price was enormous. The relief from their brethren in Russia and in the United States could not reach them because of the isolation of war. Energetic social leaders like Rabbi Gordon were not altogether discouraged, and Free Kitchens and Shelters were established while the communal schools went on with their work, shaping the impregnable spirit of the rising Jewish generation.

On November 11, 1918, the day after the Ex-Kaiser fled to Holland, the Armistice was signed. The German soldiers in Vilna shortly afterwards proclaimed that they had formed themselves into soldiers' *Soviets* and would thus rule Vilna.

On January 1, 1919, General Mokzecki proclaimed Vilna under Polish rule, but the Red Russian Army arrived three days afterwards and ruled Vilna for 15 weeks. While avoiding bloodshed and protecting life, the Bolsheviks, at the same time, completed the economic ruin of the city.

associations of the Grand Synagogue. Governments rose and fell; varied flags were displayed from the pole on the top of Duke Iageila's mediaeval castle; wars, mutinies, famines, plagues and conflagrations ravished the city from time to time; but the Grand Synagogue of Vilna, as if immune to all vicissitudes of time, survived all calamities. It is still, as it was for many generations, the center of Jewish life in Vilna.

Descending to the floor of this Grand Synagogue, which is two stories below the level of the ground, one is immediately impressed with its enormous proportions, massive, cave-like archery, four gigantic marble columns and covered almemar. The bar-reliefs of queer animals and cabbalistic symbols and inscriptions embellishing the *Mizrah*-wall, are equally impressive. On the platform of the Ark stands the pulpit from which the City Maggid delivers his sabbath sermons throughout the summer. In front of this pulpit stood such celebrated Maggids as Solomon Salmon, Ezekiel Feivil, Velvel, Jacob Joseph (afterwards Chief Rabbi of New York) and Jacob David, commentator of the *Talmud Yerushalmi*. Below the pulpit rises the *Amud*, before which officiated such celebrated cantors as the legendary *Balebesil*, Lomzer, Finesinger, Cohen, Cooper, Sirota, M. Steinberg, Roitman and M. Hershman. (The last five toured America with great success).

THE CALAMITIES OF THE GREAT WAR

During the time Rabbi Gordon was City Maggid of Vilna he witnessed the worst calamities in its history. Germany declared war on Russia August 1, 1914. After one year of strenuous fighting, the Russian northwestern front began to crumble. The three strongholds of Lithuania could not stand the assault. Kovno fell August 17, 1915, Brest-Litovsk—August 25, and Vilna—September 18. The fall of Vilna happened to be on the Day of Atonement, a grim coincidence.

The Germans entered as "redeemers", but very soon

S. Z. S. Shapiro, Chief Rabbi and *Yeshivah*-rector of Krinki and from A. I. Kook, Chief Rabbi of Palestine. These testimonials were reproduced in the third volume of Rabbi Gordon's sermons: "*Israel Baamim*" (Israel among the Nations), Vilna, 1914.

When this volume appeared Rabbi Gordon was already a member of the Rabbinate of Vilna, having been engaged in the year 1907. Rabbi Gordon's "*Israel Baamim*", like his earlier "*Dibrei Elijah*", spread rapidly among the rabbis of Europe and of America. He discussed philosophically many of the Jewish burning problems, offering solutions in the spirit of our historical experience. Attacking mercilessly the cowardice and stupidity of the aristocratic or cosmopolitan prophets of assimilation, he preaches a still stronger national-religious unity for the preservation of Jewish ideals.

Preaching frequently in the Grand Synagogue of Vilna, Rabbi Gordon became known as one of the foremost Rabbinical orators of his generation and thousands upon thousands crowded the Grand Synagogue to hear him speak. In response to popular demand Rabbi Gordon was finally appointed *Stodt Maggid* (Preacher-in-Chief or City Maggid) of Vilna.

THE GRAND SYNAGOGUE OF VILNA

The City Maggidate of Vilna is an office of extraordinary dignity. It was given throughout generations to the foremost Rabbis. Oratorical power alone was not a sufficient qualification for this high position, which required also reputed scholarship, amiability and fearless prophetic truth-telling.

The imposing edifice of the Grand Synagogue of Vilna, in the heart of the Jewish ghetto, is shrouded in centuries-old traditions and legends. Though the scores of synagogues that surround it, especially that of *Gahsha* and that of the *Gaon*, shared in making Vilna the Jerusalem of Lithuania, they become insignificant when compared with the historic

The times soon changed. With Smalstys gone the Lithuanians soon became a prey to anti-Jewish propaganda. It went so far that the Jews of Komai had to ask the government for protection. Seven Cossacks were accordingly stationed in Komai for a considerable time in order to protect the Jews from their erstwhile friends.

"THE TEARS OF THE OPPRESSED"

The tragic experiences of the Jews in Russia during those years found their expression in the second book of sermons by Rabbi E. Gordon, entitled "*Dimeat Ha-Ashukim*" (The Tears of the Oppressed) Vilna, 1907, Altenberg Publishing Co. In this work of Rabbi Gordon we feel his disillusionment in the superficial amity shown the Jews during the short revolutionary period. The sacrifices Israel brought were not considered. He became the scape-goat for everybody's sins. With numerous examples from history, Rabbi Gordon proved that the Jew fought everywhere for the liberation of the peoples among whom he resided but seldom enjoyed the fruits of the liberty acquired. The Jew is considered a stranger and he has therefore to concentrate on the rebuilding of Palestine, his historic homeland.

RABBI GORDON'S COMPENDIUM

While in Komai Rabbi Gordon compiled a very important compendium of Jewish ritual laws entitled "*Seder Elijah*", which has not as yet been published. It is a remarkable condensation of the corpulent "*Shulhan Aruk*" Code and of his leading commentators, supplemented with numerous scholarly annotations. It will eventually become the popular text-book of rabbinical seminaries. This compendium has received high commendation from such celebrities as Z. H. Rabinowitz, Chief Rabbi of Kovno; H. I. Sosnitzer, Chief Rabbi of Smorgoni; Mordecai, Chief Rabbi of Slonim;

GENERAL VON RENENKAMPF'S EXPEDITION

For a period of nine months the district of Komai was in the hands of the revolutionaries. Smalstys took the place of Czar, and his rustic brother was Chief of Police. It seems as if the authorities were too busy fighting the revolution in the big cities, and left the rural districts alone. But the Russian bureacracy soon began to regain it's hold on the empire. Special *Karatelniya Expeditsii* (Punitive Expeditions) were organized to mete out vengeance over the rebellious subjects. Particularly ruthless was the *Letuchi Otryad* (Flying Division) of General Von Renenkampf. He came also to Komai and gathering all the Jews in the plaza, he surrounded them with cannon and threatened to annihilate them and to destroy the entire town. Rabbi E. Gordon interceded and the town was saved. But the house and barns of Smalstys' father were bombarded and destroyed in order to set up a frightful example for the entire district.

THE SUDDEN CHANGE

The peasants obeyed the command. The uprising subsided. Smalstys disappeared. Was he caught in the clutches of the police or did he fall heroically in the unequal struggle with the military hordes of the Czar? My friend and classmate, Matthias I. Vinikas, Secretary of the Lithuanian Legation in Washington, D. C., told me that his name does not figure among the present leaders of liberated Lithuania. His fate is unknown. Let the above few lines remain as a tribute to a man who was a veritable national hero. He had no opportunity to show the prowess of a Gedymin, or of a Vitovt, but the numerous exploits of daring heroism he performed, his singular idealism, and the magic spell of his personality merit a prominent place in the history of rejuvenated Lithuania.

The alarm was false. It was only a test of your loyalty to me, to our brethren, the Jews, and to the cause of the revolution. You will now disperse peacefully with the conviction that the Lithuanian nation is chivalrous, alert and well-disciplined. The hour of our independence is near. Long live the revolution!"

A deafening outburst of Hurrah! greeted his oration and immediately the soothing tune of the *Marseillaise* accompanied by the tramp of the retreating peasants, on horse and on foot, echoed in the stillness of the night. There is no doubt that Rabbi Gordon's timely conclave insured the lives of the Jews throughout eastern Lithuania during those troublesome years.

THE SPIRIT OF REVOLUTION

Shortly afterwards a detachment of gendarmes, headed by an *Ispravnick* (District Police Captain) was sent from the district city, Novoalexandrovsk, to curb the rising influence of Smalstys. They were ordered to enter Komai on Wednesday, the day of the weekly fair, in the noon hour, when Smalstys was wont to address his eager audience. At the sight of the great multitude of peasants, the gendarmes were overpowered with fear and did not dare to enter the town. But the *Ispravnick*, alone and on foot, overconfident in the subduing spell his uniform usually cast over the yielding peasantry, challenged the whole town and marched in with a drawn revolver in the middle of the silenced plaza. The peasants at first were confused, but Smalstys thundered: "Disarm and disrobe this rascal!" The haughty *Ispravnick* was disarmed, disrobed of his police-overcoat, and under menacing revolver-barrels he had to carry the revolutionary flag at the head of a frenzied procession. Upon his return home, the abused and defeated servant of the old order committed suicide.

out the night by the failure of the Rabbi to return, finally sighed with relief when they saw him coming out from the *Lovtzi's* house and going to the synagogue.

THE MYSTERIOUS ARMED BANDS

Next evening, as soon as the darkness of the night covered the little town of Komai and the terror-stricken Jewish inhabitants gathered around the *samovars* to discuss the deliberations and resolutions of the secret conference, a galloping of hundreds of horses suddenly broke the silence of the streets. The Jews noticed with horror that the streets and market plaza had been filled with peasants, mounted and on foot, all armed with shot-guns and stationed, in military manner, under dierent banners. Who are these unusual and late arrivals? Friends or enemies? Did they come to plunder and to kill or to protect and to defend? Nobody could allay their fears. Delegations were sent to Smalstys, but he could not be found. He disappeared suspiciously. Did he purposely absent himself in order to shrink from the responsibility for the outrages of hordes he was somehow powerless to tame? The bands of these mysterious invaders kept on increasing. In response to inquiries, they mentioned villages that were scores of *viersts* away from Komai!

SMALSTYS! SMALSTYS!

Suddenly, on a white restless steed, a swift rider penetrated the big, uneasy mob, crowded together in the market place. Behind him—a small group of adjutants. "Smalstys! Smalstys!" the mob shouted jubilantly. All were hushed to silence. The leader speaks.

"My fellow countrymen," he said in a voice filled with emotion. "I have sent you messengers to inform you that *Katzaps* are marching on Komai to annihilate the Jews. You responded by coming here in the thousands to defend them.

The *pogrom* wave meanwhile reached the very outskirts of Komai. A swarm of *Katzaps* (Big Russians) who lived in a small community near the *myestetchko* of Dusyati, received an intimation from a high government official that Jewish life and property were now outside the law. They rose, accordingly, and without any pretext, plundered many stores and houses in Dusyati and in cold blood murdered all the members of the most reputed Jewish family. These atrocities were committed during the week of Passover, 1905, in bright day-light, while hundreds of peasants observed them with indifference.

RABBI GORDON WARDS OFF POGROMS

Alarmed at this outrage, and especially at the tacit sympathy of many Lithuanian peasants, Rabbi E. Gordon called for an immediate secret conference with the priests and leaders of the towns and villages of the whole district. He succeeded in having Iurgis Smalstys present at this conference. Rabbi E. Gordon then made a pathetic appeal for the lives of his co-religionists. He assured them that the Jews are in complete sympathy with the national aspirations of the Lithuanian nation and that they are ready to share the duties and responsibilities that go with this sympathy. The rising Lithuanian nation should not—he contended—sprinkle its path to freedom with the blood of innocent Jewish victims. Rabbi Gordon's intercession had the proper effect. The priests promised to preach from their pulpits amicability and loyalty to the Jews. The elders of the villages undertook to suppress any anti-Jewish propaganda in their villages. Iurgis Smalstys himself assured the Rabbi that the loyalty of his revolutionary forces to their Jewish brethren would be proven, upon the Rabbi's request, within twenty-four hours. The Rabbi consented. The conference came to an end early in the morning, but the Jews, alarmed through-

and *mergina* (girl) filled up the side benches of the old synagogue, gleefully and in astonishment watching the *Hakafot,* the songs and the fantastic candelabra with their self-propelling parchment-hoods.

Rabbi E. Gordon was especially esteemed by the Lithuanian rustics and townsmen, as if he were their own *Kunigas* (priest). They submitted their grievances to him, sought his counsel and asked his benediction. Twice a year, before Passover and before *Sukkot* (Feast of Tabernacles) they emptied many carloads of potatoes in his yard and other products of field and garden to be distributed free among the poor Jews of Komai.

SMALSTYS, THE HEROIC LEADER

When the revolution of 1905 broke out in Russia, subjugated Lithuania was immediately stirred up by the hope of gaining independence. One of the revolutionary leaders was a Lithuanian young man by the name of Iurgis Smalstys. The hope of restoring freedom to his homeland brought him back from a Swiss University. He was tall, slender and pale, and his trembling but forceful voice was saturated with tears. He told his poor, ignorant and depressed compatriots of their glorious past, of their national heroes and of the struggle which is near at hand. His tremendous audiences, who listened to him in the open air, were spellbound. To them he was a saint, a liberator, a savior, a miracle worker. His father was a *myeschanin* (resident) of Komai and Komai thus became a hotbed of the revolution.

Smalstys' word was law in the greater part of Lithuania. At his command the *monopols* (government whiskey stores) were annihilated, the police force expelled, prisoners liberated and reactionary priests and *popes* (Greek-Orthodox ministers) forced to resign.

Odessa, Baku, Kronstadt and other cities, were drowned in revolting cruelties by the Czarist troops. The Jews suffered most of all and the *pogroms* in Bialistok, Siedlice, Odessa, Kiev and other cities in the *Pale*, roused the entire civilized world. There is hardly a form of torture in the annals of barbarism that has not been practiced on the helpless Jews, aside from cold-blooded slaughter.

JEWS AND LITHUANIANS

The Jews and the Lithuanians lived in peace and in harmony. They are both very ancient nations, both in numerical minorities among their neighbors and both oppressed for centuries. The Lithuanian language, which is, according to I. Taylor and W. Dwight, the primitive Aryan tongue, challenges the archaity of the Hebrew. Many scholars claim that the Lithuanians are descendants of the Biblical Hittites, who, together with the Pelasgians, gave birth to Hellenic culture. The evidence submitted is very plausible. The friendship between the Lithuanians and the Jews is four thousand years old, for it was Abraham who was a sojourner in the land of the Hittites and it was in their ancient city Hebron that he bought a burying place for his family.

The *Mystetchko* of Komai, in the government of Kovno, can be taken as the typical Lithuanian little town. The Jew and the Lithuanian were *brolai* (brothers) to each other. They shared their *liudimas* (sorrow) and *dziaugsmas* (joy). In the weekly *turgviete* (market) days the farmer visited his Jewish *draugas* (friend) to discuss business and family affairs at a glass of hot *arbata* (tea) or cold *alus* (beer). The Jewish *daktaras* of Komai cured their ailments, the Jewish *skrybelius* (hatter), *kurpius* (shoe-maker) and *kraucis* (tailor) furnished them with their holiday attire. The old *kalvis* (smith) was kept continuously busy with a gentile clientele. When *Simhat Torah* came many a Lithuanian *jaunikaitis* (boy)

In October 1898 he was engaged as the Rabbi of the town of Komai, in the government of Kovno.

HIS FIRST PUBLISHED WORK

The *Myestetchko* of Komai is one of the oldest settlements in Lithuania. Its Jewish community was also of very remote beginnings. To its *Yarmarki* (Fairs), held twice a year, merchants flocked from all the ends of Russia and from many foreign countries. The gentile population of Komai and its vicinity consisted of Catholic Lithuanians engaged in agriculture.

While in Komai Rabbi Gordon published his first homiletic work, "*Dibrei Elijah*", Vol. I, II, Vilna 1903. It is arranged according to the *Parashiyot* (portions of the weekly Pentateuchal readings) and expounds passages of the Bible, the Talmud and Midrashim in a manner seldom before attempted. This work introduced new motives in rabbinical *Derush* (homiletics) and greatly affected the creation of the conservative-nationalistic sermon. It became the *vade mecum* of rabbis and preachers the world over, and having been republished in a second (1911) and third (1923) edition, it is now out of print.

THE REVOLUTION OF 1905

While being the Rabbi of Komai, Russia was in the throes of a bloody uprising. The imperial manifestos of December 27, 1904 and of October 30, 1905 did not quench the flame of insurrection. The assassination of Minister Von Plehve (July 28, 1904), of the Procurator General of Finland (February 6, 1905), of the Grand Duke Sergius (Feb. 17), of the Governor General of Ufa (May 16), of the Prefect of the Moscow Police (July 11) and of other reactionary officials, and the mutinies in St. Petersburg, Warsaw, Lodz,

THE "KOLEL" FELLOWSHIPS

In the year 1862, when Rabbi Isaac Elhanan Spector became the Rabbi-in-Chief of Kovno, he established a *Kolel Perushim*, i. e., Collegium of Married Talmudists. It provided fellowships for distinguished Talmudic students after they were married. These *Perushim* (i. e., married men *separated* from their wives, who possessed great erudition in the Talmud engaged there in the study of the Code *Shulhan Aruk* by R. Joseph Karo (d. 1575) in order to qualify for the *Semikah*. *Perushim* who had been in possession of the *Semikah* entered this *Kolel* to engage in quiet study while awaiting for a position, for Rabbi I. E. Spector used to appoint rabbis to most of the congregations in Russia. The *Kolel* was maintained by funds collected all over the world by special *Meshulahim* (messengers). Some of the *Perushim* were allowed to stay outside of Kovno (in Eishishok, Grodno, Vilna, etc.).

ELIJAH'S RABBINATE AND RECTORSHIP

Rabbi E. Gordon, upon arrival at Kovno, was admitted as *Parush* to the *Kolel* and settled in the Synagogue built by Hirsch Nevyazski. This synagogue became especially famous because it domiciled the celebrated sage and *Yeshivah*-founder, Rabbi Israel Lipkin, known as R. Israel *Salanter* (d. February 2, 1883). After a stay of two years in the *Kolel* and after having received a third *Semikah* from the Rabbi-in-Chief Isaac Elhanan Spector, he was appointed, in October 1891, to the Rabbinate of the town of Daugeliskiai, situated between the cities of Dvinsk and Vilna. His desire to devote himself exclusively to the interpretation of the Talmud made him resign, in 1895, his first rabbinate and to accept the rectorship of the *Yeshivah* of the city of Widsy. For three years he supervised that *Yeshivah* and delivered very interesting *Shiurim* (lectures) before a great number of students.

Yeshivah a bulwark of "fanaticism". And thus on Feb. 3, 1892, the *Yeshivah* was raided by order of Count Delianov. Hundreds of pupils, together with their rabbis, were arrested and the imposing doors of the *Yeshivah* were sealed. This event was then considered by all the Jews as a great calamity. Many years afterwards it was presented in dramatic form in many *Yeshivahs*, and several versions of it are in the collection of Mr. Isaac Rivkind. According to him their original author was Rabbi I. I. Friedman. Rabbi H. L. Berlin could not bear this shock and on August 3, 1893 he died in Warsaw. All Israel was in mourning. Children born after his death, among whom was also the writer of this biography, were named Hirsch Loeb after him.

The Jewish Encyclopaedia and several recent works based on it erroneously state that this famous *Yeshivah* was then closed forever. But, as a matter of fact, the *Yeshivah* was reopened in 1893, although in the Russian Ministry of Education it was hence registered as a "synagogue". Rabbi H. L. Berlin left three scholarly and reputed sons: Hayim (b. 1832) who was Rabbi of Moscow, Kobrin and Yelisavetgrad (died in Jerusalem Sept. 24, 1912), Jacob (b. 1785, d. Aug. 9, 1923) and Meyer (b. April 10, 1880), now in the United States, President of the Mizrachi World Organization for many years, and one of the foremost leaders in Israel. But the rectorship of the *Yeshivah* of Volozhin was given to Rabbi Raphael Schapiro, son-in-law of Rabbi H. L. Berlin, formerly Rabbi of Bobrysk. In the years 1910-1911 I was also one of his hundreds of pupils. He died March 5, 1921, and was succeeded by his son Rabbi Jacob Shapiro, who has headed the *Yeshivah* till the present day.

literati and public men were then studying there. But the *Yeshivah* was under the constant dread of being closed. It was first closed in 1824 then again on April 6, 1858. In 1879 it was closed a third time by a government decree of Count Pahlen, for the failure to introduce the study of the Russian language in the thoroughly Talmudic curriculum. It was reopened in 1881, when this request had been fulfilled. The rector's opposition was based on the experience that most of the Talmudic students who acquired the ability to read books intelligently in the Russian language, were weakened in their orthodox belief and finally discontinued their studies at the *Yeshivah* and entered *gymnasias* and universities.

The orthodox students themselves disliked to attend the evening courses in the Russian language and Rabbi Berlin had to make a heart-rending appeal to his disciples to volunteer for this "ordeal" for the sake of the *Yeshivah's* existence. Elijah was among those "heroes" who risked their orthodoxy in the forced contact with the mundane creations of Gogol, Turgenieff, Pushkin and Tolstoy. This forced absorption of worldly culture was advantageously utilized by Elijah as an author, rabbi and communal leader.

After a few years of strenuous study, Elijah passed the rabbinical examination and in February 1890 received from Rabbi Berlin and Rabbi Hayim Soloveitzick the coveted *Semikah* (Rabbinical Diploma).

YESHIVAH IS CLOSED AND REOPENED

Shortly afterward the government was informed that the secular instruction at the *Yeshivah* of Volozhin is neither given nor attended properly. Furthermore, instead of the 250 pupils permitted to attend, double that number were reported to be in attendance. It is said that the informers came from the ranks of the Jewish *Maskilim*, who saw in the

a proposal to found rabbinical seminaries and schools for Jewish children. On his death (June 16, 1849) he was succeeded by his two sons-in-law: Rabbi Eliezer Isaac and Rabbi Naftali Zebi Judah Berlin. Three years later Rabbi Eliezer Isaac died and Rabbi Joseph Bear Soloveitzick took his place. But the latter was soon forced to leave and Rabbi N. Z. J. Berlin assumed full power.

RABBI HIRSCH LOEB BERLIN

Rabbi Naftali Zebi Judah, better known as Rabbi Hirsch Loeb of Volozhin, was the most celebrated of all the rectors of the *Yeshivah* of Volozhin. His *yeshivah* was to Israel what Oxford is to England, and what Yale is to America, and this alone was sufficient to place him in a commanding position. Together with Rabbi Isaac Elhanan Spector of Kovno, (d. March 6, 1896) he became a great Rabbinical authority of the Jews the world over.

Elijah Gordon arrived at the *Yeshivah* of Volozhin about 1888, when its students were drawn from all parts of Europe and from the United States of America. Rabbi H. L. Berlin at that time was delivering his *shiur* (lecture) the first three days of the week and Rabbi Hayim Soloveitzick (afterwards famous as the Rabbi of Brest Litovsk), the husband of his ganddaughter—the other three days of the week. Both of these lectures followed the method of *Higgayon* (logical analysis) in open challenge to the method of *Pilpul* (hair-splitting casuistry) as then and now practiced in many Talmudic academies. Since then, it became the official method of Volozhin.

UNDER THE SWORD OF DAMOCLES

That was the golden age of this institution. Many of our contemporary leading Jewish rabbis, scientists, poets,

time, a spirit of affectionate tenderness. Her fascinating tales to her children were masterpieces of juvenile literature. After having instructed her children in the rudiments of reading and of Biblical history, at the age of five, she covered them with the *Talit* (prayer-shawl), in accordance with the ancient custom, and carried them to the *Heder*, where special cookies and sweets were distributed by her, to all the pupils of the school. As the wife of a Rabbi she was always wholeheartedly engaged in charitable work for the community.

THE CELEBRATED YESHIVAH OF VOLOZHIN

After spending several months with his young bride, Elijah decided to go back to his *Stander* (book-stand) and to continue his preparation for a Rabbinical career. This time his aspiration was: the *Yeshivah* of Volozhin. His young mate, with the unfaltering and unwavering persistence of the women of her race, gladly agreed to let him go away for several years, sacrificing her nuptial happiness to the hope of raising a great leader in Israel.

The *Yeshivah Ez Hayim* was founded in the year 1803 by Rabbi Hayim, the disciple of the celebrated Rabbi Elijah, known as the Gaon of Vilna, six years after the latter's death. The requirements for admission were very high and the pupils were either self-supporting or pensioned by the *yeshivah*, the humiliating "day-eating" system having been abolished.

The functions of the first *Rosh Yeshivah* (rector) were performed by its founder Rabbi Hayim. The Rabbinate of Volozhin together with the rectorship of its *yeshivah* has since remained in his family, passing, like a sovereignty, from father to son or to son-in-law. Thus after his death (June 14, 1821) this high office was entrusted to his son, Rabbi Isaac, who was a member of the Rabbinical Commission summoned by Emperor Nicholas I to St. Petersburg in 1844, to consider

gogue, in the dreary, long winter nights, he meditated over the sufferings of Israel through the ages of dispersion and visioned messages of hope and solace which found expression, in later years, in his celebrated sermons.

MARRIAGE

When he reached the age of military service he was exempted by the *Lgota* (privilege) of primogeniture and he moved to the town of Molyat. While there, on January 29, 1888, he married Malkah Scherr, the first born daughter of Rabbi David Scherr (d. Nov. 9, 1903) of Podbrodzi. Through her mother Hannah Hindeh (d. Dec. 6, 1925) she is a descendant of the Katzenelenbogens, one of the most illustrious Jewish families. It traces its origin to a locality by that name in the Prussian province of Hesse-Nassau. Many of its descendants, known also as the Ashkenasis and Tedeschis, have been celebrated rabbis, scholars and statesmen in Italy, Poland, Germany and the United States. One of the bride's ancestors was the celebrated Rabbi Saul Wahl, who, according to tradition, for a short while occupied the throne of Poland after the death of King Bathori (1586). At that time there existed in Poland a law providing that the throne must always be occupied and that in case the electors do not come to an agreement, an outsider must be appointed *rex pro tempore.* Because the two Polish parties then known as the Zamaikis and the Zborowskis could not come to an agreement, Prince Radziwill had Saul Katzenelenbogen elected as temporary King, because of his fame as a sage. He was then named *Wahl,* the German for "election".

The young bride who was of exceptional oriental beauty was far ahead of her times and much above her milieu. She was well read in modern literature and had a profound knowledge of the Hebrew Bible and *Agada.* Bringing up her children in Spartanic rigidity she manifested, at the same

to the *Shul* (synagogue), turning away his mind from the call of the fragrant meadows, awaking from their nocturnal slumber under the blush of the rubescent dawn. Midday rays played mirthfully over the mystic figures of the carved *Aron Kodesh* (Ark) and *Amud* (Cantor's stand); daring swallows entered through the open windows and chirped gleefully in their *Hakafot* (ritual circlings) around the colonnaded *Bimah* (Torah-reader's platform); but the young Elijah ignored the call of the bright world and buried his head between the two covers of his holy volume.

When blinding whiteness of brilliant, snow-covered open spaces tempted with promises of invigorating games and from the adjacent river echoed the merry laughter of youth-drunken skaters, the youthful *Matmid*-boy defiantly persevered and turned leaf after leaf.

In the enchanting, starry nights, when the weary town, after reading its *Shma* (night prayer) was dead asleep, and black-eyed, long-braided maidens listened in the shadowed corners of their *Ganiks* (verandas) to the timid whisper of rustic youths, a feeble, uncertain glimmer flickered in the window-panes of the old *Bet Midrash* (synagogue). Elijah, with a tallow-candle in his hand and with tired, but persistent eyes, swayed his head up and down over a *Gemara*, throwing uncanny shadows over the deserted house of God and listening with fearful attentiveness to the throbbing of his own melancholy chant.

During the seven diligent years he spent in these lonely synagogues, he acquired a phenomenal *Bekiut* (erudition) in the Rabbinical literature. But this was not his only acquisition. Coming in daily contact with the rural Jews, who flocked to the synagogue thrice daily to pour out their sorrowful hearts before the Almighty God, he learned of their despondency and misery and decided to become their great comforter and consoler. In the gloomy silence of the syna-

board every day with a different family, according to the Rabbi's arrangement. He was thus known as a "*day-eater*". Every *Balebos* (resident) thought it an honor to maintain a poor student and often fought his neighbor for this dignity. He slept either in a house or more frequently on a hard bench of the Synagogue.

In the Hebrew and Yiddish literature of the last hundred years the wandering *Yeshivah Bohur* is a frequent theme. Smolensky, Mappu, Abramowitz and others describe his starvation in the houses of stingy mistresses, his exposure to cold in the ill-heated Synagogues, his ragged vestments, his timid loves, his cravings for secular education and his sufferings from fanatics and bigots. The foremost Yiddish poet of our generation, Abraham Reisin, in the simple words of his famous song, "*Mai Komashma Lon*", expresses the woes of the *Yeshivah Bahur's* doleful lonesomeness and gloom. Bialik, the Hebrew *Poet Laureate*, in his celebrated poem *Hamatmid* has brought to light, in a manner peculiar to him alone, the inner sorrows, calamities, saintliness and grandeur of the *Yeshivah Bahur*, who, while sitting in an obscure corner of a synagogue, poured out his soul melodiously and incessantly reciting the wisdom of the Talmud.

Our Elijah has also had his share of the miserable life as a wandering student in the small towns of Dolhinoff, Glueboki, Svir and Swentziani.

DEVOTION AND SELF-DENIAL

In the cheerless and sombre nooks of their synagogues he voluntarily attached himself, like the chained books in the mediaeval libraries, to the *stander*, upon which the great folio-volumes of the Talmud changed places in rapid succession.

Like every other small-town *Yeshivah Bahur*, he trod meekly the bedewed ground of the winding pathways leading

further study, provided that it had a synagogue supplied with a set of the Babylonian Talmud.

THE BACCHANTS AND THE YESHIVAH BOYS

The wandering *Yeshivah Bahur* was very much unlike the wandering students of the Middle Ages known as Bacchants, Goliards and Begging Students. The Jewish Talmudical students never wandered in groups like the Bacchants, and were never accused, as the Goliards were, of gluttonous and intemperate habits. The revolting vices of the latter type of mediaeval European students are described in the works of W. Giesebrecht, L. Laistner, F. Schulze and others. The songs current among the *Yeshivah Bahurim*, bewailing in rhyme their miserable life or describing, in rather primitive epic, the great historical events or aspirations of Israel, are like holy Psalms in comparison with the vicious *Carmina Burana* of the *wine, women and song* motives, produced by the European vagrant disciples.

Armed with a "letter" of recommendation from the Dean of his *Yeshivah* and with a bag containing his *Tefilin*, one change of underwear, several Rabbinical books and, sometimes, stenographic reports of the *Shiurim* (lectures) delivered by his former masters, the wandering *Yeshivah Bahur* entered a Jewish community and immediately reported to the local Rabbi.

"EATING DAYS"

Street begging was permitted even at Oxford and was licensed by the Chancellor. Mediaeval universities and colleges even regulated it by special statutes. Paul Monroe, Rashdall, E. Reiche and others have depicted this debasing mendicancy in detail. But the *Yeshivah Bahur* has never and nowhere undergone this torture. He obtained his daily

Vilofski (Ridbaz), the celebrated commentator of the *Talmud Yerushalmi.* In great haste and perplexity the best disciples were summoned. Elijah was among those selected for this fearful "inquisition". Because he was the youngest among them all, he was immediately singled out by the aged sage and was the first to be questioned, as if he apprehended intuitively that this boy was destined to take his place 35 years later in the Grand Synagogue of Vilna. The Preacher-in-Chief presented a difficult Talmudical problem. The faces of his teachers expressed uneasiness, but the young Elijah responded immediately, offering a well-grounded solution. The Preacher-in-Chief, admiring the promptness and judiciousness of the youngster, has nevertheless contested his reply, in the accepted manner of Rabbinical disputations. His protest was in turn contested by the members of the faculty. The fierce argumentation that resulted from it and that lasted for several hours has absorbed the examiner and the school-masters to such an extent that they did not notice the rather daring desertion of the pupils who did not neglect the opportunity to escape from this undesirable mental torture.

THE "ARTIUM BACCALAUREUS" OF THE YESHIVAH

After spending two years in the *Yeshivah* of R. Mayleh Elijah was officially allowed to study *Far sich. Far sich,* meaning literally "for self", is a state of efficiency in the study of the Talmud much coveted by every *Yeshivah Bahur* (Yeshivah boy). It is equal to the American baccalaureate, inasmuch as it denotes the ability of the student to go on with the study of the Talmud, its commentaries and its codes unassisted by any master.

With this skill in his possession the Jewish boy of the last few generations was no more in need of a school atmosphere, and felt free to settle in any village, town or city for

THE LAST OF THE CHIEF RABBIS

The archives of the Jewish community of Vilna abound in documents describing the embittered struggle between the *Parnesate* and the Rabbinate during the life of the last Rabbi-in-Chief, Samuel ben Abigdor, son-in-law of the reputed Rabbi and philanthropist, Judah Yesod (d. 1762). The elders of the *Kahal* (community) angered at the impartiality of the new Rabbi, who treated rich and poor alike, sent four beadles to him. The beadles entered his house, took off their sandals and sat down on the ground in mournful silence. This was the traditional form of asking the resignation of a Rabbi. The Rabbi saw, understood and submitted, but his followers, upon learning of this insult, forced him to withdraw his resignation. A tedious fight ensued into which the Christian authorities were soon drawn. The Bishop, Prince Masalski, sided with the Rabbi, while his political enemy, the *Voievoda* (Governor), Prince Radziwill, sided with the plutocracy. Since the law of Sept. 20, 1536 (*Zbior Praw. etc. Dubinskiego*, p. 53) Vilna was divided into three jurisdictions (*Iurzdikcie*), and the Bishop and the *Voievoda* persecuted the opposing Jews who lived under their jurisdiction. The Rabbi himself had to flee for protection to the suburb Antokol of the Bishop's jurisdiction while many of his followers were deported to Nesvizh for hard penal labor in the fortress. The mutiny seems to have subsided in the latter years of Rabbi Samuel's life, but with his death (Dec. 28, 1790) the office of the Chief Rabbinate terminated, while the function of the Preacher-in-Chief or City *Maggid* has fully survived.

CITY MAGGID COMES TO EXAMINE

When Elijah was a student at the *Yeshivah* of R. Mayleh, it was announced that the Preacher-in-Chief came to examine the pupils. The preacher was then R. Jacob David b. Zeeb

other, they finally decided that he exhausted their erudition and by their advice he was sent to the Rabbinical school of Smorgoni, about 60 *vierststs* north of Myadsiol, under the presidency of Rabbi Loeb Lichtmacher. His precocity amazed his new masters and when he reached the age of 13 he was transferred to the R. Mayleh *Yeshivah* of Vilna, founded in 1832.

This *Yeshivah* became famous through the celebrated members of its faculty, the Rabbis Mordecai Melzer and Eliezer Deutsch. The youthful Elijah was put under the tutelage of Rabbi Isaac Sanders, who became affectionately attached to the prodigy of Myadsiol and even suffered him to attend, secretly, secular courses in a local Russian *shkola,* being sure that his Rabbinical learning and religious devotion were deep-rooted and immune to the germs of freethought which inhabit the flowers of *Haskalah* (enlightenment).

"JERUSALEM OF LITHUANIA"

The city of Vilna is a leading cultural center of the Jewish diaspora and is known as the "Lithuanian Jerusalem". Its Jewish community was for centuries under the triple rulership of a lay *Parnes* (President), a *Rab Hakolel* (Rabbi-in-Chief), who presided over the Rabbinical assemblies and of the *Stodt Maggid* (Preacher-in-Chief) who delivered his scholarly *Derashot* (sermons) in the *Stodt Shul,* i. e., the Grand Synagogue built in the fourteenth century. The influence of the Parnes gradually diminished and the office of the Chief Rabbinate was abolished after the death of Chief Rabbi Samuel. While his coffin was lowered into the grave—so goes the tradition—the Rabbis and elders of Vilna made a solemn vow never to appoint a successor to him, because no one would ever merit taking his place. It is also probable that the vow was made in order to avoid the sundering and annoying conflicts that ensued in the competitions for this high office.

Most of them bear the family name Gordon, while the remainder's surname is Hodosh. Gordon and Hodosh are still the predominating names in the membership list of the Myadsiol Benevolent Association of New York City, the president of which is Mr. L. Gordon, a brother of Rabbi E. Gordon. According to local tradition the surname Gordon was suggested for adoption by one of the Jewish burghers of Myadsiol, a business woman, who on her travels abroad met venerable merchants by that name. But, as a matter of fact, the Gordons seem to be related to the reputed Gordons of Bialystock. The surname Hodosh is said to have been bestowed upon the latter settlers of Myadsiol to denote their recency; Hodosh, meaning *new* in Hebrew.

ELIJAH'S PARENTS AND CHILDHOOD

One of the most esteemed citizens of Myadsiol was David Zeeb Gordon (d. Oct. 24, 1913),* who with his wife Esther Hayah (d. April 12, 1917) represented the ideal type of Lithuanian Jewry. Well versed in the Bible and Rabbinical lore, virtuous and upright above all praise, with almost saintly piety and meekness and with the ever hopeful endurance that sweetened and gladdened their toilful life, they were living examples of the righteous and pious eulogized in the Psalms. On February 27th, 1865, Esther Hayah gave birth to her first child, Elijah, who was immediately consecrated to a divine life.

Elijah entered one of the local *Heders* at the age of five and his unusual intelligence very shortly won for him the fame of a prodigy. The facility with which he acquired the difficult parts of the Hebrew Bible and the keen *pilpul* (casuistry) of the Talmud, was above any precedent in his birthplace and in the neighboring Jewish towns. After he had been transferred from one *Melammed* (teacher) to the

*All dates mentioned here are according to the Gregorian calendar.

the few governments, where their sojourn was tolerated. The peasants flocked to the *Myestetchko* on Sundays to attend the services at the *Tserkov* (church) and to the weekly *Rynock* (Fair) held on Wednesdays, when they could sell the products of their net, stable and plough and in turn buy imported wares and implements in the Jewish stores.

The *Myestetchko,* or more exactly, its Jewish inhabitants, were on a higher plane of civilization. Peasants visited it daily. One ordered a holiday suit from the Jewish tailor, another—a pair of fancy *sapogi* (high boots) of the Jewish shoe-maker, and a third had his horse shoed or his cart-wheels rimmed in the ever-busy Jewish smithy. It was from the Jewish traveling merchant or newspaper reader that the peasants learned of what was going on in their country and in the wide world. The Jewish *tsirulnick* (barber-surgeon) or *feldsher* (quack) relieved him of his pain by "letting" his blood, extracting his aching teeth or pacifying his colic with vials of cubeb and licorice.

It is a region of calm, the calm of dreaming lakes, never disturbed by marked changes. Life flows unruffled, still. The marshes and extensive forests did not encourage much rambling and journeying, and peasants, living in villages a dozen miles apart, saw each other only on the *Yarmarki* (annual fairs). Tolerance towards alien creeds, peacefulness of mind, resignation to fate and to allotted position, typify their character and life.

HOW MYADSIOL ADOPTED FAMILY NAMES

One of the *Myestetchkos* in that region is that of Myadsiol. Its history goes back more than eight centuries and it is quite prominent on mediaeval geographical maps. Local legends ascribe to it great prominence in the period of the ancient Lithuanian monarchy. Its Jewish community, numbering about 200 souls, is also of very remote beginnings.

RABBI ELIJAH GORDON

His Life and Works

By

Hirsch Loeb Gordon
A. M., Ph. D., L. H. D.

REGION OF CALM AND DREAMING LAKES

The northeastern part of the government of Vilna, (formerly) Russia, is covered by vast and impenetrable forests, impassable marshes and thickets, numerous lakes and swampy meadows, with cleared and dry spaces occupied here and there by manors, villages and small towns. The moisture of the soil feeds the four rivers Disna, Dvina, Vilyia and Nieman and forms many large lakes like those of Svir, Vishniev, Shvacksenta, Miastra, Narotsh and Myadsiol.

The country people consist mainly of White Russians (*Byelorussi*), whose Russian vernacular has been greatly Polonized, and in whose veins flows much of Lithuanian blood. These peasants are uncouth, ignorant and superstitious rustics but, like the average Russian *Mouzhik*—simple, god-fearing and amiable. While some of them are engaged in agriculture, their main occupation is fishing, for the swarming lakes provide them with abundant supplies, which they carry to the cities of Vilna and Minsk for further distribution.

ENTENTE CORDIAL

The villages are grouped around the small towns or *Myestetchkos,* populated mostly by Jews, whom cruel Czarish laws forbade to own land in the open country, even within

MAARCOT ISRAEL

(The Armies of Israel)

SERMONS

BY

RABBI ELIJAH GORDON

Formerly Rabbi and Preacher-in-Chief of the Grand Synagogue, Vilna, Russia, and now Rabbi of the Adath Yeshurun Grand Synagogue, New York City

Author *of*

DIBREY ELIJAH, Two Volumes
DIMEAT HA-ASHUKIM
ISRAEL BAAMIM, etc.

PREFACED AND EDITED BY

Dr. HIRSCH LOEB GORDON

Βουλευόμενος παραδείγματα
ποιοῦ τὰ παρελυθότα τῶν μελλόντων,
τὸ γὰρ ἀφανὲς ἐκ τοῦ φανεροῦ
ταχίστην ἔχει τὴν διάγνωσιν.
'Ισοκράτης, *Ad Demonicum*, V, 34.

New York
1926